BBF00047

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ ATTHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คุณภรณี-คุณภัทราภา ชัยกิตติศิลป์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

ISBN : 974-8288-68-4

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ AṬṬHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คุณภรณี-คุณภัทราภา ชัยกิตติศิลป์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
ISBN : 974-8288-68-4

พระบรมราโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษาต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้ แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

คณะผู้อำนวยการจัดสร้าง

พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพินทร์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘,พ.ม.,M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘,พ.ม.
๖. นายกวีพัฑฒ์ นวลศรี ป.ธ.๗,พ.ม.,พธ.บ.,ค.บ.(มรธ.)
๗. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๘. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖
๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๓. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล
๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๔. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

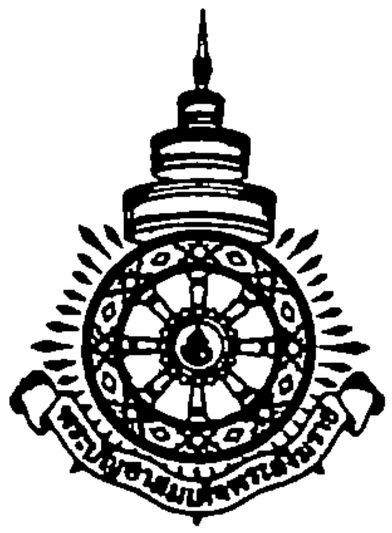
๑. นางถาวร ศรีปราสาท

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นางสาวจิดาภา กล่ำผ่องศรี
๓. นางบุศรา ขวัญดี
๔. นางรักชนก ศรีสุขสด
๕. อุบาสิกาชัฎสมร ทัดทอง
๖. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม
๗. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๘. นางวรียา รักดนตรี

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดย พระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณี สืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถระ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
และองค์ราชูปถัมภิกา
โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์ รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร กรรมการ
๔. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย กรรมการ
๕. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ กรรมการ
๖. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล กรรมการ
๗. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน กรรมการ
๘. พลเอกอุดมชัย องคสิงห กรรมการ
๙. นายบุญปลูก ชายเกตุ กรรมการ
๑๐. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล กรรมการ
๑๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์ กรรมการ
๑๒. นายปราโมทย์ สัชฌุกร กรรมการ
๑๓. พลเรือตรีสุรจิต สงสกุล กรรมการ
๑๔. พันเอกณรงค์ ครองแถว กรรมการ
๑๕. นายวิเศษ แสงกาญจนวนิช กรรมการ

๑๖. นางสุนีย์ ครุจิต	กรรมการ
๑๗. นางสินีนาฏ โสดสถิตย์	กรรมการ
๑๘. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๑๙. นางสาวณัฐณิชา มานะวนิชย์	กรรมการ
๒๐. นายประสิทธิ์ พฤกษาจารสิริ	กรรมการ
๒๑. นายวีระชัย ไชยวรรธนะ	กรรมการ
๒๒. นายพีระพันธุ์ สุนทรศารทูล	กรรมการ
๒๓. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๒๔. นายระพินทร์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๒๕. นางสาวพิมพิมล งั่นบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๖. นางนิรมล เรียบร้อยเจริญ	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ โพธิปิณฑ์	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๒๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๓๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม
และ
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๕๙

First published : 2016

ISBN : 974-8288-68-4

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปล และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า **พระธรรมวินัย** ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสัทธรรม** ในบรรดาพระสัทธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสัทธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ **พระ-ปฏิเวธสัทธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ้งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นธุระในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า **คันถธุระ** คู่กับ **วิปัสสนาธุระ** ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธาธิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรกมีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่น

อยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหฬอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิหารในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงหฬก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะและพระธัมมปาละเป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหฬเป็นภาษาบาลีอันเป็นตันติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลาย เป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนแง่ข้อขอด ที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คัณฐิบท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อัตถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วน เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์วิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น **มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญชุสา** อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคและ **คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี** อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่า **พระบาลี** และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลง

ในอักขระและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ้งชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า **สัททาวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททาวิเสสเหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราช-ปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแผ่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการะแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไปไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่

๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นรายยก เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลดังได้ประกาศพระนามและนามในท้ายเล่มพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ **พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑** นี้ **คุณภรณี - คุณภัทราภา ชัยกิตติศิลป์** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นมหากุศลยิ่ง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ **คุณภรณี - คุณภัทราภา ชัยกิตติศิลป์** ประสบความสุขความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ **ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย** นั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัณฐี อัตถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแผ่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็นสองคอลัมน์เป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และ

จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์**พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑** นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ
พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ "ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา" เพื่อเป็นธรรมบรรณาการร่วมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี สำเร็จในปี ๒๕๒๕ นับว่าเป็นมงคลอย่างยิ่ง ที่งานด้านการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้สำเร็จลงอีกหนึ่งคัมภีร์

เบื้องต้น ควรทำความเข้าใจคำว่า **ปรมัตถทีปนี** ซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาหลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. เป็นชื่อของอรรถกถาในขุททกนิกาย ได้แก่
- ๑.๑ อรรถกถาอุทาน
- ๑.๒ อรรถกถาอิติวุตตกะ
- ๑.๓ อรรถกถาวิมานวัตถุ
- ๑.๔ อรรถกถาเปตวัตถุ
- ๑.๕ อรรถกถาเถรคาถา
- ๑.๖ อรรถกถาเถรีคาถา
- ๑.๗ อรรถกถาจริยาปิฎก
- ๑.๘ อรรถกถาปัญจปกรณ์ในพระอภิธรรมปิฎก

๒. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์

๓. ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ (งานของพระอาจารย์เลดีสยาดอ) สำหรับพระคัมภีร์นี้ นับว่าเป็นฎีกาภาษาบาลีรุ่นใหม่สุด

คำว่า **ปรมัตถทีปนี** แยกคำเป็น **ปรม-อัตถ-ทีปนี** แปลว่า แสดงเนื้อความอันยอดเยี่ยม ในที่นี้เป็นชื่อเฉพาะของอรรถกถาเถรคาถา คือเป็นคำอธิบายความในเถรคาถา

คำว่า **เถรคาถา** นี้ เป็นชื่อของพระคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก หมวดพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อยู่ในเล่มที่ ๒๖ ของพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ในเล่มนี้มีรวมกันอยู่ ๔ พระคัมภีร์ คือ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา และเถรีคาถา

คำว่า **คาถา** นี้ ได้แก่ คำฉันท์ภาษาบาลี เป็นคำร้อยกรองที่พระเถระในครั้งพุทธกาล มีพระสุภูติเถระเป็นต้น ได้กล่าวไว้ จึงเรียกว่า เถรคาถา เป็นคำประพันธ์ที่ท่านพระเถระได้พิจารณาถึงความสุขอันเกิดจากมรรคผล ตามที่ตนได้บรรลุแล้ว บางคาถาเปล่งเป็นอุทานวาจา บางคาถาเกี่ยวกับการพิจารณาถึงธรรมเป็นที่อยู่หรือผลสมาบัติของตน บางคาถาเกี่ยวกับการแสดงความที่พระศาสนาเป็นธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ในวัฏฏะ พระสังคีติกาจารย์ ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน ในคราวทำปฐมสังคายนา เรียกว่า เถรคาถา ส่วนคาถาที่พระเถรีทั้งหลายได้ภาษิตไว้ เรียกว่า เถรีคาถา

เถรคาถาเหล่านี้ เมื่อว่าโดยนวังคสัตถุศาสน์ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ เถรคาถานี้จัดอยู่ในองค์ คือ คาถา

ว่าโดยพระธรรมขันธ์แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ เถรคาถานี้ นับเข้าเป็นพระธรรมขันธ์เล็กน้อย

ว่าโดยการจัดเป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า นิบาต เถรคาถามี ๒๑ นิบาต

บรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมี ๑๒ วรรค ในแต่ละวรรคมีพระเถระ ๑๐ องค์ กล่าวองค์ละหนึ่งคาถา รวมเป็นพระเถระ ๑๒๐ องค์ มี ๑๒๐ คาถา

ทุกนิบาต	มีพระเถระ ๔๙ องค์ กล่าวองค์ละ ๒ คาถา	มี ๙๘ คาถา
ติกนิบาต	มีพระเถระ ๑๖ องค์ กล่าวองค์ละ ๓ คาถา	มี ๔๘ คาถา
จตุกกนิบาต	มีพระเถระ ๑๓ องค์ กล่าวองค์ละ ๔ คาถา	มี ๕๒ คาถา

ปัญจกนิบาต	มีพระเถระ	๑๒	องค์	กล่าวองค์ละ	๕	คาถา	มี	๖๐ คาถา
ฉักกนิบาต	มีพระเถระ	๑๔	องค์	กล่าวองค์ละ	๖	คาถา	มี	๘๔ คาถา
สัตตกนิบาต	มีพระเถระ	๕	องค์	กล่าวองค์ละ	๗	คาถา	มี	๓๕ คาถา
อฏฐกนิบาต	มีพระเถระ	๓	องค์	กล่าวองค์ละ	๘	คาถา	มี	๒๔ คาถา
นวกนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๙	คาถา				
ทสกนิบาต	มีพระเถระ	๗	องค์	กล่าวองค์ละ	๑๐	คาถา	มี	๗๐ คาถา
เอกาทสกนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๑๑	คาถา				
ทวาทสกนิบาต	มีพระเถระ	๒	องค์	กล่าวองค์ละ	๑๒	คาถา	มี	๒๔ คาถา
เตรสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๑๓	คาถา				
จุททสนิบาต	มีพระเถระ	๒	องค์	กล่าวองค์ละ	๑๔	คาถา	มี	๒๘ คาถา
ปัณณรสนิบาต	ไม่มี							
โสฬสนิบาต	มีพระเถระ	๒	องค์	กล่าวองค์ละ	๑๖	คาถา	มี	๓๒ คาถา
วีสตินิบาต	มีพระเถระ	๑๐	องค์	กล่าวรวมกันมี	๒๔๕	คาถา		
ติงสนิบาต	มีพระเถระ	๓	องค์	กล่าวรวมกันมี	๑๐๕	คาถา		
จัตตาฬีสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๔๒	คาถา				
ปัญญาสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๕๕	คาถา				
สัฏฐินิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๖๘	คาถา				
สัตตตินิบาต หรือ มหานิบาต	มีพระเถระองค์เดียว	กล่าว	๗๑	คาถา				

รวมพระเถระ ๒๖๕ องค์ มีคาถา ๑,๒๙๔ คาถา

ต่อจากนี้ ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ก็อธิบายคำแต่ละคำประกอบข้อความ เล่าเรื่องไปตามลำดับ ทำให้นักศึกษาเข้าใจความของคาถาและประวัติของพระเถระอย่างพิสดาร โดยได้อธิบายเล่าประวัติของพระเถระแต่ละองค์ทั้งในอดีตที่ได้บำเพ็ญบารมีและประวัติในครั้งพุทธกาล อธิบายความในคาถาให้เข้าใจได้ตลอด เป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระคัมภีร์เถรคาถา

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์ "ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา" นี้ มีชื่อว่า พระธรรมปาลาจารย์ สำนักวัดพทรดิตถวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ได้สร้างงานรจนาพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจากพระพุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวผลงานของท่านไว้ว่า ได้แต่งพระคัมภีร์ไว้ประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อปรมัตถมัญชุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาทีฆนิกายเป็นต้น ชื่อลีนัตถปกาสินี
๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อลีนัตถปกาสินี
๑๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา เป็นฎีกาอธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๑๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อลีนัตถวัณณนา

พระธรรมปาลาจารย์ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑๕๐๐ ปีเศษแล้ว จัดว่าท่านเป็นพระอรรถกถาจารย์ และเป็นพระฎีกาจารย์ผู้มีความสามารถ จากผลงานของท่าน

ที่ปรากฏในคัมภีร์มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปรมัตถมัญชุสานั้น ได้แสดงถึงความรู้อย่างเยี่ยมทั้งพุทธศาสตร์และโลกโวหาร สำหรับด้านการรจนาอรรถกถานั้น ท่านได้ยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือแนวเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ ทำให้เข้าใจว่าได้ร่วมงานมากับพระพุทธโฆษาจารย์ และรับช่วงงานทำอรรถกถาเป็นภาษาบาลีมาด้วย ผลงานที่ได้ทำอรรถกถาขุททกนิกายถึง ๘ พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่าปรมัตถทีปนีนี้ แสดงถึงการวางแผนงานทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในระบบต่อเนื่อง สืบทอดงานของกันและกันแห่งพระเถระผู้บริหารงานพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ถึงแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพทรดิตถวิหารในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถานี้ เป็นพระคัมภีร์ที่แสดงถึงประวัติพระพุทธสาวกที่มีความสำคัญควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง แต่เดิมยังไม่เคยมีเป็นคัมภีร์อักษรไทย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสณมหาเถระ) ได้เห็นความสำคัญของพระคัมภีร์นี้ จึงได้เสนอแนะมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ตรวจชำระตอนต้น พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทยมหาเถระ) แห่งวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๘ งานสร้างพระคัมภีร์นี้ยังค้างอยู่ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเห็นเป็นการสมควรที่จะสืบต่องานสร้างพระคัมภีร์นี้ จึงได้ดำเนินการปริวรรตอักษรขอม พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถาตั้งแต่ต้นจนจบพระคัมภีร์ ใช้ต้นฉบับอักษรขอมจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จ-พระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ยืมมาปริวรรต มีจำนวนทั้งสิ้น ๔๙ ผูก เป็นหนังสือ ๑,๑๖๘ ลาน ๒,๓๓๖ หน้าลาน ดังนี้

บั้นต้น มีจำนวน ๑๙ ผูก

ผูก ๑	๒๓ ๑/๒	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	๒๓	ลาน	๔๖ หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๙	๑๔	ลาน	๒๘ หน้าลาน
รวม ๑๙ ผูก	๔๔๔ ๑/๒	ลาน	๘๘๙ หน้าลาน

บั้นสอง มีจำนวน ๑๐ ผูก

ผูก ๑	๒๓ ๑/๒	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูก ๓	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
รวม ๑๐ ผูก	๒๓๙$\frac{๑}{๒}$	ลาน	๔๗๙ หน้าลาน

บั้นปลาย มีจำนวน ๒๐ ผูก

ผูก ๑	๒๓$\frac{๑}{๒}$	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูก ๑๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๙	๒๗ ๑/๒	ลาน	๕๕ หน้าลาน
ผูก ๒๐	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
รวม ๒๐ ผูก	๔๘๔	ลาน	๙๖๘ หน้าลาน

ในการจัดพิมพ์ **พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ฉบับภูมิพโลภิกขุ** นี้ ได้แบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ

ปฐมภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ คันถารัมภกถา สุภูติเถรคาถาวัณณนา
ถึง สามิทัตตเถรคาถาวัณณนา

ทุติยภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ ปริปุณณกเถรคาถาวัณณนา
ถึง วิมลเถรคาถาวัณณนา

ตติยภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ นาคสมาลเถรคาถาวัณณนา
ถึง โคทัตตเถรคาถาวัณณนา

จตุตถภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ อัญญาโกณฑัญญเถรคาถาวัณณนา
ถึง วังคีสเถรคาถาวัณณนา

ในการพิมพ์ทั้ง ๔ ภาค เป็นการพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ **ปฐมภาค** มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์เพื่อถวายพระกุศลแด่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทยมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ส่วนทุติยภาค ตติยภาค และจตุตถภาค นั้น ได้มีผู้มีจิตศรัทธาเป็นเจ้าภาพบริจาคเงินพิมพ์ ดังนี้

ทุติยภาค - หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ สร้างอุทิศส่วนกุศลถวายหม่อมเจ้าปรีดิยากร คัคณางค์ ท่านพ่อสุดที่รักและเคารพ

ตติยภาค - คณะอาสาสมัครร้านจิตรลดา มูลนิธิศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ อุทิศกุศลถวายพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

จตุตถภาค - สหพันธ์สตรีนักธุรกิจและวิชาชีพแห่งประเทศไทย สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา
พากย์คู่ บาลี-ไทย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดให้มีการแปลอรรถกถาเถรคาถา เป็นพากย์คู่บาลี-ไทย โดยมอบหมายให้ นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙ นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙ นายปลั่ง บุญศิริ ป.ธ.๙ นายสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ.๙ และนายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ เป็นผู้แปล แล้วมอบหมายให้คณะนักวิชาการประจำมูลนิธิเป็นผู้ตรวจชำระ

พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ฉบับภูมิพโลภิกขุ บาลีล้วน ประกอบด้วย ปฐมภาค ทุติยภาค ตติยภาค และจตุตถภาค เมื่อจัดสร้างเป็นฉบับภูมิพโลภิกขุ บาลี-ไทย จะมี ๘ ภาค ประกอบด้วย

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่ บทมาติกา คันถารัมภกถา **เอกกนิบาต** ปฐมวรรค ทุติยวรรค ไปจนจบ ตติยวรรค

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ จตุตถวรรค ปัญจมวรรค ฉัฏฐวรรค สัตตมวรรค อัฏฐมวรรค ไปจนจบ นวมวรรค

ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ บทมาติกา ทสมวรรค เอกาทสมวรรค ทวาทสมวรรค **ทุกนิบาต** ปฐมวรรค ไปจนจบ ทุติยวรรค

ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ ตติยวรรค จตุตถวรรค ปัญจมวรรค ไปจนจบ **ติกนิบาต**

ภาค ๕ เริ่มตั้งแต่ **จตุกกนิบาต ปัญจกนิบาต** ไปจนจบ **ฉักกนิบาต**

ภาค ๖ เริ่มตั้งแต่ **สัตตกนิบาต อัฏฐกนิบาต นวกนิบาต ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต ทวาทสกนิบาต เตรสกนิบาต** ไปจนจบ **จุททสกนิบาต**

ภาค ๗ เริ่มตั้งแต่ **โสฬสนิบาต วีสตินิบาต** ไปจนจบ **ติงสนิบาต**

ภาค ๘ เร่มตั้งแต่ **จัตตาฬีสนิบาต ปัญญาสนิบาต สัฏฐินิบาต** ไปจนจบ **มหานิบาต**

สำหรับ**พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑** นี้ **คุณภรณี-คุณภัทราภา ชัยกิตติศิลป์** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทาน จงเป็นแสงสว่างคือปัญญาแก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ให้สรรพสัตว์มีความสุขโดยทั่วกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	ประธานกรรมการแปล
๒. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์	ป.ธ.๙	แปล
๓. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๙	แปล
๔. นายปลั่ง บุญศิริ	ป.ธ.๙	แปล
๕. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	แปล
๖. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘	แปล
๗. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๙	ตรวจชำระ
๘. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙	ตรวจชำระ
๙. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘	ตรวจชำระ
๑๐. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘	ตรวจชำระ
๑๑. นายกวีพัฒน์ นวลศรี	ป.ธ.๗	ตรวจชำระ
๑๒. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๓. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๔. นายชำนาญ รักขาว	ป.ธ.๘	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๕. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๖. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๗. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

****

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ	วินยปิฎก	จุลฺลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลกขนธวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	ประธานกรรมการ
๒. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์	ป.ธ.๙	กรรมการ
๓. นายบัว สนสร้อย	ป.ธ.๙	กรรมการ
๔. นายปลั่ง บุญศิริ	ป.ธ.๙	กรรมการ
๕. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	กรรมการ
๖. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, M.A.	กรรมการ
๗. นายจิตต์ นิกรพล	ป.ธ.๖	กรรมการ
๘. พระมหาสนอง วิโรจโน	ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๙. นางสุภาพร พงศ์ไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นางปรางทิพย์ ขำทอง	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๓. นายอารมณ์ สุดใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๔. นางสาวเกษสุดา สุประดิษฐ์	ปกศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๕. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๖. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๗. นายจิตต์ นิกรพล	ป.ธ.๖	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นายสวัสดิ์ วิเศษวงษ์	ป.ธ.๕	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๙. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม

๒๐. นายอารมณ์ สุดใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๒๑. ร้อยตรีจันทร์ พุฒซ้อน		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๒.สิบโทจำเนียร กิ่งยา		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๓.ร้อยตำรวจเอกพิมพ์สอน ทองเปลว		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๔.พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์	ป.ธ.๗ (เขมร)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๕.นายอารมณ์ สุดใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๖. นายสิทธิชัย อินทพงษ์	ป.ธ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๗.นางสาวราตรี โตเพ่งพัฒน์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๘.นายพวง หนองภักดี	ป.ธ.๔	ทำดรรชนี
๒๙. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	ทำดรรชนี
๓๐. นายสุวัฒน์ โกพลวัฒน์	ป.ธ.๙, M.A.	ทำดรรชนี
๓๑. นายเกษียร มะปะโม	ป.ธ.๙	ทำดรรชนี
๓๒.นางปรางทิพย์ ขำทอง	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ควบคุมการแก้ไขตามต้นฉบับ
๓๓. นายวัฒนา สอนแย้ม	ป.ธ.๕	ตรวจความเรียบร้อย
๓๔. นางสาววชิราภรณ์ วรรณดี	อบ., อม.	ตรวจความเรียบร้อย และดำเนินการจัดพิมพ์

คำย่อ	คำเต็ม	
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค

คำย่อ	คำเต็ม	
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภิ. สํ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปตฺถก	(ฉบับสิงหฬ)
ส.	สฺยามรฏฺฐโปตฺถก	(ฉบับสยามรัฐ)
ม.	มรมฺมโปตฺถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
ท.	นาลนฺทาเทวนาครีปาลิเตปิฏก	(ฉบับนาลันทา)
รา.	รามญฺญโปตฺถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณโปตฺถก	(ฉบับใบลานเก่า)
อิ.	อิงฺคลิสโปตฺถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ยุ.)
สงฺ.	สงฺคีติเตปิฏก	(ฉบับสังคายนา ๒๕๓๐)
มจร.	มหาจุฬาเตปิฏก	(ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)
ก.	กตฺถจิโปตฺถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

****

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a า ā ิ i ี ī ุ u ู ū เ e โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฏ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	◌ं ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์
ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา
บาลี-ไทย
ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ AṬṬHAKATHĀ

Pāli - Thai

Part I

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๙

สารบาญ

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

บาลี-ไทย ภาค ๑

เรื่อง	หน้า
กถาเริ่มพระคัมภีร์	๑
พรรณนานิทานคาถา	๑๐

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระสุภูติเถระ	๕๕
๒. พรรณนาคาถาของพระมหาโกฏฐิกเถระ	๙๙
๓. พรรณนาคาถาของพระกังขาเรวตเถระ	๑๑๕
๔. พรรณนาคาถาของพระปุณณเถระ	๑๓๐
๕. พรรณนาคาถาของพระทัพพเถระ	๑๔๓
๖. พรรณนาคาถาของพระสีตวนิยเถระ	๑๖๔
๗. พรรณนาคาถาของพระภัลลิยเถระ	๑๗๔
๘. พรรณนาคาถาของพระวีรเถระ	๑๘๑
๙. พรรณนาคาถาของพระปิลินทวัจฉเถระ	๑๘๖
๑๐. พรรณนาคาถาของพระปุณณมาสเถระ	๑๙๖

เรื่อง หน้า

๒. ทุติยวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระจูฬวัจฉเถระ ๒๐๓
๒. พรรณนาคาถาของพระมหาวัจฉเถระ ๒๑๐
๓. พรรณนาคาถาของพระวนวัจฉเถระ ๒๑๕
๔. พรรณนาคาถาของสิวกสามเณร ๒๒๓
๕. พรรณนาคาถาของพระกุณฑธานเถระ ๒๓๐
๖. พรรณนาคาถาของพระเพลัฏฐสีสเถระ ๒๔๙
๗. พรรณนาคาถาของพระทาสกเถระ ๒๕๕
๘. พรรณนาคาถาของพระสิงคาลปิตุเถระ ๒๖๑
๙. พรรณนาคาถาของพระกุลเถระ ๒๖๗
๑๐. พรรณนาคาถาของพระอชิตเถระ ๒๗๓

๓. ตติยวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระนิโครธเถระ ๒๗๗
๒. พรรณนาคาถาของพระจิตตกเถระ ๒๘๘
๓. พรรณนาคาถาของพระโคสาลเถระ ๒๙๓
๔. พรรณนาคาถาของพระสุคันธเถระ ๒๙๘
๕. พรรณนาคาถาของพระนันทิยเถระ ๓๐๔
๖. พรรณนาคาถาของพระอภยเถระ ๓๐๙
๗. พรรณนาคาถาของพระโลมสกังคิยเถระ ๓๑๕

เรื่อง **หน้า**

๘. พรรณนาคาถาของพระชัมพุคามิยบุตรเถระ ๓๒๑

๙. พรรณนาคาถาของพระหาริตเถระ ๓๒๗

๑๐. พรรณนาคาถาของพระอุตติยเถระ ๓๓๒

ปทานุกฺกโม ๓๓๙

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

บาลี–ไทย

ภาค ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

คนถารมภกถา	**กถาเริ่มพระคัมภีร์**
มหาการุณิกำ **นาถำ**	ข้าพเจ้าไหว้**พระโลกนาถ** ผู้
เถยฺยสาครปารคุำ	ประกอบด้วยพระมหากรุณาคุณ ผู้
วนฺเท นิปุณคมฺภีร-	ถึงฝั่งแห่งสาครคือไญยธรรม (คือ
วิจิตฺร[๒]นยเทสนำ.	ธรรมที่ควรรู้) ผู้ทรงแสดงธรรมมีนัย
	อันวิจิตรละเอียดลึกซึ้ง.
วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา	ข้าพเจ้าไหว้**พระธรรม** ซึ่งพระผู้มี
เยน นิยฺยนฺติ[๓] โลกโต	พระภาคผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชา และ
วนฺเท ตมุตฺตมำ **ธมฺมำ**	จรณะ ทรงนำสัตว์ออกจากโลก
สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตำ.	เป็นธรรมอันอุดมที่พระสัมมาสัมพุทธ-
	เจ้าทรงบูชาแล้ว.

---

[๑] สี. นิปุณคมฺภีรำ.
[๒] สี. วิจิตฺต..
[๓] สี. นียนฺติ.

สีลาทิคุณสมฺปนฺโน
จิโต มคฺคผเลสุ โย
วนฺเท **อริยสงฺฆ**ำ ตำ[๑]
ปุญฺญกฺเขตฺตำ อนุตฺตรำ.

ข้าพเจ้าไหว้**พระอริยสงฆ์** ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น ผู้ดำรงอยู่ในมรรคและผลทั้งหลาย ผู้เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมนั้น.

วนฺทนาชนิตำ ปุญฺญำ
อิติ ยำ รตนตฺตเย
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ
หุตฺวาหำ ตสฺส เตชสา.

บุญอันใด ที่เกิดจากการไหว้พระรัตนตรัย ด้วยประการดังกล่าวนี้ ขอข้าพเจ้าเป็นผู้มีอันตราย อันเดชของบุญนั้นขจัดเสียแล้ว.

ยา ตา สุภูติอาทีหิ
กตกิจฺเจหิ ตาทิหิ
เถเรหิ ภาสิตา คาถา
เถรีหิ จ นิรามิสา.

คาถานั้นใด ที่ไม่เจือด้วยอามิส อันพระเถระทั้งหลาย และพระเถรีทั้งหลาย มีพระสุภูติเป็นต้น ผู้กระทำกิจแล้ว เป็นผู้คงที่กล่าวไว้.

อุทานนาทวิจินา[๒]
คมฺภีรา นิปุณา สุภา
สุญฺญตาปฏิสำยุตฺตา
อริยธมฺมปฺปกาสิกา.

ลึกซึ้งด้วยวิธีอุทาน และบันลือ (สีหนาท) ละเอียดงดงามประกอบด้วยสุญญตา ประกาศอริยธรรม.

เถรคาถาติ นาเมน
เถรีคาถาติ ตาทิโน
ยา ขุทฺทกนิกายมฺหิ
สงฺคายึสุ มเหสโย.

ที่พระมเหสีเจ้าทั้งหลาย ผู้มั่นคงสังคายนาไว้ โดยชื่อว่า**เถรคาถา** **เถรีคาถา** ในขุททกนิกาย.

---

[๑] โป. อริย**สงฺฆ**มนฺตำ.
[๒] สี. อุทานาทิวิธินา เจว, ฉ. อุทานนาทวิธินา.

ตาสํ คมฺภีรญาเณหิ
โอคาเหตฺพฺภาวโต
กิญฺจาปิ ทุกฺกรา[๑] กาตุ
อตฺถสංวณฺณนา มยา.

ข้าพเจ้าจะกระทำการ**สังวรรณนา ความ** แม้จะกระทำได้ยากก็ตาม โดยที่คาถาเหล่านั้น จะต้องหยั่งลงด้วยญาณอันลึกซึ้งก็ตาม.

สหสංวณฺณนํ ยสฺมา
ธรเต สตฺถุ สาสนํ
ปุพฺพาจริยสีหานं
ติฏฺฐเตว วินิจฺฉโย.

เพราะเหตุที่คำสอนของพระศาสดา พร้อมทั้งสังวรรณนา จะพึงดำรงอยู่ ประดุจข้อวินิจฉัย ของบุรพาจารย์ผู้เปรียบปานสีหะดำรงอยู่.

ตสฺมา ตं อวลมฺพิตฺวา
โอคาเหตฺวาน ปญฺจปิ
นิกาเย อุปนิสฺสาย
โปราณฏฺฐกถานยं.

ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะหยั่งลงเลือกเฟ้น เอาคำสอนนั้น ซึ่งมีนัยของอรรถกถาโบราณ แม้อาศัยนิกายทั้ง ๕.

สุวิสุทฺธํ อสงฺกิณฺณं
นิปุณตฺถวินิจฺฉยं
มหาวิหารวาสีนं
สมยं อวิโลมยं.

ซึ่งเป็นนัยอันบริสุทธิ์ดีไม่ปะปนกัน มีวินิจฉัยอรรถอันละเอียด มิให้ผิด**ลัทธิของพระเถระผู้อยู่ในมหาวิหาร.**

ยาสं อตฺโถ ทุวิญฺเญยฺโย
อนุปุพฺพีกถं[๒] วินา
ตาสं ตญฺจ วิภาเวนโต
ทีปยนฺโต วินิจฺฉยं.

อรรถแห่งลัทธิใด เว้นอนุปุพพิกถาเสียแล้ว ก็รู้ได้ยาก จะยังอรรถแห่ง**ลัทธินั้นให้แจ้ง** แสดงข้อวินิจฉัยไว้.

---

[๑] สี. ทุกฺกรं.
[๒] สี. อานุปุพฺพีกถं.

ยถาพลํ กริสฺสามิ
อตฺถสංวณฺณนํ สุภํ
สกฺกจฺจํ เถรคาถานํ
เถรีคาถานเมว จ.

กระทำการพรรณนาอรรถ แห่งเถรคาถา และเถรีคาถานั้นให้แจ่มแจ้ง ตามสติกำลังโดยเคารพ.

อิติ อากงฺขมานสฺส
สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ
ตทตฺถํ วิภชนฺตสฺส
นิสามยถ สาธโวติ.

ข้าพเจ้าหวังความดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรมตลอดกาลนาน ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงตั้งใจสดับอรรถแห่งเถรคาถาและเถรีคาถานั้นเทอญ.

กา ปเนตา **เถรคาถา เถรีคาถา** จ? กถญฺจ ปวตฺตาติ? กามญฺจายมตฺโถ คาถาสุ วุตฺโตเยว, ปากฏกรณตฺถํ[๑] ปนปุนปิ วุจฺจเต : ตตฺถ เถรคาถา ตาว สุภูติตฺเถราทีหิ ภาสิตา. ยา หิ เต อตฺตนา ยถาธิคตํ มคฺคผลสุขं ปจฺจเวกฺขิตฺวา กาจิ อุทานวเสน, กาจิ อตฺตโน สมาปตฺติวิหารปจฺจเวกฺขณวเสน, กาจิ ปุจฺฉาวเสน, กาจิ ปรินิพฺพานสมเย สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนวเสน อภาสึสุ, ตา สพฺพา สงฺคีติกาเล เอกชฺฌं กตฺวา "เถรคาถา" อิจฺเจว ธมฺมสงฺคาหเกหิ

ก็**เถรคาถาและเถรีคาถา**นั้นเป็นอย่างไร? และเป็นมาอย่างไร? ก็เนื้อความนี้ท่านกล่าวไว้ในคาถาทั้งหลายโดยแท้ ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าก็จะกล่าวซ้ำอีก เพื่อให้ชัดเจนขึ้น : ในคาถาทั้ง ๒ นั้น ท่านกล่าวเถรคาถาด้วยเรื่องพระสุภูติเถระเป็นต้น คือคาถาบางคาถาท่านกล่าวโดยพิจารณาถึงสุขที่เกิดจากมรรคผลที่ตนบรรลุแล้วเปล่งออกมา, บางคาถาก็กล่าวโดยพิจารณาวิหารสมาบัติของตน, บางคาถาก็กล่าวโดยปุจฉา, บางคาถาก็กล่าวโดยประกาศว่า คำสอนเป็นนิยยานิกธรรม ในสมัยปรินิพพาน, ในสมัยสังคายนา ท่านพระธรรม-

---

[๑] สี. ม. ปากฏภาวกรณตฺถํ.

สงฺคีตา. เถรีคาถา ปน เถริโย อุทฺทิสฺส เทสิตา.

สังคหกาจารย์ทั้งหลายนำคาถาเหล่านั้นทั้งหมด รวมเป็นอันเดียวกันกล่าวไว้ว่าชื่อว่า “เถรคาถา”. ส่วนเถรีคาถาท่านแสดงไว้ เฉพาะพระเถรีทั้งหลาย.

ตา ปน วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนา, ทีฆนิกาโย มชฺฌิมนิกาโย สํยุตฺตนิกาโย องฺคุตฺตร-นิกาโย ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ นิกาเยสุ ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺนา, สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ สาสนงฺเคสุ คาถงฺคสงฺคหํ คตา

ก็เถรคาถาและเถรีคาถานั้น จัดเข้าในพระสุตตันตปิฎกในปิฎกสาม คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก, จัดเข้าในขุททกนิกายในบรรดานิกาย ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตต-นิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย, ถึงความรวมเข้าในองค์แห่งคาถา ในบรรดาองค์แห่งศาสนา ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ ถึงความรวมเข้าในธรรมขันธ์เล็กน้อย ในบรรดาพระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐ พระธรรม-ขันธ์ ที่ท่านพระอานนท์เถระผู้เป็นธรรมภัณฑาคาริกปฏิญาณไว้อย่างนี้ว่า

“ทฺวาสีติ[๑] พุทฺธโต คณฺหึ
เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต
จตุราสีติสหสฺสานิ
เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน”ติ

“พระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ที่เป็นไปอยู่แก่ข้าพเจ้า คือข้าพเจ้าเรียนจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียนจากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์”.

---

[๑] สี. ทฺวาสีตี.

เอวํ ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ปฏิญฺญาเตสุ
จตุราสีติยา ธมฺมกฺขนฺธสหสฺเสสุ
กติปยธมฺมกฺขนฺธสงฺคหํ คตา.

ตตฺถ เถรคาถา ตาว นิปาตโต เอกกนิปาโต เอกุตฺตรวเสน ยาว จุทฺทสนิปาตาติ จุทฺทสนิปาโต โสฬสนิปาโต วีสตินิปาโต ตึสนิปาโต[๑] จตฺตาฬีสนิปาโต ปญฺญาสนิปาโต สฏฺฐินิปาโต สตฺตตินิปาโตติ (๒) เอกวีสตินิปาตสงฺคหา. นิปาตนํ นิกฺขิปนนฺติ นิปาโต. เอโก เอเกโก คาถานํ นิปาโต นิกฺเขโป เอตฺถาติ เอกกนิปาโต. อิมินา นเยน เสเสสุปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ.

ในเถรคาถา และเถรีคาถานั้น เถรคาถารวมนิบาตไว้ ๒๑ นิบาต คือโดยนิบาต มีเอกกนิบาตก่อน โดยเพิ่ม(ทีละ)หนึ่งนิบาต จนถึง ๑๔ นิบาต ชื่อว่าจุททสนิบาต โสฬสนิบาต วีสตินิบาต ตึสนิบาต จัตตาฬีสนิบาต ปัญญาสนิบาต สัฏฐินิบาต สัตตตินิบาต. ชื่อว่านิบาต เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องตกลง คือใส่เข้า. ชื่อว่าเอกกนิบาต เพราะอรรถว่าเป็นที่ตกลง คือใส่เข้าซึ่งคาถาทั้งหลายทีละหนึ่งๆ เป็นนิบาตหนึ่ง. แม้ในนิบาตที่เหลือก็พึงทราบความโดยนัยนี้.

ตตฺถ เอกกนิปาเต ทฺวาทส วคฺคา. เอเกกสฺมึ วคฺเค ทส ทส กตฺวา วีสุตฺตรสตํ เถรา, ตตฺติกา เอว คาถา. วุตฺตํ หิ

ในบรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมี ๑๒ วรรค. แต่ละวรรคมีพระเถระวรรคละ ๑๐ รูป รวมเป็น ๑๒๐ รูป คาถาก็เท่ากัน (๑๒๐ คาถา) เหมือนกัน. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

---

[๑] สี. ตึสตินิปาโต.
[๒] ฉ. (อิเม สตฺตนิปาตา).

"วีสุตฺตรสตํ เถรา
กตกิจฺจา อนาสวา
เอกกมฺหิ นิปาตมฺหิ
สุสงฺคีตา มเหสิภี"ติ.

"ในนิบาตแต่ละนิบาต พระมเหสีเจ้า รวบรวมพระเถระผู้ทำกิจแล้ว ผู้ไม่มีอาสวะไว้ ๑๒๐ รูป".

ทุกนิปาเต เอกูนปญฺญาส เถรา, อฏฺฐนวุติ คาถา, ติกนิปาเต โสฬส เถรา, อฏฺฐจตฺตาฬีส คาถา, จตุกฺก-นิปาเต เตรส เถรา, เทฺวปญฺญาส คาถา, ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถรา, สฏฺฐิ คาถา, ฉกฺกนิปาเต จุทฺทส เถรา, จตุราสีติ คาถา, สตฺตกนิปาเต ปญฺจ เถรา, ปญฺจตีส คาถา, อฏฺฐกนิปาเต ตโย เถรา, จตุวีสติ คาถา, นวกนิปาเต เอโก เถโร, นว คาถา, ทสนิปาเต สตฺต เถรา, สตฺตติ คาถา, เอกาทส-นิปาเต เอโก เถโร, เอกาทส คาถา, ทฺวาทสนิปาเต เทฺว เถรา, จตุวีสติ คาถา, เตรสนิปาเต เอโก เถโร, เตรส คาถา, จุทฺทสนิปาเต เทฺว เถรา, อฏฺฐวีสติ คาถา, ปณฺณรสนิปาโต นตฺถิ, โสฬสนิปาเต เทฺว เถรา, ทฺวตฺตึส คาถา, วีสตินิปาเต ทส เถรา, ปญฺจจตฺตาฬีสาธิกานิ เทฺว คาถาสตานิ, ตึสนิปาเต ตโย เถรา, สตฺต ปญฺจ จ คาถา, จตฺตาฬีสนิปาเต เอโก เถโร,

ในทุกนิบาต มีพระเถระ ๔๙ รูป คาถา ๙๘ คาถา ติกนิบาต มีพระเถระ ๑๖ รูป คาถา ๔๘ คาถา จตุกกนิบาต มีพระเถระ ๑๓ รูป คาถา ๕๒ คาถา ปัญจกนิบาต มีพระเถระ ๑๒ รูป คาถา ๖๐ คาถา ฉักกนิบาต มีพระเถระ ๑๔ รูป คาถา ๘๔ คาถา สัตตกนิบาต มีพระเถระ ๕ รูป คาถา ๓๕ คาถา อัฏฐกนิบาต มีพระเถระ ๓ รูป คาถา ๒๔ คาถา นวกนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๙ คาถา ทสนิบาต มีพระเถระ ๗ รูป คาถา ๗๐ คาถา เอกาทสนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๑๑ คาถา ทวาทส-นิบาต มีพระเถระ ๒ รูป คาถา ๒๔ คาถา เตรสนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๑๓ คาถา จุททสนิบาต มีพระเถระ ๒ รูป คาถา ๒๘ คาถา ปัณณรสนิบาต ไม่มี โสฬสนิบาต มีพระเถระ ๒ รูป คาถา ๓๒ คาถา วีสตินิบาต มีพระเถระ ๑๐ รูป คาถา ๒๔๕ คาถา ตึสนิบาต มีพระเถระ ๓ รูป คาถา ๑๐๕ คาถา จัตตาฬีสนิบาต

เทฺวจตฺตาฬีส คาถา, ปญฺญาสนิปาเต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๔๒ คาถา เอโก เถโร, ปญฺจปญฺญาส คาถา, ปัญญาสนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา สฏฺฐินิปาเต เอโก เถโร, อฏฺฐสฏฺฐิ ๕๕ คาถา สัฏฐินิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา, สตฺตตินิปาเต[๑] เอโก เถโร, คาถา ๖๘ คาถา สัตตตินิบาต มีพระเถระ เอกสตฺตติ คาถา. ๑ รูป คาถา ๗๑ คาถา.

สมฺปิณฺเฑตฺวา ปน เทฺวสตานิ จตุสฏฺฐิ จ เถรา, สหสฺสํ ตีณิ สตานิ สฏฺฐิ จ คาถาติ. ก็ครั้นรวบรวมเข้าด้วยกันแล้ว มีพระเถระ ๒๖๔ รูป คาถา ๑,๓๖๐ คาถา ดังนี้แล.

วุตฺตมฺปิ เจตํ สมดังที่พระโบราณาจารย์ กล่าวคาถาประพันธ์นี้ ไว้ว่า

"สหสฺสํ โหนฺติ ตา คาถา
ตีณิ สฏฺฐิ สตานิ จ
เถรา จ เทฺว สตา สฏฺฐิ
จตฺตาโร จ ปกาสิตา"ติ. "ท่านประกาศจำนวนคาถาไว้ ๑,๓๖๐ คาถา ประกาศพระเถระไว้ ๒๖๔ รูป".

เถรีคาถา ปน เอกกนิปาโต เอกุตฺตรวเสน ยาว นวนิปาตาติ นวนิปาโต เอกาทสนิปาโต ทฺวาทสนิปาโต โสฬสนิปาโต วีสตินิปาโต ตึสนิปาโต,[๒] จตฺตาฬีสนิปาโต มหานิปาโตติ โสฬสนิปาตสงฺคหา. ตตฺถ เอกกนิปาเต อฏฺฐารส เถริโย, อฏฺฐารเสว คาถา. ส่วนเถรีคาถา มีเอกกนิบาต จนถึงนวนิบาต โดยเพิ่มทีละนิบาต รวมเป็น ๑๖ นิบาต คือ นวนิบาต เอกาทสนิบาต ทวาทสนิบาต โสฬสนิบาต วีสตินิบาต ตึสนิบาต จัตตาฬีสนิบาต มหานิบาต, ในบรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมีพระเถรี ๑๘ รูป มีคาถา ๑๘ คาถาเท่ากัน.

---

[๑] สี. อ. สตฺตตินิปาเตปิ.
[๒] สี. ตึสตินิปาโต.

ทุกนิปาเต ทส เถริโย, วีสติ คาถา, ทุกนิบาต มีพระเถรี ๑๐ รูป คาถา ๒๐ ติกนิปาเต อฏฺฐ เถริโย, จตุวีสติ คาถา, คาถา ติกนิบาต มีพระเถรี ๘ รูป คาถา จตุกฺกนิปาเต เอกา เถรี, จตสฺโส คาถา, ๒๔ คาถา จตุกกนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถริโย สฏฺฐิ คาถา ๔ คาถา ปัญจกนิบาต มีพระเถรี คาถา, ฉกฺกนิปาเต อฏฺฐ เถริโย, ๑๒ รูป คาถา ๖๐ คาถา ฉักกนิบาต อฏฺฐจตฺตาฬีส คาถา, สตฺตนิปาเต ติสฺโส มีพระเถรี ๘ รูป คาถา ๔๘ คาถา เถริโย, เอกวีสติ คาถา. สัตตนิบาต มีพระเถรี ๓ รูป คาถา ๒๑ คาถา.

อฏฺฐนิปาตโต ปฏฺฐาย ยาว ตั้งแต่อัฏฐนิบาตจนถึงโสฬสนิบาต มี โสฬสนิปาตา เอเกกา เถริโย ตตฺถนิปาต- พระเถรีนิบาตละรูป คาถาก็มีปริมาณ ปริมาณา คาถา. วีสตินิปาเต ปญฺจ เท่ากันกับนิบาตนั้น ๆ. วีสตินิบาต เถริโย, อฏฺฐารสสตคาถา,[๑] ตึสนิปาเต มีพระเถรี ๕ รูป คาถา ๑๑๘ คาถา เอกา เถรี, จตุตฺตึส คาถา, ตึสนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป คาถา ๓๔ จตฺตาฬีสนิปาเต เอกา เถรี, คาถา จัตตาฬีสนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป อฏฺฐจตฺตาฬีส คาถา, มหานิปาเตปิ คาถา ๔๘ คาถา มหานิบาตก็เหมือนกัน เอกา เถรี, ปญฺจสตฺตติ คาถา. มีพระเถรี ๑ รูป คาถา ๗๕ คาถา.

เอวเมตฺถ นิปาตานํ คาถาวคฺคานํ[๒] ในเถรีคาถานี้ พึงทราบปริมาณนิบาต คาถานญฺจ ปริมาณํ เวทิตพฺพํ. วรรคคาถาและคาถา ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้.

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนากถาเริ่มพระคัมภีร์ จบ.

---

[๑] สี. ม. จตสฺโส เถริโย สตฺตนวุติคาถา.
[๒] อิทํ ปทํ สี. ม. โปตฺถเกสุ น ทิสฺสติ.

นิทานคาถาวณฺณนา

เอวํ ปริจฺฉินฺนปริมาณาสุ ปเนตาสุ เถรคาถา อาทิ. ตตฺถาปิ

"สีหานํว นทนฺตานํ
ทาฐีนํ คิริคพฺภเร
สุณาถ ภาวิตตฺตานํ
คาถา อตฺถูปนายิกา"ติ[๑]

อยํ ปฐมมหาสงฺคีติกาเล อายสฺมตา อานนฺเทน เตสํ เถรานํ โถมนตฺถํ ภาสิตา คาถา อาทิ.

ตตฺถ **สีหานนฺติ** สีหสทฺโท "สีโห ภิกฺขเว มิคราชา"ติอาทีสุ[๒] มิคราเช อาคโต. "อถโข สีโห เสนาปติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี"ติอาทีสุ[๓] ปณฺณตฺติยํ. ภิกฺขเว มิคราชา" (ภิกษุทั้งหลาย สีหะ

พรรณนานิทานคาถา

ก็ในเถรคาถาและเถรีคาถาเหล่านี้ ซึ่งมีปริมาณตามที่กำหนดไว้ดังกล่าวมานี้ เถรคาถาเป็นเบื้องต้น. แม้ในเถรคาถานั้น ท่านพระอานนท์ได้กล่าวคาถาต้นไว้ เพื่อสรรเสริญพระเถระเหล่านั้น เมื่อครั้งมหาสังคายนาครั้งแรกดังนี้

"ขอท่านทั้งหลาย จงฟังคาถาอันน้อมเข้าไปสู่ประโยชน์ของพระเถระ-เจ้าทั้งหลาย ผู้มีตนอบรมแล้ว บันลืออยู่ ดุจการบันลือแห่งสีหะทั้งหลาย ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าเหล่าสัตว์ผู้มีเขี้ยวทั้งหลาย ที่ใกล้ถ้ำที่ภูเขา ฉะนั้น".

ในคาถานั้น ศัพท์ว่า สีห ในคำว่า **แห่งสีหะทั้งหลาย** ใช้ในความหมายว่าพญาเนื้อ เช่นประโยคเป็นต้นว่า "สีโห เตนุปสงฺกมี"ติอาทีสุ[๓] ปณฺณตฺติยํ. ภิกฺขเว มิคราชา" (ภิกษุทั้งหลาย สีหะ

---

[๑] สี. อตฺตูปนายิกา.
[๒] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๔๖/๓๓๑.
[๓] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๓๘/๔๑.

"สีโหติ โข ภิกฺขเว ตถาคตสฺเสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา"ติอาทีสุ[๑] ตถาคเต. ตตฺถ ยถา[๒] ตถาคเต สทิสกปฺปนาย อาคโต, เอวํ อิธาปิ สทิสกปฺปนาวเสเนว เวทิตพฺโพ, ตสฺมา **สีหานำวา**ติ สีหานํ อิว. สนฺธิวเสน สรโลโป "เอวำส เต"ติอาทีสุ[๓] วิย. ตตฺถ **อิวา**ติ นิปาตปทำ.

เป็นพญาเนื้อ) ใช้ในความหมายว่า บัญญัติ เช่นประโยคเป็นต้นว่า อถโข สีโห เสนาปติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ (ครั้งนั้นแล สีหเสนาบดี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ). ใช้ในความหมายว่า พระตถาคต ในประโยคเป็นต้นว่า สีโหติ โข ภิกฺขเว ตถาคตสฺเสตํ อธิวจนำ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (ภิกษุทั้งหลาย คำว่า สีหะ แล เป็นชื่อของตถาคตอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้า). ในคำนั้น (สีหศัพท์) ใช้ในความหมายว่า เช่นเดียวกับ ตถาคต (ศัพท์) ฉันใด แม้ในที่นี้ก็พึงทราบว่าใช้ในความหมาย เช่นเดียวกันนั่นเองฉันนั้น. เพราะเหตุนั้น บทว่า **สีหานำว** แปลว่า ดุจสีหะทั้งหลาย. ลบสระเสียเพราะเข้าสนธิ เหมือนในคำว่า "เอวำส เต" เป็นต้น. ศัพท์ว่า **อิว** ในคาถานั้นเป็นบทนิบาต.

สุณาถาติ อาขฺยาตปทำ. อิตรานิ นามปทานิ. **สีหานำวา**ติ จ สมฺพนฺเธ เป็นบทนาม. อนึ่ง บทว่า **สีหานำว** บทว่า **สุณาถ** เป็นบทอาขยาต. นอกนี้

---

[๑] องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๙๙/๑๓๗.

[๒] สี. อาทีสุ. ยตฺถ ตถาคเตว วุตฺตำ, ยถา.

[๓] ม. มู. ๑๒/๑๔/๑๘.

สามิวจนํ. กามญฺเจตฺถ สมฺพนฺโธ สรูปโต น วุตฺโต, อตฺถโต ปน วุตฺโตว โหติ. ยถา หิ "โอฏฺฐสฺเสว มุขํ เอตสฺสา"ติ วุตฺเต โอฏฺฐสฺส มุขํ วิย มุขํ เอตสฺสาติ อยมตฺโถ วุตฺโต เอว โหติ, เอวมิธาปิ "สีหานฺวา"ติ วุตฺเต สีหานํ นาโท วิยาติ อยมตฺโถ วุตฺโต เอว โหติ. ตตฺถ มุขสทฺทสนฺนิธานํ โหตีติ เจ, อิธาปิ "นทนฺตานนฺ"ติ ปทสนฺนิธานโต, ตสฺมา **สีหานฺวา**ติ นิทฺทสฺสนวจนํ.

เป็นฉัฏฐีวิภัตติในสัมพันธ์ (เชื่อมความ). อนึ่ง ในคาถานี้ท่านมิได้กล่าวความสัมพันธ์ไว้โดยสรุปก็จริง ถึงกระนั้นโดยความหมายก็ย่อมเป็นอันกล่าวแล้วเทียว. เหมือนอย่างว่า เมื่อพูดว่า "โอฏฺฐสฺเสว มุขํ เอตสฺสา"ติ ก็ย่อมเป็นอันท่านกล่าวความหมายนี้ว่า โอฏฺฐสฺส มุขํ วิย มุขํ เอตสฺส ฉันใด, แม้ในที่นี้ก็ฉันนั้น เมื่อพูดว่า "สีหานฺว" (ประดุจสีหะ) ก็ย่อมเป็นอันท่านกล่าวความไว้ดังนี้ว่า เหมือนสีหะบันลือ. หากมีใครถามว่า ในคาถานั้น ก็มีความตั้งลงแห่งมุขศัพท์ด้วย. แม้ในที่นี้ เพราะการตั้งลงแห่งบทว่า "นทนฺตานํ" (บันลืออยู่) เพราะเหตุนั้น คำว่า **สีหานฺว** เป็นคำแสดงเป็นตัวอย่าง.

นทนฺตานนฺติ ตสฺส นิทฺสิตพฺเพน สมฺพนฺธทสฺสนํ. **ทาฐีนนฺ**ติ ตพฺพิเสสนํ. **คิริคพฺภเร**ติ ตสฺส ปวตฺติฏฺฐานทสฺสนํ. **สุณาถา**ติ สวเน นิโยชนํ. **ภาวิตตฺตานนฺ**ติ โสตพฺพสฺส ปภาวทสฺสนํ. **คาถา**ติ โสตพฺพวตฺถุทสฺสนํ.

บทว่า **นทนฺตานํ** เป็นบทแสดงถึงสีหศัพท์นั้น สัมพันธ์กับศัพท์ที่จะพึงแสดงเป็นตัวอย่าง. บทว่า **ทาฐีนํ** เป็นบทวิเสสนะของ สีหานํ นั้น. บทว่า **คิริคพฺภเร** เป็นบทแสดงถึงถิ่นที่พญาสีหะนั้นท่องเที่ยวไป. บทว่า **สุณาถ** เป็นบทชักชวนในการสดับฟัง. บทว่า **ภาวิตตฺตานํ** เป็นบทแสดงเหตุเป็น

แดนเกิดแห่งสิ่งที่ควรฟัง. บทว่า **คาถา** เป็นบทแสดงถึงเรื่องที่ควรฟัง.

อตฺถูปนายิกาติ ตพฺพิเสสนํ. กามญฺเจตฺถ "สีหานํ นทนฺตานํ ทาฐีนนฺ"ติ ปุลฺลิงฺควเสน อาคตํ,[๑] ลิงฺคํ ปน ปริวตฺเตตฺวา "สีหีนนฺ"ติอาทินา อิตฺถิลิงฺควเสนาปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. เอกเสสวเสน วา สีหา จ สีหิโย จ สีหา, เตสํ สีหานนฺติอาทินา สาธารณา เหตา ติสฺโส นิทานคาถา เถรคาถานํ เถรีคาถานญฺจาติ.

บทว่า **อตฺถูปนายิกา** เป็นบทวิเสสนะ (คำขยาย)ของคำว่าคาถานั้น. อนึ่ง ในคาถานี้ คำว่า สีหานํ นทนฺตานํ ทาฐีนํ ใช้เป็นปุงลิงค์ก็จริง, ถึงอย่างนั้น ก็ควรเปลี่ยนลิงค์แล้วทราบอรรถ แม้ด้วยอำนาจอิตถีลิงค์ว่า "สีหีนํ" (นางพญาสีหะ) เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง โดยอำนาจเอกเสสสมาสว่า สีหา จ สีหิโย จ สีหา (พญาสีหะด้วยนางพญาสีหะด้วยชื่อพญาสีหะและนางพญาสีหะ). ก็นิทานคาถา ๓ คาถานี้ เป็นสาธารณะ แม้แก่เถรคาถาและเถรีคาถาเหล่านั้น ด้วยคำมีอาทิว่า "สีหานํ" ดังนี้.

ตตฺถ สหนโต หนนโต จ สีโห. ยถา หิ สีหสฺส มิครญฺโญ พลวิเสสโยคโต สรภมิคมตฺตวรวารณาทิโตปิ[๒] ปริสฺสโย นาม นตฺถิ, วาตาตปาทิปริสฺสยมฺปิ โส สหติเยว, โคจราย ปกฺกมนฺโตปิ เตชุสฺสทตาย มตฺตคนฺธ-

ในพระคาถานั้น ชื่อว่าสีหะ เพราะทนได้ และเพราะฆ่าได้. เหมือนอย่างว่า ชื่อว่าอันตราย แม้จากพญาเนื้อและพญาช้างที่ชับมันเป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะพญาสีหะ ประกอบด้วยพละกำลังอันพิเศษ, แม้อันตรายเกิดแต่ลมและแดด

---

[๑] สี. อาคตานํ.
[๒] มตฺตวารณาทิโตปิ.

หตฺถิวนมหึสาทิเก สมาคนฺตฺวา อภีรุ เป็นต้น พญาสีหะนั้น ก็ทนได้ทีเดียว อจฺฉมฺภี อภิภวติ, อภิภวนฺโต จ เต แม้ถึงจะไปเที่ยวหากิน พบคันธหัตถี อญฺญทตฺถุ หนฺตฺวา ตตฺถ มุทุมำสานิ ที่ซับมันและควายป่าเป็นต้น ก็ไม่สะดุ้ง ภกฺขยิตฺวา สุเขเนว วิหรติ, เอวเมเตปิ กลัว ย่อมครอบงำเสียได้ เพราะตน มหาเถรา อริยพลวิเสสโยเคน สพฺเพสมฺปิ เป็นสัตว์มีเดช อำนาจสูง อนึ่ง เมื่อ ปริสฺสยานำ สหนโต, ราคาทิสงฺกิเลส- ครอบงำได้ก็จะฆ่าสัตว์เหล่านั้นเสียแล้ว พลสฺส อภิภวิตฺวา หนนโต ปชหนโต กัดกินเนื้อที่อ่อนนุ่ม นอนอยู่อย่างสบาย เตชุสฺสทภาเวน กุโตจิปิ อภิรู อจฺฉมฺภี ในที่นั้นนั่นเอง ฉันใด แม้พระมหาเถระ ฌานาทิสุเขน หรนฺตีติ สหนโต หนนโต เหล่านี้ ก็ฉันนั้น ไม่หวาดหวั่น ไม่ จ สีหา วิยาติ สีหา. สทฺทตฺถโต ปน พรั่นพรึง อันตรายจากที่ไหน เพราะมี ยถา กนฺตนฏฺเจน อาทิอนฺตวิปลฺลาสโต ความผยองเป็นเดช โดยอดทนอันตราย ตกฺกำ วุจฺจติ, เอวำ หึสนฏฺเจน สีโห ทั้งปวงเสียได้ เพราะประกอบด้วย เวทิตพฺโพ ตถา สหนฏฺเจน. ปิ-โสทราทิ- คุณวิเศษ อันเป็นกำลังของพระอริยะ ปกฺเขเปน[๑] นิรุตฺตินเยน ปน วุจฺจมาเน เพราะครอบงำแล้วก็ฆ่าและละสังกิเลส วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. อันมีกำลังมีราคะเป็นต้นแล้ว อยู่ด้วย ความสุขอันเกิดจากฌานเป็นต้น เพราะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า สีหะ เพราะอดทนและ ฆ่าดุจสีหะ. แต่เมื่อว่าโดยอรรถแห่งศัพท์ พึงทราบว่า ชื่อว่า สีหะ เพราะอรรถว่า เบียดเบียน เหมือนอย่างท่านเรียกว่า เปรียง เพราะอรรถว่า เป็นที่ชอบใจ โดยย้ายอักษรข้างต้นมาไว้ข้างหลัง. อนึ่ง ชื่อว่าสีหะ เพราะอรรถว่า ทนได้.

---

[๑] สี. สหนตฺเถนาปิ, โสทราทิปฏิกฺเขเปน.

แต่เมื่อกล่าวโดยนิรุตตินัยโดยเพิ่มสัตว์ที่มีท้องเป็นรอยจุดเป็นต้น ก็ไม่มีคำที่จะต้องกล่าวเลย.

อถวา ยถา มิคราชา เกสรสีโห อตฺตโน เตชุสฺสทตาย เอกจารี วิหรติ, น กญฺจิ สหายํ ปจฺจาสีสติ[๑] เอวเมเตปิ เตชุสฺสทตาย วิเวกาภิรติยา จ เอกจาริโนติ เอกจริยฏฺเฐนปิ สีหา วิยาติ สีหา, เตนาห ภควา "สีหํ เอกจรํ นาคนฺ"ติ.[๒]

อีกนัยหนึ่ง พญาเนื้อไกรสรสีหะตัวเดียวเที่ยวไปอยู่ เพราะผยองในเดชของตนไม่หวังสัตว์ตัวใดเป็นสหาย ฉันใด แม้พระเถระเหล่านี้ ก็ฉันนั้น เป็นผู้มีปกติเที่ยวไปผู้เดียว เพราะเป็นผู้ผยองในเดชและมีความยินดีในวิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สีหะ เพราะเหมือนดังสีหะ เพราะอรรถว่า เที่ยวไปตัวเดียวบ้าง, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "สีหํ เอกจรํ นาคํ" ดังนี้.

อถวา อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิ-วิเสสโยคโต สีหา วิยาติ สีหา, เอเต มหาเถรา. วุตฺตํ เหตํ ภควตา

อีกนัยหนึ่ง พระมหาเถระเหล่านี้ชื่อว่าสีหะ เพราะอรรถว่า เหมือนดังสีหะ เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษมีความไม่สะดุ้ง ความว่องไว และความพยายามเป็นต้น. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า

---

[๑] ฉ. สี. ปจิจาสีสติ, ฉ. ปจฺจาสิสติ.
[๒] ฉ. สีหวเกจรํ นาคํ, สํ. ส. ๑๕/๒๓, ขุ. สุ. ๒๕/๓๐๙/๓๕๗.

เทฺวเม ภิกฺขเว อสนิยา ผลนฺติยา น สนฺตสนฺติ กตเม เทฺว, ภิกฺขุ จ ขีณาสโว สีโห จ มิคราชาติ.[๑]

ชโวปิ สีหสฺส อญฺเญหิ อสาธารโณ, ตถา ปรกฺกโม. ตถา หิ โส อุสภสตมฺปิ ลงฺฆิตฺวา วนมหึสาทีสุ นิปตติ, โปตโกปิ[๒] สมาโน ปภินฺนมทานมฺปิ มตฺตวรวารณานํ ปฏิมานํ[๓] ภินฺทิตฺวา ทนฺตกฬีรมํสํ[๔] ขาทติ. เอเตสํ ปน อริยมคฺคชโว อิทฺธิชโว จ อญฺเญหิ อสาธารโณ, สมฺมปฺปธานปรกฺกโม จ นิรติสโย. ตสฺมา **สีหานํวา**ติ สีหสทิสานํ วิย. สีหสฺส เจตฺถ หีนูปมตา[๕] ทฏฺฐพฺพา อจฺจนฺตวิสิฏฺฐสฺส สหนาทิอตฺถสฺส เถเรสฺวว ลพฺภนโต.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๒ จำพวกนี้ เมื่อฟ้าผ่าย่อมไม่สะดุ้ง ๒ จำพวกเป็นไฉน, คือ ภิกษุขีณาสพ ๑ สีหะพญาเนื้อ ๑.

แม้ความว่องไวของสีหะก็ไม่ทั่วไปแก่สัตว์เหล่าอื่น, ความพยายามก็เหมือนกัน. จริงอย่างนั้น พญาสีหะนั้น กระโดดเข้าหาสัตว์มีควายป่าเป็นต้น ไกลถึง ๑๐๐ อุสภะก็มี. แม้ยังเป็นลูกเล็ก ๆ อยู่ ก็กระโดดเข้าหา พญาช้างตกมันแล้ว ทำลายแล้วเคี้ยวเนื้ออ่อนที่ติดโคนงาได้. ส่วนความเร็วแห่งอริยมรรคและความเร็วแห่งฤทธิ์ ของพระมหาเถระเหล่านี้ ไม่ทั่วไปแก่พระเถระรูปอื่น ๆ รวมทั้งความเพียรในสัมมัปปธาน ๔ และบุญอันประเสริฐยิ่ง. เพราะฉะนั้น บทว่า **สีหานำว** เท่ากับ สีหสทิสานำ วิย (เหมือนกับพญาสีหะ). อนึ่ง พึงเห็นว่าความเปรียบเทียบกับสีหะ ก็ต่ำไปในที่นี้ เพราะอรรถว่าอดกลั้นเป็นต้น อันวิเศษโดยส่วนเดียว ก็ได้ในพระเถระทั้งหลายเช่นกัน.

---

[๑] องฺ. ทุก. ๒๐/๓๐๒/๙๗.
[๒] สี. ปตโกปิ.
[๓] สี. ปตมานานำ.
[๔] ฉ. ทนฺตกฬีรำว.
[๕] สี. เจตฺถ หิ อนูปมตา

นทนฺตานนฺติ คชฺชนฺตานํ. โคจร-ปรกฺกมตุฏฺฐิเวลาทีสุ[๑] หิ ยถา สีหา อตฺตโน อาสยโต นิกฺขมิตฺวา วิชมฺภิตฺวา สีหนาทํ อภีตนาทํ นทนฺติ, เอวํ เอเตปิ วิสยชฺฌตฺตปจฺจเวกฺขณอุทานาทิกาเลสุ อิมํ อภีตนาทํ นทึสุ. เตน วุตฺตํ "สีหานิว นทนฺตานนฺ"ติ.

บทว่า **นทนฺตานํ** ความว่า คำรามอยู่. ก็ ในเวลาเที่ยวหาเหยื่อและเวลายินดีเป็นต้น พญาสีหะทั้งหลายจะออกจากที่อยู่ของตนแล้วบิดตัว บันลือสีหนาทส่งเสียงคำราม อย่างไม่เกรงกลัวฉันใด, แม้พระเถระทั้งหลายเหล่านี้ก็ฉันนั้น จะบันลือลั่นอย่างไม่เกรงกลัวนี้ในเวลาที่เปล่งอุทานเป็นต้น ในการพิจารณาธรรมอันมีอยู่ภายในตน ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "บันลือดุจพญาสีหะ" ดังนี้.

ทาฐีนนฺสติ ทาฐวนฺตานํ. ปสฏฺฐทาฐีนํ[๒] อติสยทาฐานนฺติ วา อตฺโถ. ยถา หิ สีหา อติวิย ทฏฺฐานํ ติกฺขานญฺจ จตุนฺนํ ทาฐานํ พเลน ปฏิปกฺขํ[๓] อภิภวิตฺวา อตฺตโน มโนรถํ มตฺถกํ ปูเรนฺติ,[๔] เอวเมเตปิ จตุนฺนํ อริยมคฺคทาฐานํ พเลน อนาทิมติสํสาเร อนภิภูตปุพฺพปฏิปกฺขํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปสุ. อิธาปิ ทาฐา วิยาติ

บทว่า **ทาฐีนํ** ได้แก่ มีเขี้ยว คือมีเขี้ยววิเศษ. อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า มีเขี้ยวอย่างดีเยี่ยม. เหมือนอย่างว่า พญาสีหะข่มขวัญปฏิปักษ์ด้วยกำลังเขี้ยวทั้ง ๔ ที่มั่นคงและแข็งแรงอย่างยิ่ง ยังมโนรถของตนให้ถึงที่สุดเต็มเปี่ยมได้ ฉันใด แม้พระเถระทั้งหลายเหล่านี้ ก็ฉันนั้น ครอบงำปฏิปักษ์ที่ตนยังไม่เคยครอบงำได้มาก่อนในสังสารวัฏ อันมีที่สุดและ

---

[๑] สี. ตุฏฺฐิโทหฬาทีสุ.
[๒] ม. ปสฏฺฐานํ ปสฏฺฐทาฐีนํ.
[๓] สี. ปฏิปกฺเข.
[๔] ม. ปาเปนฺติ.

ทาฐาติ สทิสกปฺปนาวเสเนว[๑] อตฺโถ เวทิตพฺโพ.

เบื้องต้น อันบุคคลไปตามอยู่ก็รู้ไม่ได้ด้วยกำลังเขี้ยว คืออริยมรรคทั้ง ๔ ยังมโนรถของตนให้ถึงที่สุดได้ แม้ในอธิการนี้อริยมรรคชื่อว่า เขี้ยว เพราะอรรถว่าเป็นดุจเขี้ยว เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจการกำหนดเช่นเดียวกันนั่นเทียว.

คิริคพฺภเรติ ปพฺพตคุหายํ สมีปตฺเถ ภุมฺมวจนํ. **"คิริควฺหเร"ติ** เกจิ ปฐนฺติ. **ปพฺพเตสุ วนคหเน วนสณฺเฑติ** อตฺโถ. **อิทํ ปน เนสํ วิโรจนฏฺฐานทสฺสนญฺเจว สีหนาทสฺส โยคฺยภูมิทสฺสนญฺจ. นทนฺตานํ คิริคพฺภเรติ โยชนา. ยถา หิ สีหา เยภุยฺเยน คิริคพฺภเร อญฺเญหิ ทุราสทตาย ชนวิวิตฺเต วสนฺตา อตฺตโน ทสฺสเนน อุปฺปชฺชนกสฺส[๒] ขุทฺทกมิคสนฺตาสสฺส ปริหรณตฺถํ โคจรคมเน**

บทว่า **คิริคพฺภเร** ความว่า ในถ้ำที่ภูเขา เป็นสัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถว่าใกล้. บางอาจารย์กล่าวว่า "คิริควฺหเร". ความว่า ป่าชัฏในไพรสณฑ์ ใกล้ภูเขา. อนึ่ง คำนี้แสดงถึงถิ่นที่ชอบใจของพญาสีหะเหล่านั้น และแสดงถึงถิ่นที่ควรประกอบการบันลือสีหนาท. โยชนาว่า บันลือสีหนาทในถ้ำที่ภูเขา. พระมหาเถระแม้เหล่านั้นอยู่ในสุญญาคาร เช่นกับท้องภูเขา ที่คนเหล่าอื่นจะเข้าหาได้ยาก บันลือสีหนาทอย่างไม่เกรงกลัว กล่าวคือคาถาที่ตนกล่าวอยู่ เพื่อให้เว้นจากความสะดุ้งกลัว คือตัณหาและทิฏฐิแห่งปุถุชนทั้งหลายผู้ยากไร้ ด้วยคุณทั้งหลายเหมือนอย่างพญาสีหะ จะอยู่ในท้องภูเขา

---

[๑] สี. ปริสงฺกปฺปนาวเสเนว.
[๒] ม. อุพฺพิชฺชนกสฺส.

สีหนาทं นทนฺติ, เอวเมเตปิ อญฺเญหิ ทุราสทคิริคพฺภรสทิเสว สุญฺญาคาเร วสนฺตา คุเณหิ ขุทฺทกานं ปุถุชฺชนานं ตณฺหาทิฏฺฐิปริตฺตาสปริวชฺชนตฺถं วกฺขมาน-คาถาสงฺขาตं อภีตนาทं นทึสุ. เตน วุตฺตं "สีหานว นทนฺตานं ทาฐีนं คิริคพฺภเร"ติ.[๑]

อันเป็นที่สงัดจากผู้คนโดยมาก เพราะเป็นผู้อันสัตว์อื่นจะผจญได้ยาก เมื่อไปหาเหยื่อจะบันลือสีหนาท เพื่อป้องกันความตระหนกตกใจของเนื้อตัวเล็ก ๆ เพราะเห็นตนเข้า ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ดุจพญาสีหะผู้มีเขี้ยวบันลืออยู่ที่ถ้ำในภูเขา ฉะนั้น" ดังนี้.

สุณาถาติ สวนาณตฺติกวจนं. เตน วกฺขมานานं คาถานं สนฺนิปติตาย ปริสาย โสตุกามตं อุปฺปาเทนฺโต สวเน อาทรं ชเนติ อุสฺสาหं สมุฏฺฐาเปนฺโต[๒] การวं พหุมานญฺจ อุปฏฺฐเปติ. อถวา "สีหานนฺ"ติอาทีนं ปทานं สทิสกปฺปนาย[๓] วินา มุขฺยวเสเนว อตฺโถ เวทิตพฺโพ. ตสฺมา ทฬฺหิตกฺขภาเวน ปสฏฺฐาติสย-

บทว่า **สุณาถ** เป็นคำสั่งเพื่อให้สดับฟัง. เพราะเหตุนั้น พระเถระเมื่อยังความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะฟังให้เกิดขึ้น ให้เกิดความเอื้อเฟื้อในการฟัง ให้เกิดความอุตสาหะ เข้าไปตั้งความเคารพและนับถือเป็นอันมาก แก่บริษัทผู้ประชุมกันเพื่อฟังคาถาที่ตนกล่าวอยู่. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบเนื้อความแห่งบทว่า สีหานं เป็นต้น ด้วยอำนาจความเป็นประธานเว้นจากการกำหนดความเป็นสัตว์ที่เสมอกันเท่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงมีอธิบายว่า ขอท่านทั้งหลาย จงตั้งใจฟังคาถา เช่นเดียวกับการบันลืออย่างไม่เกรงกลัวของพระเถระเหล่านั้น ดุจการ

---

[๑] สี. สีหานว ฯเปฯ อตฺตูปนายิกาติ.
[๒] ก. สมตฺเตเชนโต.
[๓] สี. ปริกปฺปนาย.

ทาจตาย ทาจีนำ คิริคพฺภเร นทนฺตานำ สีหคชฺชิตำ คชฺชนฺตานำ สีหานำ มิคราชูนำ วิย เตสำ อภีตนาทสทิสา คาถา สุณาถาติ อตฺโถ.

บันลือของพญาสีหะ ชื่อว่าเป็นสัตว์มีเขี้ยว เพราะความเป็นสัตว์มีเขี้ยวอันงดงาม โดยความมั่นคงและแหลมคม บันลือคือคำรามดุจสีหะที่ถ้ำในภูเขา ฉะนั้น.

อิทำ วุตฺตำ โหติ

ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า

“ยถา สีหนาทำ นทนฺตานำ สีหานำ มิคราชูนำ กุโตจิปิ ภยาภาวโต โส อภีตนาโท ตทญฺญมิคสนฺตาสกโร, เอวำ ภาวิตตฺตานำ อปฺปมตฺตานำ เถรานำ สีหนาทสทิสา[๑] สพฺพโส ภยเหตูนำ สุปฺปหีนตฺตา อภีตนาทภูตา ปมตฺต-ชนสนฺตาสกรา คาถา สุณาถา”ติ.

“ขอท่านทั้งหลาย จงสดับฟังคาถาอันกระทำชนผู้ประมาทให้สะดุ้ง เช่นกับการบันลือสีหนาทของพระเถระทั้งหลาย ผู้มีตนอันอบรมแล้ว ผู้ไม่ประมาท ผู้ชื่อว่าบันลืออย่างไม่เกรงกลัวใคร เพราะละเสียได้ด้วยดี ซึ่งเหตุคือภัยโดยประการทั้งปวง เหมือนการบันลืออันกระทำความสะดุ้งกลัวแก่สัตว์อื่นนั้น ของพญาสีหะผู้บันลือสีหนาท ผู้ชื่อว่าบันลืออย่างไม่เกรงกลัว เพราะไม่มีความกลัวแม้จากที่ไหน ๆ ฉะนั้น.

ภาวิตตฺตานนฺติ ภาวิตจิตฺตานำ. จิตฺตำ หิ “อตฺตา หิ กิร ทุทฺทโม,[๒] โย เว จิตฺโต ตสรำ อุชฺชุนฺ”ติ[๓] จ, “อตฺตสมฺมาปณิธี”ติ[๔] จ เอวมาทีสุ

บทว่า **ภาวิตตฺตานำ** ความว่า ผู้อบรมจิตแล้ว. จริงอยู่ จิตท่านเรียกว่า “ตน” ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ได้ยินว่าตนแลฝึกได้ยาก, ผู้ใดแล ดำรงตนไว้

---

[๑] ฉ. สีหนาทสทิสิโย.

[๒] ขุ. ธ. ๒๕/๒๒/๓๖.

[๓] ขุ. สุ. ๒๕/๓๑๓/๓๖๕.

[๔] ขุ. สุ. ๒๕/๓๑๘/๓๗๖.

"อตฺตา"ติ วุจฺจติ, ตสฺมา อธิจิตฺตานุโยเคน สมถวิปสฺสนาภิวฑฺฒิตจิตฺตานํ สมถ-วิปสฺสนาภาวนามตฺถกํ ปาเปตฺวา จิตานนฺติ อตฺโถ.

ซื่อตรง ดุจกระสวย", และว่า "การตั้งตนไว้ชอบ". เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า จิตของบุคคล ผู้มีจิตอันอบรมยิ่งแล้วด้วยสมถะและวิปัสสนา โดยการประกอบเนือง ๆ ซึ่งอธิจิตแล้ว ให้ถึงที่สุดแห่งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาดำรงอยู่แล้ว.

อถวา **ภาวิตตฺตานนฺติ** ภาวิตสภาวานํ, สภาวภูตสีลาทิภาวิตานนฺติ[๑] อตฺโถ. คียตีติ **คาถา**, อนุฏฺฐุภาทิวเสน อิสีหิ ปวตฺติตํ จตุปฺปทิกํ ฉปฺปทิกํ วา วจนํ. อญฺเญสมฺปิ ตัสทิสตาย ตถา[๒] วุจฺจนฺติ. อตฺตตฺถาทิเภเท อตฺเถ อุปเนนฺติ, เตสุ วา อุปนิยฺยนฺตีติ **อตฺถูปนายิกา**.[๓]

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ภาวิตตฺตานํ** ความว่า ผู้มีภาวะของตนอันอบรมแล้ว, หมายความว่า ผู้มีตนอันอบรมแล้วด้วยคุณมีศีลเป็นต้น อันเป็นภาวะที่ตนได้อบรมแล้ว. ชื่อว่า **คาถา** เพราะอรรถว่าอันบุคคลพึงร้อยกรอง, คือคำมี ๔ บท หรือมี ๖ บท ที่พวกฤาษีกล่าว ด้วยอำนาจฉันท์ที่เป็นอนุฏฐุภฉันท์เป็นต้น. เพราะเหตุที่ฉันท์เหล่าอื่น ที่มีลักษณะคล้ายอนุฏฐุภฉันท์นั้น ท่านก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกัน. คาถาชื่อว่า **อัตถูปนายิกา** เพราะอรรถว่า นำประโยชน์เป็นต้น. อันต่างด้วยประโยชน์ตนหรือนำตนเข้าไปในประโยชน์เหล่านั้น.

---

[๑] ม. สภาวภูตานํ สีลาทิภาวิตานนฺติ.
[๒] สี. คาถา.
[๓] สี. อตฺตูปนายิกา.

อถวา **ภาวิตตฺตานนฺติ** ภาวิตตฺต-ภาวานํ,[๑] อตฺตภาโว หิ อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ "อตฺตา"ติ วุจฺจติ, โส จ เตหิ อปฺปมาทภาวนาย อนวชฺช-ภาวนาย[๒] ภาวิโต สมฺมเทว คุณคนฺธ คาหาปิโต. เตน เตสํ กายภาวนา สีลภาวนา จิตฺตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ จตุนฺนมฺปิ ภาวนานํ ปริปุณฺณภาวํ ทสฺเสติ.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ภาวิตตฺตานํ** ความว่า ผู้มีอัตภาพ อันอบรมแล้ว, จริงอยู่ อัตภาพท่านเรียกว่า "อัตตา" เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งลงแห่งความสำคัญว่าเป็นเรา ก็ ตนนั้น ที่เขาอบรมแล้ว ด้วยอัปปมาทภาวนา อันเป็นภาวนาที่หาโทษมิได้ ก็ให้ถือเอาได้ ซึ่งกลิ่นอันเป็นคุณโดยชอบเทียว. ด้วยบทว่า ภาวิตตฺตานํ นั้น ทานจึงแสดงความบริบูรณ์แห่งภาวนาทั้ง ๔ คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา แห่งพระเถระเหล่านั้น.

"ภาวนา"ติ จ สมฺโพธิปฏิปทา อิธาธิปฺเปตา. ยายํ สจฺจสมฺโพธิ อตฺถิ, สา ทุวิธา อภิสมยโต ตทตฺถโต จ. สมฺโพธิ ปน ติวิธา สมฺมาสมฺโพธิ ปจฺเจกสมฺโพธิ สาวกสมฺโพธีติ. ตตฺถ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุชฺฌนโต

อนึ่ง ในอธิการนี้ ท่านประสงค์เอาปฏิปทาอันเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อมว่า "ภาวนา". การตรัสรู้สัจจะนั้นมี ๒ อย่าง คือ โดยการตรัสรู้ ๑ โดยอรรถแห่งการตรัสรู้นั้น ๑. ส่วนสัมโพธิมี ๓ อย่าง คือ สัมมาสัมโพธิ ๑ ปัจเจกสัมโพธิ ๑ สาวกสัมโพธิ ๑. ในสัมโพธิ ๓ อย่างนั้น ชื่อว่าสัมมาสัมโพธิ เพราะตรัสรู้ และเพราะบรรลุธรรมทั้งปวง โดยชอบด้วย

---

[๑] สี. ภาวิตตฺตภาวีนํ.
[๒] สี. อาวชฺชนภาวนาย.

โพธนโต จ สมฺมาสมฺโพธิ. สพฺพญฺ-ญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺ-ญุตญฺญาณนฺ "สมฺมาสมฺโพธี"ติ วุจฺจติ. เตนาห

พระองค์เอง. มรรคญาณที่มีสัพพัญญุต-ญาณ เป็นปทัฏฐาน และสัพพัญญุต-ญาณที่มีมรรคญาณ เป็นปทัฏฐาน ท่านก็เรียกว่า "สัมมาสัมโพธิ". ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

"พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต พเลสุ[๑] จ วสีภาวนฺ"ติ.[๒]

"พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นใด เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลาย ที่พระองค์ไม่เคยได้สดับมาก่อน ชื่อว่าพุทธะ, เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระสัพพัญญู ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

โพธเนยฺยโพธนตฺโถ หิ พเลสุ วสีภาโว. ปจฺเจกํ สยเมว โพธีติ ปจฺเจกสมฺโพธิ, อนนุพุทฺโธ[๓] สยมฺภูญาเณน สจฺจาภิสมโยติ อตฺโถ. สมฺมาสมฺพุทฺธานํ

ก็ความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย มีอันตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้เป็นอรรถ. ชื่อว่าปัจเจกสัมโพธิ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ด้วยตนเอง เฉพาะคนเดียวเท่านั้น. อธิบายว่า ไม่มีผู้ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้สัจจะด้วยสยัมภูญาณ. จริงอยู่ การ

---

[๑] ม. ผเลสุ.
[๒] ขุ. มหา. ๒๙/๘๙๑/๕๖๐, ขุ. จูฬ. ๓๐/๕๔๖/๒๗๑, ขุ. ป. ๓๑/๓๘๖/๒๖๑.
[๓] สี. ม. อนุพุทฺโธ.

หิ สยมฺภูญาณตาย สยเมว ปวตฺตมาโนปิ สจฺจาภิสมโย สานุพุทฺโธ อปริมาณานํ[๑] สตฺตานํ สจฺจาภิสมยสฺส เหตุภาวโต. อิเมสํ ปน โส เอกสฺสาปิ สตฺตสฺส สจฺจาภิสมยเหตุ น โหติ.

ตรัสรู้สัจจะ แม้ที่เป็นไปอยู่ด้วยพระองค์เองแท้จริง ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นพระสยัมภูญาณพร้อมกับผู้ตรัสรู้ตาม โดยความเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ตรัสรู้สัจจะด้วย. ก็การตรัสรู้สัจจะของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้นั้น จะเป็นเหตุแห่งการบรรลุสัจจะของสัตว์แม้ผู้เดียวก็หามิได้.

สตฺถุ ธมฺมเทสนาย สวนนฺเต ชาตาติ สาวกา. สาวกานํ สจฺจาภิสมโย สาวกสมฺโพธิ. ติวิธาเปสา ติณฺณํ โพธิสตฺตานํ ยถาสกํ อาคมนียปฏิปทาย มตฺถกปฺปตฺติยา สติปฏฺฐานาทีนํ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ภาวนา-ปาริปูรีติ เวทิตพฺพา. อิตราภิสมยานํ ตทวินาภาวโต. น หิ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน วินา ภาวนาภิสมโย สมฺภวติ. สติ จ ภาวนาภิสมเย ปหานาภิสมโย ปริญฺญาภิสมโย จ สิทฺโธเยว โหตีติ.

ชื่อว่าสาวก ก็เพราะอรรถว่า เกิดในที่สุดแห่งการสดับพระธรรมเทศนาของพระศาสดา.การตรัสรู้สัจจะของพระสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าสาวกสัมโพธิ. การตรัสรู้ ๓ อย่างแม้นี้ ของพระโพธิสัตว์ ๓ จำพวก พึงทราบว่ามีอันบำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีสติปัฏฐานเป็นต้น ให้บริบูรณ์ เพื่อให้ถึงที่สุดแห่งอาคมนีย-ปฏิปทา ตามสมควรแก่ตน เพราะเว้นโพธิปักขิยธรรมนั้นเสียแล้วก็จะตรัสรู้ธรรมนอกนี้มิได้. คือเว้นสัจฉิกิริยาภิสมัยเสียแล้ว ภาวนาภิสมัยก็จะมีไม่ได้. แต่เมื่อมีภาวนาภิสมัย ปหานาภิสมัย และปริญญาภิสมัย ก็เป็นอันสำเร็จได้ทีเดียว.

---

[๑] สี. อปฺปมาณานํ.

ยทา หิ มหาโพธิสตฺโต ปริปูริต๑-
โพธิสมฺภาโร ปุริมภเว[๒] กตปุพฺพกิจฺโจ
โพธิมณฺฑำ อารุยฺห "น ตาวิมำ ปลฺลงฺกำ
ภินฺทิสฺสามิ, ยาว น เม อนุปาทาย
อาสเวหิ จิตฺตำ วิมุจฺจิสฺสตี"ติ ปฏิญฺญำ
กตฺวา อปราชิตปลฺลงฺเก นิสินฺโน
อสมฺปตฺตาย เอว สญฺฌาเวลาย มารพลำ
วิธมิตฺวา ปุริมยาเม ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ-
ญาเณน อเนกาการโวกาเร ปุพฺเพ
นิวุตฺถกฺขนฺเธ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม
ทิพฺพจกฺขุวิโสธเนน จุตูปปาตญาณ-
อนาคตำสญาณานิ อธิคนฺตฺวา ปจฺฉิมยาเม
"กิจฺฉำ วตายำ โลโก อาปนฺโน ชายติ จ
มียติ จ จวติ จ อุปปชฺชติ จ, อถ จ
ปนิมสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณำ นปฺปชานาติ
ชรามรณสฺสา"ติอาทินา[๓] ชรามรณโต

ก็เมื่อใดพระมหาโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ
โพธิสมภารเต็มที่แล้ว ทรงกระทำบุพกิจ
แล้วในภพก่อน เสด็จขึ้นโพธิมัณฑสถาน
ทรงกระทำปฏิญญาว่า "เราจักไม่ทำลาย
บัลลังก์นี้ จนกว่าจิตของเราจักหลุดพ้น
จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น"
ดังนี้แล้ว ทรงประทับนั่งเหนืออปราชิต-
บัลลังก์ เมื่อยังไม่ทันถึงเวลาเย็น ทรง
กำจัดมารและพลแห่งมาร ในปฐมยาม
ทรงระลึกถึงขันธ์ ที่พระองค์เคยอาศัย
อยู่ในกาลก่อน ซึ่งมีลักษณะและขันธ์
เป็นอเนก ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ,
ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ
และอนาคตังสญาณ ด้วยการชำระ
ทิพยจักษุญาณ, ในปัจฉิมยาม ทรง
ยึดมั่นวิปัสสนา โดยมีปฏิจจสมุปบาท
เป็นประธาน จำเดิมแต่ชราและมรณะ
โดยนัยมีอาทิว่า "โลกนี้ถึงความยากหนอ
ย่อมเกิด ตาย เวียนตาย และเวียนเกิด
เออก็แหละ บุคคลไม่รู้ชัด ถึงอุบาย
เครื่องพ้นทุกข์ คือชราและมรณะนี้"
(การพ้นทุกข์คือชราและมรณะนี้ จัก

---

๑ สี. ปารมีปริปูริต....
๒ ฉ. จริมภเว.
๓ ที. มหา. ๑๐/๓๘/๓๕.

ปฏฺจาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนำ อภินิวิสิตฺวา มหาคหนำ ฉินฺทิตุำ นิสทสิลายำ ผรสุำ นิเสนฺโต[๑] วิย กิเลสคหนำ ฉินฺทิตุำ โลกนาโถ ญาณผรสุำ เตเชนฺโต พุทฺธภาวาย เหตุสมฺปตฺติยา ปริปากำ คตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมาย วิปสฺสนำ คพฺภำ[๒] คณฺหาเปนฺโต อนฺตรนฺตรา นานาสมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ยถาวตฺถาปิเต นามรูเป ติลกฺขณำ อาโรเปตฺวา อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสน[๓] อเนกาการโวการสงฺขาเร สมฺมสนฺโต ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน สมฺมสนวารำ วิตฺถาเรตฺวา ตตฺถ มหาวชิรญาณสงฺขาเต วิปสฺสนาญาเณ ติกฺขสูเร ปสนฺเน วุฏฺฐานคามินีภาเวน ปวตฺตมาเน ยทา ตำ มคฺเคน ฆเฏติ,[๔]

ปรากฏได้เมื่อไรเล่า). พระโลกนาถเจ้าจึงทรงลับขวานคือพระญาณให้คมกล้า เพื่อจะตัดรกชัฏคือกิเลส เหมือนบุคคลลับขวานที่หินลับให้คม เพื่อจะตัดพุ่มไม้ใหญ่ ฉะนั้น ทรงยังวิปัสสนาให้ตั้งเค้า เพราะเหตุสัมปทา เพื่อความเป็นพระพุทธะถึงความแก่รอบแล้ว โดยการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเข้าสมาบัติต่าง ๆ ตามลำดับ ทรงยกนามและรูป ตามที่ทรงกำหนดไว้ขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ทรงพิจารณาสังขารโดยลักษณะและขันธ์มิใช่น้อยด้วยอำนาจอนุปทธรรมวิปัสสนา (พิจารณาธรรมไปตามลำดับบท) ทรงยังวาระแห่งการพิจารณาให้กว้างขวาง โดยธรรมอันเป็นประธานมีประมาณ ๓๖ แสนโกฏิ (๓,๖๐๐,๐๐๐ โกฏิ) เมื่อวิปัสสนาญาณกล่าวคือมหาวชิรญาณในสัมมสนวาระนั้นกล้าแข็ง ผ่องใส เป็นไปอยู่โดยความเป็นวุฏฐานคามินี สืบต่อญาณนั้นด้วยมรรคในกาลใด, ในกาลนั้น ก็ทรงทำ

---

[๑] สี. สุนิสเทนฺโต.
[๒] ม. วิปสฺสนาคพฺภำ.
[๓] สี. อนุปทธมฺมำ วิปสฺสนวเสน.
[๔] สี. ฆาเตติ.

ตทา มคฺคปฏิปาฏิยา ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ เขเปนฺโต อคฺคมคฺคกฺขเณ สมฺมาสมฺโพธึ อธิคจฺฉติ นาม, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย อธิคโต นาม. สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทโยปิ หิสฺส ตทา หตฺถคตาเยว โหนฺตีติ อยํ ตาว อภิสมยโต สมฺมาสมฺโพธิปฏิปทา.

ตทตฺถโต ปน มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติ, เอตฺถนฺตเร ปวตฺตํ โพธิสมฺภารสมฺภรณํ. ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพาการสมฺปนฺนํ จริยาปิฏกวณฺณนายํ วิตฺถารโต วุตฺตเมวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํ.

กิเลส ๑,๕๐๐ ให้สิ้นไปได้ ตามลำดับแห่งมรรค ชื่อว่า ทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ในขณะแห่งมรรคอันเลิศ, จำเดิมแต่ขณะแห่งผลอันเลิศ ชื่อว่าทรงบรรลุแล้ว ก็ธรรมมีทศพลญาณ ๑๐ และเวสารัชชญาณ ๔ เป็นต้น ย่อมเป็นอันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ผู้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ในกาลนั้น ดังนั้น ข้อนี้จึงจัดเป็นสัมมาสัมโพธิปฏิปทาโดยการ ตรัสรู้ก่อน.

อนึ่ง โดยความแห่งอภิสมัยนั้น จำเดิมแต่ทรงตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่จนถึงทรงบังเกิด ณ ภพดุสิต, การเพิ่มพูนโพธิสมภารที่เป็นไปในระหว่างนี้. คำที่ควรกล่าวในเรื่องนั้น สมบูรณ์แล้วด้วยอาการทั้งปวง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในอรรถกถาจริยาปิฎกแล้ว โดยพิสดาร ดังนั้น บัณฑิตพึงถือเอาตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาจริยาปิฎกนั้นนั่นแหละ.

ปจฺเจกโพธิสตฺตาปิ ปจฺเจกโพธิยา กตาภินีหารา อนุปุพฺเพน สมฺภตปจฺเจกสมฺโพธิสมฺภารา ตาทิเส กาเล

แม้พระปัจเจกโพธิสัตว์ ก็ทรงบำเพ็ญอภินิหารมาเพื่อปัจเจกโพธิญาณ ได้ก่อสร้างปัจเจกสัมโพธิญาณมาแล้ว

---

[๑] สี. สมฺมา วา, ม. สมฺภวา.

ปจฺฉิมตฺตภาเว[๑] จิตา ณาณสฺส สยมฺภูณาเณน ปวตฺติปวตฺติเหตุ นิวตฺติ-นิวตฺติเหตุญฺจ[๒] ปริจฺฉินฺทิตฺวา "โส 'อิทำ ทุกฺขนฺ'ติ โยนิโส มนสิกาโรตี"ติอาทินา อาคตนเยน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานำ ปริพฺรูเหนฺตา อตฺตโน อภินีหารานุรูปำ สงฺขาเร[๓] ปริมทฺทนฺตา อนุกฺกเมน วิปสฺสนำ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อคฺคมคฺคำ อธิคจฺฉนฺตา ปจฺเจกสมฺโพธึ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ นาม[๔] อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย ปจฺเจกสมฺพุทฺธา นาม หุตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยา โหนฺติ.

ปัจฉิมภพ ทรงตั้งอยู่ในอัตภาพสุดท้าย โดยลำดับ ในกาลเช่นเดียวกันนั้น ทรงยึดเอานิมิต คือความสังเวช ที่ปรากฏโดยความที่มีพระญาณถึงความแก่รอบแล้ว เห็นโทษในภพเป็นต้น พร้อมทั้งความต่างกัน ทรงกำหนด ปวัตติกาลและเหตุแห่งปวัตติกาล นิวัตติกาลและเหตุแห่งนิวัตติกาลด้วยสยัมภูญาณ พอกพูนกรรมฐานในสัจจะ ๔ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วว่า "พระโพธิสัตว์นั้นกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคายว่า 'นี้ทุกข์" ดังนี้เป็นต้น ทรงย่ำยีสังขารตามสมควรแก่อภินิหารของตน พยายามขวนขวายวิปัสสนาโดยลำดับ บรรลุมรรคอันเลิศโดยลำดับแห่งมรรค ชื่อว่าย่อมตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณ; จำเดิมแต่ขณะแห่งผลเลิศ ก็เป็นผู้ชื่อว่าพระปัจเจกสัมพุทธะ เป็นพระทักขิไณยบุคคลผู้เลิศแห่งโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

---

[๑] ฉ. จริมตฺตภาเว.
[๒] ม. นิพฺพตฺตินิพฺพตฺติเหตุญฺจ.
[๓] อภินีหารานุรูปสงฺขาเร เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.
[๔] สี. สยมฺภู อภิสมฺพุชฺฌนฺติ นาม.

สาวกา ปน สตฺถุ สพฺรหฺมจาริโน วา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานกถํ สุตฺวา ตสฺมึเยว ขเณ กาลนฺตเร วา ตชฺชํ ปฏิปตฺตึ อนุติฏฺฐนฺตา ฆเฏนฺตา วายมนฺตา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา, ยทิ วา ปฏิปทาย วฑฺฒนฺติยา[๑] สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตา อตฺตโน อภินีหารานุรูป-สิทฺธิอคฺคสาวกาภูมิยา วา เกวลํ วา อคฺคมคฺคกฺขเณ สาวกสมฺโพธึ อธิคจฺฉนฺติ นาม. ตโต ปรํ สาวกพุทฺธา นาม โหนฺติ สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยา. เอวํ ตาว อภิสมยโต ปจฺเจกสมฺโพธิ สาวกสมฺโพธิ จ เวทิตพฺพา.

ส่วนพระสาวกทั้งหลายสดับกถาว่าด้วยจตุสัจจกรรมฐานของพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ ดำรงอยู่ สืบต่ออยู่ พยายามอยู่ ซึ่งการปฏิบัติอันเกิดจากการฟังธรรมนั้น ในขณะนั้นเอง หรือในกาลต่อมา ขวนขวายวิปัสสนาแล้ว ถ้าหากว่าปฏิปทาเจริญขึ้นก็จะบรรลุสัจจะ ย่อมชื่อว่าบรรลุสาวกสัมโพธิญาณในขณะแห่งมรรคอันเลิศตามภูมิแห่งพระอัครสาวกอันสำเร็จโดยสมควรแก่อภินิหารของตน. เบื้องหน้าแต่นั้น ย่อมมีนามว่าสาวกพุทธะเป็นพระทักขิไณยบุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. พึงทราบปัจเจก-สัมโพธิญาณ และสาวกสัมโพธิญาณโดยการตรัสรู้เท่านี้ก่อน.

ตทตฺถโต ปน ยถา มหาโพธิ-สตฺตานํ เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ โพธิสมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ. มชฺฌิม-ปริจฺเฉเทน อฏฺฐ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ, อุปริมปริจฺเฉเทน โสฬส อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ, เอเต จ เภทา ปญฺญาธิกสทฺธาธิก-

ก็ว่าโดยความแห่งสัมมาสัมโพธิญาณนั้น เหมือนอย่างพระมหาโพธิสัตว์จำต้องปรารถนาการสร้างสัมโพธิสมภาร โดยกำหนดอย่างต่ำ ๔ อสงไขยแสนกัป. โดยกำหนดอย่างกลาง ๘ อสงไขยแสนกัป. โดยกำหนดอย่างสูง ๑๖ อสงไขยแสนกัป พึงทราบประเภทเหล่านี้ คือ พระปัญญาธิกโพธิสัตว์, สัทธาธิกโพธิสัตว์,

---

[๑] ม. ปฏิปทา จลนฺติยา.

วีริยาธิกวเสน เวทิตพฺพา. ปญฺญาธิกานํ วิริยาธิกโพธิสัตว์. จริงอยู่ พระ
หิ สทฺธา มนฺทา โหติ ปญฺญา ปัญญาธิกโพธิสัตว์ มีศรัทธาอ่อน
ติกฺขา, ตโต จ อุปายโกสลฺลสฺส ปัญญากล้า ดังนั้น บารมีจะถึงความ
วิสทนิปุณภาเวน นจิรสฺเสว ปารมิโย บริบูรณ์ ต่อกาลไม่นานนัก เพราะเป็นผู้
ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ. สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มีความฉลาดในอุบาย อันผ่องใสและ
มชฺฌิมา โหตีติ เตสํ นาติสีฆํ นาติสณิกํ ละเอียดอ่อน. สำหรับพระสัทธาธิก-
ปารมิโย ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ. วีริยาธิกานํ โพธิสัตว์ มีปัญญาปานกลาง ดังนั้น
ปน ปญฺญา มนฺทา โหตีติ[๑] เตสํ บารมีท่านจะถึงความบริบูรณ์ ต่อกาล
จิเรเนว ปารมิโย ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ. ไม่เร็วนัก ไม่ช้านัก. แต่สำหรับพระ
[๒]ยถา มหาโพธิสตฺตานํ[๒] น เอวํ วิริยาธิกโพธิสัตว์ มีปัญญาอ่อน ดังนั้น
ปจฺเจกโพธิสตฺตานํ, เตสํ หิ สติปิ บารมีของท่านกว่าจะถึงความบริบูรณ์ได้
ปญฺญาธิกภาเว เทว อสงฺเขยฺยานิ ต้องใช้เวลานานทีเดียว. สำหรับพระ
กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ โพธิสมฺภารสมฺภรณํ ปัจเจกโพธิสัตว์ ไม่เหมือนกับพระมหา-
อิจฺฉิตพฺพํ, น ตโต โอรํ. สทฺธาธิก- โพธิสัตว์ เพราะพระปัจเจกโพธิสัตว์
วีริยาธิกาปิ วุตฺตปริจฺเฉทโต ปรํ กติปเย เหล่านั้น แม้มีความเป็นปัญญาธิกะ
เอว กปฺเป อติกฺกมิตฺวา ปจฺเจกสมฺโพธึ ด้วยเหมือนกัน จำต้องสร้างสมโพธิสมภาร
อภิสมฺพุชฺฌนฺติ, น ตติยํ อสงฺเขยฺยนฺติ. ถึง ๒ อสงไขยแสนกัป, ไม่ต่ำไปกว่านั้น.
สาวกโพธิสตฺตานํ ปน เยสํ อคฺคสาวก- แม้จำพวกสัทธาธิกะและวิริยาธิกะก็จะ
ภาวาย อภินีหาโร, เตสํ เอกํ อสงฺเขยฺยํ ต้องให้เลยกำหนดที่กล่าวไว้ประมาณ
๒-๓ กัป จึงจะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณ
ได้, ไม่ต้องถึง ๓ อสงไขย. แต่พระ
โพธิสัตว์ผู้เป็นพระสาวกบำเพ็ญอภินิหาร

---

[๑] สี. โหติ.
[๒-๒] ฉ. ยถา มหาโพธิสตฺตานนฺติ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ สมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ. เยสํ มหาสาวกภาวาย, เตสํ กปฺปานํ สตสหสฺสเมว, ตถา พุทฺธสฺส มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐากสฺส ปุตฺตสฺส จ.

เพื่อความเป็นพระอัครสาวก จำต้องสั่งสมโพธิสมภาร ถึง ๑ อสงไขยแสนกัป, สำหรับท่านที่ต้องการเป็นพระมหาสาวก จำต้องบำเพ็ญบารมี ถึงแสนกัป, ผู้ปรารถนาเป็นพระชนกชนนี เป็นพระอุปัฏฐาก และเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าก็เหมือนกัน.

ตตฺถ ยถา[๑]

ในข้อนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ จำเดิมแต่การตั้งความปรารถนาอันยิ่งใหญ่แห่งพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย ประมวลธรรม ๘ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

"มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ
เหตุ สตฺถารทสฺสนํ
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ
อธิกาโร จ ฉนฺทตา
อฏฺฐธมฺมสโมธานา
อภินีหาโร สมิชฺฌตี"ติ.[๒]

"ความปรารถนาจะสำเร็จได้ เพราะธรรมสโมธาน ๘ ประการ คือ เป็นมนุษย์ ๑ มีเพศเป็นชาย ๑ เหตุคือจิต ที่อาจบรรลุพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑ ได้พบเห็นพระศาสดา ๑, ได้บรรพชา ๑ มีคุณสมบัติ ๑ มีอธิการคือสะสมบุญกุศล โดยปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ๑ สมัครใจเป็นพระพุทธเจ้า ๑

---

[๑] ม. ยถา ตถา.
[๒] ขุ. สุ. อ. ๑/๖๕.

เอวํ วุตฺเต อฏฺฐ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา กตปณิธานานํ มหาโพธิสตฺตานํ มหาภินีหารโต ปภูติ สวิเสสํ ทานาทีสุ ยุตฺตปฺปยุตฺตานํ ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ มหาทานํ เทนฺตานํ ตทนุรูปสีลาทิเก สพฺพปารมีธมฺเม อาจินนฺตานมฺปิ ยถาวุตฺตกาลปริจฺเฉทํ อสมฺปตฺวา อนฺตรา เอว พุทฺธภาวปฺปตฺติ[๑] นาม นตฺถิ.

ดังนี้แล้ว ทรงทำความเพียรไว้ ทรงประกอบขวนขวายในทานเป็นต้น ทรงบำเพ็ญมหาทานพิเศษ เช่นกับทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วัน แม้จะทรงสั่งสมบารมีธรรมทั้งปวง มีศีลเป็นต้นอันสมควรแก่มหาทานนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้นแห่งความเป็นพุทธะในระหว่าง ก็มีไม่ได้เลย เพราะยังไม่ถึงกำหนดเวลาตามที่ท่านกล่าวไว้.

กสฺมา. ญาณสฺส อปริปจฺจนโต. ปริจฺฉินฺนกาเล นิปฺผาทิตํ วิย หิ สสฺสํ พุทฺธญาณํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสเนว วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ[๒] เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉตีติ เอวํ

ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้ว่า เพราะญาณยังไม่แก่เต็มที่. จริงอยู่ พุทธญาณก็เหมือนข้าวกล้าที่เผล็ดผลในเวลาที่กำหนดได้ ต้องถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ตั้งท้อง แก่เต็มที่ ด้วยอำนาจกาลตามที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น. ด้วยประการฉะนี้ สำหรับพระปัจเจกโพธิสัตว์ ประมวลธรรม ๕ ประการเหล่านี้อย่างนี้ว่า

"มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ
วิคตาสวทสฺสนํ
อธิกาโร ฉนฺทตา เอเต
อภินีหารการณา"ติ.[๓]

"เป็นมนุษย์ ๑ มีเพศเป็นชาย ๑ เห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๑ มีอธิการ ๑ สมัครใจเป็นพระปัจเจกพุทธะ ๑ เหล่านี้ คือเหตุแห่งอภินิหาร" ดังนี้.

---

[๑] ฉ. พุทฺธตฺตุปฺปตฺติ. [๒] สี. วิรุฬฺหึ.
[๓] ขุ. สุ. อ. ๒๑/๖๘.

อิเม ปญฺจ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา กตาภินีหารานํ ปจฺเจกโพธิสตฺตานํ.[๑] "อธิกาโร ฉนฺทตา"ติ ทฺวงฺคสมนฺนาคตาย ปตฺถนาย วเสน กตปณิธานานํ สาวกโพธิสตฺตานญฺจ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตกาลปริจฺเฉทํ อสมฺปตฺวา อนฺตรา เอว ปจฺเจกสมฺโพธิยา ยถาวุตฺตสาวก-สมฺโพธิยา จ อธิคโม นตฺถิ.

แล้วตั้งความปรารถนา และสำหรับสาวกโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ทำความเพียรด้วยอำนาจความปรารถนา อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อธิการ ๑ สมัครใจเป็นพระสาวกพุทธะ ๑ ย่อมไม่มีการบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณและสาวกสัมโพธิญาณตามที่กล่าวแล้วในระหว่างได้เลย เพราะยังไม่ถึงกำหนดเวลาที่ท่านกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ.

กสฺมา ? ญาณสฺส อปริปจฺจนโต. อิเมสมฺปิ หิ[๒] ยถา มหาโพธิสตฺตานํ ทานาทิปารมีหิ ปริพฺรูหิตา ปญฺญาปารมี อนุกฺกเมน คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี พุทฺธญาณํ ปริปูเรติ, เอวํ ทานาทีหิ ปริพฺรูหิตา อนุปุพฺเพน ยถารหํ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ปจฺเจกโพธิญาณํ สาวกโพธิญาณญฺจ ปริปูเรติ. ทานปริจเยน เหเต ตตฺถ ตตฺถ ภเว อโลภชฺฌาสยตาย สพฺพตฺถ อสงฺคมานสา[๓] อนเปกฺขจิตฺตา หุตฺวา,

เพราะเหตุไร ? เพราะญาณยังไม่แก่กล้า. จริงอยู่ ปัญญาบารมีแห่งพระมหาโพธิสัตว์เหล่านั้น ที่บารมีมีทานบารมีเป็นต้นพอกพูนขึ้นเต็มที่แล้ว ย่อมตั้งเค้าถึงความแก่รอบตามลำดับ ทำพุทธญาณให้เต็มได้ ฉันใด ปัญญาบารมีแห่งพระปัจเจกโพธิสัตว์และพระสาวกโพธิสัตว์เมื่อตั้งเค้าตามสมควรแล้ว ถึงความแก่รอบโดยลำดับ ย่อมยังปัจเจกโพธิญาณและสาวกโพธิญาณให้บริบูรณ์ได้. แท้จริงด้วยการสะสมทานไว้ พระโพธิสัตว์เหล่านี้เป็นผู้มีใจไม่ข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวง ไม่มี

---

[๑] สี. ปจฺเจกสมฺโพธิสตฺตานํ.
[๒] สี. อิทํ ปทํ น ทิสฺสติ.
[๓] สี. อลคฺคมานสา.

สีลปริจเยน สุสංวุตกายวาจตาย สุปริสุทฺธกายวจีกมฺมนฺตา ปริสุทฺธาชีวา อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารา โภชเน มตฺตญฺญุโน หุตฺวา ชาคริยานุโยเคน จิตฺตं สมาทหนฺติ, สฺวายं เตสं ชาคริยานุโยโค กตปจฺจาคติกวตฺตวเสน เวทิตพฺโพ.

จิตเพ่งเล็ง เพราะมีอัธยาศัยไม่โลภในภพนั้น ๆ ด้วยการสะสมศีลไว้ เป็นผู้มีกายวาจาและการงานบริสุทธิ์ด้วยดี มีอาชีพอันบริสุทธิ์ เพราะเป็นผู้มีกายและวาจาอันสำรวมดีแล้ว เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมตั้งจิตมั่นด้วยการประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่, บัณฑิตพึงทราบชาครียานุโยคนี้นั้นของท่านเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่งปัจจาคติกวัตรที่ได้ทำไว้แล้ว.

เอวं ปน ปฏิปชฺชนฺตานं อธิการสมฺปตฺติยา อปฺปกสิเรเนว อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจาภิญฺญา ฉฬภิญฺญา อธิฏฺฐานภูตา ปุพฺพภาควิปสฺสนา จ หตฺถคตาเยว โหนฺติ. วีริยาทโย ปน ตทนฺโตคธา เอว. ยญฺหิ ปจฺเจกโพธิยา สาวกโพธิยา วา อตฺถาย ทานาทิปุญฺญสมฺภรเณ อพฺภุสฺสหนं, อิทं วีริยं, ยं ตทนุปโรธสฺส สหนं, อยं ขนฺติ. ยं ทานสีลาทิสมาทานาวิสංวาทนं. อิทं สจฺจं. สพฺพตฺถกเมว[๑] อจลสมาธานาธิฏฺฐานं,

ก็สมาบัติ ๔ อภิญญา ๕ อภิญญา ๖ และบุพภาควิปัสสนา อันเป็นอธิษฐานธรรม ย่อมอยู่ในเงื้อมมือของท่านผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ โดยไม่ยากนัก เพราะความถึงพร้อมด้วยความดี. ส่วนคุณธรรมมีความเพียรเป็นต้น ก็หยั่งลงสู่ภายในแห่งบุพภาควิปัสสนานั้นนั่นเอง. ก็ความอดทนอย่างยิ่งในการสั่งสมบุญมีทานเป็นต้น เพื่อปัจเจกโพธิญาณหรือสาวกโพธิญาณ ชื่อว่าวิริยะ ความอดกลั้นต่อความโกรธนั้น ชื่อว่าขันติ. การให้การสมาทานศีลเป็นต้น และการไม่กล่าวให้

---

[๑] ฉ. สพฺพตฺถเมว.

อิทำ อธิฏฺฐานำ, ยา ทานสีลาทีนำ ปวตฺติฏฺฐานภูเตสุ สตฺเตสุ หิเตสิตา, อยำ เมตฺตา. ยำ สตฺตานำ กตวิปฺปกาเรสุ อชฺฌุเปกฺขนำ, อยำ อุเปกฺขาติ. เอวำ ทานสีลภาวนาสุ สีลสมาธิปญฺญาสุ จ สิชฺฌมานาสุ วิริยาทโย สิทฺธา เอว โหนฺติ. สาเยว[๑] ปจฺเจกโพธิอตฺถาย สาวกโพธิอตฺถาย จ ทานาทิปฏิปทา เตสำ โพธิสตฺตานำ สนฺตานสฺส ภาวนโต ปริภาวนโต ภาวนา นาม. วิเสสโต ทานสีลาทีหิ สฺวาภิสงฺขเต[๒] สนฺตาเน ปวตฺตา สมถวิปสฺสนาปฏิปทา, ยโต เต โพธิสตฺตา ปุพฺพโยคาวจรสมุทาคม-สมฺปนฺนา โหนฺติ. เตนาห ภควา

คลาดเคลื่อน ชื่อว่าสัจจะ. ความตั้งใจและความตั้งใจแน่แน่วไม่หวั่นไหว อันให้สำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวงนั่นแหละ ชื่อว่าอธิษฐาน. การแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไปแห่งคุณมีทานและศีลเป็นต้น ชื่อว่าเมตตา. ความวางเฉยในความไม่เหมาะสม อันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว ชื่อว่าอุเบกขา. เมื่อทานศีลและภาวนา และศีลสมาธิและปัญญาสำเร็จความเพียรเป็นต้น ก็ย่อมเป็นอันสำเร็จแล้วทีเดียว ด้วยประการฉะนี้. ปฏิปทามีทานเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ปัจเจก-โพธิญาณและสาวกโพธิญาณ ชื่อว่าภาวนา เพราะอบรมบ่มเพาะสันดานของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น. ปฏิปทาอันเนื่องด้วยสมถะและวิปัสสนา อันเป็นไปในสันดานอันทานและศีลเป็นต้นปรุงแต่งดีแล้ว โดยพิเศษ เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม อันเกิดขึ้นแล้ว จากการบำเพ็ญเพียรในเบื้องต้น เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

---

[๑] ตเทว (สพฺพตฺถ).
[๒] สี. สมภิสงฺขเต.

"ปญฺจิเม อานนฺท อานิสංสา ปุพฺพโยคาวจเร. กตเม ปญฺจ, อิธานนฺท ปุพฺพโยคาวจโร ทิฏเฐว ธมฺเม ปฏิกจฺจ[๑] อญฺญํ อาราเธติ, โน เจ ทิฏเฐว ธมฺเม ปฏิกจฺจ อญฺญํ อาราเธติ, อถ มรณกาเล อญฺญํ อาราเธติ, อถ เทวปุตฺโต สมาโน อญฺญํ อาราเธติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิญฺโญ โหติ, อถ ปจฺฉิเม กาเล ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ โหตี"ติ.[๒]

"ดูกรอานนท์ อานิสงส์ ๕ ประการ ย่อมมีในการบำเพ็ญเพียรในเบื้องต้น. อานิสงส์ ๕ ประการเป็นไฉน. ดูกรอานนท์ บุพโยคาวจรบุคคลในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพอใจอรหัตผลในปัจจุบันพลันทีเดียว ๑ ถ้ายังไม่พอใจอรหัตผล ในปัจจุบันพลันทีเดียว ต่อมาในเวลาตาย ก็ย่อมพอใจอรหัตผล ๑ ต่อมาเมื่อเป็นเทพบุตร ย่อมพอใจอรหัตผล ๑ ต่อมาเป็นผู้ตรัสรู้ได้เร็วเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑ ต่อมา ในภายหลังย่อมเป็นพระปัจเจกสัมพุทธะ ๑" ดังนี้.

อิติ ปุพฺพภาคปฏิปทาภูตาย ปารมิตาปริภาวิตาย[๓] สมถวิปสฺสนาภาวนาย นิโรธคามินีปฏิปทาภูตาย อภิสมยสงฺขาตาย มคฺคภาวนาย จ ภาวิตตฺตภาวา พุทฺธปจฺเจกพุทฺธพุทฺธ-

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้มีอัตภาพอันอบรมแล้วด้วยสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อันอบรมเต็มที่แล้วด้วยธรรมอันให้ถึงฝั่ง ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น และด้วยมรรคภาวนากล่าวคือการตรัสรู้อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง

---

[๑] สี. ปฏิคจฺเจว.
[๒] ขุ. สุ. อ. ๒๑/๖๓.
[๓] ฉ. อิ. ปารมิตาปริภาวนาย.

สาวกา ภาวิตตฺตา นาม. เตสุ อิธ ความดับทุกข์ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า
พุทฺธสาวกา อธิปฺเปตา. มีตนอันอบรมแล้ว ด้วยประการฉะนี้.
บรรดาท่านเหล่านั้น พระพุทธสาวก
ท่านประสงค์เอาแล้วในที่นี้

เอตฺถ จ "สีหานำวา"ติ อิมินา เถรานำ สีหสมานวุตฺติตาทสฺสเนน อตฺตโน ปฏิปกฺเขหิ อนภิภวนียตำ เต จ อภิภุยฺย ปวตฺตี ทสฺเสติ. "สีหานำว นทนฺตานำ ฯเปฯ คาถา"ติ อิมินา เถรคาถานำ สีหนาทสทิสตาทสฺสเนน ตาสำ ปรวาเทหิ อนภิภวนียตำ, เต จ อภิภวิตฺวา ปวตฺตี ทสฺเสติ. "ภาวิตตฺตานนฺ"ติ อิมินา ตทุภยสฺส การณำ วิภาเวติ. ภาวิตตฺต-ภาเวน หิ เถรา อิธ สีหสทิสาติ[๑] วุตฺตา เตสญฺจ คาถา สีหนาทสทิสา.[๒]

อนึ่ง ด้วยบทนี้ว่า สีหานำว เป็นต้น ในคาถานี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงความที่พระเถระทั้งหลาย เป็นผู้อันข้าศึกของตนครอบงำไม่ได้ โดยการแสดงความประพฤติอันเสมอด้วยสีหะ และความเป็นไปครอบงำข้าศึกเหล่านั้น. ด้วยบาทแห่งคาถานี้ว่า สีหานำว นทนฺตานำ ฯเปฯ คาถา ท่านแสดงความที่คาถาของพระเถระทั้งหลายเหล่านั้น เป็นภาวะที่ข้าศึกทั้งหลาย ครอบงำไม่ได้ด้วยคำโต้แย้ง ด้วยการแสดงภาวะเช่นกับการบันลือแห่งสีหะ และความเป็นไปครอบงำคำโต้แย้งเหล่านั้น. ด้วยบทว่า ภาวิตตฺตานำ นี้ ท่านชี้แจงเหตุแห่งข้าศึกและคำโต้แย้งทั้งสองนั้น. จริงอยู่ ในคาถานี้ พระเถระทั้งหลาย ท่านกล่าวว่าเป็นเช่นกับสีหะ เพราะเป็นผู้มีตนอันอบรมแล้ว ส่วนคาถาของพระเถระ

---

[๑] ฉ. สีหสทิสา.
[๒] ฉ. สีหนาทสทิสิโย.

เหล่านั้น ท่านกล่าวว่าเป็นเช่นกับการบันลือของสีหะ.

"**อตฺถูปนายิกา**"ติ อิมินา อภิภวเน ปโยชนํ ทสฺเสติ. ตตฺถ เถรานํ ปฏิปกฺโข นาม สงฺกิเลสธมฺโม, ตทภิภโว ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหาเนหิ สทฺธึ สมุจฺเฉทปฺปหานํ, ตสฺมึ สติ ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานํ นิสฺสรณปฺปหานญฺจ สิทฺธเมว โหติ ยโต เต ภาวิตตฺตาติ วุจฺจนฺติ. มคฺคกฺขเณ หิ อริยา อปฺปมาทภาวนํ ภาเวนฺติ นาม, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย ภาวิตตฺตา นามาติ วุตฺโตวายมตฺโถ.[๑]

ด้วยบทว่า **อตฺถูปนายิกา** นี้ท่านแสดงประโยชน์ ในการครอบงำ. ธรรมคือสังกิเลส ชื่อว่าเป็นข้าศึกของพระเถระทั้งหลายในคาถานั้น. ความครอบงำสังกิเลสธรรมนั้น เป็นสมุจเฉทปหานะกับด้วยตทังคปหานะ และวิกขัมภนปหานะ เมื่อมีปหานะทั้งสามนั้น ปฏิปัสสัทธิปหานะและนิสสรณปหานะก็ย่อมเป็นอันสำเร็จแล้วเหมือนกัน เพราะเหตุที่พระเถระเหล่านั้นท่านกล่าวว่า "ผู้มีอัตภาพอันอบรมแล้ว". ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า จริงอยู่ ในขณะแห่งมรรค พระอริยะทั้งหลาย ชื่อว่าผู้เจริญอัปปมาทภาวนา, ตั้งแต่ขณะแห่งผลอันเลิศไป ชื่อว่าผู้มีตนอันอบรมแล้ว.

เตสุ ตทงฺคปฺปหาเนน เนสํ สีลสมฺปทา ทสฺสิตา, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน สมาธิสมฺปทา, สมุจฺเฉทปฺปหาเนน ปญฺญาสมฺปทา, อิตเรน ตาสํ ผลํ ทสฺสิตํ. สีเลน จ เตสํ ปฏิปตฺติยา อาทิกลฺยาณตา ทสฺสิตา, "โก จาทิ

บรรดาปหานะทั้งสามนั้น ท่านแสดงสีลสัมปทาของพระเถระเหล่านั้นด้วยตทังคปหาน, แสดงสมาธิสัมปทาด้วยวิกขัมภนปหาน แสดงปัญญาสัมปทาด้วยสมุจเฉทปหาน, ท่านแสดงผลแห่งสัมปทาเหล่านั้น ด้วยปหานะนอกจากนี้

---

[๑] สี. วุตฺโตจายมตฺโถ.

กุสลานำ ธมฺมานำ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธำ"[๑] "สีเล ปติฏฺฐาย"[๒] อกรณนฺ"ติ[๓] จ วจนโต สีลำ ปฏิปตฺติยา อาทิกลฺยาณำ[๔] หตฺตา. อวิปฺปฏิสาราทิคุณาว-

และแสดงความที่ข้อปฏิบัติของพระเถระเหล่านั้น งามในเบื้องต้นด้วยศีล ศีลจัดเป็นความงามในเบื้องต้น ด้วยข้อปฏิบัติโดยพระบาลีว่า อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย และศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้ว ดังนี้บ้าง นระตั้งมั่นแล้วในศีลดังนี้บ้าง การไม่ทำความชั่วทั้งปวงดังนี้บ้าง เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งคุณมีความไม่เดือดร้อนเป็นต้น.

สมาธินา มชฺเฌกลฺยาณตา[๕] ทสฺสิตา, "จิตฺตำ ภาวยำ" "กุสลสฺส อุปสมฺปทา"ติ[๖] จ วจนโต สมาธิ-ปฏิปตฺติยา มชฺเฌกลฺยาโณ[๕] อิทฺธิ-วิธาทิคุณาวหตฺตา. ปญฺญาย ปริโยสาน-กลฺยาณตา[๗] ทสฺสิตา, "สจิตฺตปริโยทปนำ"[๘] "ปญฺญำ ภาวยนฺ"ติ[๙] จ วจนโต ปญฺญา

ท่านแสดงความงามในท่ามกลางด้วยสมาธิ, สมาธิ จัดเป็นความงามในท่ามกลางด้วยข้อปฏิบัติในสมาธิ โดยพระบาลีว่า "พึงอบรมจิต" และว่าการบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม เพราะเป็นเหตุนำมา ซึ่งคุณมีอิทธิวิธญาณเป็นต้น. ท่านแสดงความงามในที่สุด

---

[๑] สำ. มหา. ๑๙/๖๘๙/๑๙๒.
[๒] สำ. ส. ๑๕/๒๐.
[๓] ขุ. ธ. ๒๕/๒๔/๓๙, ที. มหา. ๑๐/๕๔/๕๗.
[๔] สี. อาทิกลฺยาณตา จ, อิ. อาทิกลฺยาณา จ.
[๕] สี. ...ตา จ, อิ. ...ณา จ.
[๖] สี. อิ. กลฺยาณตา จ.
[๗] สี. ...ตา จ.
[๘] ขุ. ธ. ๒๕/๒๔/๔๐, ที. มหา. ๑๐/๕๔/๕๗.
[๙] สำ. ส. ๑๕/๒๐, ปญฺญญฺจ ภาวยำ.

ปฏิปตฺติยา ปริโยสานํว,[๑] ปณฺณุตฺตรโต กุสลานํ ธมฺมานํ สา จ กลฺยาณา อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ตาทิภาวาวหตฺตา.

ด้วยปัญญา, ปัญญาจัดว่าเป็นความงาม ในที่สุดด้วยข้อปฏิบัติ โดยพระบาลีว่า "การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว" และว่า "พึงอบรมปัญญา" ดังนี. ก็ปัญญานั้น ชื่อว่างาม โดยเหตุที่ยอดเยี่ยมกว่ากุศลธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

"เสโล ยถา เอกฆโน
วาเตน น สมีรติ
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ
น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา"ติ[๒]
หิ วุตฺตํ.

"ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งทึบ ย่อมไม่เอนเอียงไป เพราะลม ฉันใด บัณฑิตทั้งหลาย ก็ฉันนั้น ย่อมไม่เอนเอียงไป ในเพราะนินทาและสรรเสริญ.

ตถา สีลสมฺปทาย เตวิชฺชภาโว ทสฺสิโต. สีลสมฺปตฺตี หิ นิสฺสาย ติสฺโส วิชฺชา ปาปุณนฺติ. สมาธิสมฺปทาย ฉฬภิญฺญาภาโว. สมาธิสมฺปตฺตี หิ นิสฺสาย ฉฬภิญฺญา ปาปุณนฺติ. ปญฺญาสมฺปทาย ปภินฺนปฏิสมฺภิทาภาโว. ปญฺญาสมฺปทํ หิ นิสฺสาย จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา ปาปุณนฺติ. อิมินา เตสํ

อนึ่ง ท่านแสดงความเป็นผู้มีวิชชา ๓ ด้วยสีลสัมปทา. จริงอยู่ เพราะอาศัยสีลสมบัติ ก็ย่อมได้วิชชา ๓. แสดงความเป็นผู้มีอภิญญา ๖ ด้วยสมาธิสัมปทา. จริงอยู่ เพราะอาศัยสมาธิสมบัติ ก็ย่อมบรรลุอภิญญา ๖. ท่านแสดงความเป็นผู้มีปฏิสัมภิทาอันแตกฉาน ด้วยปัญญาสัมปทา. จริงอยู่ เพราะอาศัยปัญญา-

---

[๑] สี. อิ. ปริโยสานํ.
[๒] วิ. มหา. ๕/๔/๑๑, ขุ. ธ. ๒๕/๑๖/๒๕.

เถรานำ เกจิ เตวิชฺชา, เกจิ ฉฬภิญฺญา, เกจิ ปฏิสมฺภิทาปตฺตาติ อยมตฺโถ ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพำ.

สัมปทาจึงบรรลุปฏิสัมภิทา ๔. ด้วยบทว่า อตฺถูปนายิกา นี้ บัณฑิตพึงทราบว่า ท่านแสดงเนื้อความนี้ไว้ว่า บรรดาพระเถระเหล่านั้น บางรูปได้วิชชา ๓, บางรูปได้อภิญญา ๖, บางรูปบรรลุปฏิสัมภิทา.

ตถา สีลสมฺปทาย เตสำ กามสุขานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส ปริวชฺชนำ ทสฺเสติ. สมาธิสมฺปทาย อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺส, ปญฺญาสมฺปทาย มชฺฌิมาย ปฏิปทาย[๑] เสวนำ ทสฺเสติ. ตถา สีลสมฺปทาย เตสำ วีติกฺกมปฺปหานำ กิเลสานำ ทสฺเสติ. สมาธิสมฺปทาย ปริยุฏฺฐานปฺปหานำ ปญฺญาสมฺปทาย อนุสยปฺปหานำ ทสฺเสติ. สีลสมฺปทาย วา ทุจฺจริตสงฺกิเลสวิโสธนำ, สมาธิสมฺปทาย ตณฺหาสงฺกิเลสวิโสธนำ, ปญฺญาสมฺปทาย ทิฏฺฐิสงฺกิเลสวิโสธนำ ทสฺเสติ. ตทงฺคปฺปหาเนน วา เนสำ อปายสมติกฺกโม

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบว่า ท่านแสดงการเว้นส่วนสุด กล่าวคือกามสุขัลลิกานุโยคแห่งพระเถระเหล่านั้น ด้วยสีลสัมปทา. แสดงส่วนสุดกล่าวคืออัตตกิลมถานุโยค ด้วยสมาธิสัมปทา, แสดงการเสพมัชฌิมาปฏิปทา ด้วยปัญญาสัมปทา. อนึ่ง ท่านแสดงการละความก้าวล่วงกิเลสทั้งหลายแห่งพระเถระเหล่านั้น ด้วยสีลสัมปทา. แสดงการละปริยุฏฐานกิเลส ด้วยสมาธิสัมปทา. แสดงการละอนุสัยกิเลส ด้วยปัญญาสัมปทา. อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงการชำระสังกิเลสคือทุจริต ด้วยสีลสัมปทา. แสดงการชำระสังกิเลสคือตัณหา ด้วยสมาธิสัมปทา. แสดงการชำระสังกิเลสคือทิฏฐิ ด้วยปัญญาสัมปทา. อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงการก้าวล่วงอบาย ของพระเถระ

---

[๑] สี. ปฏิปตฺติยา.

ทสฺสิโต. วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน กามธาตุ-สมติกฺกโม, สมุจฺเฉทปฺปหาเนน สพฺพภวสมติกฺกโม ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํ.

เหล่านั้น ด้วยตทังคปหานะ แสดงการก้าวล่วงกามธาตุ ด้วยวิกขัมภนปหานะ แสดงการก้าวล่วงภพทั้งปวง ด้วยสมุจเฉทปหานะ.

"**ภาวิตตฺตานนฺ**"ติ วา เอตฺถ สีลภาวนา จิตฺตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ ติสฺโส ภาวนา เวทิตพฺพา กายภาวนาย[๑] ตทนฺโตคธตฺตา. สีลภาวนา จ ปฏิปตฺติยา อาทีติ สพฺพํ ปุริมสทิสํ. ยถา ปน สีหนาทํ ปเร มิคคณา น สหนฺติ, กุโต อภิภโว,[๒] อญฺญทตฺถุ สีหนาโทว เต อภิภวติ,

อีกนัยหนึ่ง ในบทว่า **ภาวิตตฺตานํ** นี้ พึงทราบภาวนา ๓ คือ ศีลภาวนา ๑ จิตภาวนา ๑ ปัญญาภาวนา ๑ เพราะกายภาวนารวมลงในภาวนาทั้ง ๓ นั้น. ส่วนศีลภาวนาเป็นเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติ คำทั้งหมดเหมือนกับคำที่มีมาก่อน ด้วยประการฉะนี้. เหมือนอย่างว่า หมู่เนื้อเหล่าอื่น ย่อมทนไม่ได้ซึ่งการบันลือแห่งสีหะ, การครอบงำจะมีมาแต่ไหน, โดยที่แท้การบันลือแห่งสีหะเท่านั้น ย่อมครอบงำหมู่เนื้อเหล่านั้น ฉันใด,

เอวเมว อญฺญติตฺถิยวาทา เถรานํ วาเท น สหนฺติ, กุโต อภิภโว, อญฺญทตฺถุ เถรวาทาว เต อภิภวนฺติ. ตํ กิสฺส เหตุ. "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, ทุกฺขา, อนตฺตา"ติ เอวรูปา ติลกฺขณาหตา ปญฺญา ปวตฺตติ, ตสฺมา สา ปญฺญา ปุพฺพภาคา วา โหตุ อปรภาคา วา, ตาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา เถรา ตาย ปญฺญาย ปุพฺพภาคาย วา อปรภาคาย วา ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺต

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"ติ[๑] "นิพฺพานธาตู"ติ จ ปวตฺตนโต, น หิ ธมฺมโต สกฺกา เกนจิ อญฺญถา กาตุ๋ อปฺปฏิวตฺตนียโต. ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิ[๒] ภวิสฺสติ. เอวเมตฺถ สงฺเขเปเนว ปฐมคาถาย อตฺถวิภาวนา เวทิตพฺพา.

ไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา และว่า "เป็นนิพพานธาตุ" ดังนี้. จริงอยู่ ว่าโดยธรรมอันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อกระทำโดยประการอื่น เพราะใคร ๆ จะให้กลับเป็นไปมิได้. อนึ่ง ในเรื่องนี้ คำใดที่ควรกล่าว คำนั้นจักมีแจ้งข้างหน้า. ในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบการอธิบายความแห่งคาถาแรกโดยย่อเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ทุติยคาถายํ ปน อยํ สมฺพนฺธ-ทสฺสนมุเขน อตฺถวิภาวนา. ตตฺถ เยสํ เถรานํ คาถา สาเวตุกาโม, เต สาธารณวเสน นามโต โคตฺตโต คุณโต จ กิตฺเตตุ๋ "ยถานามา"ติอาทิ วุตฺตํ. อสาธารณโต ปน ตตฺถ ตตฺถ คาถาเสฺวว อาวิ ภวิสฺสติ.

ส่วนในคาถาที่ ๒ บัณฑิตพึงทราบการอธิบายความโดยมุ่งแสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกันดังต่อไปนี้. ในบรรดาพระเถระเหล่านั้น บุคคลผู้ประสงค์จะประกาศคาถาของพระเถระเหล่าใด, ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า ยถานาม เพื่อแสดงพระเถระเหล่านั้น โดยชื่อ โคตร และคุณวิเศษ ด้วยอำนาจชื่อโดยทั่วไป. แต่โดยชื่อที่ไม่ทั่วไป จักมีความแจ่มแจ้งในคาถาเหล่านั้นนั่นเทียว.

ตตฺถ **ยถานามาติ** ยํยนามา, สุภูติ มหาโกฏฺฐิโกติอาทินา นเยน นามเธยฺเยน บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถานาม** คือมีชื่อไร, อธิบายว่า พระเถระเหล่านั้น

---

[๑] ขุ. ธ. ๒๕/๓๐/๕๒.
[๒] อาวี (พหูสุ).

ปณฺณาตาติ[๑] อตฺโถ. **ยถาโคตฺตาติ** ยำยำโคตฺตา, โคตโม กสฺสโปติอาทินา นเยน กุลปเทเสน ยาย ยาย ชาติยา ปณฺณาตาติ[๒] อตฺโถ. **ยถาธมฺมวิหาริโนติ**[๓] ยาทิสธมฺมวิหาริโน, ปริยตฺติปรมตายำ อฏฺฐตฺวา ยถานุรูปำ สมาปตฺติวิหาริโน หุตฺวา วิหรีสูติ อตฺโถ.

ปรากฏชื่อโดยนัยว่า สุภติ มหาโกฏฐิกะ เป็นต้น. บทว่า **ยถาโคตฺตา** คือมีโคตรอะไร, อธิบายว่า ท่านปรากฏโดยชาติใด ๆ โดยตระกูลและประเทศ โดยนัยมีอาทิว่า โคตมโคตร กัสสปโคตร. บทว่า **ยถาธมฺมวิหาริโน** คือมีธรรมเครื่องอยู่เช่นใด, อธิบายว่า ท่านไม่ตั้งอยู่ในความเป็นผู้ยอดเยี่ยมทางด้านปริยัติ แต่มีปกติอยู่ด้วยสมาบัติตามสมควร.

อถวา **ยถาธมฺมวิหาริโนติ** ยถาธมฺมา วิหาริโน จ,[๔] ยาทิสสีลาทิธมฺมา ทิพฺพวิหาราทีสุ อภิณฺหโส วิหรมานา ยาทิสวิหารา จาติ อตฺโถ. **ยถาธิมุตฺตาติ** ยาทิสอธิมุตฺติกา สทฺธาธิมุตฺติปญฺญา-ธิมุตฺตีสุ ยำยำอธิมุตฺติกา, สุญฺญตมุขาทีสุ[๕] วา ยถา ยถา นิพฺพานำ อธิมุตฺตาติ ยถาธิมุตฺตา. "นิพฺพานำ อธิมุตฺตานำ อตฺถำ คจฺฉนฺติ อาสวา"ติ[๖] หิ วุตฺตำ. อุภยำ

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ยถาธมฺมวิหาริโน** ความว่า มีปกติอยู่ตามธรรม. อธิบายว่า ธรรมมีศีลเป็นต้นเช่นใด ก็มีปกติอยู่เนือง ๆ ในบรรดาทิพพวิหารธรรมเป็นต้น และเป็นผู้มีปรกติอยู่อย่างไร. บทว่า **ยถาธิมุตฺตา** ความว่า เป็นผู้มีอธิมุตติเช่นใด คือมีอธิมุตติใด ๆ ในบรรดาสัทธาธิมุตติและปัญญาธิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ยถาธิมุตตา เพราะ

---

๑ สี. ม. อิ. ยถาปญฺญาตาติ.
๒ สี. สมญฺญาตาติ.
๓ โป. ยถาธมฺมยถาวิหาริโน.
๔ สี. ยถาธมฺมตาย วิหาริโน จ, ยถาธมฺมา ยถาวิหาริโน จ (?).
๕ ฉ. สุญฺญตสุขาทีสุ.
๖ ขุ. ธ. ๒๕/๗๒/๔๕.

เจตํ ปุพฺพภาควเสน เวทิตพฺพํ. อรหตฺตปฺปตฺติโต[๑] ปุพฺเพเยว หิ ยถาวุตฺตมธิมุจฺจนํ[๒] น ปรโต. เตนาห ภควา

น้อมไปสู่นิพพานโดยประการใด ๆ ในบรรดาสุญญตมุขเป็นต้น. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อาสวะ ของบุคคลผู้มีจิตน้อมไปสู่นิพพานย่อมถึงความตั้งอยู่ ไม่ได้" ก็คำทั้งสองนี้บัณฑิตพึงทราบ ด้วยอำนาจธรรมอันเป็นส่วนเบื้องต้น. เพราะว่า ความน้อมไปตามที่กล่าวแล้ว ย่อมมีได้ก่อนแต่การบรรลุอรหัตเท่านั้น ไม่ใช่มีภายหลัง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

"อสฺสทฺโธ อกตญฺญู จ สนฺธิจฺเฉโท จ โย นโร"ติอาทิ.[๓]

"นระใด ไม่เชื่อต่อผู้อื่น รู้นิพพานอันปัจจัยอะไร ๆ กระทำไม่ได้ ผู้ตัดที่ต่อ" เป็นต้น.

"ยถาวิมุตฺตา"ติ วา ปาโฐ, ปญฺญาวิมุตฺติอุภโตภาควิมุตฺตีสุ ยํยํวิมุตฺติกาติ อตฺโถ. **สปฺปญฺญา**ติ ติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย ปาริหาริกปญฺญาย ภาวนาปญฺญาย จาติ ติวิธายปิ ปญฺญาย ปญฺญวนฺโต. **วิหรึสู**ติ ตาย เอว

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า "ยถาวิมุตฺตา" ความว่า เป็นผู้มีวิมุตติใด ๆ ในบรรดาปัญญาวิมุตติและอุภโตภาควิมุตติ. บทว่า **สปฺปญฺญา** ความว่า เป็นผู้มีปัญญาด้วยปัญญาทั้ง ๓ คือ ติเหตุกปฏิสนธิปัญญา ปาริหาริกปัญญา และภาวนาปัญญา. บทว่า **วิหรึสุ** ความว่า อยู่อย่างผาสุก ตามธรรม

---

[๑] สี. ยถาธมฺมา ยถาวิหาริโน จ อรหตฺตปฺปตฺติโต.
[๒] สี. อิ. ...มธิมุตฺตึ.
[๓] ขุ. ธ. ๒๕/๑๗/๒๘.

สปฺปญฺญตาย ยถาลทฺเธน ผาสุวิหาเรเนว วสึสุ. **อตนฺทิตาติ** อนลสา, อตฺตหิต-ปฏิปตฺติยํ ยถาพลํ ปรหิตปฏิปตฺติยญฺจ[1] อุฏฺฐานวนฺโตติ อตฺโถ.

เอตฺถ จ ปน[2] นามโคตฺตคฺคหเณน เตสํ[3] เถรานํ ปกาสปญฺญาตภาวํ ทสฺเสติ. ธมฺมวิหารคฺคหเณน สีลสมฺปทำ สมาธิสมฺปทญฺจ ทสฺเสติ. “ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา”ติ อิมินา ปญฺญาสมฺปทำ. “อตนฺทิตา”ติ อิมินา สีลสมฺปทาทีนำ การณภูตำ วีริยสมฺปทำ ทสฺเสติ. “ยถานามา”ติ อิมินา เตสำ ปกาสนนามตำ ทสฺเสติ. “ยถาโคตฺตา”ติ อิมินา สทฺธานุสารีธมฺมานุสารีโคตฺตสมฺปตฺติ-

ที่ได้แล้ว เพราะความเป็นผู้มีปัญญานั้นนั่นแหละ. บทว่า **อตนฺทิตา** ความว่า เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน, หมายความว่า เป็นผู้มีความขยันในการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ตน และในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ตามกำลัง.

ก็แลในพระคาถานี้ ท่านแสดงความที่พระเถระเหล่านั้นปรากฏแล้ว โดยการประกาศ ด้วยนามโคตตศัพท์. แสดงสีลสัมปทาและสมาธิสัมปทา ด้วยธัมมวิหารศัพท์. แสดงปัญญาสัมปทาด้วยคำนี้ว่า “ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา”. แสดงวิริยสัมปทา อันเป็นเหตุแห่งสีลสัมปทาเป็นต้น ด้วยคำนี้ว่า “อตนฺทิตา”. แสดงความที่พระเถระเหล่านั้น มีชื่อปรากฏ ด้วยคำนี้ว่า “ยถานาม”. แสดงการประชุมแห่งโคตตสัมบัติ คือพระอริยบุคคลผู้เป็นสัทธานุสารีและธัมมานุสารี ด้วยคำนี้ว่า “ยถาโคตฺตา”. แสดงการประกอบด้วย

---

[1] ก. ปรหิตสาธิตาย.
[2] สี. ก. อิทำ ปทำ นตฺถิ.
[3] สี. เตสำ เตสำ.

สมุทาคมๆ, "ยถาธมฺมวิหาริโน"ติอาทินา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสน-สมฺปตฺติสมุทาคมๆ, "อตนฺทิตา"ติ อิมินา เอวๆ อตฺตหิตสมฺปตฺตินๆ จิตานๆ ปรหิต-ปฏิปตฺตึ ทสฺเสติ.

สมบัติคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ด้วยคำเป็นต้น ว่า "ยถาธมฺมวิหาริโน". แสดงความที่พระเถระทั้งหลาย ดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยประโยชน์แก่ตนอย่างนี้แล้ว ปฏิบัติตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ด้วยคำนี้ว่า "อตนฺทิตา".

อถวา "ยถานามา"ติ อิทๆ เตสๆ เถรานๆ ครูหิ[๑] คหิตนามเธยฺยทสฺสนๆ สมญฺญามตฺตกิตฺตนโต. "ยถาโคตฺตา"ติ อิทๆ กุลปุตฺตภาวทสฺสนๆ กุลาปเทส[๒]-กิตฺตนโต. เตน เนสๆ สทฺธาปพฺพชิตภาวๆ ทสฺเสติ. "ยถาธมฺมวิหาริโน"ติ อิทๆ จรณสมฺปตฺติทสฺสนๆ สีลสๆวราทีหิ สมงฺคีภาวทีปนโต. "ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา"ติ อิทๆ เนสๆ วิชฺชาสมฺปตฺติ-ทสฺสนๆ อาสวกฺขยปริโยสานาย ญาณสมฺปตฺติยา อธิคมปริทีปนโต.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า "ยถานามา" นี้ แสดงชื่อของพระเถระเหล่านั้น อันครูทั้งหลาย ถือเอาแล้ว เพราะระบุแต่เพียงชื่อ. คำว่า "ยถาโคตฺตา" นี้ แสดงความเป็นกุลบุตร เพราะยกย่องเรื่องตระกูล. ด้วยคำว่า "ยถาโคตฺตา" นั้น ท่านแสดงความที่พระเถระเหล่านั้น บวชแล้วด้วยศรัทธา. คำนี้ว่า "ยถาธมฺม-วิหาริโน" แสดงจรณสมบัติ เพราะพระเถระเหล่านั้น เป็นผู้มีความพร้อม-เพรียงด้วยสังวรมีสีลสังวรเป็นต้น. คำนี้ว่า "ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา" แสดงวิชชาสมบัติของพระเถระเหล่านั้น เพราะแสดงการบรรลุญาณสมบัติ มีอาสวักขย-ญาณเป็นปริโยสาน.

---

[๑] สี. ครูหิ.
[๒] ก. กุลปฺปเทส.

"อตนฺทิตา"ติ อิทํ วิชฺชาจรณสมฺปตฺตีนํ[๑] อธิคมูปายทสฺสนํ. "ยถานามา"ติ วา อิมินา เตสํ ปกาสนนามตฺเยว[๒] ทสฺเสติ. "ยถาโคตฺตา"ติ ปน อิมินา ปจฺฉิมจกฺก-ทฺวยสมฺปตฺตึ ทสฺเสติ. น หิ สมฺมา-อปฺปณิหิตตฺตโน ปุพฺเพ จ อกตปุญฺญสฺส สทฺธานุสารีธมฺมานุสาริโน โคตฺตสมฺปตฺติ-สมุทาคโม สมฺภวติ. "ยถาธมฺมวิหาริโน"ติ อิมินา เตสํ ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึ ทสฺเสติ.

คำนี้ว่า "อตนฺทิตา" แสดงอุบายเป็นเครื่องบรรลุวิชชาสมบัติ และจรณสมบัติ. อีกนัยหนึ่ง ด้วยคำนี้ว่า "ยถานามา" ท่านแสดงเหตุคือการประกาศชื่อของพระเถระเหล่านั้นเท่านั้น. แต่ด้วยคำนี้ว่า "ยถาโคตฺตา" ท่านแสดงสมบัติคือจักร ๒ ข้อข้างท้าย เพราะว่าความพร้อมเพรียงด้วยโคตตสมบัติของพระอริยบุคคลผู้สัทธานุสารีและธัมมานุสารี ผู้มิได้ตั้งตนไว้โดยชอบ และผู้ไม่มีบุญอันได้ทำไว้ในปางก่อน จะมีไม่ได้เลย. ด้วยคำนี้ว่า "ยถาธมฺมวิหาริโน" ท่านแสดงสมบัติคือจักร ๒ ข้อข้างต้น ของพระเถระเหล่านั้น.

น หิ อปฺปฏิรูเป เทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตาทิสา คุณวิเสสา สมฺภวนฺติ. "ยถาธิมุตฺตา"ติ อิมินา สทฺธมฺมสวนสมฺปทาสมาโยคํ ทสฺเสติ. น หิ ปรโตโฆเสน วินา สาวกานํ สจฺจสมฺปฏิเวโธ สมฺภวติ. "สปฺปญฺญา อตนฺทิตา"ติ อิมินา

เพราะว่าคุณวิเศษเช่นนั้น สำหรับผู้ที่อยู่ในประเทศอันไม่สมควร และผู้ที่เว้นจากการคบสัตบุรุษ จะมีไม่ได้เลย. ด้วยบทนี้ว่า "ยถาธิมุตฺตา" ท่านแสดงการประกอบความถึงพร้อมด้วยการฟังธรรม. เพราะว่าเว้นการฟังธรรมจากผู้อื่นแล้ว การรู้แจ้งสัจจธรรมสำหรับสาวกทั้งหลายจะมีไม่ได้เลย. ด้วยคำนี้ว่า "สปฺปญฺญา อตนฺทิตา" ท่านแสดงความประพฤติ

---

[๑] สี. ก. จรณสมฺปตฺตีนํ.
[๒] ก. ปกาสนนามมตฺตเยว.

ยถาวุตฺตสฺส คุณวิเสสสฺส อพฺยภิจาริ-เหตุ๑ ทสฺเสติ ฌายารมฺภทสฺสนโต.

ขยันขันแข็งของพระอริยบุคคลผู้มีคุณวิเศษตามที่กล่าวแล้ว เพราะแสดงการปรารภญายธรรม.

อปโร นโย "ยถาโคตฺตา"ติ เอตฺถ โคตฺตกิตฺตเนน เตสํ เถรานํ โยนิโสมนสิการสมฺปทำ ทสฺเสติ ยถาวุตฺตโคตฺตสมฺปนฺนสฺส โยนิโสมนสิการสมฺภวโต. "ยถาธมฺมวิหาริโน"ติ เอตฺถ ธมฺมวิหารคฺคหเณน สทฺธมฺมสวนสมฺปทำ ทสฺเสติ สทฺธมฺมสวเนน วินา ตทภาวโต. "ยถาธิมุตฺตา"ติ อิมินา มตฺถกปฺปตฺตำ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทำ ทสฺเสติ. "สปฺปญฺญา"ติ อิมินา สพฺพตฺถ สมฺปชานการิตำ. "อตนฺทิตา"ติ อิมินา วุตฺตนเยน อตฺตหิตสมฺปตฺตึ ปริปูเรตฺวา จิตานำ ปเรสำ หิตสุขาวหาย ปฏิปตฺติยำ อกิลาสุภาวำ ทสฺเสติ.

อีกนัยหนึ่ง ในคำนี้ว่า "ยถาโคตฺตา" ท่านแสดงความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการของพระเถระเหล่านั้น โดยการยกย่องโคตร เพราะผู้ถึงพร้อมด้วยโคตรตามที่กล่าวแล้ว เกิดจากโยนิโสมนสิการ. ในคำนี้ว่า "ยถาธมฺมวิหาริโน" ท่านแสดงความถึงพร้อมด้วยการฟังสัทธรรม ด้วยธรรมวิหารศัพท์ เพราะเว้นการฟังธรรมแล้ว ธรรมวิหารนั้นจะมีไม่ได้. ด้วยคำนี้ว่า "ยถาธิมุตฺตา" แสดงการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมจนถึงที่สุด. ด้วยคำนี้ว่า "สปฺปญฺญา" ท่านแสดงความเป็นผู้มีสัมปชัญญะอันกระทำแล้วในกิจทั้งปวง. ด้วยคำนี้ว่า "อตนฺทิตา" ท่านแสดงความที่พระเถระทั้งหลายผู้บำเพ็ญความถึงพร้อมแห่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนให้บริบูรณ์ดำรงอยู่โดยนัยที่กล่าวแล้ว เป็นผู้ไม่เกียจคร้านในการปฏิบัติเพื่อนำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้แก่ชนเหล่าอื่น.

---

๑ สี. อพฺยภิจารเหตุ.

ตถา "ยถาโคตฺตา"ติ อิมินา เนสํ สรณคมนสมฺปทา ทสฺสิตา สทฺธานุสารี-โคตฺตกิตฺตนโต. "ยถาธมฺมวิหาริโน"ติ อิมินา สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขนฺโธ ทสฺสิโต. "ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา"ติ อิมินา ปญฺญกฺขนฺธาทโย. สรณคมนญฺจ สาวกคุณานํ อาทิ, สมาธิ มชฺเฌ,[๑] ปญฺญา ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌ-ปริโยสานทสฺสเนน สพฺเพปิ สาวกคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ.

อีทิสี ปน คุณวิภูติ ยาย สมฺมาปฏิปตฺติยา เตหิ อธิคตา, ตํ ทสฺเสตุ "**ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสิตฺวา**"ติอาทิ วุตฺตํ. **ตตฺถ ตตฺถาติ** เตสุ เตสุ อรญฺญรุกฺขมูลปพฺพตาทีสุ วิวิตฺต-เสนาสเนสุ. **ตตฺถ ตตฺถาติ** วา ตสฺมึ ตสฺมึ อุทานาทิกาเล.[๒] **วิปสฺสิตฺวาติ** สมฺปสฺสิตฺวา[๓] นามรูปวตฺถาปนปจฺจย-

อนึ่ง ท่านแสดงสรณคมนสัมปทาของพระเถระเหล่านั้น ด้วยคำนี้ว่า "ยถาโคตฺตา" เพราะยกย่องถึงโคตรคือพระอริยบุคคลผู้เป็นสัทธานุสารี. ด้วยคำนีว่า "ยถาธมฺมวิหาริโน" ท่านแสดงสมาธิขันธ์อันมีสีลขันธ์เป็นประธาน. ด้วยคำว่า "ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา" ท่านแสดงปัญญาขันธ์เป็นต้น สรณคมน์ เป็นเบื้องต้น สมาธิ เป็นท่ามกลาง และปัญญา เป็นที่สุดแห่งสาวกคุณทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น สาวกคุณแม้ทั้งปวง ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้ว โดยการแสดงเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด.

ก็ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า "**ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสิตฺวา**" เพื่อแสดงข้อปฏิบัติชอบที่ท่านผู้รุ่งเรืองด้วยคุณเช่นนี้บรรลุแล้ว. สองบทว่า **ตตฺถ ตตฺถ** ได้แก่ ในเสนาสนะอันสงัดมีป่าต้นไม้และภูเขาเป็นต้นเหล่านั้น. อีกนัยหนึ่ง สองบทว่า **ตตฺถ ตตฺถ** ได้แก่ ในเวลาที่เปล่งอุทานเป็นต้นนั้นๆ. บทว่า **วิปสฺสิตฺวา** ความว่า

---

[๑] ม. มชฺโฌ.
[๒] โป. อุปาทานาทิกาเล.
[๓] ม. สมฺมสิตฺวา.

ปริคฺคเหหิ[๑] ทิฏฺฐิวิสุทฺธิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธิโย สมฺปาเทตฺวา กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน ปญฺจมํ วิสุทฺธึ อธิคนฺตฺวา ปฏิปทา-ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา มตฺถกํ ปาปนวเสน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา. **ผุสิตฺวาติ** ปตฺวา สจฺฉิกตฺวา.

เห็นแจ้งแล้ว. บำเพ็ญทิฏฐิวิสุทธิ และกังขาวิตรณวิสุทธิให้ถึงพร้อม ด้วยการกำหนดนามรูปและกำหนดปัจจัย บรรลุวิสุทธิที่ ๕ ตามลำดับแห่งกิจ มีการพิจารณากลาปเป็นต้น ขวนขวายวิปัสสนาสูงขึ้น ด้วยอำนาจกิจอันเป็นเครื่องให้ถึงที่สุดแห่งปฏิปทาญาณทัสสน-วิสุทธิ. บทว่า **ผุสิตฺวา** ได้แก่ ถึงแล้ว คือกระทำให้แจ้งแล้ว.

อจฺจุตํ ปทนฺติ นิพฺพานํ. ตํ หิ สยํ อจวนธมฺมตฺตา อธิคตานํ อจฺจุติเหตุภาวโต จ นตฺถิ เอตฺถ จุตีติ "อจฺจุตํ" สงฺขตธมฺเมหิ อสมฺมิสฺสภาวตาย ตทตฺถิเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตาย จ "ปทนฺ"ติ จ วุจฺจติ.

สองบทว่า **อจฺจุตํ ปทํ** ได้แก่ พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้นชื่อว่า "อจฺจุต" เพราะอรรถว่า ในพระนิพพานนี้เป็นที่ๆ ไม่มีจุติ เพราะพระนิพพานนั้นมีการไม่จุติเองเป็นธรรมดา และเป็นเหตุให้ผู้ที่บรรลุแล้วไม่ต้องจุติ และท่านเรียกว่า "ปท" เพราะความที่พระนิพพานนั้นไม่เจือด้วยสังขตธรรมทั้งหลาย และเพราะความเป็นทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานนั้นพึงดำเนินไป.

กตนฺตนฺติ กตสฺส อนฺตํ. โย หิ เตหิ อธิคโต อริยมคฺโค, โส อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปาทิตตฺตา กโต นาม, ตสฺส ปน ปริโยสานภูตํ ผลํ กตนฺโตติ อธิปฺเปตํ.

บทว่า **กตนฺตํ** ตัดบทเป็น กตสฺส อนฺตํ (แปลว่า ซึ่งที่สุดแห่งกิจอันตนทำเสร็จแล้ว), จริงอยู่ อริยมรรคที่พระโยคาวจรเหล่านั้นบรรลุแล้ว ชื่อว่าอันตนกระทำ

---

[๑] สี. อิ. ปริคฺคหาทีหิ.

ตำ กตนฺตำ อคฺคผลนฺ. อถวา ปจฺจเยหิ กตตฺตา นิปฺผาทิตตฺตา กตา นาม สงฺขตธมฺมา, ตนฺนิสฺสรณภาวโต กตนฺโต นิพฺพานนฺ, ตำ กตนฺตำ.

เสร็จแล้ว เพราะอันปัจจัยทั้งหลายให้เกิดขึ้นแล้วแก่ตน. ส่วนผลอันเป็นที่สุดแห่งอริยมรรคนั้น ท่านประสงค์เอาว่าที่สุดแห่งกิจอันตนกระทำเสร็จแล้ว, ซึ่งผลอันเลิศมีที่สุดแห่งกิจอันตนกระทำเสร็จแล้วนั้น. อีกอย่างหนึ่ง สังขตธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าอันตนกระทำแล้ว เพราะอันปัจจัยกระทำแล้วคือให้สำเร็จแล้ว. พระอริยบุคคล ชื่อว่ามีที่สุดแห่งกิจอันตนทำเสร็จแล้ว เพราะภาวะคือการสลัดออกจากสังขตธรรมนั้น คือพระนิพพานซึ่งมีที่สุดแห่งกิจอันตนทำเสร็จแล้วนั้น.

ปจฺจเวกฺขนฺตาติ[๑] อธิคตำ วต มยา อริยมคฺคาธิคเมน อิทำ อริยผลำ อธิคตา อสงฺขตา ธาตู"ติ อริยผลนิพฺพานานิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนน ปฏิปตฺตึ อเวกฺขมานา. อถวา สจฺจสมฺปฏิเวธวเสน ยำ อริเยน กรณียำ[๒] ปริญฺญาทิโสฬสวิธำ กิจฺจำ อคฺคผเล ฐิเตน นิปฺผาทิตตฺตา ปริโยสาปิตตฺตา[๓] กตำ นาม, เอวำ กตำ

บทว่า **ปจฺจเวกฺขนฺตา** ความว่า พิจารณาข้อปฏิบัติเฉพาะอริยผลและนิพพาน ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะว่า อริยผลนี้เราบรรลุแล้วหนอ ด้วยการบรรลุอริยมรรค อสังขตธาตุเราบรรลุแล้ว. อีกนัยหนึ่ง กิจ ๑๖ ประการมีปริญญากิจเป็นต้น อันพระอริยะพึงกระทำด้วยอำนาจการแทงตลอดสัจจะ ชื่อว่าอันตนทำเสร็จแล้ว เพราะอันพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผลอันเลิศให้สำเร็จแล้ว คือ

---

[๑] สี. ฉ. ปจฺจเวกฺขนฺโต.
[๒] สี. อกรณียำ.
[๓] สี. ปริโยสิตตฺตา.

ตำ ปจฺจเวกฺขนฺตา. เอเตน ปหีนกิเลส-ปจฺจเวกฺขณำ ทสฺสิตำ. ปุริมนเยน ปน อิตรปจฺจเวกฺขณานีติ เอกูนวีสติปิ[๑] ปจฺจเวกฺขณานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติ.

ให้สุดสิ้นแล้ว. พิจารณาอยู่ซึ่งโสฬสกิจนั้น อันตนทำเสร็จแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยบทว่า ปจฺจเวกฺขนฺตา นี้ ย่อมเป็นอันท่านแสดงการพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว. ส่วนการพิจารณานอกจากนี้ ท่านแสดงแล้วโดยนัยก่อน เพราะเหตุนั้น การพิจารณาแม้ทั้ง ๑๙ ประการ ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้ว.

อิมมตฺถนฺติ เอตฺถ **อิมนฺติ** สกโล เถรเถรีคาถานำ อตฺโถ อตฺตโน อิตเรสญฺจ ตตฺถ สนฺนิปติตานำ ธมฺมสงฺคาหกมหาเถรานำ พุทฺธิยำ วิปริวตฺตมานตาย อาสนฺโน ปจฺจกฺโขติ จ กตฺวา วุตฺตำ. **อตฺถนฺติ** "ฉนฺนา เม[๒] กุฏิกา"ติอาทีหิ คาถาหิ วุจฺจมานำ อตฺตูปนายิกำ ปรูปนายิกำ โลกิยโลกุตฺตรปฏิสำยุตฺตำ อตฺถำ.

ในบทว่า **อิมมตฺถำ** นี้ ท่านกล่าวว่า **อิมำ** เพราะอธิบายว่า ความแห่งเถรคาถาและเถรีคาถาทั้งสิ้น ใกล้เคียงและชัดเจน เพราะความเปลี่ยนแปลง ไปในความรู้ของตน และของพระมหาเถระผู้สังคายนาพระธรรมนอกนี้ ผู้ประชุมกันแล้วในที่นั้น. บทว่า **อตฺถำ** ได้แก่ เนื้อความที่ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยโลกิยะและโลกุตตระที่น้อมเข้ามาสู่ตน และน้อมเข้าไปหาบุคคลอื่น ซึ่งข้าพเจ้ากล่าวอยู่ด้วยคาถาว่า "ฉนฺนา เม กุฏิกา" ดังนี้เป็นต้น.

อภาสิสุนฺติ[๓] คาถาพนฺธวเสน กเถสุำ, ตำทีปนิโย อิทานิ มยา วุจฺจมานา เตสำ

บทว่า **อภาสิสุ** ความว่า กล่าวแล้วโดยผูกเป็นคาถา, ประกอบความว่า ขอท่าน

---

[๑] ฉ. เอกูนวีสติ. [๒] ฉ. ฉนฺนา เมสา.
[๓] สี. อภาสีสูติ.

ภาวิตตฺตานํ คาถา อตฺตูปนายิกา สาธุชนทั้งหลาย จงตั้งใจสดับฟังคาถา
สุณาถาติ โยชนา. เต จ มหาเถรา อันน้อมเข้ามาเพื่อตนของพระเถระทั้งหลาย
เอวํ กเถนฺตา อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติ- เหล่านั้น ผู้อบรมตนแล้ว ซึ่งแสดงอรรถ
ปกาสนีหิ คาถาหิ สาสนสฺส เอกนฺต- อันปฏิสังยุต ด้วยโลกิยะและโลกุตตระนั้น
นิยฺยานิก[๑]วิภาวเน[๒] ปเรปิ ตตฺถ ที่ข้าพเจ้ากล่าวอยู่ในบัดนี้. บัณฑิตพึง
สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชนฺตีติ เอตมตฺถํ[๓] เห็นว่าท่านพระธรรมภัณฑาคาริกแสดง
ทีเปติ อายสฺมา ธมฺมภณฺฑาคาริโก, ความนี้ว่า ก็พระมหาเถระเหล่านั้นกล่าว
ตถา ทีเปนฺโต จ อิมาหิ คาถาหิ เตสํ อยู่อย่างนี้ ชื่อว่าย่อมชักชวน แม้บุคคล
โถมนํ ตานญฺจ เตสํ วจนสฺส เหล่าอื่นในการปฏิบัติชอบนั้น ด้วยการ
นิทานภาเวน ฐปนํ ฐานคตเมวาติ[๔] อธิบาย คำสั่งสอนอันเป็นนิยานิกธรรม
ทสฺเสตีติ ทฏฺฐพฺพํ. โดยส่วนเดียว ด้วยคาถาอันประกาศ
สัมมาปฏิบัติของตน และเมื่อแสดงเช่นนั้น
ก็ย่อมแสดงว่า การชมเชยและยกย่อง
พระมหาเถระเหล่านั้นด้วยคาถาเหล่านี้
และการตั้งไว้ซึ่งถ้อยคำแห่งพระเถระ
เหล่านั้น ล้วนแต่ถึงฐานะ (อันสมควร)
โดยความเป็นนิทาน (เหตุเกิด) นั่นเทียว.

นิทานคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนานิทานคาถา จบ.

---

[๑] ฉ. ...นียานิก...
[๒] ฉ. ...วิภาวเนน.
[๓] สี. เอวมตฺถํ.
[๔] สี. นิทานภาเวน ปากฏํ อุตฺตานํ คตเมวาติ.

๑. เอกกนิปาต

๑. ปฐมวคฺค

๑. สุภูติตฺเถรคาถาวณฺณนา

อิทานิ **ฉนฺนา เม**[๑] **กุฏิกา**ติอาทินยปฺปวตฺตานํ เถรคาถานํ อตฺถวณฺณนา โหติ. สา ปนายํ อตฺถวณฺณนา ยสฺมา ตาสํ ตาสํ คาถานํ อตฺถุปฺปตฺตึ ปกาเสตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ สุวิญฺเญยฺยา จ, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ อตฺถุปฺปตฺตึ ปกาเสตฺวา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามาติ.

ตตฺถ **ฉนฺนา เม กุฏิกา**ติคาถายกา อุปฺปตฺติ ? วุจฺจเต : อิโต กิร กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก อนุปฺปนฺเนเยว ปทุมุตฺตเร ภควติ โลกนาเถ หํสวตีนามเก[๒] นคเร อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณมหาสาลสฺส เอโก ปุตฺโต

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระสุภูติเถระ

บัดนี้ มีการพรรณนาความแห่งเถรคาถาทั้งหลาย ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า **ฉนฺนา เม กุฏิกา** ดังนี้. ก็เพราะเมื่อข้าพเจ้ากล่าวประกาศเหตุเกิดแห่งเรื่องแห่งคาถาทั้งหลายเหล่านั้น การพรรณนาความนี้นั้น ก็จะปรากฏและเข้าใจได้ง่ายขึ้น, เหตุนั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวประกาศเหตุเกิดแห่งเรื่องแล้วทำการอธิบายเนื้อความในเรื่องนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้.

ในคาถาว่า **ฉนฺนา เม กุฏิกา** เป็นอาทินั้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป : ได้ยินมาว่าในที่สุดแห่งแสนกัป แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลกยังมิได้ทรงอุบัตินั่นเทียว พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งในพระนคร

---

[๑] ฉ. ฉนฺนา เมสา.
[๒] สี. ฉ. หํสาวตีนามเก.

อุปฺปชฺชิ. ตสฺส "นนฺทมาณโว"ติ นามํ อกํสุ. โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสนฺโต อตฺตโน ปริวารภูเตหิ จตุจตฺตาฬีสาย มาณวกสหสฺเสหิ สทฺธึ ปพฺพตปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพตฺเตสิ. อนฺเตวาสิกานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิ. เตปิ น จิเรเนว ฌานลาภิโน อเหสุ.

ชื่อว่าหงสวดี เกิดบุตรคนหนึ่ง พวกญาติได้ตั้งชื่อเขาว่า "นันทมาณพ". เขาเจริญวัยแล้วเรียนจบไตรเพท ไม่เห็นสาระในไตรเพทนั้น จึงออกบวชเป็นฤาษีที่เชิงเขากับมาณพ ๔๔,๐๐๐ คน ผู้เป็นบริวารของตน ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้บังเกิดแล้ว. บอกกรรมฐานให้แก่พวกอันเตวาสิก แม้พวกอันเตวาสิกเหล่านั้น ก็ได้ฌานโดยกาลไม่นานนัก.

เตน จ สมเยน[๑] ปทุมุตฺตโร ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา หํสวตีนครํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺโต เอกทิวสํ ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกนฺโต นนฺทตาปสสฺส อนฺเตวาสิกชฏิลานํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ, นนฺทตาปสสฺส จ ทฺวีหงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส สาวกฏฺฐานนฺตรสฺส ปตฺถนํ ทิสฺวา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย ปตฺตจีวรมาทาย อญฺญํ กญฺจิ อนามนฺเตตฺวา สีโห วิย เอกจโร นนฺทตาปสสฺส อนฺเตวาสิเกสุ ผลาผลตฺถาย

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงอุบัติในโลก ทรงอาศัยหงสวดีนคร ประทับอยู่ วันหนึ่ง ทรงตรวจดูโลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งอรหัตของพวกชฎิลอันเตวาสิกของนันทดาบส และเห็นความปรารถนาตำแหน่งสาวกอันประกอบด้วยองค์สองของนันทดาบสแล้ว ทรงชำระพระสรีระแต่เช้าเทียว ในเวลาบุพพัณหสมัย ทรงถือบาตรและจีวร ไม่ชักชวนภิกษุรูปอื่นไป เสด็จพระองค์เดียวดุจสีหะ เมื่ออันเตวาสิกของนันทดาบสไปหามูลผลาผล ก็เสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนบนแผ่นดิน

---

[๑] สี. อิ. เตน จ สมเยน ปน.

คเตสุ "พุทฺธภาวํ เม ชานาตู"ติ ปสฺสนฺตสฺเสว นนฺทตาปสสฺส อากาสโต โอตริตฺวา ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาสิ. นนฺทตาปโส พุทฺธานุภาวญฺเจว ลกฺขณปาริปูริญฺจ ทิสฺวา ลกฺขณมนฺเต สมฺมสิตฺวา "อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต นาม อคารํ อชฺฌาวสนฺโต ราชา โหติ จกฺกวตฺตี, ปพฺพชนฺโต โลเก วิวฏจฺฉโท[๑] สพฺพญฺญู พุทฺโธ โหติ. อยํ ปุริสาชานีโย นิสฺสํสยํ พุทฺโธ"ติ ญตฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิ. นิสีทิ ภควา ปญฺญตฺเต อาสเน. นนฺทตาปโสปิ อตฺตโน อนุจฺฉวิกํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ[๒] นิสีทิ.

ทั้งที่นันทดาบสมองเห็นอยู่นั่นเอง ด้วยทรงอธิษฐานว่า "นันทดาบส จงรู้พุทธานุภาพ ของเรา". นันทดาบสเห็นพุทธานุภาพ และความบริบูรณ์ด้วยพระลักษณะ จึงตรวจดูมนต์ทำนายลักษณะ ก็รู้ได้ว่า ธรรมดาผู้ประกอบด้วยลักษณะเช่นนี้ เมื่อครองเรือนก็จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อออกบวชก็จักเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้มีเครื่องมุงบังเปิดแล้วในโลก. บุรุษอาชาไนยผู้นี้คงเป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่ต้องสงสัยดังนี้แล้ว จึงกระทำการต้อนรับกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ปูลาดอาสนะถวาย. พระผู้มีพระภาคทรงประทับนั่งบนอาสนะที่นันทดาบส ปูลาดแล้ว. ฝ่ายนันทดาบส ก็ถืออาอาสนะที่สมควรแก่ตนนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง.

ตสฺมึ สมเย จตุจตฺตาฬีสสหสฺส-ขฏิลา ปณีตปณีตานิ โอชวนฺตานิ ผลาผลานิ คเหตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ สมฺปตฺตา พุทฺธานญฺเจว อาจริยสฺส จ นิสินฺนาสนํ โอโลเกนฺตา อาหํสุ "อาจริย

สมัยนั้น พวกชฎิล ๔๔,๐๐๐ เก็บผลไม้น้อยใหญ่ที่มีโอชะล้วนแต่ประณีต ๆ กลับมาถึงสำนักของอาจารย์ มองเห็นอาสนะ ที่พระพุทธเจ้าและอาจารย์นั่ง จึงกล่าวขึ้นว่า "ท่านอาจารย์ พวกเรา

---

[๑] สี. วิวตฺตจฺฉโท, โป. อิ. วิวฏจฺเฉโท.
[๒] สี. เอกมนฺเต.

มยํ 'อิมสฺมึ โลเก ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร นตฺถี'ติ วิจราม, อยํ ปน ปุริโส ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร มญฺเญ"ติ.[๑]

เที่ยวไปด้วยคิดว่า ในโลกนี้ ไม่มีใครใหญ่กว่าท่าน, แต่บุรุษผู้นี้ เห็นทีจะใหญ่กว่าท่านกระมัง".

นนฺทตาปโส "ตาตา กึ วเทถ, สาสเปน[๒] สทฺธึ อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสโยชนุพฺเพธํ สิเนรุํ อุปเมตุํ อิจฺฉถ, สพฺพญฺญุพุทฺเธน สทฺธึ มา มํ อุปมิตฺถา"ติ[๓] อาห. อถ เต ตาปสา "สเจ อยํ โอรโก อภวิสฺส, น อมฺหากํ อาจริโย เอวํ อุปมํ อาหเรยฺย, ยาว มหา วตายํ ปุริสาชานีโย"ติ ปาเทสุ นิปติตฺวา สิรสา วนฺทึสุ.

นันทดาบสกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าพูดอะไร ท่านทั้งหลาย ปรารถนาจะเอาภูเขาสิเนรุซึ่งสูงถึง ๖๘๐,๐๐๐ โยชน์เปรียบกับเมล็ดพันธุ์ผักกาด, พวกท่านอย่าเปรียบเทียบเรากับพระสัพพัญญู-พุทธเจ้าเลย. ที่นั้น ดาบสเหล่านั้นหมอบลงแทบพระบาทแล้ว นมัสการด้วยเศียรเกล้าแล้ว กล่าวว่า ถ้าท่านผู้นี้เป็นผู้ต่ำต้อยไซร้ อาจารย์ของเราก็จะไม่นำอุปมาอย่างนี้มาเปรียบ เห็นทีท่านผู้นี้จะเป็นบุรุษอาชาไนยผู้ใหญ่แน่แท้.

อถ เต อาจริโย อาห "ตาตา อมฺหากํ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิโก เทยฺยธมฺโม นตฺถิ, ภควา จ ภิกฺขาจารเวลายํ อิธาคโต, ตสฺมา มยํ ยถาพลํ เทยฺยธมฺมํ ทสฺสาม, ตุเมฺห ยํ ยํ ปณีตํ ผลาผลํ อานีตํ, ตํ ตํ อาหรถา"ติ วตฺวา อาหราเปตฺวา หตฺเถ โธวิตฺวา

ครานั้น อาจารย์ก็กล่าวกับอันเตวาสิกเหล่านั้นว่า "พ่อทั้งหลาย พวกเราไม่มีไทยธรรมที่สมควรแก่พระพุทธเจ้า และพระผู้มีพระภาค ก็เสด็จมาที่นี้ในเวลาภิกษาจาร, ฉะนั้น เราทั้งหลายจักถวายไทยธรรม ตามกำลัง พวกท่านจงไปนำผลไม้ใหญ่น้อยที่ประณีตซึ่งท่านนำมา

---

[๑] ฉ. มหนฺตตโรติ มญฺเญติ.
[๒] ฉ. กึ สาสเปน.
[๓] ฉ. สทฺธึ อุปมิตฺถาติ.

สยๆ ตถาคตสฺส ปตฺเต ปติฏฺฐาเปสิ. สตฺถารา ผลาผเล[๑] ปฏิคฺคหิตมตฺเต เทวตา ทิพฺโพชๆ ปกฺขิปึสุ.

แล้ว" ดังนี้ ครั้นให้นำมาแล้วก็ล้างมือให้สะอาด เอาใส่ลงในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง. พอพระศาสดารับผลไม้น้อยใหญ่ เทวดาก็ใส่โอชะอันเป็นทิพย์ลง.

ตาปโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิ. ตโต โภชนกิจฺจๆ นิฏฺฐาเปตฺวา นิสินฺเน สตฺถริ สพฺเพ อนฺเตวาสิเก ปกฺโกสิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียๆ กถๆ[๒] กเถนฺโต นิสีทิ. สตฺถา "ภิกฺขุสๆโฆ อาคจฺฉตู"ติ จินฺเตสิ. ภิกฺขู สตฺถุ จิตฺตๆ ญตฺวา สตสหสฺสมตฺตา ขีณาสวา อาคนฺตฺวา สตฺถารๆ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตๆ อฏฺฐๆสุ.

พระดาบสกรองแม้น้ำด้วยตนเองถวายแล้ว. ครั้นพระศาสดาทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว ประทับนั่งอยู่ จึงเรียกอันเตวาสิกทุกคนมานั่งสนทนาสาราณียกถาในสำนักพระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า "ขอภิกษุสงฆ์จงมา" ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายทราบพระดำริของพระศาสดาแล้วมาถวายบังคมพระศาสดา ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง.

นนฺทตาปโส อนฺเตวาสิเก อามนฺเตสิ "ตาตา พุทฺธานๆ นิสินฺนาสนมฺปิ นีจๆ, สมณสตสหสฺสสฺสปิ อาสนๆ นตฺถิ, ตุเมฺหหิ อชฺช อุฬารๆ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สกฺการๆ กาตุๆ วฏฺฏติ, ปพฺพตปาทโต วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหรถา"ติ. อจินฺเตยฺยตฺตา อิทฺธิวิสยสฺส มุหุตฺเตเนว วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ

นันทดาบสเรียกอันเตวาสิกทั้งหลายมากล่าวว่า "พ่อทั้งหลาย อาสนะที่พระ-พุทธองค์ประทับนั่งต่ำไป ที่นั่งสำหรับพระสมณะหนึ่งแสนก็ไม่มี วันนี้ท่านทั้งหลายควรกระทำสักการะอันยิ่งใหญ่ถวายพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ท่านทั้งหลาย จงไปนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น มาจากเชิงเขาเถิด.

---

[๑] ฉ. ผลาผลๆ.
[๒] อิ. สาราณียกถๆ, โป. สาราณียๆ กถๆ.

ปุปฺผานิ อาหริตฺวา พุทฺธานํ ชั่วครู่เดียวเท่านั้น พวกอันเตวาสิกต่างก็
โยชนปฺปมาณํ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสุ. ไปนำเอาดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น
อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขูนํ มาตกแต่งปูลาดอาสนะดอกไม้ประมาณ
อฑฺฒโยชนิกาทิเภทํ สงฺฆนวกสฺส หนึ่งโยชน์ ถวายพระพุทธเจ้า. สำหรับ
อุสภมตฺตํ อโหสิ. เอวํ ปญฺญตฺเตสุ พระอัครสาวกประมาณ ๓ คาวุต สำหรับ
อาสเนสุ นนฺทตาปโส ตถาคตสฺส ปุรโต ภิกษุที่เหลือ ต่างกันกึ่งโยชน์เป็นต้น
อญฺชลึ ปคฺคยฺห ฐิโต “ภนฺเต มยฺหํ สำหรับภิกษุผู้เป็นสังฆนวกะก็ประมาณ
ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อิมํ ปุปฺผาสนํ หนึ่งอุสภะ เพราะอิทธิวิสัยเป็นอจินไตย.
อภิรูหถา”ติ อาห. นิสีทิ ภควา ครั้นปูลาดอาสนะอย่างนี้แล้ว นันทดาบส
ปุปฺผาสเน, เอวํ นิสินฺเน สตฺถริ สตฺถุ จึงยืนประคองอัญชลีอยู่ตรงพระพักตร์
อาการํ ฌตฺวา ภิกฺขู[๑] อตฺตโน อตฺตโน พระตถาคต กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ขอ
ปตฺตาสเน นิสีทึสุ.[๒] พระองค์จงขึ้นประทับบนอาสนะดอกไม้นี้
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่
ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด”. พระผู้มี
พระภาคทรงประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้
แล้ว เมื่อพระศาสดาทรงประทับนั่ง
อย่างนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลาย ทราบอาการ
ของพระศาสดา ต่างก็ขึ้นนั่งบนอาสนะ
ของตน ๆ.

นนฺทตาปโส มหนฺตํ ปุปฺผฉตฺตํ คเหตฺวา นันทดาบสถือฉัตรดอกไม้ใหญ่ยืนกันอยู่
ตถาคตสฺส มตฺถเก ธาเรนฺโต อฏฺฐาสิ. เบื้องบนพระตถาคต. พระศาสดาตรัสว่า
สตฺถา “ตาปสานํ อยํ สกฺกาโร มหปฺผโล “สักการะของดาบสทั้งหลายนี้จงมีผลมาก

---

[๑] สี. ภิกฺขุสุ.
[๒] สี. นิสินฺเนสุ.

โหตู"ติ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิ. สตฺถุ เถิด" ดังนี้ แล้วทรงเข้านิโรธสมาบัติ. สมาปนฺนภาวํ ญตฺวา ภิกฺขูปิ สมาปตฺตึ แม้ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระศาสดาสมาปชฺชึสุ.[๑] ตถาคเต สตฺตาหํ นิโรธํ ทรงเข้าสมาบัติ ก็เข้าสมาบัติบ้าง. เมื่อสมาปชฺชิตฺวา นิสินฺเน อนฺเตวาสิกา พระตถาคตทรงประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติภิกฺขาจารกาเล สมฺปตฺเต วนมูลผลํ[๒] ครบ ๗ วันแล้ว เมื่อถึงเวลาภิกษาจาร ปริภุญฺชิตฺวา เสสกาเล พุทฺธานํ อญฺชลึ พวกอันเตวาสิกทั้งหลาย ก็บริโภคปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติ. นนฺทตาปโส ปน มูลผลาผลที่นำมาจากป่า ในเวลาที่เหลือภิกฺขาจารมฺปิ อคนฺตฺวา ปุปฺผฉตฺตํ ก็ยืนประคองอัญชลี แก่พระพุทธเจ้าธาเรนฺโต สตฺตาหํ ปีติสุเขเนว ทั้งหลาย. ส่วนนันทดาบส ไม่ไปภิกขาจารวีตินาเมติ.[๓] ยืนกั้นฉัตรดอกไม้อยู่จนล่วงไปหนึ่งสัปดาห์ด้วยปีติสุขนั่นเทียว.

สตฺถา นิโรธโต วุฏฺฐาย พระศาสดา เสด็จออกจากนิโรธ-อรณวิหาริองฺเคน ทกฺขิเณยฺยงฺเคน จาติ สมาบัติแล้ว ทรงสั่งพระสาวกรูปหนึ่งทฺวีหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ เอกํ สาวกํ ผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุ"อิสิคณสฺส ปุปฺผาสนานุโมทนํ กโรหี"ติ ผู้อยู่อย่างไม่มีกิเลส ๑ องค์ของภิกษุผู้เป็นอาณาเปสิ. โส จกฺกวตฺติรญฺโญ สนฺติกา ทักขิไณยบุคคล ๑ ว่าเธอจงกระทำปฏิลทฺธมหาลาโภ มหาโยโธ วิย อนุโมทนา อาสนะดอกไม้แก่หมู่ฤาษี. ตุฏฺฐมานโส อตฺตโน วิสเย ฐตฺวา ภิกษุนั้นดีใจ ประหนึ่งมหาโยธาได้เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา อนุโมทนํ ลาภใหญ่จากสำนักพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น ดำรงอยู่ในวิสัยของตนพิจารณาพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎกกระทำอนุโมทนาแล้ว. ในเวลาจบเทศนาของ

---

[๑] สี. สมาปตฺตึ สมาปชฺชึ.
[๒] ฉ. วนมูลผลาผลํ.
[๓] อิ. วีตินาเมสิ.

อกาสิ. ตสฺส เทสนาวสาเน สตฺถา สยํ ธมฺมํ เทเสสิ.

ภิกษุนั้น พระศาสดา จึงทรงแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง.

เทสนาปริโยสาเน สพฺเพ จตุจตฺตาฬีส-สหสฺสตาปสา อรหตฺตํ ปาปุณึสุ. สตฺถา "เอถ ภิกฺขโว"ติ หตฺถํ ปสาเรสิ. เตสํ ตาวเทว เกสมสฺสุ[๑] อนฺตรธายิ. อฏฺฐ ปริกฺขารา กาเย ปฏิมุกฺกาว อเหสุ. สฏฺฐิวสฺสตฺเถรา วิย สตฺถารํ ปริวารยึสุ.

ในเวลาสิ้นสุดเทศนา ดาบส ๔๔,๐๐๐ บรรลุพระอรหัตแล้ว. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด ดังนี้. ในทันใดนั้น ผมและหนวดของชฎิลเหล่านั้นอันตรธานแล้ว. บริขาร ๘ ก็สวมกายทันที. ภิกษุเหล่านั้น เป็นดุจพระเถระมีพรรษา ๖๐ ฉะนั้น แวดล้อมพระศาสดาแล้ว.

นนฺทตาปโส ปน วิกฺขิตฺตจิตฺตตาย วิเสสํ นาธิคจฺฉิ. ตสฺส กิร อรณวิหาริตฺเถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ โสตุํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย "อโห วตาหมฺปิ อนาคเต อุปฺปชฺชนกพุทฺธสฺส สาสเน อิมินา สาวเกน ลทฺธธุรํ ลเภยฺยนฺ"ติ จิตฺตํ อุทปาทิ. โส เตน ปริวิตกฺเกน มคฺคผลปฏิเวธํ กาตุํ นาสกฺขิ.

ส่วนนันทดาบส มิได้บรรลุคุณวิเศษเพราะมีจิตฟุ้งซ่าน. ได้ยินว่า จำเดิมแต่กาลที่ดาบสนั้น ปรารภเพื่อจะฟังธรรมในสำนักของพระอรณวิหาริเถระ ก็เกิดความคิดขึ้นว่า "โอ น่าอัศจรรย์หนอ แม้ตัวเราก็พึงได้ธุระ ที่พระสาวกรูปนี้ได้แล้ว ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้จะทรงอุบัติในอนาคตเถิด". ท่านไม่อาจกระทำการรู้แจ้งมรรคและผลได้ เพราะความปริวิตกนั้น.

ตถาคตํ ปน วนฺทิตฺวา สมฺมุเข ฐตฺวา อาห "ภนฺเต เยน ภิกฺขุนา อิสิคณสฺส

ก็นันทดาบสนั้นถวายบังคมพระตถาคตแล้วยืนอยู่ตรงพระพักตร์ กราบทูลว่า

---

[๑] สี. เกสมสฺสุ, อิ. เกสมสฺสู.

ปุปฺผาสนานุโมทนา กตา, โก นามายํ ตุมฺหากํ สาสเน"ติ. อรณวิหาริองฺเค ทกฺขิเณยฺยองฺเค จ เอตทคฺคํ ปตฺโต เอโส ภิกฺขูติ. "ภนฺเต ยฺวายํ มยา สตฺตาหํ ปุปฺผฉตฺตํ ธาเรนฺเตน สกฺกาโร กโต, เตน อธิกาเรน น อญฺญํ สมฺปตฺตึ ปตฺเถมิ, อนาคเต ปน เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อยํ เถโร วิย ทฺวีหงฺเคหิ สมนฺนาคโต สาวโก ภเวยฺยนฺ"ติ ปตฺถนมกาสิ.

พระภิกษุรูปที่กระทำอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่คณะฤาษีนี้ มีชื่อว่าอย่างไรในศาสนาของพระองค์. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุรูปนี้ ถึงความเป็นผู้เลิศในองค์แห่งภิกษุผู้อยู่อย่างไม่มีกิเลสและองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักขิไณยบุคคล. นันทดาบสจึงกระทำความปรารถนาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยการรับใช้ที่ข้าพระองค์ก้นฉัตรดอกไม้แล้วกระทำสักการะตลอดหนึ่งสัปดาห์ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น แต่ในอนาคตกาล ขอข้าพระองค์พึงเป็นพระสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ เหมือนอย่างพระเถระรูปนี้ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเถิด".

สตฺถา "สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข อิมสฺส ตาปสสฺส ปตฺถนา"ติ อนาคตํสญาณํ[๑] เปเสตฺวา โอโลเกนฺโต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา นนฺทตาปสํ อาห "น เต อยํ ปตฺถนา โมฆา ภวิสฺสติ, อนาคเต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุทฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สนฺติเก สมิชฺฌิสฺสตี"ติ

พระศาสดาทรงส่งอนาคตังสญาณไปว่า ความปรารถนาของดาบสนี้จักสำเร็จหรือไม่หนอ ตรวจดูไปก็ทรงเห็นว่าล่วงไปถึงแสนกัปจะสำเร็จ จึงตรัสบอกนันทดาบสว่า ความปรารถนาของท่านนี้จักไม่เปล่าประโยชน์ ล่วงไปแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมจักทรงอุบัติ ความปรารถนาของท่าน

---

[๑] โป. อิ. อนาคตํ สญฺญาณํ.

วตฺวา ธมฺมกถํ กเถตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อากาสํ ปกฺขนฺทิ. นนฺทตาปโส ยาว จกฺขุปถสมติกฺกมา สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุทฺทิสฺส อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิ.

จักสำเร็จในสำนักของพระพุทธโคดมนั้น ครั้นตรัสแล้ว จึงแสดงธรรมกถา มีหมู่ภิกษุแวดล้อม เสด็จไปทางอากาศ. นันทดาบส ยืนประคองอัญชลีเฉพาะพระศาสดาและภิกษุสงฆ์จนลับตาไป.

โส อปรภาเค กาเลน กาลํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณิ. อปริหีนชฺฌานโว กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโต. ตโต ปน จุโต อปรานิปิ ปญฺจ ชาติสตานิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก อโหสิ. กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลปิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก หุตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรสิ. เอตํ กิร วตฺตํ อปริปูเรตฺวา มหาสาวกภาวํ ปาปุณนฺตา นาม นตฺถิ. คตปจฺจาคตวตฺตํ ปน อาคมฏฺฐกถาสุ[๑] วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. โส วีสติวสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา กาลํ กตฺวา กามาวจรเทวโลเก

ภายหลังนันทดาบสนั้นก็เข้าเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมตามกาลอันควร. ไม่เสื่อมจากฌานเลย ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในพรหมโลก. และเคลื่อนจากพรหมโลกนั้นแล้ว ก็ออกบวช เป็นผู้มีปกติอยู่ป่า เป็นวัตรอีกถึง ๕๐๐ ชาติ. แม้ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ออกบวช เป็นผู้มีปกติอยู่ป่า บำเพ็ญคตปัจจาคตวัตรให้บริบูรณ์แล้ว. ได้ยินว่า ชื่อว่าผู้ที่ยังบำเพ็ญวัตรนี้ไม่บริบูรณ์แล้วจะถึงความเป็นพระมหาสาวก หามีไม่. ก็คตปัจจาคตวัตร บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งอาคม (นิกายเป็นที่มามีทีฆนิกายมัชฌิมนิกาย เป็นต้น) นันแหละ. นันทดาบสนั้นบำเพ็ญคตปัจจาคตวัตรถึง ๒๐,๐๐๐ ปี กระทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในภพชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นเทวโลกชั้นกามาวจร.

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี. ๔/๒๓๑, ปปญฺจสูทนี. ๗/๓๕๐.

ตาวตีสภวเน นิพฺพตฺติ. วุตฺตเญฺหตํ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในอปทาน ดังต่อไปนี้ :

อปทาเน[๑] :

"หิมวนฺตสฺส อวิทูเร
นิสโภ นาม ปพฺพโต
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ
ปณฺณสาลา สุมาปิตา.

"นิสภบรรพต อยู่ใกล้ป่าหิมพานต์
เราสร้างอาศรมไว้ เป็นอย่างดี
บรรณศาลา ก็สร้างไว้เป็นอย่างดี.

โกสิโย นาม นาเมน
ชฏิโล อุคฺคตาปโน
เอกายิโก[๒] อทุติโย
วสามิ นิสเภ ตทา.

ในกาลนั้น เราเป็นชฎิลชื่อว่าโกสิยะ
โดยนาม เป็นผู้มีความเพียรสูง
อยู่ที่นิสภบรรพตผู้เดียว ไม่มีเพื่อน.

ผลํ มูลญฺจ ปณฺณญฺจ
น ภุญฺชามิ อหํ ตทา
ปวตฺตญฺจ สุปาตาหํ[๓]
อุปชีวามิ ตาวเท.

เราไม่ขบฉันผลไม้ รากไม้ และ
ใบไม้ ในครั้งนั้น เราเลี้ยงชีพเฉพาะ
ของที่ตกหล่นแล้วเท่านั้น.

นาหํ โกเปมิ อาชีวํ
จชมาโนปิ ชีวิตํ
อาราเธมิ สกํ จิตฺตํ
วิวชฺเชมิ อเนสนํ.

แม้ถึงจะต้องสละชีพ เราก็จะไม่ทำ
อาชีพให้กำเริบ เราทำจิตของเรา
ให้ร่าเริง เว้นการแสวงหาที่ไม่
สมควร.

ราคูปสํหิตํ จิตฺตํ
ยทา อุปฺปชฺชเต มม

เมื่อใด จิตที่สัมปยุตด้วยราคะ
เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อนั้น เราจะบอก

---

[๑] ขุ. อ. ๓๒/๙๔.
[๒] ฉ. เอกากิโย. อิ. เอกากิโก.
[๓] สี. ปวตฺตปณฺฑุปตฺตานํ.

สยำ ปจฺจเวกฺขามิ
เอกโก[๑] ตำ ทเมมหำ.

ตนเองว่า เราผู้เดียวทรมานจิตนั้น.

รชฺชสิ รชฺชนีเย จ
โทสนีเย จ ทุสฺสเส
มุยฺหเส โมหนีเย จ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวำ.

เจ้ากำหนัด ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ลุ่มหลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง เจ้าจงออกไปเสียจากป่า.

วิสุทฺธานำ อยำ วาโส
นิมฺมลานำ ตปสฺสินำ
มา โข วิสุทฺธำ ทูเสสิ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวำ.

ที่อยู่นี้ สำหรับท่านผู้บริสุทธิ์ ไม่มีมลทิน มีตบะ ท่านอย่าประทุษร้ายผู้บริสุทธิ์เลย จงออกไปเสียจากป่าเถิด.

อาคาริโก ภวิตฺวาน
ทยา ยุตฺตำ[๒] ลภิสฺสสิ
อุโภปิ มา วิราเธสิ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวำ.

เมื่อท่านเป็นเจ้าเรือนได้สิ่งที่สมควรได้ ท่านอย่ายินดีแม้ทั้งสองอย่างนั้นเลย จงออกจากป่าไปเถิด.

ฉวาลาตำ ยถา กฏฺฐำ
น กฺวจิ กิจฺจการกำ[๓]
เนว คาเม อรญฺเญ วา
น หิ ตำ กฏฺฐสมฺมตำ.

เปรียบเหมือนฟืนเผาศพ ใช้ทำกิจอะไรไม่ได้ ไม้นั้น เขาไม่ถือว่าเป็นไม้ในบ้านหรือในป่า ฉันใด.

---

[๑] ฉ. อิ.เอกคฺโค.
[๒] สี. ปุตฺตำ.
[๓] สี. นตฺเถว กิจฺจการณำ, โป. นตฺเถวกิจฺจการกำ.

ฉวาลาตูปโม ตฺวัสิ
น คิหิ นปิ สญฺญโต
อุภโต มุฑฺฒโก อชฺช
นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวัं.

ท่าน ก็เปรียบเหมือนฟืนเผาศพ
ฉันนั้น คฤหัสถ์ ก็ไม่ใช่ สมณะ
ก็ไม่ใช่ วันนี้ ท่านพ้นจากเพศ
ทั้งสอง จงออกไปเสียจากป่า.

สิยา นุ โข ตว เอตัं
โก ปชานิ[๑] หิ เต อิทัं
สีฆัं ธุรัं[๒] วหิสฺสติ[๓] เม
โกสชฺชพหุลาย จ.

ข้อนี้ ควรมีแก่ท่านไหมหนอ ใคร
จะรู้ข้อนี้ของท่าน ใครจะนำธุระ
ของเราไปโดยเร็ว เพราะท่านมาก
ไปด้วยความเกียจคร้าน.

ชิคุจฺฉิสฺสนฺติ ตัं วิญฺญู
อสุจึ นาคริโก ยถา
อากฑฺฒิตฺวาน อิสโย
โจทยิสฺสนฺติ ตัं สทา.

วิญญูชนจักเกลียดท่าน เหมือน
ชาวเมือง เกลียดของไม่สะอาด
ฉะนั้น ฤาษีทั้งหลาย จักคร่าท่าน
มาโจทท้วง ทุกเมื่อ.

ตัं วิญฺญู ปวทิสฺสนฺติ
สมติกฺกนฺตสาสนัं
สัวาสัं อลภนฺโต หิ
กถัं ชีวิหิสี ตุวัं.

วิญญูชนจักประกาศท่านว่า เป็น
ผู้ก้าวล่วงศาสนาเสียแล้ว ก็เมื่อ
ไม่ได้การอยู่ร่วม ท่านจักเป็นอยู่
ได้อย่างไร.

ติธปฺปภินฺนัं มาตงฺคัं
กุญฺชรัं สฏฺฐิหายนัं
พลินาโค อุปคนฺตฺวา
ยูถา นีหรเต คชัं.

ช้างมีกำลัง เข้าไปหาช้างตกมัน
๓ ครั้ง เกิดในสกุลช้างมาตังคะ
มีอายุ ๖๐ ถอยกำลังแล้ว ถูกขับ
ออกเสียจากโขลง.

---

[๑] ฉ. ปชานาติ.
[๒] ฉ. สทฺธาธรุं.
[๓] อิ. ปาหิสิ.

ยูถา วินิสฺสโฏ สนฺโต
สุขํ สาตํ น วินฺทติ
ทุกฺขิโต วิมโน[๑] โหติ
ปชฺฌายนฺโต ปเวธติ.

เมื่อถูกขับออกจากโขลงแล้ว ย่อม
ไม่ได้ความสุขสำราญ มีแต่ทุกข์
เศร้าใจ ซบเซา หวั่นไหวอยู่
ฉันใด.

ตเถว ชฏิลา ตมฺปิ
นีหริสฺสนฺติ ทุมฺมตึ
เตหิ ตฺวํ นิสฺสโฏ สนฺโต
สุขํ สาตํ น ลจฺฉสิ.

ชฎิลทั้งหลาย ก็จักขับไล่แม้ท่าน
ผู้โง่เขลา ท่านถูกเขาขับไล่แล้ว
จักไม่ได้ความสุขสำราญ ฉันนั้น.

ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ
โสกสลฺลสมปฺปิโต
ทยหสิ[๒] ปริฑาเหน
คโช ยูถาว นิสฺสโฏ.

ท่านเพียบพร้อมแล้วด้วยลูกศร คือ
ความโศกทั้งกลางวันและกลางคืน
จักถูกความเร่าร้อนแผดเผา เหมือน
ช้างถูกขับออกจากโขลง ฉะนั้น.

ชาตรูปฺ ยถา กุมฺภี
เนว ยายติ[๓] กตฺถจิ
ตถา สีลวิหีโน ตฺวํ
น ยายิสฺสสิ[๔] กตฺถจิ.

หม้อน้ำทอง ย่อมไม่ไปในที่ไหน ๆ
ฉันใด ท่านมีศีลเสื่อมแล้ว ก็ฉันนั้น
จักไปที่ไหน ๆ มิได้.

อคาราวสมาโนปิ
กถํ ชีวิหิสี ตฺวํ
มตฺติกํ เปตฺติญฺจาปิ[๕]
นตฺถิ เต นิหิตํ ธนํ.

ถึงท่านจะอยู่ครองเรือน ก็จักเป็น
อยู่อย่างไรได้ ทรัพย์อันเป็นของ
มารดาและบิดาของท่าน ที่ฝังไว้
ก็ไม่มี.

---

[๑] สี. ทุมฺมโน.
[๒] ฉ. ทยฺหติ.
[๓] ฉ. ฌายติ.
[๔] ฉ. ฌายิสฺสสิ.
[๕] ฉ. เปตฺติกญฺจาปิ.

สกำ[๑] กมฺมำ กริตฺวาน　　ท่านจักต้องทำการงานของตน จะ
คตฺเต เสทำ ปโมจยำ　　ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำ จักเป็นอยู่
เอวำ ชีวิหิสี เคเห　　ในเรือน อย่างนี้ กรรมที่ดีนั้น
สาธุ เต ตำ น รุจฺจติ.　　ท่านก็ไม่ชอบ.

เอวาหำ ตตฺถ วาเรมิ　　เราห้ามใจอันหมักหมมด้วยสังกิเลส
สงฺกิเลสคตำ มนำ　　อย่างนี้ ในที่นั้น เราได้ใช้ธรรมกถา
นานาธมฺมกถำ กตฺวา　　ต่าง ๆ ห้ามจิตเสียจากบาปธรรม.
ปาปา จิตฺตำ นิวารยึ.

เอวำ เม วิหรนฺตสฺส　　เมื่อเรา มีปกติอยู่ด้วยความไม่
อปฺปมาทวิหาริโน　　ประมาทอย่างนี้ เวลา ๓ หมื่นปี
ตีสวสฺสสหสฺสานิ　　ล่วงเลยเราไป ในป่าใหญ่.
ปวเน[๒] เม อติกฺกมุ.

อปฺปมาเทน มำ ทิสฺวา[๓]　　พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
อุตฺตมตฺถำ คเวสกำ　　ปทุมุตตระ ทรงเห็นเราผู้
ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺโธ　　ไม่ประมาท ผู้แสวงหาประโยชน์
อาคญฺฉิ มม สนฺติกำ.　　อันอุดม จึงเสด็จมายังสำนัก
ของเรา.

ติมฺพรูสกวณฺณาโภ[๔]　　พระองค์มีพระรัศมีดังสีทองชมพูนุท
อปฺปเมยฺโย อนูปโม　　ประมาณมิได้ ไม่มีใครเปรียบ ไม่มี

---

๑ ฉ. สยำ.
๒ ฉ. วิปีเน.
๓ ฉ. อปฺปมาทรตำ ทิสฺวา.
๔ สี. ติมฺพรูปกฺกวณฺณาโภ.

๖-๑๑-๑๓-๑๓ ๑๕๓๓

รูเปนาสทิโส พุทฺโธ
อากาเส จงฺกมี ตทา.

ใครเสมอด้วยพระรูป เสด็จจงกรม
อยู่ในอากาศในเวลานั้น.

สุผุลฺโล สาลราชาว
วิชฺชูวพฺภมนนฺตเร[๑]
ฌาเณนาสทิโส พุทฺโธ
อากาเส จงฺกมี ตทา.

พระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเสมอ
ด้วยพระญาณ เสด็จจงกรมอยู่
ในอากาศในเวลานั้น ดังพญารัง
มีดอกบานสะพรั่ง เหมือนสายฟ้า
ในระหว่างกลีบเมฆ.

สีหราชาวสมฺภีโต
คชราชาว ทปฺปิโต[๒]
อภีโต[๓] พฺยคฺฆราชาว
อากาเส จงฺกมี ตทา.

พระองค์ เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศ
ในเวลานั้น ดังราชสีห์ผู้ไม่กลัว ดุจ
พญาช้าง ร่าเริง เหมือนพญา
เสือโคร่ง ผู้ไม่ครั่นคร้าม.

สิงฺคินิกฺขสุวณฺณาโภ
ขทิรงฺคารสนฺนิโภ
มณิ ยถา โชติรโส
อากาเส จงฺกมี ตทา.

พระพุทธองค์มีพระรัศมีดังแท่งทอง
สิงคี เปรียบดังถ่านเพลิงไม้ตะเคียน
มีพระรัศมีโชติช่วง ดังดวงแก้วมณี
เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศในเวลานั้น.

วิสุทฺธเกลาสสนฺนิโภ[๔]
ปุณฺณมาเยว จนฺทิมา
มชฺฌนฺติเกว[๕] สูริโย
อากาเส จงฺกมี ตทา.

พระพุทธเจ้า ผู้มีพระรัศมี เปรียบ
ดังเขาไกรลาศอันบริสุทธิ์ เสด็จ
จงกรมอยู่ในอากาศ ในเวลานั้น
ดังพระจันทร์ในวันเพ็ญดุจพระอาทิตย์
ในเวลาเที่ยง ฉะนั้น.

---

[๑] สี. วิชฺชูว คคนนฺตเร.
[๒] ฉ. ทมฺมิโต.
[๓] ฉ. อิ. ลสิโต.
[๔] ฉ. วิสุทฺธเกลาสนิโภ.
[๕] ฉ. มชฺฌนฺติโก.

ทิสฺวา นเภ จงฺกมนฺตํ
เอวํ จินฺเตสหํ ตทา
เทโว นุ โข อยํ สตฺโต
อุทาหุ มนุโช อยํ.

เราได้เห็นพระองค์เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศ จึงคิดอย่างนี้ว่า สัตว์ผู้นี้เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์.

น เม สุโต ว ทิฏฺโฐ วา
มหิยา เอทิโส นโร
อปิ มนฺตปทำ อตฺถิ
อยํ สตฺถา ภวิสฺสติ.

นรชนเช่นนี้ เราไม่เห็น หรือได้ฟังในแผ่นดิน มนต์บางบทจะมีอยู่บ้าง กระมัง ผู้นี้จักเป็นพระศาสดา.

เอวาหำ จินฺตยิตฺวาน
สกำ จิตฺตำ ปสาทยึ
นานาปุปฺผญฺจ คนฺธญฺจ
สนฺนิปาเตสหำ ตทา.

ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้ว ได้ทำจิตของตนให้เลื่อมใส เรารวบรวมดอกไม้และของหอมต่าง ๆ ไว้ในเวลานั้น.

ปุปฺผาสนำ ปญฺญาเปตฺวา
สาธุจิตฺตำ มโนรมำ
นรสารถินำ อคฺคำ
อิทำ วจนมพฺรวึ.

ได้ปูลาดอาสนะดอกไม้ อันวิจิตรดีเป็นที่รื่นรมย์ใจ แล้วได้กล่าวคำนี้กับพระพุทธองค์ผู้เลิศกว่าพระผู้เป็นสารถีว่า.

อิทำ เม อาสนำ วีร
ปญฺญตฺตำ ตวนุจฺฉกำ[๑]
หาสยนฺโต มม จิตฺตำ
นิสีท กุสุมาสเน.

ข้าแต่พระวีระเจ้า อาสนะอันสมควรแก่พระองค์นี้ ข้าพระองค์จัดไว้ถวายแล้ว ขอได้โปรดทรงยังจิตของข้าพระองค์ให้ร่าเริง โปรดประทับนั่งบนอาสนะดอกโกสุมเถิด.

---

[๑] ฉ. อิ. ตวนุจฺฉวำ.

นิสีทิ ตตฺถ ภควา
อสมฺภีโตว เกสรี
สตฺตรตฺตินฺทิวำ พุทฺโธ
ปวเร กุสุมาสเน.

พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงหวาดหวั่น
ดังพญาไกรสร ประทับนั่งบน
อาสนะดอกโกสุม อันประเสริฐนั้น
๗ คืน ๗ วัน.

นมสฺสมาโน อฏฺฐาสึ
สตฺตรตฺตินฺทิวำ อหำ
วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิมฺหา
สตฺถา โลเก อนุตฺตโร.

เราก็ได้ยืนนมัสการพระองค์ ๗ คืน
๗ วัน พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
ในโลก เสด็จออกจากสมาธิแล้ว.

มม กมฺมำ ปกิตฺเตนฺโต
อิทำ วจนมพฺรวิ
ภาเวหิ พุทฺธานุสฺสตึ
ภาวนานำ อนุตฺตรำ.

เมื่อจะทรงพยากรณ์ กรรมของเรา
ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ท่านจงเจริญ
พุทธานุสติ ซึ่งเป็นภาวนา
ที่ยอดเยี่ยมกว่าภาวนาทั้งหลาย.

อิมำ สตึ ภาวยิตฺวา
ปูรยิสฺสสิ มานสำ[๑]
ตึสกปฺปสหสฺสานิ
เทวโลเก รมิสฺสสิ.

ครั้นเจริญสตินี้แล้ว จักยังใจให้
เต็มเปี่ยมได้ จักรื่นรมย์อยู่ใน
เทวโลก ตลอดสามหมื่นกัป.

อสีติกฺขตฺตุำ เทวินฺโท
เทวรชฺชำ กริสฺสสิ
สหสฺสกฺขตฺตุำ จกฺกวตฺติ
ราชา รฏฺเฐ ภวิสฺสสิ.

จักได้เป็นจอมเทวดา จักได้เสวย
เทวรัชสมบัติอยู่ ๘๐ ครั้ง จักได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ อยู่ในแว่นแคว้น
๑,๐๐๐ ครั้ง.

---

[๑] สี. ปูรยสฺสุ สุมานสำ.

ปเทสรชฺชํ วิปุลํ
คณนาโต อสงฺขยํ[๑]
อนุโภสฺสสิ ตํ สพฺพํ
พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.

จักได้เป็นพระเจ้าประเทศราช อันไพบูลย์ โดยคณานับมิได้ จักได้เสวยสมบัตินั้นทั้งหมด นี้เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

ภวาภเว สංสรนฺโต
มหาโภคํ ลภิสฺสสิ
โภเคหิ โอนตา[๒] นตฺถิ
พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.

เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ จักได้โภคสมบัติเป็นอันมาก จักไม่มีความบกพร่องด้วยโภคะ นี้เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

กปฺปสตสหสฺสมฺหิ
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม โคตฺเตน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในแสนกัป พระศาสดาทรงพระนามว่าโคดม โดยพระโคตรซึ่งมีสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกาก-ราช จักเสด็จอุบัติในโลก.

อสีติโกฏิ ฉฑฺเฑตฺวา
ทาสกมฺมกเร[๓] พหู
โคตมสฺส ภควโต
สาสเน ปพฺพชิสฺสสิ.

ท่านจักทิ้งทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ทาสและกรรมกรเป็นอันมาก ออกบวชในพระศาสนา ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม.

อาราธยิตฺวา สมฺพุทฺธํ
โคตมํ สกฺยปุงฺควํ
สุภูติ นาม นาเมน
เหสฺสสิ[๔] สตฺถุสาวโก.

จักยังพระสัมพุทธเจ้าโคดมศากยบุตรผู้ประเสริฐให้ทรงยินดี จักได้เป็นสาวกของพระศาสดา มีชื่อว่าสุภูติ.

---

[๑] ฉ. อสงฺขิยํ.
[๒] ฉ. โภเค เต อูนตา.
[๓] ฉ. ทาเส กมฺมกเร.
[๔] โป. ฉ. เหสฺสติ.

ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา
ทกฺขิเณยฺยคณมฺหิ[๑] ตำ
ตถารณวิหาเร จ
ทฺวีสุ อคฺคำ[๒] จเปสฺสติ.

พระศาสดา พระนามว่า โคดม ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แล้ว จักทรงตั้งท่านว่าเป็นผู้เลิศ ใน ๒ ตำแหน่ง คือในคณะพระทักขิไณยบุคคล ๑ ในการอยู่โดยไม่มีข้าศึก ๑.

อิทำ วตฺวาน สมฺพุทฺโธ
ชลชุตฺตมนายโก[๓]
นภำ[๔] อพฺภุคฺคมิ ธีโร[๕]
หำสราชาว อมฺพเร.

พระสัมพุทธเจ้าผู้รุ่งเรือง ทรงเป็นนายกสูงสุด เป็นนักปราชญ์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ ดังพญาหงส์ในอัมพร.

สาสิโต โลกนาเถน
นมสฺสิตฺวา ตถาคตำ
สทา ภาเวสึ[๖] มุทิโต
พุทฺธานุสฺสติมุตฺตมำ.

เราอันพระโลกนาถทรงพร่ำสอนแล้ว นมัสการพระตถาคต มีจิตเบิกบาน เจริญพุทธานุสติอันอุดม ทุกเมื่อ.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสำ เทหำ
ตาวตึสำ อคญฺฉหำ.

ด้วยกุศลกรรม ที่เราทำดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เราละกายมนุษย์แล้วได้ไปสู่ภพดาวดึงส์.

---

๑ ฉ. ทกฺขิเณยฺยคุณมฺหิ.
๒ ฉ. อคฺเค.
๓ ฉ. ชลชุตฺตมนามโก.
๔ สี. นเภ.
๕ ฉ. วีโร.
๖ ฉ. ภาเวมิ.

อสีติกฺขตฺตุ เทวินฺโท
เทวรชฺชํ อการยึ
สหสฺสกฺขตฺตุ ราชา จ
จกฺกวตฺติ อโหสหํ.[๑]

ได้เป็นจอมเทวดา เสวยทิพยสมบัติ ๘๐ ครั้ง และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ครั้ง.

ปเทสรชฺชํ วิปุลํ
คณนาโต อสงฺขยํ
อนุโภมิ สุสมฺปตฺตี
พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.

ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์ โดยคณานับมิได้ ได้เสวยสมบัติเป็นอันดี นี้เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

ภวาภเว สํสรนฺโต
มหาโภคํ ลภามหํ
โภเค เม โอนตา นตฺถิ
พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.

เมื่อท่องเที่ยวอยู่ ในภพน้อยใหญ่ เราย่อมได้โภคสมบัติมาก เราไม่มีความบกพร่องในโภคะเลย. นี้เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

สตสหสฺสิโต กปฺเป
ยํ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.

ในแสนกัปแต่กัปนี้ เราได้ทำกรรมอันใดไว้ ในกาลนั้น ด้วยผลแห่งกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนา เราได้ทำสำเร็จแล้ว" ฉะนี้แล.

---

[๑] ฉ. สหสฺสกฺขตฺตุ จกฺกวตฺตี, ราชา รฏฺเฐ อโหสหํ.

อิตฺถํ สุทฺทं อายสฺมา สุภูติ เถโร อิมา คาถาโย อภาสิตฺถาติ.

ทราบว่า ท่านพระสุภูติเถระ ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการดังนี้.

เอวํ ปน โส ตาวตึสภวเน อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก อเนกสตกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺติราชา จ ปเทสราชา จ หุตฺวา อุฬารํ มนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา, อถ[๑] อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ สุมนเสฏฺฐิสฺส เคเห อนาถปิณฺฑิกสฺส กนิฏฺโฐ หุตฺวา นิพฺพตฺติ "**สุภูติ**"ติสฺส นามํ อโหสิ.

ก็ ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้ นันทดาบสนั้น เสวยทิพยสมบัติ ในภพดาวดึงส์ ด้วยอำนาจการเกิดแล้วเกิดอีก เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว มาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นพระเจ้าประเทศราช ในมนุษยโลกหลายร้อยครั้ง เสวยมนุษยสมบัติอันโอฬาร, ต่อมา ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ก็มาเกิดเป็นน้องชาย ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในเรือนของสุมนเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี มีนามว่า "**สุภูติ**".

เตน จ สมเยน อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจกฺกํ[๒] อนุปพฺเพน ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ เวฬุวนปฏิคฺคหณาทินา โลกานุคฺคหํ กโรนฺโต ราชคหํ อุปนิสฺสาย สีตวเน วิหรติ.

ก็ โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นในโลก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว เสด็จไปพระนครราชคฤห์ โดยลำดับ ทรงกระทำการสงเคราะห์โลกด้วยการรับเวฬุวันวิหารเป็นต้น ในพระนครราชคฤห์นั้น เข้าอาศัยพระนครราชคฤห์ ประทับอยู่ในสีตวัน.

---

[๑] ฉ. อยํ สทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] อิ. ปวตฺตปวรธมฺมจกฺกํ.

ตทา อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐี สาวตฺถิยํ พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถารํ สีตวเน วิหรนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปรมทสฺสเนเนว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สตฺถารํ สาวตฺถึ อาคมนตฺถาย ยาจิตฺวา ตโต ปญฺจจตฺตาฬีสโยชนมตฺเต มคฺเค[1] โยชเน โยชเน สตสหสฺสปริจฺจาเคน วิหาเร ปติฏฺฐาเปตฺวา สาวตฺถิยํ ราชมาเนน อฏฺฐกรีสปฺปมาณํ เชตสฺส ราชกุมารสฺส อุยฺยานภูมึ โกฏิสนฺถาเรน กีณิตฺวา ตตฺถ ภควโต วิหารํ การาเรตฺวา อทาสิ. วิหารปฏิคฺคหณทิวเส อยํ สุภูติกุฏุมฺพิโก อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐินา สทฺธึ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปพฺพชิ.

ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐี เอาผลิตภัณฑ์ในเมืองสาวัตถี ไปเรือนของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นสหายของตน สดับข่าวการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาซึ่งกำลังประทับอยู่ที่สีตวัน ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ด้วยการเห็นครั้งแรกเท่านั้น ทูลอาราธนาพระศาสดาเพื่อให้เสด็จมากรุงสาวัตถีแล้ว จึงให้สร้างที่ประทับทุก ๆ ๑ โยชน์ ในระยะทาง ๔๕ โยชน์ จากกรุงสาวัตถีนั้น โดยสละทรัพย์วิหารละ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว เอาทรัพย์เป็นโกฏิมาปูลาด ซื้อที่สวนของพระราชกุมารนามว่า "เชตะ" ประมาณ ๘ กรีส โดยมาตราหลวง ในพระนครสาวัตถี สร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคในพระนครนั้น. ในวันรับวิหาร สุภูติกุฏุมพีนี้ไปฟังธรรมพร้อมกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้ศรัทธาจึงบวชแล้ว.

โส อุปสมฺปชฺชิตฺวา เทฺว มาติกา ปคุณา[2] กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา อรญฺเญ สมณธมฺมํ กโรนฺโต เมตฺตาฌานปาทกึ[3] สุภูติกุฏุมพีนั้น ครั้นอุปสมบทแล้ว กระทำมาติกา ๒ มาติกา ให้แคล่วคล่อง ให้บอกกรรมฐานไปบำเพ็ญสมณธรรม

---

[1] ฉ. ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน มคฺเค.

[2] โป. ฉ. ปคุณา.

[3] สี. เมตฺตาฌานํ ปาทกึ กตฺวา.

วิปสฺสนำ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตำ ปาปุณิ. ในป่า เจริญวิปัสสนามีเมตตาฌาน โส ธมฺมำ เทเสนฺโต ยสฺมา สตฺถารา เป็นบาท บรรลุพระอรหัตแล้ว. ท่าน เทสิตนิยาเมน อโนทิสฺสกำ กตฺวา ธมฺมำ ชื่อว่าเป็นผู้เลิศกว่า บรรดาภิกษุผู้มีธรรม เทเสติ, ตสฺมา อรณวิหารีนำ อคฺโค นาม เป็นเครื่องอยู่โดยไม่มีกิเลส เพราะเหตุที่ ชาโต. ปิณฺฑาย จรนฺโต ฆเร ฆเร เมื่อจะแสดงธรรม ก็แสดงธรรมไม่ เมตฺตาฌานำ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย[๑] เจาะจง โดยทำนองที่พระศาสดาทรง ภิกฺขำ ปฏิคฺคณฺหาติ “เอวำ ทายกานำ แสดงแล้ว. เมื่อเที่ยวบิณฑบาตก็เข้า มหปฺผลำ ภวิสฺสตี”ติ. ตสฺมา เมตตาฌานทุกเรือน ๆ ออกแล้ว จึงรับ ทกฺขิเณยฺยานำ อคฺโค นาม ชาโต. ภิกษา ด้วยคิดว่า “จักมีผลมาก แก่ทายกทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้”. เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้เลิศกว่า พระทักขิไณยบุคคลทั้งหลาย.

เตนาห ภควา “เอตทคฺคำ ภิกฺขเว มม เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า สาวกานำ ภิกฺขูนำ อรณวิหารีนำ ยทิทำ “ภิกษุทั้งหลาย สุภูติเป็นผู้เลิศกว่า สุภูติ, ทกฺขิเณยฺยานำ ยทิทำ สุภูตี”ติ.[๒] บรรดาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเรา เอวมยำ มหาเถโร อรหตฺเต ปติฏฺฐาย ผู้มีปกติอยู่โดยความไม่มีกิเลส และ อตฺตนา ปูริตปารมีนำ ผลสฺส มตฺถกำ ผู้เป็นทักขิไณยบุคคล พระมหาเถระ ปตฺวา โลเก อภิญฺญาโต อภิลกฺขิโต นี้ตั้งอยู่ในพระอรหัตแล้ว ถึงที่สุดแห่งผล หุตฺวา พหุชนหิตาย ชนปทจาริกำ จรนฺโต บารมีที่ตนบำเพ็ญแล้ว เป็นผู้ปรากฏแล้ว อนุปุพฺเพน ราชคหำ อคมาสิ. อันบุคคลกำหนดแล้วในโลก เที่ยวจาริก ไปในชนบท เพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่ชนเป็นอันมาก ได้มาถึงพระนคร ราชคฤห์โดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

---

[๑] สี. สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย.
[๒] องฺ. เอกก. ๒๐/๓๑.

ราชา พิมฺพิสาโร เถรสฺส อาคมนํ สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา "อิเธว ภนฺเต วสถา"ติ วตฺวา "นิวาสนฏฺฐานํ กริสฺสามี"ติ ปกฺกนฺโต วิสฺสริ. เถโร เสนาสนํ อลภนฺโต อพฺโภกาเส วีตินาเมสิ. เถรสฺส อานุภาเวน เทโว น วสฺสติ. มนุสฺสา อวุฏฺฐิตาย อุปทฺทุตา รญฺโญ นิเวสนทฺวาเร อุกฺกุฏฺฐิมกํสุ.

พระเจ้าพิมพิสาร สดับข่าวการมาของพระเถระ จึงเสด็จเข้าไปหาไหว้แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอนิมนต์พระคุณเจ้าอยู่ในที่นี้แหละ ตั้งใจว่าจะสร้างที่อยู่ถวาย เสด็จหลีกไปแล้ว ก็ทรงลืมเสีย. พระเถระเมื่อไม่ได้เสนาสนะ จึงให้เวลาผ่านพ้นไป ในกลางแจ้ง. ด้วยอานุภาพของพระเถระ ฝนจึงไม่ตก. มนุษย์ทั้งหลายถูกความแห้งแล้งเบียดเบียน เพราะฝนไม่ตก ก็พากันไปร้องทุกข์ที่ประตูพระราชนิเวศน์.

ราชา "เกน นุ โข การเณน เทโว น วสฺสตี"ติ วีมํสนฺโต "เถรสฺส อพฺโภกาสวาเสน มญฺเญ น วสฺสตี"ติ จินฺเตนฺโต[๑] ตสฺส ปณฺณกุฏึ การาเปตฺวา "อิมิสฺสา ภนฺเต ปณฺณกุฏิยา วสถา"ติ วตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิ. เถโร กุฏิกํ ปวิสิตฺวา ติณสนฺถารเก[๒] ปลฺลงฺเกน นิสีทิ. ตทา ปน เทโว โถกํ โถกํ[๓] ผุสายติ, น

พระราชาทรงใคร่ครวญว่า เพราะเหตุอะไรหนอ ฝนจึงไม่ตก ทรงพระดำริว่า เห็นจะเป็นด้วยการอยู่ในกลางแจ้งของพระเถระ ฝนจึงไม่ตก ดังนี้แล้วจึงตรัสสั่งให้สร้างบรรณกุฏิ ถวายพระเถระแล้วตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ขอนิมนต์อยู่ที่บรรณกุฏิเถิด ดังนี้ ไหว้แล้วหลีกไป. พระเถระเข้าอยู่จำกุฏิน้อย นั่งขัดสมาธิบนที่ ๆ ลาดด้วยหญ้า. ก็ในครั้งนั้น ฝนตกพรำ ๆ ไม่หลั่งสายฝนลงมา โดย

---

[๑] ฉ. จินฺเตตฺวา.
[๒] ฉ. ติณสนฺถรเณ.
[๓] ฉ. โถกํ.

สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ. อถ เถโร โลกสฺส อวุฏฺฐิกภยํ วิธมิตุกาโม[๑] อตฺตโน อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถุกสฺส ปริสฺสยสฺส อภาวํ ปเวเทนฺโต

ไม่ขาดสาย. ทีนั้นพระเถระประสงค์จะขจัดภัย คือความที่ฝนไม่ตกแก่ชาวโลก เมื่อจะประกาศ ความไม่มีอันตรายทั้งภายในและภายนอกของตน เป็นที่ตั้ง จึงกล่าวคาถาว่า

๑. "ฉนฺนา เม[๒] กุฏิกา สุขา นิวาตา
วสฺส เทว ยถาสุขํ
จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺตํ
อาตาปี วิหรามิ วสฺส เทวา"ติ

คาถมาห.

๑. "กุฏิหลังน้อยของเรามุงแล้ว สะดวกสบาย ปราศจากลม ดูกรฝน ท่านจงตกตามสบายเถิด จิตของเรา ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นแล้ว เรามีความเพียร เครื่องเผากิเลสอยู่ ดูกรฝน ท่านจงตกเถิด".

ตตฺถ **ฉนฺน**สทฺโท ตาว "ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสฺส กุมารกสฺส.[๓] "นจฺฉนฺนํ นปฺปฏิรูปนฺ"ติอาทีสุ[๔] ปฏิรูเป อาคโต. "ฉนฺนํ เตฺวว ผคฺคุณผสฺสายตนานนฺ"ติอาทีสุ วจนวิสิฏฺเฐ สงฺขฺยาวิเสเส. "ฉนฺนมติวสฺสติ, วิวฏฺฺ นาติวสฺสตี"ติอาทีสุ[๕] คหเณ.[๖] "ตฺยาหํ เต นจฺฉนฺโนปิ กริสฺสามี"ติอาทีสุ

ฉนฺนศัพท์ ในพระคาถานั้นมาแล้วในรูปอันสมควรก่อนในประโยคเป็นต้นว่า ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสฺส กุมารกสฺส (หญิงสาวน้อยนั้น สมควรแก่หนุ่มน้อยนี้). นจฺฉนฺนํ นปฺปฏิรูปี (กรรมนี้ ไม่มิดเม้น ไม่สมควร). มาในสังขยาพิเศษอันเป็นความสละสลวยแห่งคำในประโยคเป็นต้นว่า "ฉนฺนํ เตฺวว ผคฺคุณผสฺสายตนานํ".

---

๑ ฉ. วิสมิตุกาโม.
๒ ก. ฉนฺนา เมสา.
๓ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๒๙๕.
๔ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๗๕.
๕ ขุ. ขุ. ๒๕/๑๑๘/๑๕๙, วิ. จุ. ๗/๔๖๕/๒๙๒.
๖ ฉ. คคเณ.

นิวาสนปารุปเน. “อายสฺมา ฉนฺโน อนาจารำ อาจรตี”ติอาทีสุ[๑] ปญฺญตฺติยำ “สพฺพจฺฉนฺนา สพฺพปริจฺฉนฺนา.[๒] ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินี”ติ[๓] จ อาทีสุ ติณาทีหิ ฉาทเน. อิธาปิ ติณาทีหิ ฉาทเนเยว ทฏฺฐพฺโพ, ตสฺมา ติเณน วา ปณฺเณน วา ฉนฺนา ยถา น วสฺสติ วสฺโสทกปตนำ น โหติ น โอวสฺสติ, เอวำ สมฺมเทว ฉาทิตาติ อตฺโถ.

มาในการรับ ในประโยคเป็นต้นว่า “อายสฺมา ฉนฺโน อนาจารำ อาจรติ. และมาในการมุงการบังด้วยหญ้าเป็นต้น ในประโยคเป็นต้นว่า สพฺพจฺฉนฺนา สพฺพปริจฺฉนฺนา, แม้ในคาถานี้ พึงเห็นว่าใช้ในการมุงบังด้วยหญ้าเป็นต้นเท่านั้น, เพราะเหตุนั้น จึงมีอธิบายว่า สิ่งที่มุงด้วยหญ้าหรือใบไม้ ชื่อว่ามุงบังไว้ดีแล้วนั่นเทียว โดยประการที่ฝนจะไม่รั่วรด คือฝนจะไม่ตกรด ได้แก่ รั่วรดไม่ได้ฉะนั้น.

เมสทฺโท “กิจฺเฉน เม อธิคตำ, หลนฺทานิ ปกาสิตุนฺ”ติอาทีสุ[๔] กรเณ อาคโต, มยาติ อตฺโถ. ตสฺส เม ภนฺเต

เมศัพท์ใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ ในประโยคเป็นต้นว่า กิจฺเฉน เม อธิคตำ, หลนฺทานิ ปกาสิตุ (บัดนี้ เราไม่ควรจะ

---

๑ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๐.
๒ วิ. มหาวิภงฺค. ๒/๒๙๒/๑๙๖.
๓ ขุ. สุ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘.
๔ วิ. มหา. ๔/๗/๙, ที. มหา. ๑๐/๔๒/๔๑, ม. มู. ๑๒/๓๒๑/๓๒๔, ม. ม. ๑๓/๔๖๒, สำ. ส. ๑๕/๕๕๕/๒๐๐.

ภควา สงฺขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตู"ติอาทีสุ[๑] สมฺปทาเน, มยฺหนฺติ อตฺโถ. "ปุพฺเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตสฺเสว สโต"ติอาทีสุ[๒] สามิอตฺเถ อาคโต. อิธาปิ สามิอตฺเถ เอว ทฏฺฐพฺโพ, มมาติ อตฺโถ. กิญฺจาปิ ขีณาสวานํ มมายิตพฺพํ นาม กิญฺจิ นตฺถิ โลกธมฺเมหิ อนุปลิตฺตภาวโต, โลกสมญฺญาวเสน ปน เตสมฺปิ "อหํ มมา"ติ โวหารมตฺตํ โหติ.

ประกาศธรรม ที่ตรัสรู้แล้วโดยยาก). อธิบายว่า อันเรา. ใช้ในอรรถแห่งจตุตถีวิภัติ ในประโยคเป็นต้นว่า ตสฺส เม ภนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตุ (ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์นั้น โดยย่อเถิด พระเจ้าข้า) อธิบายว่า แก่ข้าพระองค์. ใช้ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ ในประโยคเป็นต้นว่า "ปุพฺเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตสฺเสว สโต" (ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมิได้ตรัสรู้). พึงเห็นว่าแม้ในคาถานี้ ก็ใช้ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติเหมือนกัน อธิบายว่า "ของเรา" ดังนี้. อะไร ๆ ชื่อว่าจะพึงยึดถือว่า เป็นของเรา ย่อมไม่มีแก่พระขีณาสพทั้งหลาย เพราะความที่ท่านเป็นผู้ไม่แปดเปื้อนแล้ว ด้วยโลกธรรมทั้งหลาย แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น คำกล่าวว่า เรา ของเรา แม้ของพระขีณาสพเหล่านั้นเป็นแต่เพียงโวหาร ด้วยอำนาจการกำหนดรู้ทางโลก เพราะเหตุนั้น

---

[๑] สำ. ขนฺธ. ๑๗/๓๘๙/๒๔๓,
องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๗/๓๓๕.
[๒] ม. มู. ๑๒/๒๕๒/๒๓๒, สำ. สฬา. ๑๘/๑๓/๙.

เตนาห ภควา "กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุ, โน อามิส-ทายาทา"ติ.[๑]

พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "สาวกทั้งหลายของเรา พึงเป็นธรรมทายาท ไม่พึงเป็นอามิสทายาทได้อย่างไร".

กุฏิกาติ ปน มาตุกุจฺฉิปิ กรชกาโยปิ ติณาทิจฺฉทโน ปติสฺสโยปิ วุจฺจติ.

ก็ท้องของมารดาก็ดี กรชกายก็ดี ที่อยู่อาศัยที่มุงบังด้วยหญ้าเป็นต้นก็ดี, ท่านเรียกว่า "**กุฏิกา**".

ตถา หิ

จริงอย่างนั้น ท้องแห่งมารดาท่านก็เรียกว่า "กุฏิกา" ในประโยคเป็นต้นว่า

"มาตรํ กุฏิกํ พฺรูสิ
ภริยํ พฺรูสิ[๒] กูลาวกํ
ปุตฺเต สนฺตานเก พฺรูสิ[๒]
ตณฺหา เม พฺรูสิ,[๒] พนฺธนนฺ"ติ-[๓]
อาทีสุ มาตุกุจฺฉิ "กุฏิกา"ติ วุตฺตา.

"ท่านกล่าวมารดาว่า เป็นกระท่อม ท่านกล่าวภรรยาว่าเป็นรัง ท่านกล่าวบุตรว่า เป็นเครื่องสืบต่อไป ท่านกล่าวตัณหาว่า เป็นเครื่องผูกแก่เรา".

กรชกายอันเป็นที่ประชุมแห่งอาการมีผมเป็นต้น ท่านก็เรียกว่า "กุฏิกา" ในประโยคเป็นต้นว่า

"อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเก
มํสนฺหารุปสิพฺพิเต[๔]

"เราติเตียนกระท่อม คือสรีระ อันสำเร็จด้วยโครงกระดูก อันฉาบทา

---

๑ ม. มู. ๑๒/๒๑/๒๑.
๒ ฉ. พฺรูมิ.
๓ สี. ส. ๑๕/๔๓/๑๒.
๔ สี. นฺหารูปริสิพฺพิเต.

ธิรตฺถุ ปูเร ทุคฺคนฺเธ
ปรคตฺเต[๑] มมายสี"ติ-
อาทีสุ เกสาทิสมูหภูโต กรชกาโย,

ด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ ไป เข้าใจว่าเป็นของผู้อื่น และเป็นของตน".

"กสฺสปสฺส ภควโต ภคินิ กุฏิ โอวสฺสติ"[๓] "กุฏิ นาม อุลฺลิตฺตา วา โหติ อวลิตฺตา วา"ติอาทีสุ[๔] ติณฉทนปติสฺสโย. อิธาปี โส เอว เวทิตพฺโพ ปณฺณสาลาย อธิปฺเปตตฺตา. กุฏิ เอว หิ กุฏิกา, อปากฏกุฏิ[๕] "กุฏิกา"ติ วุตฺตา.[๖]

ที่อยู่อาศัยที่มุงบังด้วยหญ้าท่านเรียกว่า "กุฏิกา" ในประโยคเป็นต้นว่า กสฺสปสฺส ภควโต ภคินิ กุฏิ โอวสฺสติ, กุฏิ นาม อุลฺลิตฺตา วา โหติ อวลิตฺตาวา" (ดูกรน้องหญิง กระท่อมของพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ ฝนรั่วรดได้, ชื่อว่า กระท่อมฉาบแล้วก็มี ยังไม่ได้ฉาบก็มี). ที่อยู่อาศัยนั้นนั่นแหละ พึงทราบว่า ชื่อว่า "กุฏิกา" แม้ในที่นี้ เพราะท่าน ประสงค์เอาในบรรณศาลา. ก็กุฏินั้นแหละเป็นกุฏิกา กุฏิที่ไม่เปิดเผยท่านก็เรียกว่า "กุฏิกา".

สุขสทฺโท ปน "วิปฺปฏิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญฺจ, ปุพฺเพว จ โสมนสฺส-

ส่วน **สุข**ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่งสุขเวทนา ในประโยคเป็นต้นว่า

---

๑ สี. ปรภตฺเต.
๒ ขุ. เถร. ๒๖/๔๒๖.
๓ ม. ม. ๑๓/๓๘๖.
๔ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๓๘.
๕ โป. อปฺปา วา กุฏิ.
๖ สี. ม. กุฏิ เอว หิกุฏิกาติวุตฺตา.

โทมนสฺสนฺ"ติอาทีสุ[๑] สุขเวทนายํ อาคโต. "สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท, สุขา สทฺธมฺมเทสนา"ติอาทีสุ[๒] สุขมูเล. "สุขสฺเสตํ ภิกฺขเว อธิวจนํ ยทิทํ ปุญฺญานี"ติอาทีสุ[๓] สุขเหตุมฺหิ. "ยสฺมา จ โข มหาลิ รูปี สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺตนฺ"ติอาทีสุ,[๔] สุขารมฺมเณ "ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต จุนฺท อริยสฺส วินเย"ติอาทีสุ[๕] อพฺยาปชฺเช. "นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺ"ติ-วิปฏิจิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญฺจ, ปุพฺเพว จ โสมนสฺสโทมนสฺสํ (บุคคลละสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส ในกาลก่อนได้). มาในมูลแห่งความสุขในประโยคเป็นต้นว่า สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท, สุขา สทฺธมฺมเทสนา. (การบังเกิดขึ้นแห่งพระ-พุทธเจ้าทั้งหลาย นำมาซึ่งความสุข. การแสดงธรรมนำมาซึ่งความสุข). มาในเหตุแห่งความสุข ในประโยคเป็นต้นว่า สุขสฺเสตํ ภิกฺขเว อธิวจนํ ยทิทํ ปุญฺญานิ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อแห่งความสุข). มาในสุขารมณ์ ในประโยคเป็นต้นว่า ยสฺมา จ โข มหาลิ รูปี สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺตํ. (ดูกรมหาลิ ก็เพราะมีรูป จึงเป็นสุข ถูกสุขติดตามแล้ว ก้าวลงสู่ความสุข). มาในความไม่พยาบาท ในประโยคเป็นต้นว่า ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต จุนฺท อริยสฺส วินเย. (ดูกรจุนทะ รูปสมาบัติเหล่านี้

---

๑ ขุ. สุ. ๒๕/๒๙๖/๓๓๘.
๒ ขุ. อิ. ๒๕/๒๔/๔๑.
๓ องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕๙/๙๐, ขุ. อิติ. ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.
๔ สํ. ขนฺธ. ๑๗/๑๓๑/๘๖.
๕ ม. มู. ๑๒/๑๐๒/๗๓.

อาทีสุ[๑] นิพฺพาเน. “ยาวญฺจิทํ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา ยาว สุขา สคฺคา”ติอาทีสุ[๒] สุขปฺปจฺจยฏฺฐาเน. “โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสංวตฺตนิกนฺ”ติอาทีสุ[๓] อิฏฺเฐ. ปิยมนาเปติ อตฺโถ. อิธาปิ อิฏฺเฐ สุขปฺปจฺจเย วา ทฏฺฐพฺโพ. สา หิ กุฏิ อนฺโต พหิ จ มนาปภาเวน สมฺปาทิตา นิวาสนผาสุตาย “สุขา”ติ วุตฺตา. ตถา นาติสีตนาติ-

เป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน ในวินัยของพระอริยะ). มาในนิพพาน ในประโยคเป็นต้นว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ (นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง). มาในฐานะที่เป็นปัจจัยแห่งความสุข ในประโยคเป็นต้นว่า ยาวญฺจิทํ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา ยาว สุขา สคฺคา. (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพียงเท่านี้ แม้จะเปรียบอุปมาจนถึงสวรรค์ เป็นสุข ก็ไม่ใช่ง่ายนัก) มาในอิฏฐารมณ์ ในประโยคเป็นต้นว่า โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสංวตฺตนิกํ. (เป็นไปเพื่อสวรรค์ มีสุขเป็นวิบาก ยังสวรรค์ให้เป็นไปพร้อม) หมายความว่า ในสิ่งที่น่ารัก น่าพอใจ. แม้ในคาถานี้ พึงเห็นว่าใช้ในอารมณ์ ที่น่าปรารถนา หรือในอารมณ์อันเป็นปัจจัยแห่งความสุข. ก็กุฏินั้น ถูกจัดแจงไว้ดีแล้วทั้งภายในและภายนอก โดยความเป็นสถานที่น่าชอบใจ ท่านจึงกล่าวว่า “สุข” เพราะมีความผาสุก ในการอยู่อาศัย อนึ่ง เพราะมีปัจจัยแห่งความสุขทางกาย

---

๑ ม. ม. ๑๓/๒๘๑, ขุ. ธ. ๒๕/๒๕/๔๑.
๒ ม. อุ. ๑๔/๔๘๘/๓๒๔.
๓ ที. สี. ๙/๙๔/๖๗.

อุณฺหตาย อุตุสุขสมฺปตฺติโยเคน กายิกเจตสิกสุขสฺส ปจฺจยภาวโต.

และทางใจ โดยประกอบด้วยสุขสมบัติคือฤดู เพราะไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป.

นิวาตาติ อวาตา, ผุสิตคฺคฬ-ปิหิตวาตปานตฺตา วาตปริสฺสยรหิตาติ อตฺโถ. อิทำ ตสฺสา กุฏิยา สุขภาววิภาวนำ. สวาเต หิ เสนาสเน อุตุสปฺปาโย น ลพฺภติ, นิวาเต โส ลพฺภตีติ. **วสฺสาติ** ปวสฺส สมฺมา ธารำ อนุปฺปเวจฺฉ. **เทวาติ** อยำ **เทว**สทฺโท "อิมานิ เต เทว จตฺตาสีติ นครสหสฺสานิ กุสวตี ราชธานี-ปมุขานิ. เอตฺถ เทว ฉนฺทำ ชเนหิ ชีวิเต อเปกฺขำ กโรหีติอาทีสุ[๑] สมฺมุติเทเว ขตฺติเย อาคโต.

บทว่า **นิวาตา** ได้แก่ ไม่มีลม, ความว่า เว้นจากอันตรายอันเกิดจากลม เพราะมีหน้าต่างปิดด้วยลิ่มสลักอันสนิท. คำนี้เป็นคำอธิบายความที่กุฏินั้นนำความสุขมาให้. เพราะในเสนาสนะที่มีลมจะไม่ได้อุตุสัปปายะ. จะได้อุตุสัปปายะนั้น ก็ในเสนาสนะที่ไม่มีลม. บทว่า **วสฺส** ความว่า ฝนตกต้องตามฤดูกาลไม่ขาดสาย. **เทว**-ศัพท์ ในบทว่า **เทว** นี้ ใช้ในกษัตริย์สมมติเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า อิมานิ เต เทว จตฺตาสีติ นครสหสฺสานิ กุสวตี ราชธานีปมุขานิ, เอตฺถ เทว ฉนฺทำ ชเนหิ ชีวิเต อเปกฺขำ กโรหิ (ข้าแต่สมมติเทพ เมืองหลวงคือกุสาวดีราชธานีนี้ ของพระองค์ มีเมืองน้อยถึง ๘๔,๐๐๐ เป็นบริวาร พระองค์จงเกิดความยินดีในพระนครนี้เถิด จงทรงทำความหวังในพระชนมชีพเถิด พระเจ้าข้า).

"จาตุมหาราชิกา เทวา วณฺณวนฺโต สุขพหุลา"ติอาทีสุ[๒] มาในอุปปัตติเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า จาตุมหาราชิกา เทวา วณฺณวนฺโต

---

[๑] ที. มหา. ๑๐/๑๘๓/๒๑๙.
[๒] ที. ปา. ๑๑/๓๔๖/๒๗๒.

"ตสฺส เทวาติเทวสฺส, สาสนํ สุขพหุลา (เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา สพฺพทสฺสิโน"ติอาทีสุ[๑] วิสุทฺธิเทเวสุ. มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข). มาใน วิสุทฺธิเทวานํ หิ ภควโต อติเทวภาเว วิสุทธิเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า ตสฺส วุตฺเต อิตเรสํ วุตฺโต เอว โหติ. "วิทฺเธ[๒] เทวาติเทวสฺส, สาสนํ สพฺพทสฺสิโน วิคตวลาหเก เทเว"ติอาทีสุ[๓] อากาเส. (คำสอนของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น "เทโว จ กาเลน กาลํ น สมฺมา ธารํ ผู้เป็นเทพเหนือเทพ ผู้เห็นไญยธรรม อนุปฺปเวจฺฉตี"ติอาทีสุ[๔] เมเฆ ปชฺชุนฺเน ทั้งปวง). จริงอยู่ เมื่อพูดว่าพระผู้มี วา. อิธาปิ เมเฆ ปชฺชุนฺเน วา พระภาคเป็นอติเทพแห่งวิสุทธิเทพทั้งหลาย ทฏฺฐพฺโพ. **วสฺสาติ** หิ เต อาณาเปนฺโต ก็ย่อมเป็นอันกล่าวถึงเทพนอกนี้ที่เดียว. เถโร อาลปติ. **ยถาสุขนฺติ** ยถารุจิ. ตว มาในอากาศ เช่นในประโยคว่า วิทฺเธ วิคตวลาหเก เทเว (ขณะที่อากาศ ปลอดโปร่ง ปราศจากหมู่เมฆ). มาในเมฆหรือเมฆฝน ในประโยคเป็นต้นว่า เทโว จ กาเลน กาลํ น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ (ก็ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล). แม้ในคาถานี้ พึงเห็นว่าใช้ในเมฆ หรือในเมฆฝน จริงอยู่ พระเถระเมื่อจะสั่งบังคับเมฆฝนเหล่านั้น จึงกล่าวว่า **"วสฺส"** ดังนี้. บทว่า **ยถาสุขํ** ความว่า ตามชอบใจ. อันตรายใน

---

[๑] ปริเยสิตพฺพํ.

[๒] โป. วิสุทฺเธ.

[๓] ม. มู. ๑๒/๕๓๔/๕๗๔, สํ. ส. ๑๕/๓๑๐/๙๔, ขุ. อิติ. ๒๕/๒๐๕/๒๔๕.

[๔] อง. จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๗.

วสฺสเนน มยฺหํ พาหิโร ปริสฺสโย นตฺถิ, ตสฺมา ยถากามํ วสฺสาติ วสฺสุปชีวิสตฺเต อนุคฺคณฺหนฺโต วทติ.

ภายนอกย่อมไม่มีแก่เรา เพราะการตกของท่าน, เพราะเหตุนั้น พระเถระ เมื่อจะอนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้อาศัยฝนเลี้ยงชีพจึงกล่าวว่า "ท่านจงตกลงมาตามความต้องการเถิด".

อิทานิ อพฺภนฺตเร ปริสฺสยาภาวํ[๑] ทสฺเสนฺโต **"จิตฺตนฺ"**ติอาทิมาห. ตตฺถ **จิตฺตํ เม สุสมาหิตนฺ**ติ มม จิตฺตํ สุฏฺฐุ อติวิย สมฺมา สมฺมเทว เอกคฺคภาเวน อารมฺมเณ ฐปิตํ. ตญฺจ โข น นีวรณาทิวิกฺขมฺภนมตฺเตน, อปิจ โข วิมุตฺตํ โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสงฺคเหหิ สพฺพสโยชเนหิ สพฺพกิเลสธมฺมโต จ วิเสเสน วิมุตฺตํ, สมุจฺเฉทปฺปหานวเสเนเต ปชหิตฺวา ฐิตนฺติ อตฺโถ.

บัดนี้ พระเถระ เมื่อจะแสดงความไม่มีอันตรายในภายใน จึงกล่าวคำว่า **"จิตฺตํ"** ดังนี้เป็นต้น. ในคาถานั้น คำว่า **ข้าพเจ้าตั้งจิตไว้ดีแล้ว** ความว่า จิตของข้าพเจ้าตั้งไว้ในอารมณ์ด้วยดี คือโดยชอบอย่างยิ่ง โดยความมีอารมณ์เป็นอันเดียวโดยชอบแท้จริง. ก็จิตนั้นแลมิได้ตั้งไว้โดยอาการเพียงข่มบาปธรรมมีนิวรณ์เป็นต้น โดยที่แท้ จิตนั้นหลุดพ้นคือพ้นโดยพิเศษแล้วจากสังโยชน์ทั้งปวงอันสงเคราะห์ด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ และจากกิเลสธรรมทั้งสิ้น หมายความว่าละกิเลสเหล่านั้น ด้วยอำนาจการละได้โดยเด็ดขาด ตังอยู่แล้ว.

อาตาปีติ วิริยวา. ผลสมาปตฺติอตฺถํ วิปสฺสนารมฺภวเสน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถญฺจ อารทฺธวิริโย หุตฺวา วิหรามิ,

บทว่า **อาตาปี** ได้แก่ เป็นผู้มีความเพียรอธิบายว่า เราเป็นผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว เพื่อผลสมาบัติและเพื่ออยู่

---

[๑] โป. สี. ปริสฺสยสฺสาปิ อภาวํ.

ทิพฺพวิหาราทีหิ อตฺตภาวํ ปวตฺเตมิ, น ปน กิเลสปฺปหานตฺถํ ปหาตพฺพสฺเสว อภาวโตติ อธิปฺปาโย. “ยถา ปน พาหิรปริสฺสยาภาเวน เทว มยา ตฺวํ วสฺสเน นิโยชิโต, เอวํ อพฺภนฺตรปริสฺสยาภาเวนปี”ติ[๑] ทสฺเสนฺโต ปุนปิ “**วสฺส เทวา**”ติอาห.

เป็นสุขในทิฏฐธรรม ด้วยอำนาจการปรารภวิปัสสนาอยู่ ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยทิพวิหารธรรมเป็นต้น. แต่มิใช่เพื่อละกิเลส เพราะไม่มีกิเลสที่จะพึงละนันเอง. พระเถระ เมื่อจะแสดงว่า ดูกรฝน ท่านอันเราชักชวนแล้วในการให้ตกลงมา เพราะไม่มีอันตรายในภายนอก ฉันใด, แม้เพราะความไม่มีอันตรายในภายในก็ชักชวน ฉันนั้น ดังนี้ จึงกล่าวว่า “**วสฺส เทว**” อีกครั้งหนึ่ง.

อปโร นโย : **ฉนฺนา**ติ ฉาทิตา ปิหิตา. **กุฏิกา**ติ อตฺตภาโว. โส หิ “อเนกาวยวสฺส สมุทายสฺส อวิชฺชานีวรณสฺส ภิกฺขเว ปุคฺคลสฺส ตณฺหาสํยุตฺตสฺส อยญฺเจว กาโย สมุทาคโต, พหิทฺธา จ นามรูปนฺ”ติอาทีสุ[๒] กาโยติ อาคโต. “สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, ปิตฺวา อสฺสุ ลหุกา ตุยฺหนฺ”ติอาทีสุ ปน ยานนฺติ. “ยถา ปน ปุริโส ปาสาทา วา มาฬา วา ปติตฺวา”ติอาทีสุ ปติตฺวาติ. “ยถา ปน ปุริโส ปาสาทา วา มาฬา วา ปติตฺวา อากาเสน คจฺเฉยฺย, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมสฺมา กายา อญฺญํ มโนมยํ กายนฺ”ติอาทีสุ อากาเสน คจฺเฉยฺย

สิตฺตา เต ลหุเมสฺสตี"ติอาทีสุ[๑] นาวาติ อาคโต. "คหการก ทิฏฺโฐสิ, คหกูฏํ วิสงฺขตนฺ"ติ[๒] จ อาทีสุ คหนฺติ อาคโต. "สตฺโต คุหายํ พหุนาภิฉนฺโน, ติฏฺจ นโร โมหนสฺมึ ปคาโฬฺห"ติอาทีสุ[๓] คุหาติ อาคโต.

หมายว่าเรือ ในประโยคเป็นต้นว่า สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอจง วิดเรือลำนี้เรืออันเธอวิดแล้ว จักถึงฝั่ง ได้เร็ว). และใช้ในความหมายว่าเรือน ในประโยคเป็นต้นว่า "คหการก ทิฏฺโฐสิ คหกูฏํ วิสงฺขตํ" (ดูกรนายช่างผู้ทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ยอดเรือน เราก็รื้อเสียแล้ว) ใช้ในความหมายว่าถ้ำ ในประโยคเป็นต้นว่า สตฺโต คุหายํ พหุนาภิฉนฺโน, ติฏฺจ นโร โมหนสฺมึ ปคาโฬฺห (นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำคือกาย ถูกกิเลสเป็นอันมากปกปิดไว้ ดำรงอยู่ หยั่งลงในกามคุณอันเป็นเครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง)".

"เนลงฺโค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ"ติอาทีสุ[๔] รโถติ อาคโต. "ปุน เคหํ น กาหสี"ติอาทีสุ[๕] เคหนฺติ อาคโต.

ใช้ในความหมายว่ารถ ในประโยคเป็นต้นว่า "เนลงฺโค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ" (รถคืออัตภาพ มีศีลอันหาโทษมิได้ มีหลังคาคือบริขารขาว มีกำคือสติอันเดียว แล่นไปอยู่). ใช้ในความหมายว่าเรือน ในประโยคเป็นต้นว่า

---

๑ ขุ. ธ. ๒๕/๓๕/๖๕.
๒ ขุ. ธ. ๒๕/๒๑/๓๖.
๓ ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๙/๔๘๕.
๔ ขุ. ขุ. ๒๕/๑๕๑/๒๐๑.
๕ ขุ. ธ. ๒๕/๒๑/๓๕.

"วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินี"ติอาทีสุ[๑] กุฏีติ อาคโต. ตสฺมา อิธาปิ โส "กุฏิกา"ติ วุตฺโต. อตฺตภาโว หิ กฏฺฐาทีนิ ปฏิจฺจ ลพฺภมานา เคหนามิกา[๒] กุฏิกา วิย อฏฺฐิอาทิสญฺญิเต ปฐวีธาตุอาทิเก ผสฺสาทิเก จ ปฏิจฺจ ลพฺภมาโน "กุฏิกา"ติ วุตฺโต จิตฺตมกฺกฏสฺส นิวาสภาวโต จ. ยถาห

"ปุน เคหํ น กาหสิ" (เจ้าจะทำเรือนอีกไม่ได้). ใช้ในความหมายว่า กระท่อม ในประโยคเป็นต้นว่า "วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินิ" (กระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว ไฟดับแล้ว) เพราะเหตุนั้น แม้ในที่นี้ อัตภาพนั้น ท่านก็เรียกว่า "กุฏิกา" ดังนี้. แท้จริง อัตภาพได้อาศัยปฐวีธาตุเป็นต้น. ที่รู้กันว่ามีกระดูกเป็นต้น และผัสสะเป็นต้น เหมือนกระท่อมน้อย ที่มีชื่อว่าเรือน ก็ได้อาศัย ไม้เป็นต้น ท่านกล่าวว่า "กุฏิกา" เพราะเป็นที่อาศัยอยู่แห่งลิงคือจิต เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

"อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเวสา
มกฺกฏาวสโถ อิติ
มกฺกโฏ ปณฺจทฺวาราย
กุฏิกาย ปสกฺกิย
ทฺวาเรนานุปริยาติ
ฆฏฺฏยนฺโต ปุนปฺปุนนฺ"ติ จ.

"กระท่อมคือโครงกระดูกนี้ เป็นที่อยู่ของลิงคือจิต เพราะฉะนั้น ลิงคือจิต จึงกระเสือกกระสนจะออกจากกระท่อม ที่มี ๕ ประตู พยายามวิ่งวนไปมาทางประตูอยู่บ่อย ๆ".

สา ปเนสา อตฺตภาวกุฏิกา เถรสฺส ติณฺณํ ฉนฺนํ อฏฺฐนฺนญฺจ อสฺวรทฺวารานํ วเสน สมฺมิวิชฺฌนกสฺส

ก็กระท่อมคืออัตภาพนี้นั้น ท่านเรียกว่า อันพระเถระปิดบังแล้ว เพราะจิตอันเป็นเครื่องรู้แจ้ง ถูกราคะเป็นต้น

---

๑ ขุ. สุ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘.
๒ สี. เคหสามินี นิปาเต.
๓ ฉ. สมถ....

ราคาทิอวสฺสุตสฺส ปญฺญาย สำวุตตฺตา สมฺมเทว ปิหิตตฺตา "ฉนฺนา"ติ วุตฺตา. เตนาห ภควา "โสตานำ สำวรำ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิถียเร"ติ.[๑] วุตฺตนเยน ฉนฺนตฺตา เอว[๒] กิเลสทุกฺขาภาวโต นิรามิสสุขสมงฺคิตาย จ **สุขา** สุฏฺฐิปฺปตฺตา, ตโต เอว จ **นิวาตา** นิหตมานมท-ถมฺภสารมฺภตาย นิวาตวุตฺติกา. อยฺญจ นโย มยฺหำ น สงฺกิเลสธมฺมานำ สำวรณมตฺเตน สิทฺโธ, อถ โข อคฺคมคฺคสมาธินา สุฏฺฐุ สมาหิตจิตฺตตาย เจว อคฺคมคฺคปญฺญาย สพฺพสำโยชเนหิ

รั่วรด ด้วยอำนาจทวาร ๓ ทวาร ๖ และทวาร ๘ ที่ไม่สำรวม อันพระเถระสำรวมแล้วด้วยปัญญา คือปิดไว้แล้วโดยชอบนั่นเทียว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เรากล่าวการปิดกั้นกระแสบุคคล จะปิดกั้นกระแสเหล่านี้ได้ด้วยปัญญา". ชื่อว่า**มีสุข** คือถึงความสบายเพราะกระท่อมคืออัตภาพอันพระเถระปิดไว้โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว เพราะความไม่มีกิเลสคือความทุกข์ และเพราะความเป็นผู้พร้อมเพรียง ด้วยความสุขอันปราศจากอามิส. ชื่อว่า**สงัดจากลม** คือมีความประพฤติถ่อมตน เพราะเป็นผู้มีมานะความเมา หัวดื้อ และความแข่งดี อันขจัดได้แล้ว เพราะถึงความสบายนั้นนั่นเทียว. พระเถระ เมื่อจะแสดงว่า ก็แนวทางนี้สำเร็จแก่เรา เพราะเหตุเพียงการปิดกั้นสังกิเลสธรรมทั้งหลาย ก็หามิได้ โดยที่แท้ เพราะความเป็นผู้มีจิตอันตั้งมั่นดีแล้ว ด้วยมรรคสมาธิอันเลิศ และเพราะความเป็นผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วจากสังโยชน์

---

[๑] ขุ. สุ. ๒๕/๔๒๕/๕๓๐, ฉ. ปีธียเร.
[๒] ฉ. เอวำ.
[๓] ฉ. นิหตมานทพฺพ.

วิปฺปมุตฺตจิตฺตตาย จา"ติ ทสฺเสนฺโต อาห "**จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺตนฺ**"ติ.

เอวํภูโต จ "อิทานาหํ กตกรณีโย"ติ น อปฺโปสฺสุกฺโก โหมิ, อถ โข **อาตาปี วิหรามิ**, สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขูปสංหาเร อุสฺสาหชาโต ภิกฺขาจาร-กาเลปิ อนุฆรं พฺรหฺมวิหาเรเนว วิหรามิ. ตสฺมา ตฺวมฺปิ **เทว** ปชฺชุนฺน มยฺหं ปิยं กาตุกามตายปิ วสฺสูปชีวีนं สตฺตานं อนุกมฺปายปิ **วสฺส** สมฺมา ธารं อนุปฺปเวจฺฉาติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ.

ทั้งปวง ด้วยมรรคปัญญาอันเลิศ ดังนี้ จึงกล่าวว่า "**จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺตํ**".

พึงเห็นเนื้อความในคาถานี้ อย่างนี้ว่า ก็เราเป็นอย่างนี้แล้ว จะเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ด้วยคิดว่า บัดนี้ เราทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ดังนี้ ก็หามิได้ โดยที่แท้ **เรายอมเป็นผู้มีความเพียรอยู่** คือเกิดความอุตสาหะ ในการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก แม้ในเวลาภิกขาจารตามลำดับเรือน ก็อยู่ด้วยพรหมวิหารนั่นเทียว เพราะเหตุนั้น **ดูกรฝน** คือเจ้าแห่งฝน เพราะความที่ท่านเป็นผู้ใคร่จะทำความเป็นที่รักแก่เราบ้าง เพราะความอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีชีวิตอยู่ได้ด้วยฝนบ้าง แม้ท่านก็จงตก **คือหลั่งท่อธารโดยชอบ** ดังนี้.

เอตฺถ จ เถโร "ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา"ติ อิมินา โลกิยโลกุตฺตรเภทं[1] อตฺตโน อธิสีลสิกฺขं ทสฺเสติ. "จิตฺตं เม สุสมาหิตนฺ"ติ อิมินา อธิจิตฺตสิกฺขं "วิมุตฺตนฺ"ติ อิมินา

ก็ในคาถานี้ พระเถระแสดงอธิศีลสิกขาของตน อันต่างโดยศีลอันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ ด้วยคำนี้ว่า "ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา" แสดงอธิจิตสิกขา ด้วยคำนี้ว่า จิตฺตं เม

---

[1] เภทาย (พหูสุ).

อธิปญฺญาสิกฺขํ. "อาตาปี วิหรามี"ติ อิมินา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ. อถวา "ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา"ติ อิมินา อนิมิตฺตวิหารํ ทสฺเสติ กิเลสวสฺสปิธานมุเขน นิจฺจาทินิมิตฺตุคฺฆาฏนทีปนโต. "จิตฺตํ เม สุสมาหิตนฺ"ติ อิมินา อปฺปณิหิตวิหารํ. "วิมุตฺตนฺ"ติ อิมินา สุญฺญตวิหารํ. "อาตาปี วิหรามี"ติ อิมินา เตสํ ติณฺณํ วิหารานํ อธิคมูปายํ.

สุสมาหิตํ" แสดงอธิปัญญาสิกขา ด้วยคำนี้ว่า "วิมุตฺตํ". แสดงการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม ด้วยคำนี้ว่า "อาตาปี วิหรามิ". อีกนัยหนึ่ง แสดงถึงอนิมิตตวิหาร ด้วยคำนี้ว่า "ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา" เพราะแสดงเครื่องปิดบังนิมิตมีนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น. ด้วยมุขคือการปิดฝนคือกิเลสไว้. แสดงถึงอัปปณิหิตวิหาร ด้วยคำนี้ว่า "จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ". แสดงสุญญตวิหารด้วยคำนี้ว่า วิมุตฺตํ. แสดงถึงอุบายเครื่องบรรลุวิหาร ๓ ประการเหล่านั้น ด้วยนี้คำว่า "อาตาปี วิหรามิ".

ปจเมน วา โทสปฺปหานํ, ทุติเยน ราคปฺปหานํ, ตติเยน โมหปฺปหานํ. ตถา ทุติเยน ปฐมทุติเยหิ วา ธมฺมวิหารสมฺปตฺติโย ทสฺเสติ, ตติเยน วิมุตฺติสมฺปตฺติโย. "อาตาปี วิหรามี"ติ อิมินา ปรหิตปฏิปตฺติยํ อตนฺทิตภาวํ ทสฺเสตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นว่าท่านแสดงการละโทสะด้วยบทที่ ๑ การละราคะด้วยบทที่ ๒ การละโมหะด้วยบทที่ ๓. โดยทำนองเดียวกัน แสดงธรรมวิหารสมบัติด้วยบทที่ ๒ หรือด้วยบทที่ ๑ และที่ ๒ แสดงวิมุตติสมบัติด้วยบทที่ ๓. แสดงความเป็นผู้ไม่เกียจคร้านในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ด้วยคำนี้ว่า อาตาปี วิหรามิ ดังนี้.

เอวํ "ยถานามา"ติ คาถาย วุตฺตานํ ธมฺมวิหารานีนํ อิมาย คาถาย

ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า **อิตฺถํ สุทฺ** เพื่อแสดงนามในบรรดานามและโคตร ซึ่ง

ทสฺสิตตฺตา ตตฺถ อทสฺสิเตสุ นามโคตฺเตสุ นามํ ทสฺเสตุ "**อิตฺถํ สุทนฺ**"ติอาทิ วุตฺตํ. เย หิ เถรา นามมตฺเตน ปากฏา, เต นาเมน, เย โคตฺตมตฺเตน ปากฏา, เต โคตฺเตน, เย อุภยถา ปากฏา, เต อุภเยนปิ ทสฺสิสฺสนฺติ.

ท่านมิได้แสดงไว้ในคาถานั้น เพราะความที่คาถานี้ อันพระเถระผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นต้น กล่าวไว้แล้ว ด้วยคาถาว่า "ยถานามา" ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. จริงอยู่ พระเถระเหล่าใด ปรากฏแต่เพียงชื่อ ก็จะแสดงพระเถระเหล่านั้น โดยชื่อ พระเถระเหล่าใด ปรากฏแต่เพียงโคตร ก็จะแสดงพระเถระเหล่านั้น โดยโคตร พระเถระเหล่าใด ปรากฏโดยชื่อและโคตรทั้ง ๒ อย่าง ก็จักแสดงพระเถระเหล่านั้น โดยชื่อและโคตรแม้ทั้ง ๒.

อยํ ปน เถโร นาเมน อภิลกฺขิโต, น ตถา โคตฺเตนาติ "**อิตฺถํ สุทํ[๑] อายสฺมา สุภูตี**"ติ วุตฺตํ. ตตฺถ **อิตฺถนฺ**ติ อิทํ ปการํ, อิมินา อากาเรนาติ อตฺโถ. **สุทนฺ**ติ[๒] สุ อิทํ, สนฺธิวเสน อิการโลโป. **สู**ติ จ นิปาตมตฺตํ, อิทํ คาถนฺติ โยชนา. **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ ครุคารวสปฺปติสฺสวจนเมตํ.[๓] **สุภูตี**ติ

แต่ พระเถระรูปนี้ ท่านกำหนดแล้วโดยชื่อ มิได้กำหนดโดยโคตรเช่นนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "**อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา สุภูติ**" ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิตฺถํ** ความว่าประการนี้ อธิบายว่า โดยอาการนี้. บทว่า "**สุทํ**" ตัดบทเป็น สุ อิทํ. ลบ อิ อักษรด้วยอำนาจสนธิ. ส่วนบทว่า **สุ** เป็นเพียงนิบาต ประกอบความว่าพระคาถานี้. บทว่า **อายสฺมา** นี้เป็นคำ

---

[๑] ฉ. สุมํ.
[๒] ฉ. สุมนฺติ.
[๓] สี. สปฺปติสฺสวจนเมตํ.

นามกิตฺตนํ. โส หิ สรีรสมฺปตฺติยาปิ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก คุณสมฺปตฺติยาปิ. อิติ สุนฺทราย สรีราวยวิภูติยา สีลสมฺปตฺติยาทิวิภูติยา จ[๑] สมนฺนาคตตฺตา สุภูตีติ ปญฺญายิตฺถ.

กล่าวด้วยความรัก คำนี้กล่าวด้วยความเคารพ ความนับถือและความยำเกรง. บทว่า **สุภูติ** เป็นการระบุถึงชื่อ. ก็พระเถระนั้น น่าดู น่าเลื่อมใส ทั้งด้วยสรีรสมบัติ ทั้งด้วยคุณสมบัติ ปรากฏแล้วว่า "สุภูติ" เพราะความที่ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยความสง่างามโดยส่วนแห่งสรีระอันงดงาม และด้วยความสง่างามด้วยสมบัติ มีศีลสมบัติเป็นต้น.

สีลสาราทิถิรคุณโยคโต **เถโร. อภาสิตฺถาติ** กเถสิ. กสฺมา ปเนเต มหาเถรา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺตีติ ? อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อนธิคตปุพฺพํ ปรมคมฺภีรํ อติวิย สนฺตํ ปณีตํ อตฺตนา อธิคตํ โลกุตฺตรธมฺมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวคสมุสฺสาหิตอุทานวเสน สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนวเสน[๒] จ ปรมปฺปิจฺฉา อริยา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺติ, ยถา

ชื่อว่า **เถระ** เพราะประกอบด้วยคุณอันมั่นคงมีศีลสาระเป็นต้น. บทว่า **อภาสิตฺถ** แปลว่า กล่าวแล้ว. ถามว่าก็เพราะเหตุไรพระมหาเถระเหล่านี้ จึงประกาศคุณของตน. ตอบว่า พระอริยะทั้งหลายผู้มักน้อยอย่างยิ่ง ย่อมประกาศคุณของตน ด้วยอำนาจการพิจารณาโลกุตตรธรรมที่ตนบรรลุแล้ว เป็นธรรมอันลึกซึ้งอย่างยิ่ง สงบ ประณีตยิ่งนัก ที่ตนไม่เคยบรรลุมาก่อน โดยกาลอันยาวนานนี้ ด้วยอำนาจอุทาน ที่ถูกกระตุ้นเตือนด้วยกำลังแห่งปีติ และด้วยอำนาจการประกาศความที่พระศาสนาเป็นนิยยา-

---

[๑] สี. สีลสมฺปตฺติวิภูติยา จ.
[๒] ฉ. นิยฺยานิกวิภาวนวเสน.

ตำ โลกนาโถ โพธเนยฺยอชฺฌาสยวเสน นิกธรรม เหมือนอย่างพระโลกนาถ
“ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว ตถาคโต ทรงประกาศคุณของพระองค์ ด้วย
จตุเวสารชฺชวิสารโท”ติอาทินา[๑] อตฺตโน พระดำรัสมีอาทิว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
คุเณ ปกาเสติ,[๒] เอวมยำ เถรสฺส ตถาคตประกอบด้วยพละ ๑๐ เป็นผู้
อญฺญาพฺยากรณคาถา โหตีติ. แกล้วกล้าด้วยเวสารัชธรรม ๔ ด้วย
สามารถแห่งอัธยาศัยแห่งบุคคลผู้ควร
ตรัสรู้ ฉันใด คาถานี้ ก็เป็นคาถา
พยากรณ์ อรหัตผลของพระเถระ
ฉันนั้นแล.

ปรมตฺถทีปนิยา เถรคาถาสำวณฺณนาย พรรณนาคาถาของพระสุภูติเถระ

สุภูติตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. แห่งอรรถกถาเถรคาถาชื่อปรมัตถทีปนี
จบ.

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๑๔๐, อตฺถโต สมานำ.
[๒] ปกาเสตีติ.

๒. มหาโกฏฺฐิกตฺเถรคาถา-วณฺณนา

อุปสนฺโตติ[๑] อายสฺมโต มหา-โกฏฺฐิกตฺเถรสฺส คาถา. ตสฺส กา อุปฺปตฺติ ? อยมฺปิ เถโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต มาตาปิตูนํ อจฺจเยน กุฏุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา ฆราวาสํ วสนฺโต เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ธมฺมเทสนากาเล หํสวตีนครวาสิเก คนฺธมาลาทิหตฺเถ เยน พุทฺโธ เยน ธมฺโม เยน สงฺโฆ, ตนฺนินฺเน ตปฺโปเณ ตปฺปพฺภาเร คจฺฉนฺเต ทิสฺวา มหาชเนน สทฺธิ[๒] อุปคโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา "อยํ กิร อิมสฺมึ สาสเน ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺโค, อโหวตาหมฺปิ เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน

๒. พรรณนาคาถาของพระมหาโกฏฐิกเถระ

คาถาของท่านพระมหาโกฏฐิกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **อุปสนฺโต** ดังนี้. เรื่องของพระเถระนั้นมีเหตุเกิดอย่างไร ? ในกาลพระผู้มีพระภาค พระนามว่า ปทุมุตตระ. พระเถระแม้รูปนี้ บังเกิดในตระกูล ที่มีโภคะมาก ในหงสวดีนคร รู้เดียงสาแล้ว โดยกาลที่มารดาบิดาล่วงลับไป จึงได้รวบรวมทรัพย์อยู่ครองฆราวาส วันหนึ่ง เห็นชาวเมืองหงสวดีถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น มีใจโอนไป โน้มไป น้อมไปในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เดินไปในเวลาพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ก็เข้าไปกับมหาชน เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา จึงคิดว่า "ได้ยินว่า ภิกษุรูปนี้ เป็นยอดแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ในพระศาสนานี้ โอหนอ แม้ตัวเราก็พึงเป็นยอดแห่งภิกษุ ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง

---

[๑] สี. อุปสนฺโตติอาทิกา.
[๒] สี. เตหิ สทฺธึ.

อยํ วิย ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺโค[๑] ภเวยฺยนฺ"ติ จินฺเตตฺวา สตฺถุ เทสนาปริโยสาเน วุฏฺฐิตาย ปริสาย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา "ภนฺเต เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา"ติ นิมนฺเตสิ.

ดุจภิกษุรูปนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อบริษัทพากันกลับไปในเวลาจบเทศนาของพระศาสดาแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลนิมนต์ว่า พระเจ้าข้า พรุ่งนี้ขอได้โปรดรับภิกษาของข้าพระองค์.

สตฺถา อธิวาเสสิ. โส ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา สกนิเวสนํ คนฺตฺวา สพฺพรตฺตึ พุทฺธสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ นิสชฺชฏฺฐานํ คนฺธทามมาลาทามาทีหิ[๒] อลงฺกริตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาทาเปตฺวา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน สเก นิเวสเน ภิกฺขุสตสหสฺสปริวารํ ภควนฺตํ วิวิธยาคุขชฺชกปริวารํ[๓] นานารสสูปพฺยญฺชนํ คนฺธสาลิโภชนํ โภเชตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน จินฺเตสิ "มหนฺตํ โข อหํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถมิ, น โข ปน มยฺหํ[๔] ยุตฺตํ เอกทิวสเมว ทานํ ทตฺวา

พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว. กุฏุมพีนั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้ว กลับไปยังเรือนของตน ประดับประดาที่ประทับของพระพุทธเจ้าและของภิกษุสงฆ์ ด้วยพวงของหอมและพวงมาลาเป็นต้น ตลอดคืนยันรุ่ง ให้ตกแต่งของเคี้ยวและของบริโภคอันประณีต เมื่อราตรีนั้นล่วงแล้ว จึงทูลให้พระผู้มีพระภาค ซึ่งมีภิกษุหนึ่งแสนเป็นบริวาร ฉันโภชนะแห่งข้าวสาลีหอมอันมีแกงและกับมีรสต่างๆ พร้อมด้วยข้าวยาคูและของเคี้ยวนานาชนิด ในเรือนของตน. ในเวลาเสร็จภัตกิจจึงคิดว่า เราปรารถนาตำแหน่งที่สำคัญ แต่เรายังมิได้ถวายทานอันสมควร แล้วปรารถนา

---

[๑] ฉ. ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺโต.
[๒] สี. คนฺธมาลาทามาทีหิ.
[๓] สี. ...ขชฺชกาทิปริวารํ.
[๔] สี. มยา.

ตำ ฐานนฺตรำ ปตฺเถตุำ, อนุปฏิปาฏิยา สตฺต ทิวเส[๑] ทานำ ทตฺวา ปตฺเถสฺสามี"ติ.

ตำแหน่งนั้นในวันเดียวเท่านั้น เราจักถวายทานตลอด ๗ วัน ตามลำดับแล้วจึงปรารถนา.

โส เตเนว นิยาเมน สตฺต ทิวเส มหาทานำ[๒] ทตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน ทุสฺสโกฏฺฐาคารำ วิวราเปตฺวา อุตฺตมำ ติจีวรปฺปโหนกำ สุขุมวตฺถำ พุทฺธสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา ภิกฺขสตสหสฺสสฺส จ ติจีวรำ ทตฺวา ตถาคตำ อุปสงฺกมิตฺวา "ภนฺเต โย โส ภิกฺขุ ตุเมฺหหิ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก เอตทคฺเค ฐปิโต, อหมฺปิ โส ภิกฺขุ วิย อนาคเต อุปฺปชฺชนกพุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปฏิสมฺภิทาปตฺตานำ อคฺโค ภเวยฺยนฺ"ติ วตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ปตฺถนำ อกาสิ.

โส กุฏุมพีนั้นถวายมหาทานตลอด ๗ วัน โดยทำนองนั้นนั่นเทียว ในเวลาเสร็จภัตกิจจึงสั่งให้เปิดเรือนคลังผ้า เลือกเอาผ้าเนื้อละเอียด อย่างที่พอทำไตรจีวรอย่างดีได้วางไว้แทบพระบาทแห่งพระพุทธเจ้า และถวายไตรจีวรแด่ภิกษุหนึ่งแสนรูปแล้วเข้าเฝ้าพระตถาคตทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ออกบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้จะทรงอุบัติขึ้นในอนาคตแล้ว พึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา เหมือนภิกษุที่พระองค์ทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะในที่สุดวันที่ ๗ แต่วันนี้เถิด ดังนี้แล้วหมอบ ณ บาทมูลของพระศาสดา กระทำความปรารถนาแล้ว.

สตฺถา ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวำ ทิสฺวา "อนาคเต อิโต กปฺปสตฺตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุทฺโธ โลเก

พระศาสดา ทรงเห็นว่าความปรารถนาของกุฏุมพีนั้น จะสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่า "ต่อไปในอนาคต อีกแสนกัปนับแต่กัปนี้ไป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม

---

[๑] สี. สตฺตทิวสำ.
[๒] ฉ. มหาทานานิ.

อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตว ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี"ติ พฺยากาสิ. วุตฺตมฺปิ เจตं **อปทาเน**[๑] :

จักทรงอุบัติขึ้นในโลก ความปรารถนาของท่าน จักสำเร็จในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น". สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้**ในคัมภีร์อปทาน**ว่า

"ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน
สพฺพโลกวิทู มุนิ
อิโต สตสหสฺสมฺหิ
กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา.

"ในกัปถัดจากภัทรกัปนี้ไปแสนกัป พระพิชิตมารพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้รู้แจ้งโลกทั้งปวง เป็นมุนี มีจักษุ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว.

โอวาทโก วิญฺญาปโก
ตารโก สพฺพปาณินं
เทสนากุสโล พุทฺโธ
ตาเรสิ ชนตं พหุं.

พระองค์ตรัสสอน ทรงแสดงให้สัตว์รู้ชัดได้ ทรงยังสรรพสัตว์ให้ข้ามวัฏสงสาร ทรงฉลาดในเทศนา เป็นผู้เบิกบาน ทรงช่วยให้ประชุมชนเป็นอันมากข้ามพ้นไป.

อนุกมฺปโก การุณิโก
หิเตสี สพฺพปาณินं
สมฺปตฺเต ติตฺถิเย สพฺเพ
ปญฺจสีเล ปติฏฺฐหิ.[๒]

พระองค์เป็นผู้อนุเคราะห์ประกอบด้วยพระกรุณา แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลให้แก่สรรพสัตว์ ยังเหล่าเดียรถีย์ที่มาเฝ้า ให้ดำรงอยู่ในเบญจศีลได้ทุกคน.

เอวं นิรากุลं[๓] อาสิ
สุญฺญตं ติตฺถิเยหิ จ

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระศาสดาจึงไม่มีความอากูล ว่างสูญจากเหล่า

---

๑ ขุ. อ. ๓๓/๑๒๗/๒๐๓.
๒ ฉ. ปติฏฺฐปิ.
๓ ฉ. นิรากุโล.

วิจิตฺตํ อรหนฺเตหิ
วสีภูเตหิ ตาทิภิ.
รตนานฏฺฐปญฺญาสํ
อุคฺคโต โส มหามุนิ
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส
พตฺตึสวรลกฺขโณ.[๑]

เดียรถีย์ วิจิตรด้วยพระอรหันต์ผู้คงที่ มีความชำนิชำนาญ. พระมหามุนี พระองค์นั้น สูงประมาณ ๕๘ ศอก พระฉวีวรรณงามคล้ายทองคำอันล้ำค่า มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ.

วสฺสสตสหสฺสานิ
อายุ วิชฺชติ ตาวเท
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส
ตาเรสิ ชนตํ พหุ.

ครั้งนั้น มนุษย์มีอายุได้ประมาณหนึ่งแสนปี พระชินสีห์พระองค์นั้นเมื่อดำรงพระชนม์อยู่ โดยกาลประมาณเท่านั้น ได้ทรงยังประชุมชนเป็นอันมาก ให้ข้ามพ้นวัฏสงสารไปได้.

ตทาหํ หํสวติยา
พฺราหฺมโณ เวทปารคู
อุเปตฺวา[๒] สพฺพโลกคฺคํ
อสฺโสสึ ธมฺมเทสนํ.

ครั้งนั้น เราเป็นพราหมณ์ชาวเมืองหงสวดี เรียนจบไตรเพท ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ผู้เลิศกว่าสัตวโลกทั้งปวงแล้ว สดับพระธรรมเทศนา.

ตทา โส[๓] สาวกํ ธีโร
ปภินฺนปฏิสมฺภิทํ[๔]

ครั้งนั้น พระธีรเจ้าพระองค์นั้น ทรงตั้งสาวกผู้แตกฉาน ในปฏิสัมภิทา

---

๑ ฉ. พาตฺตึส....
๒ ฉ. อุเปจฺจ.
๓ โป. ฉ. ตาทิสํ.
๔ ฉ. ปภินฺนมติโคจรํ.

อตฺเถ ธมฺเม นิรุตฺเต จ
ปฏิภาเน จ โกวิทำ.

ฉลาดในอรรถธรรมนิรุติและปฏิภาณ.

จเปสิ เอตทคฺคมฺหิ
ตำ สุตฺวา มุทิโต อหำ
สสาวกำ ชินวรำ
สตฺตาหำ โภชยึ ตทา.

ในตำแหน่งเอตทัคคะ เขาได้ฟัง
ดังนั้นแล้ว ก็ชอบใจ จึงได้นิมนต์
พระชินเจ้า พร้อมด้วยพระสาวก
ให้ฉันถึง ๗ วัน ในกาลนั้น.

ทุสฺเสหิ ฉาทยิตฺวาน[๑]
สสิสฺสำ พุทฺธสาครำ[๒]
นิปจฺจ ปาทมูลมฺหิ
ตณฺหานำ ปตฺถยึ อหำ.

เรายังพระพุทธเจ้าผู้เปรียบด้วยสาคร
พร้อมทั้งพระสาวก ให้ครองผ้าแล้ว
หมอบลงแทบบาทมูล ปรารถนา
ฐานันดรนั้น.

ตโต อโวจ โลกคฺโค
ปสฺสเถตำ ทิชุตฺตมำ[๓]
วินตำ ปาทมูลมฺหิ[๔]
กมโลทรสปฺปภำ.

ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่า
โลกได้ตรัสว่า จงดูพราหมณ์ผู้สูงสุด
ที่หมอบอยู่แทบเท้านี้ ผู้มีรัศมี
เหมือนกลีบดอกบัว.

เสฏฺฐำ พุทฺธสฺส[๕] ภิกฺขุสฺส
ฐานำ ปตฺถยเต อยำ
ตาย สทฺธาย จาเคน
สทฺธมฺมสฺสวเนน จ.

พราหมณ์นี้ ปรารถนาตำแหน่ง
แห่งภิกษุผู้แตกฉาน ซึ่งเป็น
ตำแหน่งประเสริฐสุด เพราะการ
บริจาคทานด้วยศรัทธานั้น และ
เพราะการสดับพระธรรมเทศนา.

---

๑ ฉ. ทุสฺเสหจฺฉาทยิตฺวาน.
๒ ม. สสิสฺสำ พุทฺธิสาครำ.
๓ สี. กุฏฺมพิกำ, ทฺวิชุตฺตมำ.
๔ ฉ. ปาทมูลำ เม.
๕ ฉ. อิ. พุทฺธเสฏฺฐสฺส.

สพฺพตฺถ สุขิโต หุตฺวา
สสิริตฺวา ภวาภเว
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน
ลจฺฉเสตํ มโนรถํ.

พราหมณ์จักเป็นผู้ถึงสุข ในทุกภพ
ท่องเที่ยวไป ในภพน้อยใหญ่
จักได้สมมโนรถเช่นนี้.

สตสหสฺเส อิโต กปฺเป
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม นาเมน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในกัป ถัดจากกัปนี้ไปแสนกัป
พระศาสดา มีพระนามว่า โคดม
ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช
จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก.

ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท
โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต
โกฏฺฐิโก นาม นาเมน
เหสฺสติ สตฺถุสาวโก.

พราหมณ์ จักเป็นโอรสอันธรรม
เนรมิต เป็นสาวกของพระศาสดา
มีนามชื่อว่า โกฏฐิกะ.

ตํ สุตฺวา มุทิโต หุตฺวา
ยาวชีวํ ตทา ชินํ
เมตฺตจิตฺโต ปริจริ
ยโต[๑] ปญฺญา[๒]สมาหิโต.

เรา ได้ฟังพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว
เป็นผู้เบิกบาน มีจิตประกอบ
ด้วยเมตตา บำรุงพระชินเจ้า
ตราบเท่าสิ้นชีวิต ในครั้งนั้น
เพราะเราเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา.

เตน กมฺมวิปาเกน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตึสํ อคจฺฉหํ.

เพราะผลกรรมนั้น และเพราะการ
ตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์
แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

---

[๑] ฉ. อิ. สโต.
[๒] สี. ปญฺโญ.

สตานำ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ[๑]
เทวรชฺชมการยึ
สตานำ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ
จกฺกวตฺติ อโหสหำ.

เราได้เสวยราชสมบัติ ในเทวโลก ๓๐๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ครั้ง.

ปเทสรชฺชำ วิปุลำ
คณนาโต อสงฺขยำ
สพฺพตฺถ สุขิโต อาสึ.
ตสฺส กมฺมสฺส วาหสา.[๒]

และเป็นพระเจ้าประเทศราช อันไพบูลย์ โดยคณานับมิได้ เพราะกรรมนั้นนำไป เราจึงเป็นผู้ถึงความสุข ในทุกภพ.

ทุเว ภเว สำสรามิ
เทวตฺเต อถ มานุเส
อญฺญำ คตึ น ชานามิ[๓]
สุจิณฺณสฺส อิทำ ผลำ.

เราท่องเที่ยวไปแต่ในสองภพ คือในเทวดาและมนุษย์ เราไม่รู้จักคติอื่น นี้เป็นผลแห่งกรรมที่สร้างสมไว้ดี.

ทุเว กุเล ปชายามิ
ขตฺติเย วาปิ พฺราหฺมเณ
นีเจ กุเล น ชายามิ
สุจิณฺณสฺส อิทำ ผลำ.

เราเกิดแต่ในสองตระกูล คือตระกูลกษัตริย์และสกุลพราหมณ์ หาเกิดในตระกูลต่ำทรามไม่ นี้เป็นผลแห่งกรรมที่สร้างสมไว้ดี.

ปจฺฉิเม ภวสมฺปตฺเต
พฺรหฺมพนฺธุ อโหสหำ
สาวตฺถิยำ วิปฺปกุเล
ปจฺฉา ชาโต[๔] มหทฺธเน.

เมื่อถึงภพสุดท้าย เราเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ ในตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติมาก ในพระนครสาวัตถี.

---

[๑] สี. ตึสตกฺขตฺตุำ.
[๒] โป. สี. เตชสา.
[๓] ฉ. คจฺฉามิ.
[๔] ฉ. ปจฺจาชาโต.

มาตา จนฺทวตี นาม
ปิตา เม อสฺสลายโน
ยทา เม ปิตรํ พุทฺโธ
วินยิ สพฺพสุทฺธิยา.

มารดาของเราชื่อจันทวดี บิดาชื่อ
อัสสลายนะ ในคราวที่พระพุทธเจ้า
ทรงแนะนำบิดาเราเพื่อความบริสุทธิ์
ทุกอย่าง.

ตทา ปสนฺโน สุคเต
ปพฺพชึ อนคาริยํ
โมคฺคลฺลาโน อาจริโย
อุปชฺฌา[๑] สาริสมฺภโว.

เราเลื่อมใสในพระสุคตเจ้า ได้ออก
บวชเป็นบรรพชิต พระโมคคัลลานะ
เป็นพระอาจารย์ พระสารีบุตร
เป็นพระอุปัชฌาย์.

เกเสสุ ฉิชฺชมาเนสุ
ทิฏฺฐิ ฉินฺนา สมูลิกา
นิวาเสนฺโต จ กาสาวํ
อรหตฺตํ อปาปุณึ.[๒]

เราตัดทิฏฐิพร้อมด้วยมูลรากเสียได้
ในเมื่อกำลังปลงผม และเมื่อกำลัง
นุ่งผ้ากาสาวะ ก็ได้บรรลุอรหัต.

อตฺถธมฺมนิรุตฺตีสุ
ปฏิภาเณ จ เม มติ
ปภินฺนา เตน โลกคฺโค
เอตทคฺเค ฐเปสิ มํ.

เรามีปรีชาแตกฉาน ในอรรถธรรม
นิรุติและปฏิภาณ เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคผู้เลิศกว่าโลก จึง
ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ.

อสนฺทิฏฺฐํ วิยากาสึ
อุปติสฺเสน ปุจฺฉิโต
ปฏิสมฺภิทาสุ เตนาหํ
อคฺโค สมฺพุทฺธสาสเน.[๓]

เราอันท่านพระอุปติสสะไต่ถาม ใน
ปฏิสัมภิทา ก็แก้ได้ ไม่ขัดข้อง
เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นผู้เลิศ
ในพระพุทธศาสนา.

---

[๑] สี. อุปชฺโฌ.
[๒] ฉ. อรหตฺตมปาปุณึ.
[๓] สี. พุทฺธสฺส สาสเน.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ
ภวา สพฺเพ สมูหตา
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา
วิหรามิ อนาสโว.

เรา เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ภพทั้งปวง เราถอนขึ้นแล้ว เราตัดเครื่องผูกได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ประดุจพญาช้าง ฉะนั้น.

สฺวาคตํ วต เม อาสิ
พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก[๑]
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

เราได้มาอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาดีแล้วหนอ เราบรรลุวิชชา ๓ แล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส[๒]
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

เอวํ โส ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญญาณสมฺภารํ[๓] สมฺภรนฺโต อปราปรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ. โกฏฺฐิโกติสฺส[๔] นามํ อกํสุ. โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา พฺราหฺมณสิปฺเป นิปฺผตฺตึ นามเขาสั่งสมบุญและญาณสมภารอยู่ในภพนั้น ๆ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในเมืองสาวัตถี มารดาและบิดาขนานเขาว่าโกฏฐิกะ. เขาเจริญวัยแล้ว

---

๑ ฉ. มม พุทฺธสฺส สนฺติเก.
๒ สี. จตสฺโสปิ.
๓ สี. ปุญฺญสมฺภารํ.
๔ สี. โกฏฺฐิโตติสฺส.

คโต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปฏิสมฺภิทาสุ จิณฺณวสี หุตฺวา อภิญฺญาเต อภิญฺญาเต[๑] มหาเถเร อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโตปิ ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโตปิ ปฏิสมฺภิทาสุเยว ปญฺหํ ปุจฺฉิ. เอวมยํ เถโร ตตฺถ กตาธิการตาย จิณฺณวสีภาเวน จ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺโค ชาโต.

เรียนไตรเพท ถึงความสำเร็จในพราหมณศิลปะ วันหนึ่ง ไปเฝ้าพระศาสดาฟังธรรม กลับได้ศรัทธาบรรพชาแล้ว นับแต่วันที่ท่านอุปสมบทแล้วก็บำเพ็ญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา มีความชำนาญอันสั่งสมแล้วในปฏิสัมภิทา เข้าไปหาพระมหาเถระทั้งหลาย ผู้มีความรู้และความเข้าใจแล้ว ถามปัญหาบ้าง เข้าเฝ้าพระทศพลแล้ว ถามปัญหาบ้าง ล้วนแต่ถามปัญหาในปฏิสัมภิทาทั้งนั้น. เพราะเป็นผู้มีความดีได้กระทำไว้ในภพนั้น ๆ และเพราะเป็นผู้มีความชำนาญที่ได้สร้างสมไว้แล้ว ในปฏิสัมภิทานั้น พระเถระนี้ จึงเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลาย ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ด้วยประการฉะนี้.

อถ นํ สตฺถา มหาเวทลฺลสุตฺตนฺ[๒]ตอตฺถุปฺปตฺตึ กตฺวา ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ

ครานั้น พระศาสดาทรงแสดงมหาเวทัลลสูตร ให้เป็นอัตถุปบัติแล้ว ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุปฏิสัมภิทาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา พระ

---

[๑] สี. อภิญฺญาเต.
[๒] ม. มู. ๑๒/๕๓๖.

ยทิทำ มหาโกฏฺฐิโก"ติ.[๑] โส อปเรน สมเยน วิมุตฺติสุขำ ปฏิสำเวเทนฺโต อุทานวเสน.

มหาโกฏฐิกะเป็นเลิศ" ดังนี้. สมัยต่อมา ท่านเสวยวิมุตติสุขอยู่ ด้วยสามารถแห่งอุทาน.

ได้ยินว่า ท่านพระมหาโกฏฐิกเถระได้ภาษิตพระคาถาไว้อย่างนี้ว่า

๒. "อุปสนฺโต อุปรโต
มนฺตภาณี อนุทฺธโต
ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม
ทุมปตฺตำว มาลุโต"ติ

อิตฺถำ สุทำ อายสฺมา มหาโกฏฺฐิกตฺเถโร คาถำ อภาสิ.

๒. "บุคคลผู้สงบ งดเว้นจากการทำความชั่ว พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมทั้งหลายเสียได้ เหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไป ฉะนั้น".

ตตฺถ **อุปสนฺโตติ** มนจฺฉฏฺฐานำ อินฺทฺริยานำ อุปสมเนน นิพฺพิเสวนภาวกรเณน อุปสนฺโต. **อุปรโตติ** สพฺพสฺมา ปาปกรณโต โอรโต วิรโต. **มนฺตภาณีติ** มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย ปน อุปปริกฺขิตฺวา ภณตีติ มนฺตภาณี, กาลวาทีอาทิภาวำ อวิสฺสชฺเชนฺโตเยว ภณตีติ อตฺโถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปสนฺโต** ความว่า เข้าไปสงบระงับโดยกระทำให้มีความเสพผิดออกไป ด้วยการเข้าระงับอินทรีย์ อันมีมนินทรีย์เป็นที่ ๖. บทว่า **อุปรโต** ความว่า ละเว้น คืองดเว้นจากการกระทำบาปทั้งปวง. บทว่า **มนฺตภาณี** ได้แก่ ปัญญา ท่านเรียกว่า มันตา ก็บุคคลชื่อว่ามันตภาณี เพราะวิเคราะห์ว่า เข้าไปพิจารณาแล้วจึงกล่าวด้วยปัญญานั้น อธิบายว่า กล่าวไม่ละความเป็นผู้มีปกติ กล่าวตามกาลเป็นต้นนั่นเทียว.

---

[๑] องฺ. เอกก. ๒๐/๓๒.

มนฺตภณนวเสน วา ภณตีติ มนฺตภาณี, ทุพฺภาสิตโต วินา[๑] อตฺตโน ภาสนวเสน[๒] จตุรงฺคสมนฺนาคตํ สุภาสิตเมว ภณตีติ อตฺโถ. ชาติอาทิวเสน อตฺตโน อนุกฺกํสนโต น อุทฺธโตติ **อนุทฺธโต**.

อีกนัยหนึ่ง ความว่า บุคคลชื่อว่ามันตภาณี เพราะอรรถว่า กล่าวไปตามอำนาจการกล่าวด้วยปัญญา, คือกล่าวแต่คำสุภาษิต ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ เท่านั้น เพราะการกล่าวของตนเว้นจากคำทุพภาษิต. บุคคลชื่อว่า **อนุทธตะ** เพราะอรรถว่า ไม่ยกขึ้นแล้ว โดยความไม่ยกตนว่าเป็นผู้ดีเลิศ ด้วยอำนาจชาติเป็นต้น.

อถวา ติณฺณํ[๓] กายทุจฺจริตานํ วูปสมเนน ตโต ปฏิวิรติยา อุปสนฺโต, ติณฺณํ มโนทุจฺจริตานํ อุปรมเณน ปชหเนน อุปรโต, จตุนฺนํ วจีทุจฺจริตานํ อปฺปวตฺติยา ปริมิตภาณิตาย มนฺตภาณี, ติวิธทุจฺจริตนิมิตฺตอุปฺปชฺชนกสฺส[๔] อุทฺธจฺจสฺส อภาวโต อนุทฺธโต. เอวํ ปน ติวิธทุจฺจริตปฺปหาเนน สุทฺเธ สีเล ปติฏฺฐิโต อุทฺธจฺจปฺปหาเนน สมาหิโต, ตเมว สมาธึ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา **ฐนาติ**

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าผู้สงบแล้ว เพราะความเข้าไปสงบกายทุจริต ๓ คือเพราะเว้นขาดจากกายทุจริต ๓ นั้น, ชื่อว่าผู้งดเว้นแล้ว เพราะงดเว้นคือเพราะละมโนทุจริต ๓, ชื่อว่าผู้กล่าวด้วยปัญญา เพราะเป็นผู้มีปกติ กล่าวคำที่กำหนดแล้ว โดยไม่ให้มโนทุจริต ๔ เป็นไป. ชื่อว่าผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะไม่มีอุทธัจจะอันจะเป็นเหตุให้ทุจริต ๓ เกิดขึ้น. ก็เพราะละทุจริต ๓ ได้ด้วยประการดังกล่าวนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ เพราะละอุทธัจจะเสียได้ จึงชื่อว่าเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น, บุคคลทำสมาธิ

---

[๑] สี. นตฺถิ.
[๒] สี. สาสนวเสน.
[๓] สี. ติณฺณํ วา.
[๔] สี. ติวิธํ ทุจฺจริตนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชนกสฺส.

ปาปเก **ธมฺเม** ลามกฏฺเฐน ปาปเก สพฺเพปิ สงฺกิเลสธมฺเม นิทฺธุนาติ, สมุจฺเฉทวเสน ปชหติ.

นั้นนั่นแหละ ให้เป็นปทัฏฐานแล้ว เจริญวิปัสสนา **ย่อมกำจัดบาปธรรมอันลามกเสียได้** ตามลำดับแห่งมรรค คือย่อมกำจัด ได้แก่ ย่อมละสังกิเลสธรรมแม้ทั้งปวง ที่ชื่อว่าลามก เพราะอรรถว่าต่ำทรามเสียได้ ด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน.

ยถา กึ? **ทุมปตฺตำว มาลุโต**, ยถา นาม ทุมสฺส รุกฺขสฺส ปตฺตำ ปณฺฑุปลาสำ มาลุโต วาโต ธุนาติ, พนฺธนโต วิโยเชนฺโต นีหรติ, เอวำ ยถาวุตฺตปฏิปตฺติยำ ฐิโต ปาปธมฺเม อตฺตโน สนฺตานโต นีหรติ, เอวมยำ เถรสฺส อญฺญาปเทเสน อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ โหตีติ เวทิตพฺพา.

ถามว่า เหมือนอะไร? ตอบว่า **เหมือนลมพัดใบไม้ ให้ร่วงหล่นไป ฉะนั้น**. ลมคือพายุ ย่อมพัดใบไม้ คือใบไม้ที่เหลืองของไม้ คือต้นไม้ ทำให้กระจัดกระจายจากขั้ว ชื่อฉันใด ผู้ที่ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติตามที่กล่าวแล้ว ก็ย่อมนำบาปธรรมออกไปจากสันดานของตนได้ฉันนั้น, พึงทราบว่า คาถาของพระเถระนี้เป็นคาถาพยากรณ์อรหัตผลโดยอ้างถึงอรหัตผล ด้วยประการฉะนี้.

เอตฺถ จ กายวจีทุจฺจริตปฺปหานวจเนน ปโยคสุทฺธึ ทสฺเสติ, มโนทุจฺจริตปฺปหานวจเนน อาสยสุทฺธึ. เอวำ ปโยคาสยสุทฺธสฺส "อนุทฺธโต"ติ อิมินา อุทฺธจฺจาภาววจเนน ตเทกฏฺฐตาย นีวรณปฺปหานำ ทสฺเสติ. เตสุ ปโยคสุทฺธิยา สีลสมฺปตฺติ วิภาวิตา,

ก็ในคาถานี้ ท่านแสดงปโยคสุทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งความพยายาม) ด้วยการกล่าวถึงการละกายทุจริตและวจีทุจริต, แสดงอาสยสุทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งเจตนา) ด้วยการกล่าวถึงมโนทุจริต, แสดงการละนิวรณ์ เพราะความที่บุคคลผู้มีปโยคะและอาสยะอันบริสุทธิ์อย่างนี้

อาสยสุทฺธิยา สมถภาวนาย อุปการก-ธมฺมปริคฺคโห, นีวรณปฺปหาเนน สมาธิ-ภาวนา, “ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม”ติ อิมินา ปญฺญาภาวนา วิภาวิตา โหติ.

เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่านนั้น ด้วยการกล่าวถึงความไม่มีความฟุ้งซ่าน ด้วยคำนี้ว่า อนุทฺธโต. บรรดาสุทธิทั้ง ๒ นั้น ท่านอธิบายสีลสมบัติด้วยปโยคสุทธิ, อธิบายการสงเคราะห์ธรรม อันเป็นอุปการะแก่สมถภาวนาด้วยอาสยสุทธิ, อธิบายสมาธิภาวนาด้วยการละนิวรณ์, ปัญญาภาวนา ย่อมเป็นอันท่านอธิบายแล้วด้วยบาทคาถานี้ว่า ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม.

เอวํ อธิสีลสิกฺขาทโย ติสฺโส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, ตทงฺคปฺปหานาทีนิ ตีณิ ปหานานิ อนฺตทฺวยปริวชฺชเนน สทฺธึ มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา[1] ปฏิปชฺชนํ, อปายภวาทีนํ[2] สมติกฺกมนูปาโย จ ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพา. อิมินา นเยน เสสคาถาสุปิ ยถารหํ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพา. อตฺถมตฺตเมว ปน ตตฺถ ตตฺถ อปุพฺพํ วณฺณยิสฺสาม. “อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา มหาโกฏฺฐิโก”ติ อิทํ ปูชาวจนํ, ยถา ตํ มหาโมคฺคลฺลาโนติ.

ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้ สิกขา ๓ มีสีลสิกขาเป็นต้น, คำสอนที่มีความงาม ๓ อย่าง, ปหานะ ๓ มีตทังคปหานะเป็นต้น. การปฏิบัติตามข้อปฏิบัติสายกลาง กับด้วยการเว้นที่สุด ๒ อย่าง และอบาย อันเป็นเครื่องก้าวล่วงอบายและภพเป็นต้น บัณฑิตพึงนำมาขยายประกอบความตามสมควร. บัณฑิตพึงทราบวาจาเป็นเครื่องประกอบความตามสมควร แม้ในคาถาที่เหลือ โดยนัยนี้. ส่วนข้าพเจ้าจักพรรณนาเฉพาะใจความ

---

[1] สี. อิ. ปฏิปทาย.
[2] สี. อิ. อปายภยาทีนํ.

ที่ยังไม่เคยพบในคาถานั้นเท่านั้น. คำว่า อิตฺถํ สุทฺ อายสฺมา มหาโกฏฺฐิโก นี้ เป็นคำกล่าวยกย่อง เช่นเดียวกับคำกล่าวยกย่องพระมหาโมคคัลลานะ ฉะนั้น..

มหาโกฏฺฐิกตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระมหาโกฏฐิกเถระ จบ.

๓. กงฺขาเรวตตฺเถรคาถา-วณฺณนา

ปญฺญํ อิมํ ปสฺสาติ อายสฺมโต กงฺขาเรวตสฺส คาถา. ตสฺส กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ เถโร ปทุมุตฺตรภควโต กาเล หํสวตีนคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺโต.

เอกทิวสํ พุทฺธานํ ธมฺมเทสนากาเล เหฏฺจา วุตฺตนเยน มหาชเนน สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต จิโต ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุ ฌานาภิรตานํ อคฺคฏฺจาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา "มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี"ติ จินฺเตตฺวา เทสนาวสาเน สตฺถารํ นิมนฺเตตฺวา เหฏฺจา วุตฺตนเยน มหาสกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ อาห "ภนฺเต อหํ อิมินา อธิการกมฺเมน อญฺญํ สมฺปตฺตึ น ปตฺเถมิ, ยถา ปน โส ภิกฺขุ ตุเมฺหหิ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก

๓. พรรณนาคาถาของพระกังขาเรวตเถระ

คาถาของท่านพระกังขาเรวตเถระมีคำเริ่มต้นว่า **ปญฺญํ อิมํ ปสฺส** ดังนี้. เรื่องของพระเถระนั้นมีเหตุเกิดอย่างไร ? คือ พระเถระแม้นี้มีในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่า ปทุมุตตระ มาบังเกิด ในสกุลพราหมณมหาศาล ในหงสวดีนคร.

วันหนึ่ง ในเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ท่านไปวิหารกับมหาชน โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง ยืนฟังธรรมอยู่ในที่สุดบริษัท เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุผู้ยินดียิ่งในฌาน. จึงคิดว่า "แม้เรา ก็ควรเป็นเหมือนภิกษุรูปนี้ในอนาคต" ดังนี้แล้ว ในเวลาจบเทศนา ทูลนิมนต์พระศาสดากระทำมหาสักการะ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลังแล้ว ทูลพระผู้มีพระภาคว่า "พระเจ้าข้า ด้วยกรรมคือความมุ่งหมายนี้ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น แต่ในอนาคตกาล ขอให้ข้าพระองค์พึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เข้าฌาน

ณายีนำ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต, เอวำ อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ณายีนำ อคฺโค ภเวยฺยนฺ"ติ ปตฺถนมกาสิ.

ในศาสนา ของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เหมือนอย่างภิกษุที่พระองค์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เข้าฌาน ในที่สุดแห่งวันที่ ๗ แต่ในวันนี้เถิด พระเจ้าข้า" ได้กระทำความปรารถนาไว้แล้ว.

สตฺถา อนาคตำ โอโลเกตฺวา นิปฺผชฺชนภาวำ ทิสฺวา "อนาคเต กปฺปสตสหสฺสาวสาเน โคตโม นาม พุทฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตฺวำ ณายีนำ อคฺโค ภวิสฺสสี"ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิ.

พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคต ทรงเห็นว่าความปรารถนาจะสำเร็จจึงทรงพยากรณ์ว่า "ในอนาคตกาล ล่วงไปแสนกัปพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักเสด็จอุบัติขึ้น ในศาสนาของพระโคดมนั้นท่านจักเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุผู้เข้าฌานทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

โส ยาวชีวำ กลฺยาณกมฺมำ กตฺวา กปฺปสตสหสฺสำ เทวมนุสฺเสสุ สำสริตฺวา อมฺหากำ ภควโต กาเล สาวตฺถินคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺโต ปจฺฉาภตฺตำ ธมฺมสฺสวนตฺถำ คจฺฉนฺเตน มหาชเนน สทฺธึ วิหารำ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต ฐิโต ทสพลสฺส ธมฺมกถำ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปทำ ลภิตฺวา กมฺมฏฺฐานำ กถาเปตฺวา ฌานปริกมฺมำ[๑]

ท่านกระทำแต่กรรมดีจนตลอดชีพ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถึงแสนกัป ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของพวกเราทั้งหลาย จึงมาบังเกิดในสกุลที่มีโภคะมาก ในกรุงสาวัตถี ไปวิหารกับมหาชนผู้ไปอยู่เพื่อฟังธรรมในภายหลังภัต ยืนอยู่ท้ายบริษัท ฟังธรรมกถาของพระทศพลได้ศรัทธาออกบวชได้อุปสมบทแล้ว ให้ตรัสบอกกรรมฐานแล้วกระทำฌาน

---

[๑] สี. ฌานเมว.

กโรนฺโต ฌานลาภี หุตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ.

บริกรรม จนได้ฌาน กระทำฌานให้เป็นบาทบรรลุพระอรหัตแล้ว.

โส เยภุยฺเยน ทสพเลน สมาปชฺชิตพฺพสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺโต อโหรตฺตํ ฌาเนสุ จิณฺณวสี อโหสิ. อถ นํ สตฺถา "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ฌายีนํ ยทิทํ กงฺขาเรวโต"ติ[๑] ฌายีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ. วุตฺตมฺปิ เจตं **อปทาเน**[๒]

ท่านเข้าสมาบัติ ที่พระทศพลทรงเข้าโดยมาก สั่งสมวสีในฌานทั้งหลายตลอดวันและคืน. คราวนั้น พระศาสดาทรงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เข้าฌานว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเรา ผู้เข้าฌาน พระกังขาเรวตะเป็นเลิศ" ดังนี้. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้ในคัมภีร์**อปทาน**ว่า

"ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน
สพฺพธมฺเมสุ จกฺขุมา
อิโต สตสหสฺสมฺหิ
กปฺเป อุปฺปชฺชิ นายโก.

"ในแสนกัป แต่ภัทรกัปนี้ พระพิชิตมาร พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้มีพระจักษุ ในธรรมทั้งปวง เป็นพระผู้นำ.

สีหหนุ พฺรหฺมคิโร[๓]
หํสทุนฺทุภิสาวโน[๔]
นาควิกฺกนฺตคมโน
จนฺทสูราทิกปฺปโก.

มีพระหนุเหมือนสีหะ พระดำรัสเหมือนพรหม พระสุรเสียงดุจหงส์และกลองใหญ่ เสด็จดำเนินดุจช้าง มีพระรัศมีดุจรัศมีของจันทเทพบุตรเป็นต้น.

---

๑ องฺ. เอกก. ๒๐/๓๑.
๒ ขุ. อ. ๓๓/๑๓๒/๒๒๒.
๓ สี. พฺรหฺมสโร.
๔ สี. หํสทุนฺทุภินิสฺสโร, ฉ. หํสทุนฺทุภินิสฺสโน, อิ. หํสทุนฺทรภินิสฺสวโน.

มหามติ มหาวีโร มีพระปรีชามาก มีความเพียรมาก
มหาฌายี มหาคติ[๑] มีความเพ่งพินิจมาก มีคติใหญ่
มหาการุณิโก นาโถ ประกอบด้วยพระมหากรุณา เป็น
มหาตมวิธ๎สโน.[๒] ที่พึ่งของสัตว์ กำจัดความมืดใหญ่.

ส กทาจิ[๓] ติโลกค๎โค เสด็จอุบัติขึ้นคราวหนึ่ง พระ
เวเนย๎ยं วินย๎ं[๔] พหุ๎ สัมพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าไตรโลก เป็น
ธม๎มं เทเสสิ สม๎พุท๎โธ มุนี ทรงทราบวาระจิตของสัตว์
สต๎ตจิต๎ตวิทู[๕] มุนิ. พระองค์นั้น ทรงแนะนำเวไนยสัตว์
เป็นอันมาก ทรงแสดงพระธรรม
เทศนาอยู่.

ฌายี ฌานรตं วีรं พระพิชิตมาร ตรัสสรรเสริญภิกษุ
อุปสน๎ตं อนาวิลं ผู้มีปกติเพ่งพินิจ ยินดีในฌาน
วณ๎ณยน๎โต ปริสติ มีความเพียรสงบระงับ ไม่ขุ่นมัว
โตเสสิ ชนตं ชิโน. ในท่ามกลางบริษัท ทรงทำให้
ประชาชนยินดี.

ตทาหं หํสวติยา ครั้งนั้น เราเป็นพราหมณ์ เรียน
พ๎ราหม๎มโณ เวทปารคู จบไตรเพท ในพระนครหงสวดี
ธม๎มं สุต๎วาน มุทิโต ได้สดับพระธรรมเทศนา ก็ชอบใจ
ตं ฐานं อภิปต๎ถยึ. จึงปรารถนาฐานันดรนัน.

---

[๑] ฉ. มหาพโล.
[๒] สี. โป. มหาตมวิโนทโน, ฉ. มหาตมปนูทโน.
[๓] ม. สกิเทว.
[๔] ม. วินเยปิฎเกวินยं ปิฎกं, สี. เวเนย๎ยวินเย.
[๕] ฉ. สต๎ตาสยวิทู.

ตทา ชิโน วิยากาสิ
สมฺมชฺเฌ วินายโก
มุทิโต โหหิ ตฺวํ พฺรหฺเม
ลจฺฉเสตํ มโนรถํ.

ครั้งนั้น พระพิชิตมารผู้เป็นพระผู้นำชั้นพิเศษ ได้ตรัสพยากรณ์ในท่ามกลางสงฆ์ว่า จงดีใจเถิดพราหมณ์ ท่านจักได้ฐานันดรนี้ตามความประสงค์.

สตสหสฺสิโต กปฺเป
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม นาเมน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในแสนแต่กัปนี้ พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก.

ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท
โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต
เรวโต นาม นาเมน
เหสฺสติ สตฺถุ สาวโก.

ท่านจักได้เป็นธรรมทายาท ของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนรมิต เป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่าเรวตะ.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตึสํ อคญฺฉหํ.

เพราะกรรมที่ทำไว้ดี และเพราะการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ
ชาโตหํ โกลิเย ปุเร
ขตฺติเย กุลสมฺปนฺเน
อิทฺเธ ผีเต มหทฺธเน.

บัดนี้ ในภพสุดท้าย เราเกิดในสกุลกษัตริย์ อันมั่งคั่งสมบูรณ์มีทรัพย์มากมายในโกลิยนคร.

ยทา กปิลวตฺถุสฺมึ
พุทฺโธ ธมฺมํ อเทสยิ

ในคราวที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ในพระนคร

ตทา ปสนฺโน สุคเต
ปพฺพชึ อนคาริยํ.

กบิลพัสดุ์ เราเลื่อมใสในพระพุทธ-
เจ้า จึงออกบวชเป็นบรรพชิต.

กงฺขา เม พหุลา[๑] อาสิ
กปฺปากปฺเป ตหึ ตหึ
สพฺพํ ตํ วินยิ พุทฺโธ
เทเสตฺวา ธมฺมมุตฺตมํ.

ความสงสัยของเรา ในสิ่งที่เป็น
กัปปิยะและอกัปปิยะนั้น ๆ มีมาก
พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรม
อันอุดม แนะนำข้อสงสัยทั้งปวงนั้น.

ตโตหํ ติณฺณสํสาโร
ตทา ฌานสุเข รโต
วิหรามิ ตทา พุทฺโธ
มํ ทิสฺวา เอตทพฺรวิ.

ต่อแต่นั้น เราก็ข้ามพ้นสังสารวัฏ
เป็นผู้ยินดีด้วยความสุขในฌานอยู่
ในครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทอด
พระเนตรเห็นเรา จึงได้ตรัส
พระพุทธภาษิตว่า

ยากาจิ กงฺขา อิธ วา หุรํ วา
สกเวทิยา[๒] วา ปรเวทิยา วา
เย ฌายิโน ตา ปชหนฺติ สพฺพา
อาตาปิโน พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา.

ความสงสัยในโลกนี้ หรือในโลกอื่น
ในความรู้ของตน หรือในความรู้
ของผู้อื่น อย่างใดอย่างหนึ่ง อัน
บุคคลผู้มีปกติเพ่งพินิจ มีความ
เพียรเผากิเลส ประพฤติพรหมจรรย์
ย่อมละได้ทั้งสิ้น.

สตสหสฺเส กตํ กมฺมํ
ผลํ ทสฺเสสิ เม อิธ
สุมุตฺโต สรเวโควฺ
กิเลเส ฌาปยึ มม.

กรรมที่ทำไว้ในแสนกัป ได้แสดง
ผลแก่เราแล้วในอัตภาพนี้ เราพ้น
กิเลสแล้วเหมือนลูกศรพ้นจากแล่ง
ฉะนั้น ได้เผากิเลสของเราเสียแล้ว.

---

[๑] สี. พหุโส.
[๒] ฉ. สเวทิยา.

[๑]ตโต มำ ฌานนิรตำ
ทิสฺวา[๑] โลกนฺตคู มุนิ
ฌายีนำ ภิกฺขูนำ อคฺโค
ปญฺญาเปสิ มหามติ.

ลำดับนั้น พระมุนีผู้มีปรีชามาก เสด็จถึงที่สุดแห่งโลก ทรงเห็นว่า เรายินดีในฌาน จึงแต่งตั้งให้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่ได้ฌาน.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ
ภวา สพฺเพ สมูหตา
นาโคว พนฺธนำ เฉตฺวา
วิหรามิ อนาสโว.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ภพทั้งปวงเราถอนขึ้นแล้ว เราตัดเครื่องผูกได้ เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ประดุจพญาช้าง ฉะนั้น ดังนี้.

สฺวาคตำ วต เม อาสิ
มม พุทฺธสฺส สนฺติเก
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตำ พุทฺธสฺส สาสนำ.

เราได้มาอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาดีแล้วหนอ เราบรรลุวิชชา ๓ แล้ว พระพุทธศาสนาเรากระทำเสร็จแล้ว.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.[๒]

ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เรากระทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนา เรากระทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

ตถา กตกิจฺโจ ปนายำ มหาเถโร ปุพฺเพ ทีฆรตฺตำ อตฺตโน กงฺขาปกตจิตฺตำ อิทานิ สพฺพโส วิคตกงฺขตญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา "อโห นูน มยฺหำ สตฺถุโน เทสนานุภาโว, เตเนตรหิ

อนึ่ง พระมหาเถระนี้ได้กระทำกิจเสร็จแล้วเช่นนั้น พิจารณาความที่จิตมีความสงสัยเป็นปกติของตน ในกาลก่อน และจิตที่ปราศจากความสงสัย ในบัดนี้ โดยประการทั้งปวง จึงเกิดความพอใจ

[๑-๑] ฉ. ตโต ฌานรตำ ทิสฺวา พุทฺโธ....
[๒] ม. พุทฺธานุสาสนนฺติ.

เอวํ วิคตกงฺโข อชฺฌตฺตํ วูปสนฺตจิตฺโต ชาโต"ติ สญฺชาตพหุมาโน ภควโต ปญฺญํ ปสංสนฺโต **"ปญฺญํ อิมํ ปสฺสา"**ติ อิมํ คาถมาห.

เป็นอันมากว่า อานุภาพเทศนาแห่งพระศาสดาของเรา น่าอัศจรรย์จริง เพราะเหตุนั้น ในบัดนี้ เราจึงตัดสงสัยเสียได้ มีจิตสงบระงับภายในแล้ว ดังนี้ เพื่อจะสรรเสริญปัญญา ของพระผู้มีพระภาค จึงกล่าวคาถานี้ว่า **"ปญฺญํ อิมํ ปสฺส"** ดังนี้เป็นต้น.

(๓. ปญฺญํ อิมํ ปสฺส ตถาคตานं อคฺคิ ยถา ปชฺชลิโต สีเว[๑] อาโลกทา จกฺขุททา ภวนฺติ เย อาคตานं วินยนฺติ กงฺขนฺติ).

(๓. "ท่านจงดูปัญญานี้ ของพระตถาคตทั้งหลาย เหมือนไฟอันรุ่งโรจน์ในเวลาเที่ยงคืน ฉะนั้น พระตถาคตเหล่าใด ย่อมกำจัดความสงสัยของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ผู้มาเฝ้าถึงสำนักของพระองค์ พระตถาคตเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ให้แสงสว่าง เป็นผู้ให้ดวงตา).

๓. ตตฺถ **ปญฺญนฺติ** ปกาเรหิ[๒] ชานาติ, ปกาเรหิ ญาเปตีติ จ ปญฺญา. เวเนยฺยานं อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิปฺปกาเร ธมฺมานं กุสลาทิเก ขนฺธาทิเก จ เทเสตพฺพปฺปกาเร ชานาติ, ยถาสภาวโต ปฏิวิชฺฌติ, เตหิ จ ปกาเรหิ ญาเปตีติ อตฺโถ. สตฺถุ

๓. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺญํ** ความว่า ธรรมชาติใด ย่อมรู้โดยประการทั้งหลายด้วย ย่อมให้ผู้อื่นรู้โดยประการทั้งหลายด้วย เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า ปัญญา. อธิบายว่า ย่อมรู้ปการมีอาสยะ อนุสัย จริยา และอธิมุตติ เป็นต้น ของเวไนยสัตว์

---

[๑] ฉ. อิ. นิสีเถ.
[๒] ฉ. ปกาเร.

เทสนาญาณญฺหิ อิธาธิปฺเปตํ, เตนาห "**อิมนฺ**"ติ. ตํ หิ อตฺตนิ สิทฺเธน เทสนาพเลน นยคฺคาหโต ปจฺจกฺขํ วิย อุปฏฺฐิตํ คเหตฺวา "**อิมนฺ**"ติ วุตฺตํ.

ทั้งหลาย วิธีการที่พึงแสดงบรรดาธรรม ทั้งหลาย มีกุศลเป็นต้น และขันธ์เป็นต้น คือเข้าใจตามความเป็นจริง และยังผู้อื่นให้เข้าใจโดยประการเหล่านั้น. ก็ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเทศนาญาณ ของพระศาสดา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "**อิมํ**" ดังนี้. ก็ท่านถือเอาเทศนาญาณนั้นที่ปรากฏ ดุจเห็นได้เฉพาะหน้า เพราะการถือเอานัยโดยกำลังแห่งเทศนาที่สำเร็จในตนแล้ว จึงกล่าวว่า **อิมํ** ดังนี้.

ยทคฺเคน วา สตฺถุ เทสนาญาณํ สาวเกหิ นยโต คยฺหติ, ตทคฺเคน อตฺตโน วิสเย ปฏิเวธญาณมฺปิ นยโต คยฺหเตว. เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ "อปิจ เม ภนฺเต ธมฺมนฺวโย วิทิโต"ติ.[1] **ปสฺสา**ติ วิมฺหยปฺปตฺโต อนียมโต อาลปติ

อีกนัยหนึ่ง เทศนาญาณของพระศาสดา อันสาวกทั้งหลายถือเอา โดยนัย ด้วยมรรคและผลอันเลิศใด แม้ปฏิเวธญาณในวิสัยของตน อันพระสาวกทั้งหลายย่อมถือเอาโดยนัยด้วยมรรคและผลอันเลิศนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีจึงกล่าวว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้สภาพที่คล้อยตามธรรม อันข้าพระองค์รู้แจ้งแล้ว" ดังนี้. ผู้ถึงความประหลาดใจ ย่อมร้องเรียกกันโดยคำที่ไม่กำหนดแน่นอนว่า **ปสฺส** อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่จิตของตนนั่นเอง เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาค เพื่อจะ

---

[1] ที. มหา. ๑๐/๙๘.

อตฺตโนเยว วา[๑] จิตฺตํ, ยถาห ภควา อุทาเนนฺโต "โลกมิมํ ปสฺส[๒] ปุถุ อวิชฺชาย ปเรตา ภูตา ภูตรตา ภวา อปริมุตฺตา"ติ.[๓]

ทรงเปล่งอุทานก็ตรัสว่า "ท่านจงดูโลกนี้ สัตว์ทั้งหลายจำนวนมาก ถูกอวิชชาครอบงำ หรือยินดีในขันธปัญจกที่เกิดแล้ว จึงไม่พ้นไปจากภพ".

ตถาคตานฺติ ตถา อาคมนาทิอตฺเถน[๔] ตถาคตานํ. ตถา อาคโตติ หิ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยาถาวโต[๕] อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย[๖] ตถาคโต,

บทว่า **ตถาคตานํ** ได้แก่ ชื่อว่าพระตถาคต เพราะอรรถว่า มีอันมาเหมือนอย่างนั้นเป็นต้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ อย่างนี้คือ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มาแล้วเหมือนอย่างนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า ไปแล้วเหมือนอย่างนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มาแล้วสู่ลักษณะอันแท้จริง ๑. ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ซึ่งธรรม อันแท้จริงตามความเป็นจริง ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะความเป็นผู้มีปกติเห็นสภาวะที่แท้จริง ๑. ชื่อว่าตถาคต เพราะเป็นผู้มีปกติกล่าวคำที่แท้จริง ๑

---

๑ สี. น ทิสฺสติ.
๒ ม. ปสฺสถ.
๓ ฉ. ปเรตํ ภูตํ ภูตรตํ ภวา อปริมุตฺตนฺติ,
ขุ. อุ. ๒๕/๑๒๒/๑๒๒.
๔ สี. อตฺเถหิ.
๕ สี. ยถาวโต.
๖ ม. ตถา....

ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนฏฺเจน ตถาคโตติ เอวํ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต.

ชื่อว่าตถาคต เพราะเป็นผู้สอนให้กระทำอย่างนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่าครอบงำ ๑.

ตถาย อาคโตติ ตถาคโต, ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ คโตติ ตถาคโต, ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถาวิโธติ ตถาคโต, ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคโต, ตเถหิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คตภาเวน ตถาคโตติ เอวมฺปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตติ อยเมตฺถ สงฺเขโป. วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยา อุทานฏฺฐกถายา[1] อิติวุตฺตกฏฺฐกถายา[2] จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าตถาคต เพราะเหตุ ๘ ประการอย่างนี้ คือชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มาแล้วโดยประการนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า ไปแล้วโดยประการนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า ถึงแล้วซึ่งลักษณะอันแท้จริง ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มาสู่ความจริงแท้ ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มีอย่างโดยประการนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า เป็นไปแล้วโดยประการนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะอรรถว่า มาแล้วโดยภาวะที่แท้จริงนั้น ๑ ชื่อว่าตถาคต เพราะภาวะที่ไปแล้วอย่างนั้น ๑ นี้เป็นความสังเขป ในคำว่าตถาคตนี้ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความพิสดาร พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในอรรถกถาอุทานและอรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถทีปนีนั่นแล.

---

[1] ปรมตฺถทีปนี อุทานฏฺฐกถา. ๑๖๐.
[2] ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตกฏฺฐกถา. ๑๕๓.

อิทานิ ตสฺสา ปญฺญาย อสาธารณ-วิเสสํ ทสฺเสตุ "**อคฺคิ ยถา**"ติอาทิ วุตฺตํ. **ยถา อคฺคี**ติ อุปมาวจนํ. **ยถา**ติ ตสฺส อุปมาภาวทสฺสนํ. **ปชฺชลิโต**ติ อุปเมยฺเยน สมฺพนฺธทสฺสนํ.

บัดนี้ เพื่อแสดงคุณวิเศษที่ไม่ทั่วไปแห่งปัญญานั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **อคฺคิ ยถา** ดังนี้เป็นต้น. คำว่า **อคฺคิ ยถา** เป็นคำอุปมา. บทว่า **ยถา** เป็นคำแสดงถึงความอุปมาแห่งไฟนั้น. บทว่า **ปชฺชลิโต** เป็นคำแสดงถึงความสัมพันธ์ด้วยสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ.

สีเวติ กิจฺจกรณกาลทสฺสนํ. อยํ เหตฺถ อตฺโถ : ยถา นาม นิสีเถ รตฺตียํ จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร วตฺตมาเน อุนฺนเต ฐาเน ปชฺชลิโต อคฺคิ ตสฺมึ ปเทเส ตมคตํ วิธมนฺตํ ติฏฺฐติ, เอวเมว ตถาคตานํ อิมํ เทสนาญาณสงฺขาตํ สพฺพโส เวเนยฺยานํ[๑] สํสยตมํ วิธมนฺตํ ปญฺญํ ปสฺสาติ. ยโต เทสนาวิลาเสน สตฺตานํ ญาณมยํ อาโลกํ เทนฺตีติ **อาโลกทา**.

บทว่า **สีเว** เป็นคำแสดงถึงเวลากระทำกิจ. ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ เมื่อความมืดอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นไปอยู่ในราตรี ไฟที่ส่องสว่างอยู่ในที่สูง ย่อมกำจัดความมืดในประเทศนั้นตั้งอยู่ ฉันใด ท่านจงดูพระปรีชาอันขจัดมืด คือความสงสัยแห่งเวไนยสัตว์ โดยประการทั้งปวง กล่าวคือเทศนาญาณนี้ ของพระตถาคตฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะความที่พระตถาคตทั้งหลาย ให้แสงสว่าง คือปัญญาแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยความงดงามแห่งเทศนา เหตุนั้น พระองค์จึงชื่อว่า **เป็นผู้ให้แสงสว่าง.**

ปญฺญามยเมว จกฺขุ ททนฺตีติ **จกฺขุทา**. ตทุภยมฺปิ กงฺขาวินยปทฏฺฐานเมว กตฺวา ทสฺเสนฺโต "**เย อาคตานํ วินยนฺติ** พระตถาคตทั้งหลาย **ชื่อว่าเป็นผู้ให้ดวงตา** เพราะอรรถว่า ให้ดวงตาอันสำเร็จด้วยปัญญานั่นเอง. พระเถระ

---

[๑] ม. วิเนยฺยานํ.

กงฺขนฺ"ติ อาห. **เย** ตถาคตา อตฺตโน สนฺติกำ **คตานำ**[๑] อุปคตานำ เวเนยฺยานำ "อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธานนฺ"ติอาทินยปฺปวตฺตำ[๒] โสฬสวตฺถุกำ "พุทฺเธ กงฺขติ ธมฺเม กงฺขตี"ติอาทินยปฺปวตฺตำ อฏฺฐวตฺถุกญฺจ **กงฺขำ** วิจิกิจฺฉำ **วินยนฺติ** เทสนานุภาเวน อนวเสสโต วิธมนฺติ วิทฺธำเสนฺติ. วินยกุกฺกุจฺจสงฺขาตา ปน กงฺขา ตพฺพินเยเนว วินีตา โหตีติ.

เมื่อจะแสดงคำแม้ทั้ง ๒ นั้น ทำให้มีการกำจัดความสงสัยเป็นปทัฏฐานนั่นเทียว จึงกล่าวว่า "**เย อาคตานำ วินยนฺติ กงฺขำ**" ดังนี้. พระตถาคต**เหล่าใดย่อมขจัดความสงสัย** คือความแคลงใจอันมีวัตถุ ๑๖ ซึ่งเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า "ในอดีตกาล เราได้มีแล้วหรือหนอ" ดังนี้ และมีวัตถุ ๘ ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า "สงสัยในพระพุทธเจ้า สงสัยในพระธรรม" ดังนี้ ของสัตว์ทั้งหลาย **ผู้ไปแล้ว** คือ เข้าไปแล้วสู่สำนักของพระองค์ ย่อมขจัด คือทำลายไม่ให้เหลือ ด้วยอานุภาพแห่งเทศนา. ส่วนความสงสัย กล่าวคือความกังวลในวินัย ย่อมเป็นอันท่านกำจัดแล้ว ด้วยการกำจัดความสงสัยนั่นนั่นเทียว.

อปโร นโย. ยถา อคฺคิ นิสีเถ รตฺติภาเค ปชฺชลิโต ปญฺญาตชาโล สมุชฺชโล[๔] อุจฺจาสเน[๕] จิตานำ โอภาส-

อีกนัยหนึ่ง เหมือนอย่างไฟ รุ่งเรืองแล้ว คือปรากฏเปลว ได้แก่ลุกโพลงขึ้นในเวลาเที่ยงคืน　　คือส่วนแห่งราตรี

---

๑ ฉ. อาคตานำ.
๒ ม. มู. ๑๒/๑๔, สำ. นิ. ๑๖/๓๒.
๓ อิ. ธมฺเม กงฺขติ สงฺเฆ กงฺขตีติ อาที..., อภิ. สำ. ๓๔/๒๖๔.
๔ ฉ. สมุชฺชลำ.
๕ สี. อจฺจาสนฺเน.

ทานมตฺเตน อนฺธการํ วิธมิตฺวา สมวิสมํ วิภาเวนฺโต อาโลกทโท โหติ, อจฺจาสนฺเน ปน จิตานํ ตं[๑] สุปากฏํ กโรนฺโต จกฺขุกิจฺจกรณโต จกฺขุทโท นาม โหติ, เอวเมว[๒] ตถาคตา อตฺตโน ธมฺมกายสฺส ทูเร จิตานํ อกตาธิการานํ ปญฺญาปชฺโชเตน โมหนฺธการํ วิธมิตฺวา กายวิสมาทิสมวิสมं[๓] วิภาเวนฺตา อาโลกทา ภวนฺติ, อาสนฺเน จิตานํ ปน กตาธิการานํ ธมฺมจกฺขุ อุปฺปาเทตา[๔] จกฺขุททา ภวนฺติ.

ย่อมขจัดความมืด ทำที่เสมอและไม่เสมอ ให้แจ่มชัด ให้แสงสว่างด้วยเหตุเพียง ให้โอภาสแก่ชนทั้งหลายผู้ยืนอยู่ในที่สูง แต่ผู้ที่อยู่ในที่ต่ำ ก็ทำที่นั้นให้ปรากฏดี ย่อมชื่อว่าให้ดวงตา โดยการกระทำกิจแห่งดวงตา ฉันใด พระตถาคต ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กำจัดความมืดคือโมหะ ทำสิ่งที่เสมอและไม่เสมอ มีความไม่เสมอทางกายเป็นต้น ให้เห็นแจ้ง ย่อมให้แสงสว่างด้วยแสงสว่างคือปัญญาแก่ผู้ที่อยู่ในที่ไกลแห่งธรรมกายของตน ซึ่งยังมิได้กระทำความดีไว้ แต่สำหรับผู้ที่อยู่ในที่ใกล้ ซึ่งได้กระทำความดีไว้ก็ย่อมประทานดวงตาทำให้ธรรมจักษุเกิดขึ้น.

เย เอวํภูตา อตฺตโน วจีโคจรํ อาคตานมาทิสานมฺปิ กงฺขาพหุลานํ กงฺขํ วินยนฺติ อริยมคฺคสมุปฺปาทเนน วิธมนฺติ, เตสํ ตถาคตานํ ปญฺญํ ญาณาติสยํ ปสฺสาติ โยชนา. เอวมยํ เถรสฺส อตฺตโน กงฺขาวิตรณปฺปกาสเนน อญฺญา-

ประกอบความว่า ชนเหล่าใดเป็นอย่างนี้ ย่อมกำจัดความสงสัย ของผู้ที่มากไปด้วยความสงสัย แม้เช่นกับด้วยเราผู้มาสู่วจีโคจรของตนเสียได้ คือก็ย่อมขจัดเสียได้ ด้วยการยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น ท่านจงดูปัญญา อันเป็นความดียิ่ง

---

[๑] สี. นตฺถิ.
[๒] สี. เอวเมวํ.
[๓] ม. กายสมกายสมาสมวิสมํ.
[๔] ฉ. อุปฺปาเทนฺโต.

พฺยากรณคาถาปิ โหติ. อยํ หิ เถโร ปุถุชฺชนกาเล กปฺปิเยปิ กุกฺกุจฺจโก หุตฺวา กงฺขาพหุลตาย "กงฺขาเรวโต"ติ ปญฺญาโต, ปจฺฉา ขีณาสวกาเลปิ ตเถว โวหรยิตฺถ.[๑] เตนาห "อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา กงฺขาเรวโต คาถํ อภาสิตฺถา"ติ. ตํ วุตฺตตฺถเมว.

แห่งญาณของพระตถาคตเจ้าเหล่านั้น เถิด. แม้คาถาเป็นเครื่องพยากรณ์อรหัตนี้ ย่อมมีแก่พระเถระด้วยการประกาศความก้าวล่วงความสงสัยของตนด้วยประการฉะนี้. ก็พระเถระนี้ ในเวลาเป็นปุถุชนเป็นผู้มีความรำคาญ แม้ในสิ่งที่เป็นกัปปิยะ เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยความสงสัย จึงปรากฏชื่อว่า "กังขาเรวตะ" ภายหลังแม้ในกาลที่เป็นพระขีณาสพ ท่านก็ยังกล่าวเช่นนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา กงฺขาเรวโต คาถํ อภาสิตฺถ (ได้ยินว่า ท่านพระกังขาเรวตะได้ภาษิตคาถาไว้ ด้วยประการดังนี้). คาถาประพันธ์นั้น มีอรรถตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว.

กงฺขาเรวตตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระกังขาเรวตเถระ จบ.

---

[๑] สี. โวหริตฺถ, โวหริยิตฺถ (?)

๔. ปุณฺณตฺเถรคาถาวณฺณนา

สพฺภิเรว สมาเสถาติ อายสฺมโต ปุณฺณตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ทสพลสฺส อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺโต อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถริ โลเก อุปฺปชฺชนฺเต[๑] เอกทิวสํ พุทฺธานํ ธมฺมเทสนากาเล เหฏฺฐา วุตฺตนเยน มหาชเนน สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต นิสีทิตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา "มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี"ติ จินฺเตตฺวา เทสนาวสาเน วุฏฺฐิตาย ปริสาย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา นิมนฺเตตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว มหาสกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ เอวมาห "ภนฺเต อหํ อิมินา อธิการกมฺเมน นาญฺญํ สมฺปตฺตึ ปตฺเถมิ. ยถา ปน โส ภิกฺขุ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต, เอวํ

๔. พรรณนาคาถาของพระปุณณเถระ

คาถา ของท่านพระปุณณเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **สพฺภิเรว สมาเสถ** ดังนี้ มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินมาว่า ก่อนที่พระปทุมุตตรพุทธเจ้าทรงอุบัติ พระเถระนี้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในหงสวดีนคร เจริญวัยแล้ว โดยลำดับเมื่อพระศาสดา ทรงบังเกิดในโลก ไปวัดกับมหาชน โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง ในเวลาพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ในวันหนึ่ง ก็นั่งท้ายบริษัทฟังธรรมอยู่ เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าพระธรรมกถึกทั้งหลาย จึงคิดว่า "ต่อไปในอนาคตแม้ตัวเราก็ควรเป็นเหมือนเช่นนี้" ในเวลาจบเทศนาเมื่อบริษัทลุกขึ้นไปแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระศาสดาทูลนิมนต์ กระทำมหาสักการะ โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นเทียว กราบทูลพระผู้มีพระภาคอย่างนี้แล้ว ตั้งความปรารถนาว่า "พระเจ้าข้า ด้วยการกระทำความมุ่งหมายนี้ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนา

---

[๑] สี. อุปฺปนฺเน.

อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ธมฺมกถิกานํ ภิกฺขูนํ อคฺโค ภเวยฺยนฺ"ติ ปตฺถนํ อกาสิ.

สมบัติอย่างอื่น แม้ข้าพระองค์ก็พึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกทั้งหลาย ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในอนาคตกาล เหมือนอย่างภิกษุที่พระองค์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าพระธรรมกถึกทั้งหลาย ในที่สุดวันที่ ๗ แต่วันนี้ ด้วยเถิด พระเจ้าข้า".

สตฺถา อนาคตํ โอโลเกตฺวา ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา "อนาคเต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุทฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตฺวํ ปพฺพชิตฺวา ธมฺมกถิกานํ อคฺโค ภวิสฺสสี"ติ พฺยากาสิ.

พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคต ทรงเห็นว่าความปรารถนาของภิกษุนั้นจะสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่า "ในอนาคตล่วงไปอีกแสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักทรงอุบัติขึ้น ตัวท่านจักได้บวชในศาสนาของพระองค์ จักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกทั้งหลาย" ดังนี้.

โส ตตฺถ ยาวชีวํ กลฺยาณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต กปฺปสตสหสฺสํ ปุญฺญสมฺภารํ[๑] สมฺภรนฺโต เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล กปิลวตฺถุนครสฺส อวิทูเร โทณวตฺถุนามเก พฺราหฺมณคาเม พฺราหฺมณมหาสาลกุเล อญฺญาโกณฺฑญฺญตฺเถรสฺส[๒] ภาคิเนยฺโย หุตฺวา

ท่านกระทำกรรมดีงามตลอดชีพในอัตภาพนั้น เคลื่อนจากอัตภาพนั้น สั่งสมบุญและปัญญาอยู่ถึงแสนกัป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคของพวกเรา ได้มาบังเกิดเป็นหลานชายของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ ในสกุลพราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ ชื่อว่า

---

[๑] สี. ปุญฺญสมฺภารํ.
[๒] ฉ. อญฺญาสิโกณฺฑญฺญ...,
โป. สี. ม. อญฺญาตโกณฺฑญฺญ...

นิพฺพตฺติ. ตสฺส นามคฺคหณทิวเส โทณวัตถุ ไม่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ ในวัน
"ปุณฺโณ"ติ นามํ อกํสุ. ขนานนามของท่าน พวกญาติได้ตั้งชื่อว่า
"ปุณณะ".

โส สตฺถริ อภิสมฺโพธึ ปตฺวา เมื่อพระศาสดาทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณ
ปวตฺตวรธมฺมจกฺเก อนุปุพฺเพน ราชคหํ แล้ว ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ
คนฺตฺวา ตํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺเต เสด็จไปถึงนครราชคฤห์โดยลำดับ เข้า
อญฺญาโกณฺฑญฺญตฺเถรสฺส สนฺติเก อาศัยพระนครราชคฤห์ประทับอยู่ ท่าน
ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สพฺพํ ปุณณะนั้นออกบวชในสำนักของพระ
ปุพฺพกิจฺจํ[๑] กตฺวา ปธานมนุยุญฺชนฺโต อัญญาโกณฑัญญเถระ ได้อุปสมบทแล้ว
ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวาว ทำบุพกิจทุกอย่างแล้ว ประกอบความ
"ทสพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี"ติ เพียรเนือง ๆ อยู่ พอทำกิจแห่งบรรพชิต
มาตุลตฺเถเรน สทฺธึ สตฺถุ สนฺติกํ ให้ถึงที่สุดแล้ว ตั้งใจว่าจะไปเฝ้าพระ
อคนฺตฺวา กปิลวตฺถุสามนฺตาเยว ทศพล แต่ไม่ไปเฝ้าพระศาสดากับ
โอหียิตฺวา โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ พระเถระผู้เป็นลุง จึงชักช้าอยู่ในที่รอบ
กโรนฺโต น จิรสฺเสว วิปสฺสนํ กรุงกบิลพัสดุ์นั่นเอง กระทำกรรม
อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. ในโยนิโสมนสิการ พยายามขวนขวาย
วิปัสสนา ไม่นานก็บรรลุพระอรหัต
วุตฺตมฺปิ เจตं **อปทาเน**[๒] : สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวคาถาประพันธ์
ไว้ในอปทานดังต่อไปนี้ :

"อชฺฌายโก มนฺตธโร เราเป็นพราหมณ์ผู้เล่าเรียน ทรง
ติณฺณํ เวทาน ปารคู จำมนต์ จบไตรเพท พวกศิษย์

---

[๑] ม. สพฺพกิจฺจํ.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๗/๕๒.

ปุรกฺขโตมฺหิ สิสฺเสหิ　　ห้อมล้อมแล้วได้เข้าเฝ้าพระผู้มหามุนี
อุปคญฺฉึ นรุตฺตมํ.　　ผู้สูงสุดกว่านรชน.

ปทุมุตฺตโร โลกวิทู　　พระมหามุนี พระนามว่าปทุมุตตระ
อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห　　ทรงรู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องบูชาแล้ว
มม กมฺมํ ปกิตฺเตสิ[๑]　　ทรงประกาศกรรมของเราโดยย่อ.
สงฺขิตฺเตน มหามุนิ.

ตาหํ ธมฺมํ สุณิตฺวาน　　เราได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ถวายบังคม
อภิวาเทตฺวาน สตฺถุโน　　พระศาสดา ประคองอัญชลีมุ่งหน้า
อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาน　　เฉพาะทิศทักษิณ กลับไป.
ปกฺกามึ[๒] ทกฺขิณามุโข.

สงฺขิตฺเตน สุณิตฺวาน　　ครันได้ฟังธรรมโดยย่อแล้ว แสดง
วิตฺถาเรน อเทสยี[๓]　　ได้โดยพิสดาร ศิษย์ทุกท่านดีใจ
สพฺเพ สิสฺสา อตฺตมนา　　ฟังคำเราผู้กล่าวอยู่.
สุตฺวาน มม ภาสโต.

สกํ ทิฏฺฐึ วิโนเทตฺวา　　บรรเทาทิฏฐิของตนแล้ว ยังจิตให้
พุทฺเธ จิตฺตํ ปสาทยุ[๔]　　เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เปรียบ-
สงฺขิตฺเตนปิ เทเสมิ　　เหมือนเราฟังธรรม แม้โดยย่อแล้ว
วิตฺถาเรน ตเถวหํ.　　ก็แสดงได้โดยพิสดาร ฉะนั้น.

อภิธมฺมนยญฺโญหํ[๕]　　เราเป็นผู้ฉลาดในลักษณะ แห่ง
กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา　　พระอภิธรรม เป็นผู้ฉลาดในความ

---

[๑] ม. สกิตฺเตสิ.　　[๒] ฉ. ปกฺกมึ.
[๓] ฉ. อภาสยี.　　[๔] ม. ปสาทยี.
[๕] ฉ. อภิธมฺมนยญฺญูหํ.

สพฺเพสํ วิญฺญาเปตฺวาน
วิหรามิ อนาสโว.

หมดจดแห่งกถาวัตถุ สอนปวงชน
ให้รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

อิโต ปญฺจสเต กปฺเป
จตุโร สุปฺปกาสกา
สตฺตรตนสมฺปนฺนา
จตุทีปมฺหิ อิสฺสรา.

ใน ๕๐๐ กัปแต่ภัทรกัปนี้ มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ องค์ ผู้ปรากฏด้วยดี ทรงสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้งสี่.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราทำเสร็จแล้ว" ฉะนี้แล.

ตสฺส ปน ปุณฺณตฺเถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตา กุลปุตฺตา ปญฺจสตา อเหสุ. เถโร สยํ ทสกถาวตฺถุลาภิตาย เตปิ ทสหิ กถาวตฺถูหิ โอวทิ. เต ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา สพฺเพว อรหตฺตํ ปตฺตา. เต อตฺตโน ปพฺพชิตกิจฺจ[๑] มตฺถกปฺปตฺตํ ญตฺวา อุปชฺฌายํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหํสุ "ภนฺเต อมฺหากํ กิจฺจํ มตฺถกปฺปตฺตํ, ทสนฺนญฺจมฺห กถาวตฺถูนํ ลาภิโน, สมโย ทานิ โน[๒] ทสพลํ ปสฺสิตุนฺ"ติ.

ก็กุลบุตรที่บวชในสำนักพระปุณณเถระนั้นมีประมาณ ๕๐๐ รูป. พระเถระโอวาทภิกษุแม้เหล่านั้น ด้วยกถาวัตถุ ๑๐ เพราะความที่ท่านได้กถาวัตถุ ๑๐ ด้วยตนเอง. ภิกษุเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของท่านแล้วบรรลุพระอรหัตทุกรูปทีเดียว. ภิกษุเหล่านั้นรู้ว่ากิจแห่งบรรพชิตของตนถึงที่สุดแล้ว จึงเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์เรียนว่า "ท่านผู้เจริญ กิจของพวกกระผมถึงที่สุดแล้ว และพวกกระผมก็ได้กถาวัตถุ ๑๐, บัดนี้ เป็นสมัยที่พวกกระผมจะไปเฝ้าพระทศพล" ดังนี้.

---

[๑] ม. ปพฺพชฺชกิจฺจํ, โป. อิ. ปพฺพชฺชากิจฺจํ.
[๒] โป. อิ. ม. สมโย โน.

เถโร เตสํ วจนํ สุตฺวา จินฺเตสิ "มม ทสกถาวตฺถุลาภิตํ สตฺถา ชานาติ อหํ ธมฺมํ เทเสนฺโต ทส กถาวตฺถูนิ อมุญฺจิตฺวาว เทเสมิ. มยิ คจฺฉนฺเต สพฺเพปิเม ภิกฺขู มํ ปริวาเรตฺวา คจฺฉิสฺสนฺติ, เอวํ คณสงฺคณิตาย คนฺตฺวา ปน อยุตฺตํ มยฺหํ ทสพลํ ปสฺสิตุํ, อิเม ตาว คนฺตฺวา ปสฺสนฺตู"ติ เต ภิกฺขู อาห. "อาวุโส ตุเมฺห ปุรโต คนฺตฺวา ตถาคตํ ปสฺสถ, มม วจเนน จสฺส ปาเท วนฺทถ, อหมฺปิ ตุมฺหากํ คตมคฺเคนาคมิสฺสามี"ติ.

พระเถระ ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว คิดว่า "พระศาสดา ทรงทราบว่าเราเป็นผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ เราเมื่อจะแสดงธรรมก็แสดงไม่ละกถาวัตถุ ๑๐ เลย เมื่อเราไปพวกภิกษุเหล่านี้ทุกรูป ก็เดินห้อมล้อมเราไป ก็การไปเฝ้าพระทศพลด้วยความเป็นผู้คลุกคลีด้วยหมู่อย่างนี้ ไม่สมควรแก่เรา ภิกษุเหล่านี้จงไปเฝ้าก่อน" ดังนี้ จึงพูดกับภิกษุเหล่านั้นว่า "อาวุโสทั้งหลาย พวกท่านจงไปเฝ้าพระตถาคตก่อนเถิด และจงถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคตามคำของเรา แม้เราก็จักไปโดยทางที่พวกท่านทั้งหลายไปแล้ว".

เต เถรา สพฺเพปิ ทสพลสฺส ชาติภูมิรฏฺฐวาสิโน สพฺเพ ขีณาสวา สพฺเพ ทสกถาวตฺถุลาภิโน อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส โอวาทํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา[๒] เถรํ วนฺทิตฺวา อนุปุพฺเพน จาริกํ จรนฺตา สฏฺฐิโยชนมคฺคํ อติกฺกมฺม ราชคเห เวฬุวนมหาวิหารํ คนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุ.

พระเถระเหล่านั้นทุกรูปเป็นผู้มีชาติภูมิและอยู่ในรัฐเดียวกับพระทศพล ล้วนเป็นพระขีณาสพ ล้วนได้กถาวัตถุ ๑๐ รับโอวาทของพระอุปัชฌาย์ของตนแล้วไหว้พระเถระ เที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ล่วงระยะทาง ๖๐ โยชน์ ถึงมหาวิหารเวฬุวันในพระนครราชคฤห์ ถวายบังคมพระบาทพระทศพลแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

---

[๒] สี. อมทฺทิตฺวา.

อาจิณฺณํ โข ปเนตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อาคนฺตุเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปฏิสมฺโมทิตุนฺติ ภควา เตหิ สทฺธึ “กจฺจิ ภิกฺขเว ขมนียนฺ”ติอาทินา นเยน มธุรปฏิสนฺถารํ กตฺวา “กุโต จ ตุเมฺห ภิกฺขเว อาคจฺฉถา”ติ ปุจฺฉิ. อถ เตหิ “ชาติภูมิโต”ติ วุตฺเต “โก นุ โข ภิกฺขเว ชาติภูมิยํ ชาติภูมิกานํ ภิกฺขูนํ สพฺรหฺมจารีนํ เอวํ สมฺภาวิโต ‘อตฺตนา จ อปฺปิจฺโฉ อปฺปิจฺฉกถญฺจ ภิกฺขูนํ กตฺตา’ติ”[๑] ทสกถาวตฺถุลาภึ ภิกฺขุํ ปุจฺฉิ. เตปิ “ปุณฺโณ นาม ภนฺเต อายสฺมา มนฺตาณิปุตฺโต”ติ อาโรจยึสุ.

ก็การที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายจะชื่นชมยินดีกับด้วยพระภิกษุที่เป็นอาคันตุกะมานี้ เป็นกิจที่พระองค์ทรงปฏิบัติเป็นประจำแล. ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงกระทำปฏิสันถาร อันไพเราะกับภิกษุเหล่านั้นโดยนัยมีอาทิว่า “กจฺจิ ภิกฺขเว ขมนียํ” (ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังพอทนได้อยู่หรือ) ดังนี้แล้ว ตรัสถามว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาจากที่ไหน” ทีนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ชาติภูมิโต” ดังนี้ แล้วตรัสถามภิกษุผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ใครหนอ ที่ภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้มีชาติภูมิเดียวกันในชาติภูมิสรรเสริญกัน อย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยด้วย สอนผู้อื่นให้มีความปรารถนาน้อยด้วย. ภิกษุแม้เหล่านั้น ก็กราบทูลว่า “ท่านมันตานี-บุตรชื่อว่าปุณณะ พระเจ้าข้า”.

ตํ กถํ สุตฺวา อายสฺมา สาริปุตฺโต เถรสฺส ทสฺสนกาโม อโหสิ. อถ สตฺถา ราชคหโต สาวตฺถึ อคมาสิ. ปุณฺณตฺเถโรปิ ทสพลสฺส ตตฺถ

ท่านพระสารีบุตร สดับคำนั้นแล้ว ใคร่จะเห็นพระเถระ. ครั้งนั้น พระศาสดาเสด็จจากกรุงราชคฤห์มากรุงสาวัตถี ฝ่ายพระปุณณเถระได้ทราบข่าวว่าพระทศพล

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๒๙๒/๒๘๗.

อาคตภาวํ สุตฺวา "สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามี"ติ คนฺตฺวา อนฺโตคนฺธกุฏิยํเยว ตถาคตํ สมฺปาปุณิ. สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิ. เถโร ธมฺมํ สุตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา ปฏิสลฺลานตฺถาย อนฺธวนํ คนฺตฺวา อญฺญตรมฺหิ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิ.

เสด็จมากรุงสาวัตถี ตั้งใจว่าจะเข้าเฝ้าพระศาสดา จึงไปเข้าเฝ้าพระตถาคตถึงภายในพระคันธกุฏีทีเดียว. พระศาสดาทรงแสดงธรรม โปรดพระเถระแล้ว. พระเถระสดับธรรมแล้ว ถวายบังคมพระทศพล ทูลลาไปยังอันธวัน เพื่อหลีกเร้น นั่งพักกลางวันที่โคนไม้ต้นหนึ่ง.

สาริปุตฺตตฺเถโรปิ ตสฺสาคมนํ สุตฺวา สีสานุโลกิโก คนฺตฺวา โอกาสํ สลฺลกฺเขตฺวา ตํ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ อุปสงฺกมิตฺวา เถเรน สทฺธึ สมฺโมทิตฺวา ตํ สตฺตวิสุทฺธิกฺกมं[1] ปุจฺฉิ. เถโรปิสฺส ปุจฺฉิตปุจฺฉิตं[2] พฺยากโรนฺโต รถวินีตูปมาย จิตฺตํ อาราเธสิ, เต อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทึสุ.

แม้พระสารีบุตรเถระ ได้ทราบว่าพระปุณณมันตานีมา จึงเดินมุ่งหน้าไปกำหนดโอกาสแล้ว เข้าไปหาท่าน ซึ่งกำลังนั่งอยู่ที่โคนไม้ ทักทายกับพระเถระแล้วถามถึงลำดับแห่งวิสุทธิ ๗ กับท่าน แม้พระเถระก็พยากรณ์ข้อที่พระเถระถามแล้ว ทำจิตให้ยินดีแล้ว ด้วยข้อเปรียบเทียบด้วยรถ ๗ ผลัด, พระเถระทั้ง ๒ นั้น ต่างชื่นชมยินดีสุภาษิตแห่งกันและกัน.

อถ สตฺถา อปรภาเค ภิกฺขุสงฺฆมชฺเฌ นิสินฺโน เถรํ "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มมสาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุณฺโณ"ติ[3] ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน

ครั้งนั้น พระศาสดาประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แล้วฐาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ธรรมกถึกทั้งหลายในภายหลังว่า "ดูกรภิกษุ

---

[1] ม. ตํ วิสุทฺธิกถํ.
[2] ม. ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ.
[3] องฺ. เอกก. ๒๐/๑๔๖/๓๑.

ฯเปฯ. โส เอกทิวสๆ อตฺตโน วิมุตฺติ-สมฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา "สตฺถารๆ นิสฺสาย อหญฺเจว อญฺเญ จ พหู สตฺตา สๆสารทุกฺขโต วิปฺปมุตฺตา, พหูปการา วต สปฺปุริสสๆเสวา"ติ[๑] ปีติโสมนสฺสชาโต อุทานวเสน ปีติเวควิสฺสฏฺ[๒] "**สพฺภิเรว สมาเสถา**"ติ คาถๆ อภาสิ.

ทั้งหลาย ปุณณะเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ผู้เป็นธรรมกถึก" ดังนี้. วันหนึ่งท่านพิจารณาถึงวิมุตติสมบัติของตนเกิดปีติและโสมนัสว่า เราและสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นเป็นอันมาก อาศัยพระศาสดาจึงพ้นจากสังสารทุกข์ การคบหาสัตบุรุษมีอุปการะมากหนอ" ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาซึ่งเปล่งออกโดยกำลังแห่งปีติ ด้วยอำนาจอุทานว่า "**สพฺภิเรว สมาเสถ**" เป็นต้น.

(๔. "สพฺภิเรว สมาเสถ
ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภิ
อตฺถๆ มหนฺตๆ คมฺภีรๆ
ทุทฺทสๆ นิปุณๆ อณุๆ
ธีรา สมธิคจฺฉนฺติ
อปฺปมตฺตา วิจกฺขณาติ).

(๔. "บุคคลควรสมาคมกับสัตบุรุษ ผู้เป็นบัณฑิต ชี้แจงประโยชน์เท่านั้น เพราะธีรชนทั้งหลาย ผู้ไม่ประมาท เห็นประจักษ์ ด้วยปัญญา ย่อมบรรลุถึงประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ละเอียด สุขุม).

๔. ตตฺถ **สพฺภิเรวา**ติ สปฺปุริเสหิ เอว. สนฺโตติ ปเนตฺถ พุทฺธาทโย อริยา อธิปฺเปตา. เต หิ อนวเสสโต อสตๆ ธมฺมๆ ปหาย สทฺธมฺเม อุกฺกๆสคตตฺตา สาติสยๆ ปสๆสิยตฺตา จ[๓] วิเสสโต "สนฺโต

๔. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺภิเรว** ได้แก่ กับสัตบุรุษทั้งหลายเท่านั้น. ก็ ในบทว่า สนฺโต นี้ ท่านประสงค์เอาพระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. ก็ พระอริยะทั้งหลาย

---

[๑] ม. อิ. สปฺปุริสสๆวาสาติ.
[๒] สี. ปีติเวควิสฺสฏฺจ.
[๓] สี. อิ. ปาสสตาย จ.

สปฺปุริสา"ติ จ วุจฺจนฺติ. **สมาเสถา**ติ สมำ อาเสถ[๑] ปยิรุปาสนฺโต ทิฏฺฐานุคติญฺจ อาปชฺชนฺโต ภเวยฺยาติ อตฺโถ. สห วเสยฺย เต สำ สุสฺสูสนฺโต สมานวาโส

เหล่านั้น นักปราชญ์เรียกว่า ผู้สงบแล้ว และว่าผู้เป็นสัตบุรุษ ดังนี้ โดยพิเศษ เพราะละธรรมของอสัตบุรุษโดยไม่เหลือ ถึงความเลิศในธรรมของสัตบุรุษ และควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง. บทว่า **สมาเสถ** ความว่า พึงนั่งเสมอ คือนั่งร่วมกัน อธิบายว่า พึงเข้าไปนั่งใกล้ท่านสัตบุรุษเหล่านั้น เชื่อฟังและถือเอาท่านสัตบุรุษเหล่านั้น เป็นแบบอย่างอยู่รวมกัน.

ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภีติ เตสำ โถมนา. **ปณฺฑา** วุจฺจติ ปญฺญา, สา อิเมสำ สญฺชาตาติ **ปณฺฑิตา**. ตโต เอว อตฺถตฺถาทิเภทำ อตฺถำ อวิปรีตโต

บาทคาถาว่า **ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภิ** เป็นคำชมเชย ท่านสัตบุรุษเหล่านั้น. ปัญญาท่านเรียกว่า **ปณฺฑา**. ปัญญาชื่อว่าปัณฑานั้น เกิดขึ้นพร้อมแก่ท่านสัตบุรุษเหล่านี้ เหตุนั้น ท่านเหล่านั้นจึงชื่อว่า **บัณฑิต** เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ บัณฑิตเหล่านั้นจึงชื่อว่า **อัตถทัสสิโน** เพราะอรรถว่า เห็นประโยชน์ต่างด้วยประโยชน์ตนเป็นต้น โดยไม่วิปริต จงนั่งใกล้บัณฑิตทั้งหลายผู้ชี้แจงประโยชน์เหล่านั้น. หากถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะท่านเหล่านั้นเป็นบัณฑิตผู้สงบ, อีกนัยหนึ่ง **เมื่อคบหา**ท่าน

---

[๑] ม. สมฺมา อาเสถ, สี. สมำ อาเสวถ.

ปสฺสนฺตีติ **อตฺถทสฺสิโน**. เตหิ ปณฺฑิเตหิ อตฺถทสฺสีภิ สมาเสถ. กสฺมาติ เจ ? ยสฺมา เต สนฺโต ปณฺฑิตา, เต วา สมฺมา เสวนฺตา เอกนฺตหิตภาวโต มคฺคญาณาทีเหว อรณียโต **อตฺถ**ำ, มหาคุณตาย สนฺตตาย จ **มหนฺต**ำ, อคาธภาวโต คมฺภีรญาณโคจรโต จ **คมฺภีร**ำ.

เหล่านั้น โดยชอบ (ย่อมบรรลุสัจจะสี่) ที่ชื่อว่า**เป็นประโยชน์** เพราะมีประโยชน์เกื้อกูลโดยส่วนเดียว และเพราะไม่ไกลจากมรรคญาณเป็นต้นนั่นเทียว, **ชื่อว่าใหญ่หลวง** เพราะมีคุณมากมายและเพราะเป็นธรรมอันสงบ ชื่อว่า**ลึกซึ้ง** เพราะหยั่งไม่ได้ และเพราะเป็นอารมณ์แห่งญาณอันลึกซึ้ง.

หีนจฺฉนฺทาทีหิ ทฏฺฐุ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อิตเรหิ จ[๑] กิจฺเฉน ทฏฺฐพฺพตฺตา **ทุทฺทสำ**, ทุทฺทสตฺตา สณฺหนิปุณสภาวตฺตา นิปุณญาณโคจรโต จ **นิปุณำ**, นิปุณตฺตา เอว สุขุมสภาวตาย **อณุ**ำ นิพฺพานำ, อวิปรีตฏฺเจน วา ปรมตฺถสภาวตฺตา

ชื่อว่า**เห็นได้ยาก** เพราะไม่อาจเห็นได้ด้วยฉันทะอย่างต่ำเป็นต้น และเพราะจะพึงเห็นได้โดยยาก ด้วยความเพียรนอกนี้ ชื่อว่า**ละเอียด** เพราะเห็นได้ยาก เพราะมีสภาวะละเอียดอ่อน และเพราะเป็นอารมณ์ของญาณอันละเอียด เพราะเป็นธรรมอันละเอียดนั่นเอง จึงชื่อว่า **อณู** คือนิพพาน เพราะมีสภาวะสุขุม อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า**เป็นประโยชน์** เพราะมีสภาวะเป็นปรมัตถ์ ด้วยอรรถว่าไม่วิปริต. ชื่อว่า **ใหญ่หลวง** เพราะทำความเป็นอริยะและเพราะมีเครื่องหมายอันยิ่งใหญ่ ชื่อว่า **ลึกซึ้ง** เพราะมีสภาวะไม่ตื้น. ชื่อว่า **เห็นได้ยาก** เพราะอรรถว่า พึงเห็นได้โดยยาก คือไม่อาจเห็น

---

[๑] สี. ตถา อิตเรหิ.

อตฺถํ, อริยภาวกรตฺตา มหตฺตนิมิตฺตตาย **มหนฺตํ**, อนุตฺตานสภาวตาย **คมฺภีรํ**, ทุกฺเขน ทฏฺฐพฺพํ น สุเขน ทฏฺฐํ สกฺกาติ **ทุทฺทสํ**, คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสํ, ทุทฺทสตฺตา **คมฺภีรนฺติ** จตุสจฺจํ, วิเสสโต **นิปุณํ อณุ** นิโรธสจฺจนฺติ เอวเมตํ จตุสจฺจํ **ธีรา สมธิคจฺฉนฺติ**. ธิติสมฺปนฺนตาย ธีรา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา สมฺมเทว อธิคจฺฉนฺติ.

ได้โดยง่าย. สัจจะสี่ ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะเป็นสภาพลึกซึ้ง ชื่อว่า**ลึกซึ้ง** เพราะเป็นสภาวะเห็นได้ยาก, นิโรธสัจ ชื่อว่า**เป็นธรรมละเอียดอ่อน** โดยพิเศษ **นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมบรรลุ**สัจจะสี่นี้ด้วยประการดังกล่าวมานี้. บัณฑิตทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ทำความขวนขวายในการเจริญกรรมฐาน ในสัจจะสี่แล้วย่อมบรรลุได้โดยชอบนั่นเทียว.

อปฺปมตฺตาติ สพฺพตฺถ สติอวิปฺปวาเสน อปฺปมาทปฏิปตฺตึ ปูเรนฺตา. **วิจกฺขณาติ** วิปสฺสนาภาวนาย เฉกา กุสลา. ตสฺมา สพฺภิเรว สมาเสถาติ โยชนา. ปณฺฑิเต-หตฺถทสฺสิภีติ วา เอตํ นิสฺสกฺกวจนํ. ยสฺมา ปณฺฑิเตหิ อตฺถทสฺสีภิ สมฺมทาย-ภูเตหิ ธีรา อปฺปมตฺตา วิจกฺขณา มหนฺตาทิวิเสสวนฺตํ อตฺถํ สมธิคจฺฉนฺติ,

บทว่า **อปฺปมตฺตา** ความว่า บำเพ็ญข้อปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท โดยการไม่อยู่ปราศสติ ในกาลทุกเมื่อ. บทว่า **วิจกฺขณา** ความว่า ผู้ฉลาด คือ เฉียบแหลม ในการเจริญวิปัสสนา. ประกอบความว่า เพราะฉะนั้น บุคคลควรสมาคมกับสัตบุรุษ. อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภิ นี้ เป็นปัญจมีวิภัติ. เชื่อมความว่า เพราะเหตุที่นักปราชญ์ผู้ไม่ประมาท มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาย่อมจะบรรลุประโยชน์อันวิเศษ มีความเป็นภาวะอันยิ่งใหญ่เป็นต้น เพราะบัณฑิตทั้งหลาย เป็นผู้มีความพร้อมในการชี้แจงประโยชน์ ฉะนั้น บุคคล ควรสมาคมกับสัตบุรุษผู้เป็น

ตสฺมา ตาทิเสหิ สพฺภิเรว สมาเสถาติ สมฺพนฺโธ. เอวเมสา เถรสฺส ปฏิเวธทีปเนน อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ อโหสีติ.

ปุณฺณตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

เช่นนั้นเท่านั้น. นี้เป็นคาถาพยากรณ์อรหัตผล โดยการแสดงปฏิเวธของพระเถระ ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล.

พรรณนาคาถาของพระปุณณเถระ จบ.

๕. ทพฺพตฺเถรคาถาวณฺณนา

โย ทุทฺทมโยติ[๑] อายสฺมโต ทพฺพตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ธมฺมเทสนํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ เสนาสนปญฺญาปกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา สตฺถารา พฺยากโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา กสฺสปทสพลสฺส สาสโนสกฺกนกาเล[๒] ปพฺพชิ.

๕. พรรณนาคาถาของพระทัพพเถระ

คาถาของท่านพระทัพพเถระมีคำเริ่มต้นว่า "**โย ทุทฺทมโย**" ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? พระเถระแม้รูปนี้ ในกาลแห่งพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ มาบังเกิดในเรือนแห่งสกุลในเมืองหงสวดี เจริญวัยแล้ว ได้ฟังธรรมเทศนา โดยนัยที่กล่าวมาในหนหลังแล้วเหมือนกัน เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้จัดแจงเสนาสนะ จึงกระทำกรรมอันเป็นความดีไว้แล้วปรารถนาตำแหน่งนั้น เป็นผู้อันพระศาสดาพยากรณ์แล้ว บำเพ็ญกุศลตลอดชีพเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแล้วออกบวช ในเวลาที่ศาสนาของพระกัสสปทศพลเสื่อมถอยลง.

ตทา เตน สทฺธึ อปเร ฉ ชนาติ สตฺต ภิกฺขู เอกจิตฺตา หุตฺวา อญฺเญ สาสเน อคารวํ กโรนฺเต ทิสฺวา "อิธ กึ กโรม

ครั้งนั้น ภิกษุอื่นอีก ๖ รูป กับพระภิกษุรูปนั้น รวมเป็นภิกษุ ๗ รูป มีความคิดเป็นอันเดียวกัน เห็นคนอื่น กระทำความไม่เคารพในศาสนา จึงปรึกษากันว่า

---

[๑] ฉ. ทุทฺทมิโยติ.
[๒] สี. สาสเน โอสกฺกนกาเล.

เอกมนฺเต สมณธมฺมํ กตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามา"ติ นิสฺเสณึ พนฺธิตฺวา อุจฺจํ ปพฺพตสิขรํ อารุหิตฺวา "อตฺตโน จิตฺตพลํ ชานนฺตา นิสฺเสณึ นิปาเตนฺตุ, ชีวิเต สาลยา โอตรนฺตุ, มา ปจฺฉานุตปฺปิโน อหุวตฺถา"ติ วตฺวา สพฺเพ เอกจิตฺตา หุตฺวา นิสฺเสณึ ปาเตตฺวา "อปฺปมตฺตา โหถ อาวุโส"ติ อญฺญมญฺญํ โอวทิตฺวา จิตฺตรุจิเกสุ[๑] ฐาเนสุ นิสีทิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุ อารภึสุ.

เราจักจะทำอะไรในที่นี้ เราไปทำสมณธรรม ในที่สมควรส่วนหนึ่ง แล้วจักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังนี้ จึงผูกบันไดขึ้นไปยอดเขาสูงแล้วพูดว่า "ใครรู้กำลังจิตของตนอยู่ ก็จงผลักบันไดให้ตกไปเถิด ผู้ที่ยังมีความอาลัยในชีวิตจงลงไปเสีย อย่ามีความเดือดร้อนใจในภายหลังเลย" ต่างพร้อมใจกันทุกรูปผลักบันไดให้ตกลง สอนกันและกันว่า "อาวุโสทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว ไปนั่งในที่ ๆ ชอบใจแล้ว เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม.

ตเตฺรโก เถโร ปญฺจเม ทิวเส อรหตฺตํ ปตฺวา "มม กิจฺจํ นิปฺผนฺนํ. อหํ อิมสฺมึ ฐาเน กึ กริสฺสามี"ติ อิทฺธิยา[๒] อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา "อาวุโส อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชถ, ภิกฺขาจารกิจฺจํ มมายตฺตํ โหตุ, ตุเมฺห อตฺตโน กมฺมํ กโรถา"ติ อาห. กึ นุ โข มยํ[๓] อาวุโส นิสฺเสณึ ปาเตตฺวา[๔] เอวํ อโวจุมฺห "โย ปฐมํ

บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระเถระรูปหนึ่ง บรรลุพระอรหัตในวันที่ ๕ แล้วคิดว่า "กิจของเราสำเร็จแล้ว เราจักทำอะไรในที่นี้" ดังนี้แล้ว จึงไปนำบิณฑบาตมาจากอุตรกุรุทวีปด้วยฤทธิ์ แล้วกล่าวว่า "อาวุโสทั้งหลาย นิมนต์ฉันบิณฑบาตนี้ กิจเกี่ยวกับภิกษาจารจงเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า ขอท่านทั้งหลายจงกระทำงานของตนเถิด" ดังนี้.

---

[๑] ม. จิตฺตรุธีสุ, โป. อิ. จิตฺตรุจีสุ.
[๒] สี. อิ. อิทฺธิยา คนฺตฺวา.
[๓] ม. กึ นุ มยํ.
[๔] ฉ. ปาเตนฺตา.

ธมฺมํ สจฺฉิกโรติ, โส ภิกฺขุ อาหรตุ, เตนาภตํ เสสา ปริภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กริสฺสนฺตี"ติ. นตฺถิ อาวุโสติ. ตุเมฺห อตฺตโน ปุพฺพเหตุนา ลภิตฺถ, มยมฺปิ สกฺโกนฺตา วฏฺฏสฺสนฺตํ กริสฺสาม, คจฺฉถ ตุเมฺหติ.

ภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวว่า อาวุโส พวกเราผลักบันไดให้ตกลงไปแล้ว พูดกันอย่างนี้ว่า "ผู้ใดกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมได้ก่อนผู้นั้นจงนำภิกษามา ภิกษุที่เหลือฉันภัตรที่ภิกษุนั้นนำมาแล้วจะกระทำสมณธรรมมิใช่หรือ". ภิกษุนั้น กล่าวว่า ไม่หรอก อาวุโส. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านได้ (บรรลุธรรม) ก็ด้วยบุพเหตุของตน แม้พวกข้าพเจ้ายังสามารถอยู่ก็จักกระทำที่สุดแห่งวัฏฏะได้ นิมนต์ท่านไปเถิด.

เถโร เต สญฺญาเปตฺวา อสกฺโกนฺโต ผาสุกฏฺฐาเน ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา คโต. อปโร เถโร สตฺตเม ทิวเส อนาคามิผลํ ปตฺวา ตโต จุโต สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโต. อิตเร เถรา ตโต จุตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา (๑) เตสุ เตสุ กุเลสุ นิพฺพตฺตา. เอโก คนฺธารรฏฺเฐ ตกฺกสิลานคเร ราชเคเห นิพฺพตฺโต, เอโก มชฺฌนฺติกรฏฺเฐ[๒] ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺโต, เอโก พาหิยรฏฺเฐ

พระเถระเมื่อไม่อาจทำให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอมได้ จึงฉันบิณฑบาตในที่มีความสบายแล้วก็ไป. ในวันที่ ๗ พระเถระอีกรูปหนึ่งบรรลุอนาคามิผลจุติจากอัตภาพนั้น ไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส. พระเถระทั้งหลายนอกจากนี้ จุติจากอัตภาพนั้นเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสิ้นหนึ่งพุทธันดรมาบังเกิดในตระกูลนั้น ๆ คนหนึ่งมาบังเกิดในเมืองตักกสิลา แคว้นคันธาระใกล้กรุงราชคฤห์ คนหนึ่งบังเกิดในครรภ์

---

๑ มโนรถปูรณี. ๑/๒๙๘. สํสรนฺตา.

๒ สี. ม. มชฺฌิมนฺติกรฏฺเฐ, โป. ปจฺจนฺติยรฏฺเฐ, มโนรถปูรณี. ๑/๒๙๘. ปพฺพเตยฺยรฏฺเฐ.

กุกุมฺพิกเคเห นิพฺพตฺโต, ภิกฺขุนูปสฺสเย ชาโต.[๑]

เอโก แห่งนางปริพาชิกาในมัชฌันติก คนหนึ่ง บังเกิดในเรือนแห่งกุฏุมพี ในพาหิยรัฐ คนหนึ่งเกิดในที่อยู่อาศัยของนางภิกษุณี.

อยํ ปน ทพฺพตฺเถโร มลฺลรฏฺเฐ อนุปิยนคเร เอกสฺส มลฺลรญฺโญ เคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ. ตสฺส มาตา อุปวิชญฺญา[๒] กาลมกาสิ, มตสรีรํ สุสานํ เนตฺวา ทารุจิตกํ อาโรเปตฺวา อคฺคึ อทํสุ. ตสฺสา อคฺคิเวคสนฺตตฺตํ[๓] อุทรปฏลํ เทฺวธา อโหสิ. ทารโก อตฺตโน ปุญฺญพเลน อุปฺปติตฺวา เอกสฺมึ ทพฺพตฺถมฺเภ นิปติ. ตํ ทารกํ คเหตฺวา อยฺยิกาย[๔] อทํสุ. สา ตสฺส นามํ คณฺหนฺตี ทพฺพตฺถมฺเภ ปติตฺวา ลทฺธชีวิตตฺตา "ทพฺโพ"ติสฺส นามํ อกาสิ. ตสฺส จ สตฺตวสฺสิกกาเล สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร มลฺลรฏฺเฐ จาริกํ จรมาโน อนุปิยมฺพวเน วิหรติ. ทพฺพกุมาโร สตฺถารํ ทิสฺวา ทสฺสเนเนว ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา "อหํ

แต่พระทัพพเถระนี้ถือปฏิสนธิในนิเวศน์ของเจ้ามัลละองค์หนึ่งในอนุปิยนคร แคว้นมัลละ มารดาของท่านพอจวนจะคลอดก็กระทำกาละแล้ว พวกญาตินำศพไปป่าช้ายกขึ้นวางไว้บนเชิงตะกอนจุดไฟเผา เยื่อหุ้มท้องของนางถูกความร้อนแห่งไฟแผดเผาจึงแตกออกเป็น ๒ ส่วน ทารกลอยขึ้น ด้วยกำลังบุญของตนไปตกที่เสาไม้ต้นหนึ่ง ชาวบ้านนำทารกนั้นไปมอบให้แก่ย่า ย่าถือเอานามของเสาไม้ ตั้งชื่อท่านว่าทัพพะ เพราะท่านตกลงบนเสาไม้จึงรอดชีวิต. และในเวลาที่ท่านมีอายุ ๗ ขวบ พระศาสดามีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จจาริกไปในมัลลรัฐ ประทับอยู่ที่อนุปิย-อัมพวัน. ทัพพกุมาร พอเห็นพระศาสดาเข้าเท่านั้น ก็เลื่อมใสใคร่จะบวช จึง

---

[๑] อิ. เอโก ราชคเห กุฏุมฺพิกสฺส เคเห นิพฺพตฺโต.
[๒] มโนรถปูรณี. ๑/๒๙๘. อุปวิชญฺญกาเล.
[๓] ม. อคฺคิเวคสนฺตตฺตา.
[๔] ม. อิ. อยฺยกาย.

ทสพลสฺส สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี"ติ อยฺยิกำ อาปุจฺฉิ.

ขอลาย่าว่า "ข้าพเจ้าจักบวชในสำนักพระทศพล".

สา "สาธุ ตาตา"ติ ทพฺพกุมารำ อาทาย สตฺถุ สนฺติกำ คนฺตฺวา "ภนฺเต อิมำ กุมารำ ปพฺพาเชถา"ติ อาห. สตฺถา อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน สญฺญำ อทาสิ "ภิกฺขุ อิมำ ทารกำ ปพฺพาเชหี"ติ. โส เถโร สตฺถุ วจนำ สุตฺวา ทพฺพกุมารำ ปพฺพาเชนฺโต ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานำ อาจิกฺขิ.

ย่ากล่าวว่า "ดีซิพ่อ" ดังนี้แล้ว จึงพาทัพพกุมารไปเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โปรดให้กุมารนี้บรรพชาด้วยเถิด" พระศาสดาประทานสัญญาแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า "ภิกษุเธอจงให้ทารกนี้บรรพชา". พระเถระรูปนั้น ฟังพระดำรัสของพระศาสดาแล้ว เมื่อจะให้ทัพพกุมารบรรพชา จึงบอกตจปัญจกกรรมฐาน.

ปุพฺพเหตุสมฺปนฺโน กตาภินีหาโร สตฺโต ปฐมเกสวฏฺฏิยา โวโรปนกฺขเณ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิ, ทุติยาย เกสวฏฺฏิยา โอโรปิยมานายำ[๑] สกทาคามิผเล, ตติยาย อนาคามิผเล, สพฺพเกสานำ ปน โอโรปนญฺจ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยา จ อปจฺฉา อุปเร อโหสิ. สตฺถา มลฺลรฏฺเฐ ยถาภิรนฺตำ วิหริตฺวา ราชคหำ คนฺตฺวา เวฬุวเน วาสำ กปฺเปสิ.

สัตว์ผู้สมบูรณ์ด้วยบุพเหตุ มีการกระทำความตั้งใจไว้แล้ว ขณะปลงผมเกลียวแรกก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ในเวลาปลงผมเกลียวที่สอง ก็ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล พอปลงเกลียวที่ ๓ ก็ตั้งอยู่ในอนาคามิผล อนึ่ง การปลงผมทั้งหมดและการกระทำให้แจ้งอรหัตผล ได้มีพร้อมกันแล้ว. พระศาสดา ประทับอยู่ในมัลลรัฐ ตามพระอัธยาศัยแล้ว เสด็จไปกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ วิหารเวฬุวัน.

---

[๑] โป. อิ. โวโรปิยมานาย.

ตตฺรายสฺมา ทพฺโพ มลฺลปุตฺโต รโหคโต อตฺตโน กิจฺจนิปฺผตฺตึ โอโลเกตฺวา สงฺฆสฺส เวยฺยาวจฺจกรเณ กายํ โยเชตุกาโม จินฺเตสิ "ยนฺนูนาหํ สงฺฆสฺส เสนาสนญฺจ ปญฺญาเปยฺยํ ภตฺตานิ อุทฺทิเสยฺยนฺ"ติ. โส สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตโน ปริวิตกฺกํ อาโรเจสิ. สตฺถา ตสฺส สาธุการํ ทตฺวา เสนาสนปญฺญาปกตฺตญฺจ ภตฺตุทฺเทสกตฺตญฺจ สมฺปฏิจฺฉิ. อถ นํ "อยํ ทพฺโพ ทหโรว สมาโน มหนฺเต ฐาเน ฐิโต"ติ สตตวสสิกภาเวยว อุปสมฺปาเทสิ.

ท่านพระทัพพมัลลบุตรอยู่ในที่ลับ ตรวจดูความสำเร็จกิจของตนในที่นั้นแล้ว ประสงค์จะเสนอตัว ในการทำความขวนขวายรับใช้สงฆ์จึงคิดว่า "ทำไฉน เราพึงจัดแจงเสนาสนะและจัดแบ่งภัตให้แก่สงฆ์". ท่านจึงเข้าเฝ้าพระศาสดา กราบทูลความดำริของตน. พระศาสดาทรงประทานสาธุการแก่ท่าน ทรงยอมรับความที่ท่านประสงค์จะตกแต่งเสนาสนะและการจัดแบ่งภัต. ครั้งนั้น พระศาสดาจึงให้ท่านอุปสมบท ในเวลาที่มีอายุ ๗ ขวบเท่านั้น ด้วยพระดำริว่า พระทัพพะนี้ ยังเด็กอยู่แต่ดำรงอยู่ในตำแหน่งอันยิ่งใหญ่ดังนี้.

เถโร อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺตานํ สพฺพภิกฺขูนํ เสนาสนานิ จ ปญฺญาเปติ, ภิกฺขญฺจ อุทฺทิสติ. ตสฺส เสนาสนปญฺญาปกภาโว สพฺพทิสาสุ ปากโฏ อโหสิ "ทพฺโพ กิร มลฺลปุตฺโต สภาคสภาคานํ ภิกฺขูนํ เอกฏฺฐาเน เสนาสนานิ ปญฺญาเปติ, อาสนฺเนปิ ทูเรปิ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, คนฺตุํ อสกฺโกนฺเต อิทฺธิยา เนตี"ติ.[๑]

ตั้งแต่เวลาที่ท่านอุปสมบทแล้ว พระเถระก็ตกแต่งเสนาสนะและจัดแบ่งภิกษาถวายภิกษุทั้งหมด ที่เข้าอาศัยกรุงราชคฤห์อยู่. ความที่ท่านเป็นผู้ตกแต่งเสนาสนะได้ปรากฏไปทั่วทิศว่า ได้ยินว่า พระทัพพมัลลบุตร ตกแต่งเสนาสนะแก่ภิกษุที่มีส่วนเสนอกัน ในที่เดียวกัน ย่อมตกแต่งเสนาสนะทั้งในที่ใกล้ที่ไกล เมื่อภิกษุไม่อาจไปได้ก็พาไปด้วยฤทธิ์.

---

[๑] เนติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.

อถ นं ภิกฺขู กาเลปิ วิกาเลปิ "อมฺหากं อาวุโส ชีวกมฺพวเน เสนาสนं ปญฺญาเปหิ, อมฺหากं มทฺทกุจฺฉิสฺมึ มิคทาเย"ติ เอวं เสนาสนं อุทฺทิสาเปตฺวา ตสฺส อิทฺธึ ปสฺสนฺตา คจฺฉนฺติ. โสปิ อิทฺธิยา มโนมเย กาเย อภิสงฺขริตฺวา เอเกกสฺส เถรสฺส เอเกกं อตฺตนา สทิสं ภิกฺขุं ทตฺวา องฺคุลิยา ชลมานาย ปุรโต คนฺตฺวา "อยं มญฺโจ อิทं ปีฐนฺ"ติอาทีนิ วตฺวา เสนาสนं ปญฺญาเปตฺวา ปุน อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว อาคจฺฉติ.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายให้ท่านชี้เสนาสนะ ทั้งในกาลและทั้งในวิกาลอย่างนี้ว่า "อาวุโส ท่านจงจัดเสนาสนะในชีวกัมพวันให้แก่พวกเรา ท่านจงจัดเสนาสนะที่ตำบลมัททกุจฉิมิคทายวันให้แก่พวกเรา" ดังนี้ เดินมองดูฤทธิ์ของท่านไป. แม้ท่านก็จำแลงกายมโนมัยด้วยฤทธิ์ให้เป็นภิกษุเหมือนกับตนรูปหนึ่ง มีองคุลีสว่างอยู่ เดินนำหน้าพระเถระแต่ละรูปกล่าวคำเป็นต้นว่า "นี่เตียง นี่ตั่ง" ปูลาดเสนาสนะแล้วกลับมายังที่อยู่ของตนอีกตามเดิม.

อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถารโต ปนิทं วตฺถุ[๑] ปาฬิยं[๒] อาคตเมว. สตฺถา อิทเมว การณं อตฺถุปตฺตึ กตฺวา อปรภาเค อริยคณมชฺเฌ นิสินฺโน เถรं เสนาสนปญฺญาปกานं อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ "เอตทคฺคं ภิกฺขเว มม สาวกานं ภิกฺขูนं เสนาสนปญฺญาปกานं ยทิทं ทพฺโพ

นี้เป็นความย่อในเรื่องนี้ แต่โดยพิสดารเรื่องนี้มาแล้วในพระบาลีนั่นเทียว. พระศาสดาทรงกระทำเหตุนี้ให้เป็นเหตุเกิดแล้ว ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางหมู่พระอริยะ ทรงแต่งตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ตกแต่งเสนาสนะในภายหลังว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเราผู้ตกแต่งเสนาสนะ พระทัพพมัลลบุตรเป็นผู้เลิศ" ดังนี้. สมจริง

---

[๑] ม. ปนิทं กถาวตฺถุ.

[๒] วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๖๗, วิ. จุ. ๖/๕๘๙/๓๐๔.

มลฺลปุตฺโต"ติ.[๑] วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน**[๒] ดังคำที่ท่านกล่าวคาถาพันธ์นี้ไว้**ในอปทาน** ดังต่อไปนี้

"ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน
สพฺพโลกวิทู มุนิ
อิโต สตสหสฺสมฺหิ
กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา.

โอวาทโก วิญฺญาปโก
ตารโก สพฺพปาณินํ
เทสนากุสโล พุทฺโธ
ตาเรสิ ชนตํ พหุ.

อนุกมฺปโก การุณิโก
หิเตสี สพฺพปาณินํ
สมฺปตฺเต ติตฺถิเย สพฺเพ
ปญฺจสีเล ปติฏฺฐหิ.[๓]

เอวํ นิรากุลํ อาสิ
สุญฺญตํ ติตฺถิเยหิ จ
วิจิตฺตํ อรหนฺเตหิ
วสีภูเตหิ ตาทิภิ.

"พระชินเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้รู้โลกทั้งหมด เป็นมุนี มีพระจักษุ ได้ทรงอุบัติขึ้นในแสนกัป แต่ภัทรกัปนี้.

พระองค์ตรัสสอนทำสัตว์ให้รู้ชัด ยังสรรพสัตว์ให้ข้ามวัฏสงสาร ทรงฉลาดในเทศนา เป็นผู้เบิกบาน ทรงยังประชุมชนเป็นอันมาก ให้ข้ามพ้นไป.

ทรงเป็นผู้อนุเคราะห์ ประกอบด้วยพระกรุณา แสวงหาประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ทำให้เดียรถีย์ที่มาเฝ้าทุกคนดำรงอยู่ในศีล ๕.

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระศาสนาจึงหมดความอากูล ว่างจากเดียรถีย์ และวิจิตรด้วยพระอรหันต์ ผู้คงที่มีความชำนิชำนาญ.

---

[๑] องฺ. เอกก. ๒๐/๓๒/๓๒.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๑๒๔/๑๙๐.
[๓] โป. ปติฏฺฐยิ, ฉ. ปติฏฺฐปิ.

รตนานฏฺจปณฺณาสำ
อุคฺคโต โส มหามุนิ
กณฺจนคฺฆิยสงฺกาโส
พตฺตีสวรลกฺขโณ.

พระมหามุนีนั้นสูง ๕๘ ศอก มีพระฉวีวรรณงามดุจทองคำ อันหาค่ามิได้ มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ.

วสฺสสตสหสฺสานิ
อายุ วิชฺชติ ตาวเท
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส
ตาเรสิ ชนตำ พหุ.

ครั้งนั้น อายุขัยของสัตว์ได้แสนปี พระชินศรีพระองค์นั้นดำรงพระชนม์อยู่โดยกาล ประมาณเท่านั้น ทรงยังประชุมชน เป็นอันมาก ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร.

ตทาหำ หำสวติยำ
เสฏฺฐิปุตฺโต มหายโส
อุเปตฺวา โลกปชฺโชตำ
อสฺโสสึ ธมฺมเทสนำ.

ครั้งนั้น เราเป็นบุตรเศรษฐีมียศใหญ่ ในพระนครหงสวดี เข้าไปเฝ้าพระองค์ผู้ส่องโลก ให้สว่างไปทั่ว สดับพระธรรมเทศนา.

เสนาสนานิ ภิกฺขูนำ
ปณฺณาเปนฺตำ สสาวกำ
กิตฺตยนฺตสฺส วจนำ
สุณิตฺวา[๑] มุทิโต อหำ.

เราได้ฟังพระดำรัสของพระศาสดา ผู้ตรัสสรรเสริญสาวก ของพระองค์ ผู้แต่งตั้งเสนาสนะให้ภิกษุทั้งหลาย ก็ชอบใจ.

อธิการำ สสำฆสฺส
กตฺวา ตสฺส มเหสิโน
นิปจฺจ สิรสา ปาเท
ตณฺหานมภิปตฺถยึ.

จึงทำอธิการ แด่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พร้อมทั้งพระสงฆ์ หมอบลงแทบพระบาทด้วยเศียรเกล้าแล้ว ปรารถนาฐานันดรนั้น.

---

[๑] สี. สุตฺวาน.

เอกสารการใช้งาน-ท.ป.-๑-๑๐

ตทา หิ โส[๑] มหาวีโร
มม กมฺมํ ปกิตฺตยิ
โยยํ สสํฆ โภเชสิ[๒]
สตตาหํ โลกนายกํ.

จริงอยู่ ในครั้งนั้น พระมหาวีระพระองค์นั้น ได้ทรงพยากรณ์กรรมของเราไว้ว่า เศรษฐีบุตรนี้ได้นิมนต์พระโลกนายก พร้อมด้วยพระสงฆ์ให้ฉันตลอด ๗ วัน.

โสยํ กมลปตฺตกฺโข
สีหโส กนกตฺตโจ
มม ปาทมูเล นิปติ
ปตฺถยํ ฐานมุตฺตมํ.

เขาจักมีอินทรีย์ดังใบบัว มีจะงอยบ่าเหมือนของราชสีห์ มีผิวพรรณดุจทองคำ หมอบอยู่แทบเท้าของเรา ปรารถนาตำแหน่งอันสูงส่ง.

สตสหสฺเส อิโต กปฺเป
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม นาเมน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในแสนกัปแต่กัปนี้ พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก.

สาวโก ตสฺส พุทฺธสฺส
ทพฺโพ นาเมน วิสฺสุโต
เสนาสนปญฺญาปโก
อคฺโค เหสฺสติ'ยํ ตถา.[๓]

เศรษฐีบุตรนี้ จักได้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า พระองค์นั้น ปรากฏโดยชื่อว่าทัพพะ เป็นภิกษุผู้เลิศในบรรดาเสนาสนปัญญาปกะตามปรารถนา.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ

ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้ว และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่าง

---

[๑] สี. ตทาภาสิ.
[๒] สี. โสหํ สสํฆ โภเชสึ, ม. โยหํ สสํฆ โภเชมิ, ขุ. อ. ๓๓/๑๙๑. โยยํ สสงฺฆ โภเชสิ.
[๓] ฉ. ตทา.

ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตึสํ อคญฺฉหํ.

มนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

สตานํ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ
เทวรชฺชมการยึ
ตถา ปญฺจสตกฺขตฺตุ
จกฺกวตฺตี อโหสหํ.

เราได้เสวยราชสมบัติ ในเทวโลก ๓๐๐ ครั้ง และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ครั้ง.

ปเทสรชฺชํ วิปุลํ
คณนาโต อสงฺขยํ
สพฺพตฺถ สุขิโต อาสึ
ตสฺส กมฺมสฺส วาหสา.

เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์ โดยคณานับมิได้ เพราะกรรมนั้นนำไป เราจึงมีความสุขในที่ทุกสถาน.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
วิปสฺสี นาม นายโก
อุปฺปชฺชิ จารุนยโน[๑]
สพฺพธมฺมวิปสฺสโก.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ พระนายกพระนามว่าวิปัสสี ผู้มีพระเนตรงาม ทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว.

ทุฏฺจจิตฺโต อุปวทึ
สาวกํ ตสฺส ตาทิโน
สพฺพาสวปริกฺขีณํ
สุทฺโธติ จ วิชานิย.

เราเป็นผู้มีจิตขัดเคืองได้พูดตู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้คงที่พระองค์นั้น ผู้สิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าท่านเป็นผู้บริสุทธิ์.

ตสฺเสว นรวีรสฺส
สาวกานํ มเหสินํ

และเราจับสลากแล้ว ถวายข้าวสุกที่หุงต้มด้วยน้ำนม แก่พระเถระ

---

[๑] ฉ. จารุทสฺสโน.

สลากำ จ คเหตฺวาน
ขีโรทนมหาสหำ.

ทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ผู้เป็นสาวกของพระผู้แกล้วกล้ากว่า
นรชนพระองค์นั้นแหละ.

อิมมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป
พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส
กสฺสโป นาม นาเมน
อุปฺปชฺชิ วทตำ วโร.

ในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าผู้เป็น
พงศ์พันธุ์แห่งพรหม มีพระยศใหญ่
ประเสริฐกว่านักปราชญ์ พระนาม
ว่ากัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว.

สาสนำ โชตยิตฺวาน
อภิภุยฺย กุติตฺถิเย
วิเนยฺเย นยิตฺวาน[๑]
นิพฺพุโต โส สสาวโก.

พระองค์ทรงยังศาสนธรรมให้รุ่งโรจน์
ข่มขี่เดียรถีย์ผู้หลอกลวงเสีย ทรง
แนะนำเวไนยสัตว์แล้ว เสด็จ
ปรินิพพาน พร้อมทั้งพระสาวก.

สสิสฺเส นิพฺพุเต นาเถ
อตฺถเมนฺตมฺหิ[๒] สาสเน
เทวา กนฺทึสุ สำวิคฺคา
มุตฺตเกสา รุทมฺมุขา.

ครั้นเมื่อพระโลกนาถ พร้อมทั้ง
พระสาวกปรินิพพานแล้ว ครั้นเมื่อ
ศาสนธรรมกำลังจะสิ้นสูญทวยเทพ
และมนุษย์ พากันสลดใจ สยายผม
มีหน้าเศร้า คร่ำครวญว่า.

นิพฺพายิสฺสติ ธมฺมกฺโข
น ปสฺสิสฺสาม สุพฺพเต
น สุณิสฺสาม สทฺธมฺมำ
อโห โน อปฺปปุญฺญตา.

ดวงตาคือธรรมจักดับแล้ว เราจัก
ไม่ได้เห็นท่านที่มีวัตรดีงามทั้งหลาย
เราจักไม่ได้ฟังพระสัทธรรม น่า
สังเวช เราเป็นคนมีบุญน้อย.

---

[๑] ฉ. วินยิตฺวาว.
[๒] สี. อนฺตปตฺตมฺหิ.

ตทายๅ ปฐวี สพฺพา
อจลา สา ปุลาปุลี[๑]
สาคโร จ สโสโกว
วินที กรุณๅ[๒] คิรๅ.

จตุทฺทิสา ทุนฺทุภิโย
นาทยึสุ อมานุสา
สมนฺตโต อสนิโย
ปตึสุ[๓] จ ภยาวหา.

อุกฺกา ปตึสุ นภสา
ธูมเกตุ ปทิสฺสถ[๔]
สธูมา[๕] ชาลวฏฺฏา จ
รวึสุ กรุณๅ มิคา.

อุปฺปาเท[๖] ทารุเณ ทิสฺวา
สาสนฺตฺถงฺคสูจเก
สๅวิคฺคา ภิกฺขโว สตฺต
จินฺตยิมฺห มยๅ ตทา.

ครั้งนั้น พื้นปฐพี ทั้งหมดนี้ ทั้งใหญ่ ทั้งหนา ได้ไหวสะทือน สมุทรสาครพูดได้ แม่น้ำร้องอย่างน่าสงสาร.

อมนุษย์ ตีกลองดังทั่วทั้งสี่ทิศ อสนีบาต อันน่ากลัวตกลงมาโดยรอบ.

อุกกาบาตตกจากท้องฟ้า ดาวหางปรากฏ เกลียวแห่งเปลวไฟ มีควันพวยพุ่ง หมู่มฤคร้องครวญครางอย่างน่าสงสาร.

ครั้งนั้น เราทั้งหลายเป็นภิกษุ ๗ รูป ด้วยกัน ได้เห็นความอุบาทอันร้ายแรง แสดงเหตุว่าพระศาสนาจะสิ้นสูญ จึงเกิดความสังเวชคิดกันว่า.

---

[๑] ฉ. จลาจลา.
[๒] ม. ทารุณๅ.
[๓] ฉ. ผลึสุ.
[๔] ฉ. ทิสฺสติ, โป. ปทิสฺสติ.
[๕] สี. อิ. สพฺพตฺถลชสตฺตา จ.
[๖] สี. ม. อุปฺปาเต.

สาสเนน วินามฺหากำ
ชีวิเตน อลำ มยำ
ปวิสิตฺวา มหารญฺญำ
ยญฺญาม ชินสาสนำ.

เว้นพระศาสนาเสีย ไม่ควรที่เรา
จะมีชีวิตอยู่ เราทั้งหลายจึงเข้าไป
สู่ป่าใหญ่แล้ว จะบำเพ็ญเพียร
ตามคำสอนของพระชินศรีเจ้า.

อทฺทสมฺห ตทารญฺเญ
อุพฺพิทฺธำ เสลปพฺพตำ[๑]
นิสฺเสณิยา ตมารุยฺห
นิสฺเสณึ ปาตยิมฺหเส.

ครั้งนั้น เราทั้งหลายได้พบภูเขาหิน
ในป่าสูงลิ่ว เราไต่ภูเขาขึ้นทาง
พะอง แล้วผลักพะองให้ตกลงเสีย.

ตทา โอวทิ โน เถโร
พุทฺธุปฺปาโท สุทุลฺลโภ
สทฺธา วา ทุลฺลภา ลทฺธา[๒]
โถกำ เสสญฺจ สาสนำ.

ครั้งนั้น พระเถระได้ตักเตือนเราว่า
การอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าหาได้ยาก
อีกประการหนึ่ง ความเชื่อที่บุคคล
ได้ไว้ก็หาได้ยาก และพระศาสนา
ยังเหลืออีกเล็กน้อย.

นิปตนฺติ ขณาตีตา
อนนฺเต ทุกฺขสาคเร
ตสฺมา ปโยโค กตฺตพฺโพ
ยาว ติฏฺฐติ สาสนำ.[๓]

ผู้ที่ปล่อยเวลา ให้ผ่านไปเสีย
จะต้องตกลงไป ในสาครคือ
ความทุกข์ อันไม่มีที่สิ้นสุด
เพราะฉะนั้น พวกเราควรกระทำ
ความเพียรตลอดเวลาที่พระศาสนา
ยังดำรงอยู่เถิด ดังนี้.

---

[๑] ฉ. เสลมุตฺตมำ.
[๒] ฉ. สทฺธาติ ทุลฺลภา ลทฺธา.
[๓] ฉ. ชาติ มุเน มตำ.

อรหา อาสิ โส เถโร　　ครั้งนั้น พระเถระนั้นเป็นพระอรหันต์
อนาคามิ ตทานุโค　　พระอนุเถระ ได้เป็นพระอนาคามี
สุสีลา อิตเร ยุตฺตา　　พวกเรา ที่เหลือจากนี้ เป็นผู้
เทวโลกำ อคมฺหเส.　　มีศีลบริสุทธิ์ ประกอบความเพียร จึงได้ไปยังเทวโลก.

นิพฺพุโต ติณฺณสංสาโร　　องค์ที่ข้ามสงสารไปได้ปรินิพพาน
สุทฺธาวาเส จ เอกโก　　แล้ว อีกองค์หนึ่ง เกิดในชั้น
อหญฺจ ปกฺกุสาติ จ　　สุทธาวาส เราทั้งหลาย คือตัวเรา
สุภิโย พาหิโย ตถา.　　๑ พระปุกกุสาติ ๑ พระสภิยะ ๑ พระพาหิยะ ๑.

กุมารกสฺสโป เจว　　พระกุมารกัสสปะ ๑ เกิดในที่นั้น ๆ
ตตฺถ ตตฺถูปคา มยำ　　อันพระโคดมบรมศาสดา ทรง
สංสารพนฺธนา มุตฺตา　　อนุเคราะห์ จึงหลุดพ้นไปจาก
โคตเมนานุกมฺปิตา.　　เครื่องจองจำคือสังสารวัฏได้.

มลฺเลสุ กุสินารายำ　　เราเกิดในพวกมัลลกษัตริย์ ในพระนครกุสินารา เมื่อเรายังอยู่ในครรภ์นั่นแล มารดาได้ถึงแก่กรรม เขาช่วยกันยกขึ้น สู่เชิงตะกอน ลำดับนั้น เราตกลงมา.
ชาโต คพฺเภว[1] เม สโต
มาตา มตา จิตการูฬฺหา[2]
ตโต นิปฺปติโต อหำ.

ปติโต ทพฺพปุญฺชมฺหิ　　ตกลงไปในกองไม้ ฉะนั้นจึงปรากฏ
ตโต ทพฺโพติ วิสฺสุโต　　นามว่าทัพพะ ด้วยผลแห่งการ

---

[1] ฉ. คพฺเภ ชาตสฺส.
[2] ฉ. มาตา มตา จิตารุฬฺหา, สำ. มตา มาตา.

พฺรหฺมจาริผเลนาหํ
วิมุตฺโต สตฺตวสฺสิโก
ขีโรทนผเลนาหํ
ปญฺจงฺเคหิ อุปาคโต[๑]
ขีณาสโวปวาเทน
ปาเปหิ พหุ โจทิโต.

ประพฤติพรหมจรรย์ เรามีอายุได้
๗ ขวบ ก็หลุดพ้นจากกิเลส.
ด้วยผลที่ถวายข้าวสุก ปนน้ำนม
เราจึงเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕
ด้วยบาปกล่าวตู่พระขีณาสพ เราจึง
ถูกคนโจทก์มากมาย.

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ
วีติวตฺโตมฺหิ ทานหํ[๒]
ปตฺวาน ปรมํ สนฺตึ
วิหรามิ อนาสโว.

บัดนี้เราล่วงบุญและบาปได้ทั้งสอง
อย่างแล้ว ได้บรรลุความสงบชั้นสูง
เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

เสนาสนํ ปญฺญาปยึ
หาสยิตฺวาน สุพฺพเต
ชิโน ตสฺมึ คุเณ ตุฏฺโฐ
เอตทคฺเค ฐเปสิ มํ.

เราแต่งตั้งเสนาสนะให้ท่านผู้มีวัตร
อันดีงามทั้งหลายยินดี พระพิชิต-
มารทรงพอพระทัย ในคุณข้อนั้น
จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ
ภวา สพฺเพ สมูหตา
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา
วิหรามิ อนาสโว.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ภพ
ทั้งปวงเราถอนขึ้นแล้ว เหมือน
พญาช้างตัดเครื่องผูกแล้ว ไม่มี
อาสวะอยู่.

สฺวาคตํ วต เม อาสิ
มม พุทฺธสฺส สนฺติเก[๓]

เรามาดีแล้วหนอ เราบรรลุวิชชา ๓
แล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้า

---

[๑] ฉ. ปญฺจหงฺเคหุปาคโต.
[๒] ฉ. ทานิหํ.
[๓] ฉ. พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก.

ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

ของเรา พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

เอวํภูตํ ปน ตं[๑] เยน ปุพฺเพ เอกสฺส ขีณาสวตฺเถรสฺส อนุทฺธํสนวเสน กเตน ปาปกมฺเมน พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิ, ตาย เอว กมฺมปิโลติกาย โจทิยมานา เมตฺติยภูมชกา[๒] ภิกฺขู "อิมินา มยํ กลฺยาณภตฺติกสฺส คหปติโน อนฺตเร ปริภาทิตา"ติ[๓] ทุคฺคหิตคาหิโน อมูลเกน ปาราชิเกน ธมฺเมน อนุทฺธํเสสุ. ตสฺมึ จ อธิกรเณ สมฺมุขา สติวินเยน วูปสมิเต อยํ เถโร โลกานุกมฺปาย อตฺตโน คุเณ วิภาเวนฺโต "**โย ทุทฺทมโย**"ติ[๔] อิมํ คาถํ อภาสิ.

ก็ ข้อที่ท่านเป็นอย่างนี้ เพราะกรรมชั่ว คือการกล่าวตู่พระเถระผู้เป็นขีณาสพรูปหนึ่ง ที่ท่านทำแล้วในกาลก่อน ท่านจึงหมกไหม้อยู่ในนรกหลายแสนปีเป็นอันมาก. ภิกษุเมตติยะและภูมชกะถูกเศษกรรมนั้นนั่นแลตักเตือน จึงเข้าใจผิดว่า พวกเราถูกพระเถระรูปนี้ยุยงให้แตกกันกับกัลยาณภัตติกคฤหบดี ดังนี้แล้ว จึงกล่าวหาด้วยอาบัติปาราชิกอันไม่มีมูล. ก็เมื่ออธิกรณ์นั้นอันสงฆ์ระงับแล้วด้วยสติวินัย พระเถระรูปนี้ เมื่อจะประกาศคุณของตน เพื่ออนุเคราะห์สัตวโลก จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า **โย ทุทฺทมโย** ดังนี้เป็นต้น.

---

[๑] ม. น ทิสฺสติ.
[๒] สี. ม. อิ. ภุมฺมชกา.
[๓] สี. อิ. ปริภินฺนาติ.
[๔] ขุ. เถร. ๒๖/๑๔๒/๒๖๑.

(๕. โย ทุทฺทมโย ทเมน ทนฺโต
ทพฺโพ สนฺตุสิโต วิติณฺณกงฺโข
วิชิตาวี อเปตเภรโว หิ
ทพฺโพ โส ปรินิพฺพุโต จิตฺโตติ).

(๕. พระทัพพมัลลบุตร ผู้ซึ่งเมื่อก่อน
เป็นผู้อันบุคคลอื่น ฝึกได้โดยยาก
บัดนี้ เป็นผู้อันพระศาสดาทรง
ฝึกฝน ด้วยมรรคอันประเสริฐ
เป็นผู้สันโดษข้ามความสงสัยได้แล้ว
เป็นผู้ชนะกิเลส ปราศจากความ
ขลาด มีจิตตั้งมั่น ดับความ
เร่าร้อนได้แล้ว).

๕. ตตฺถ **โย**ติ อนิยมิต[๑]นิทฺเทโส, ตสฺส "โส"ติ อิมินา นิยมิตํ[๒] ทฏฺฐพฺพํ. อุภเยนปิ อญฺญํ วิย กตฺวา อตฺตานเมว วทติ. **ทุทฺทมโย**ติ ทุทฺทโม, ทเมตุํ อสกฺกุเณยฺโย. อิทญฺจ อตฺตโน ปุถุชฺชนกาเล ทิฏฺฐิคตานํ วิสูกายิกานํ กิเลสานํ[๓] มทาเลปจิตฺตสฺส วิปฺผนฺทิตํ[๔] อินฺทฺริยานํ อวูปสมนญฺจ จินฺเตตฺวา วทติ.

๕. ในคาถานั้น ด้วยบทว่า **โย** เป็นการแสดงบุคคลผู้ไม่ได้กำหนด, ด้วยบทว่า โส นี้ พึงเห็นว่าท่านกำหนดบุคคลนั้นไว้. แม้ด้วยบททั้ง ๒ พระเถระกล่าวถึงตนนั่นแหละ ทำให้เหมือนเป็นคนอื่นเสีย. บทว่า **ทุทฺทมโย** ความว่า ฝึกได้ยาก คือไม่อาจฝึกได้. อนึ่ง พระเถระคิดถึงความดิ้นรนแห่งจิตที่ถูกฉาบทาด้วยความเมาแห่งกิเลสทั้งหลายอันเป็นกลุ่มข้าศึก คือทิฏฐิ ในเวลาที่ตนเป็นปุถุชนและความไม่สงบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย จึงกล่าวบทนี้ไว้.

---

[๑] สี. อิ. อนิยามิต...
[๒] ฉ. นิยมตฺตํ.
[๓] ม. วิสูกายิกากิเลสานํ.
[๔] ม. วิปนฺนตํ.

ทเมนาติ อุตฺตเมน อคฺคมคฺคทเมน, เตน หิ ทนฺโต ปุน[๑] ทเมตพฺพตาภาวโต "ทนฺโต"ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น อญฺเญน. อถวา **ทเมนา**ติ ทมเกน ปุริสทมฺม-สารถินา ทมิโต. **ทพฺโพ**ติ ทฺรโพฺย, ภพฺโพติ อตฺโถ. เตนาห ภควา อิมเมว เถรํ สนฺธาย "น โข ทพฺพ ทพฺพา เอวํ นิพฺเพเจนฺตี"ติ.[๒] **สนฺตุสิโต**ติ ยถาลทฺธปจฺจยสนฺโตเสน ฌานสมาปตฺติ-สนฺโตเสน มคฺคผลสนฺโตเสน จ สนฺตุฏฺโฐ.

บทว่า **ทเมน** ความว่า ด้วยการฝึกฝน ด้วยมรรคอันเลิศอันอุดม เพราะผู้ที่ฝึกฝน ด้วยการฝึกฝนด้วยมรรคอันเลิศนั้นแล้ว ย่อมควรกล่าวได้ว่า "ผู้ฝึกแล้ว" ไม่ใช่ต้องฝึกด้วยผู้ฝึกคนอื่น เพราะไม่มีสิ่งที่ต้องฝึกอีกต่อไป. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ทเมน** ความว่า ฝึกแล้วด้วยผู้ฝึกคือสารถีผู้ฝึกบุรุษ. บทว่า **ทพฺโพ** เท่ากับ ทฺรโพฺย หมายความว่า ผู้สมควร. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาพระเถระนี้แหละ จึงตรัสว่า "ดูกรทัพพะ บุคคลผู้สมควร ย่อมไม่อธิบายอย่างนี้เลย". บทว่า **สนฺตุสิโต** ความว่า ผู้ยินดีแล้ว ด้วยความสันโดษในปัจจัยตามที่ได้แล้วด้วยความสันโดษในฌานและสมาบัติ และด้วยความสันโดษด้วยมรรคและผล.

วิติณฺณกงฺโขติ โสฬสวตฺถุกาย อฏฺฐ-วตฺถุกาย จ กงฺขาย ปฐมมคฺเคเนว สมุคฺฆาฏิตตฺตา วิคตกงฺโข. **วิชิตาวี**ติ ปุริสาชานีเยน วิเชตพฺพสฺส สพฺพสฺสปิ สงฺกิเลสปกฺขสฺส วิชิตตฺตา วิธมิตตฺตา

บทว่า **วิติณฺณกงฺโข** ความว่า ชื่อว่าผู้หมดความสงสัย เพราะความสงสัยอันมีวัตถุ ๑๖ และอันมีวัตถุ ๘ อันปฐมมรรคเท่านั้นถอนขึ้นแล้ว. บทว่า **วิชิตาวี** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ชนะกิเลส

---

[๑] สี. เตนปี ปุน.
[๒] วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๗๕, วิ. จุ. ๖/๓๑๒.

วิชิตาวี. **อเปตเภรโวติ** ปญฺจวีสติยา ภยานำ สพฺพโส อเปตตฺตา อปคตเภรโว อภยูปรโต. ปุน **ทพฺโพติ** นามกิตฺตนำ **ปรินิพฺพุโตติ** เทฺว ปรินิพฺพานานิ กิเลสปรินิพฺพานญฺจ ยา สอุปาทิเสส-นิพฺพานธาตุ, ขนฺธปรินิพฺพานญฺจ, ยา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ. เตสุ อิธ กิเลสปรินิพฺพานำ อธิปฺเปตำ, ตสฺมา ปหาตพฺพธมฺมานำ มคฺเคน สพฺพโส ปหีนตฺตา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตติ อตฺโถ.

เพราะชนะ คือเพราะกำจัดฝักฝ่ายแห่งสังกิเลสทั้งปวงที่บุรุษอาชาไนยพึงชนะ. บทว่า **อเปตเภรโว** ความว่า ชื่อว่าผู้ปราศจากความขลาด คือไม่เกรงขามต่อภัย เพราะปราศจากภัยทั้ง ๒๕ ประการโดยอาการทั้งปวง. บทว่า ปุน **ทพฺโพ** เป็นคำระบุถึงชื่อ. บทว่า **ปรินิพฺพุโต** ความว่า ปรินิพพานมี ๒ อย่าง คือ กิเลสปรินิพพาน ได้แก่สอุปาทิเสส-นิพพานธาตุ ๑ ขันปรินิพพาน ได้แก่อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑. ในปรินิพพานทั้ง ๒ นั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอากิเลสปรินิพพาน เพราะเหตุนั้น พระเถระปรินิพพานแล้ว ด้วยกิเลสปรินิพพาน เพราะธรรมที่จะพึงละท่านละได้แล้วด้วยมรรค โดยประการทั้งปวง.

ฐิตตฺโตติ ฐิตสภาโว อจโล อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติยา โลกธมฺเมหิ อกมฺปนีโย. **หีติ** จ เหตฺวตฺเถ นิปาโต เตน โย ปุพฺเพ ทุทฺทโม หุตฺวา ฐิโต ยสฺมา ทพฺพตฺตา สตฺถารา อุตฺตเมน ทเมน ทมิโต สนฺตุสิโต วิตติณฺณกงฺโข วิชิตาวี อเปตเภรโว, ตสฺมา โส ทพฺโพ

บทว่า **ฐิตตฺโต** ความว่า มีสภาวะตั้งมั่นคือไม่หวั่นไหว ได้แก่ ไม่สะเทือนไปด้วยโลกธรรมทั้งหลาย เพราะถึงความเป็นผู้คงที่ในอารมณ์มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น. ส่วนศัพท์ว่า **หิ** เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งเหตุ เพราะเหตุนั้น ผู้ใดในกาลก่อนเป็นผู้ฝึกได้ยากดำรงอยู่แล้ว เพราะเหตุที่เป็นผู้สมควรอันพระศาสดาทรงฝึกแล้วให้ยินดีแล้ว ด้วยการฝึกอย่างสูงสุด

ปรินิพฺพุโต ตโตเยว จ จิโต,[๑] เอวํภูเต จ ตสฺมึ จิตฺตปสาโทว กาตพฺโพ, น ปสาทญฺญถตฺตนฺติ ปรเนยฺยพุทฺธิเก[๒] สตฺเต อนุกมฺปนฺโต เถโร อญฺญํ พฺยากาสิ.

ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว เป็นผู้ชนะกิเลส ปราศจากความขลาด ฉะนั้น พระทัพพะนั้นปรินิพพานแล้ว และมีจิตดังมันแล้ว เพราะปรินิพพานนั้นนั่นแล, อนึ่ง บัณฑิต พึงกระทำจิตให้เลื่อมใสในพระทัพพเถระนั้น ผู้เป็นแล้วอย่างนี้ มิใช่เป็นความเลื่อมใส โดยประการอื่น ฉะนั้น พระเถระ เมื่อจะอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ผู้จะตรัสรู้ได้ โดยการแนะนำจากผู้อื่น จึงได้พยากรณ์พระอรหัตแล้ว.

ทพฺพตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.　　พรรณนาคาถาของพระทัพพเถระ จบ.

---

[๑] ฉ. จิตตฺโต.
[๒] สี. น ปสาทญฺญถตึ ผเรยฺยาติ พุทฺธิเก,
อิ. ภเวยฺยาติ พุทฺธิเก.

๖. สีตวนิยตฺเถรคาถาวณฺณนา

โย สีตวนฺติ อายสฺมโต สมฺภูตตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? อิโต กิร อฏฺฐารสาธิกสฺส กปฺปสตสฺส มตฺถเก อตฺถทสฺสี นาม สมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สเทวกํ โลกํ สํสารมโหฆโต ตาเรนฺโต เอกทิวสํ มหตา ภิกฺขุสํเฆน สทฺธึ คงฺคาตีรํ อุปคจฺฉิ, ตสฺมึ กาเล อยํ คหปติกุเล นิพฺพตฺโต ตตฺถ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา “กึ ภนฺเต ปารํ คนฺตุกามตฺถา”ติ ปุจฺฉิ.

ภควา “คมิสฺสามา”ติ อโวจ. โส ตาวเทว นาวาสงฺฆาฏึ โยเชตฺวา อุปเนสิ. สตฺถา ตํ อนุกมฺปนฺโต สห ภิกฺขุสํเฆน นาวํ อภิรุหิ. โส สยมฺปิ อภิรุยฺห[๑] สุเขเนว

๖. พรรณนาคาถาของพระสีตวนิยเถระ

คาถา ของท่านพระสีตวนิยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **โย สีตวนํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร? ได้ยินว่า ในที่สุดแห่ง ๑๑๘ กัป แต่ภัทรกัปนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า อัตถทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงยังมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้ข้ามพ้นจากห้วงน้ำใหญ่คือสังสารวัฏ. วันหนึ่งได้เสด็จเข้าไปใกล้ฝั่งน้ำคงคา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ในเวลานั้นพระเถระนี้ บังเกิดในตระกูลคฤหบดี เห็นพระผู้มีพระภาคในที่นั้นแล้ว มีจิตเลื่อมใส เข้าเฝ้าถวายบังคมทูลถามว่า “พระเจ้าข้า พระองค์ประสงค์จะข้ามไปฝั่งโน้นหรือพระเจ้าข้า” ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เราจักข้าม” ดังนี้. กุลบุตรนั้นประกอบการต่อเรือขึ้นในขณะนั้นแล้วนำเข้าไปใกล้. พระศาสดาเมื่อจะทรงอนุเคราะห์กุลบุตรนั้น จึงเสด็จขึ้นประทับเรือ พร้อมกับภิกษุสงฆ์.

---

[๑] สี. สยํ นาวํ อาภิรุยฺห, ม. สยมภิรุยฺห.

ปรตีรํ สมฺปาเปตฺวา ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ นิวตฺติ.

ตัวเขาเองก็ขึ้นไปด้วย ส่งให้ถึงฝั่งโน้น โดยสะดวกทีเดียว ในวันที่ ๒ ยังมหาทาน ให้เป็นไปแล้วตามไปส่งพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ มีจิตเลื่อมใสถวายบังคม แล้วจึงกลับ.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อิโต เตรสาธิกกปฺปสตสฺส มตฺถเก ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ราชา อโหสิ, จกฺกวตฺตี ธมฺมิโก ธมฺมราชา. โส สตฺเต สุคติมคฺเค ปติฏฺฐาเปตฺวา ตโต จุโต เอกนวุติกปฺเป วิปสฺสิสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ธุตธมฺเม สมาทาย สุสาเน วสนฺโต สมณธมฺมํ อกาสิ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในที่สุดแห่ง ๑๑๓ กัป แต่ภัทรกัปนี้ ได้มาบังเกิดในขัตติยตระกูล เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม พระองค์ทรงยังสัตว์ทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในทางสุคติ เคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้ว ได้ออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี ในกัปที่ ๙๑ สมาทานธุตธรรมอยู่ป่าช้า บำเพ็ญสมณธรรม.

ปุน กสฺสปสฺส ภควโต กาเลปิ ตสฺส สาสเน ตีหิ สหาเยหิ สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ. ตสฺส "สมฺภูโต"ติ นามํ อกํสุ. โส วยปฺปตฺโต พฺราหฺมณสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโต. ภูมิโช เชยฺยเสโน

ต่อมา แม้ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ ก็ได้ออกบวชกับสหาย ๓ คน ในศาสนาของพระกัสสป-พุทธเจ้านั้นอีก บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ถึง ๒๐,๐๐๐ ปี ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธุปบาทกาลนี้ จึงมาบังเกิดเป็นบุตรของพราหมณมหาศาลในพระนครราชคฤห์ พวกญาติ ได้ตั้งชื่อท่านว่า "สัมภูตะ"

อภิราธโนติ ตีหิ สหาเยหิ สทฺธึ ภควโต สนฺติกํ คโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิ. เย สนฺธาย วุตฺตํ

ท่านเจริญวัยแล้ว ถึงความสำเร็จในพราหมณศิลปศาสตร์ ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกับสหายทั้ง ๓ คน คือ ภูมิชะ ๑ ไชยเสนะ ๑ อภิราธนะ ๑ ฟังธรรมเทศนาแล้ว ได้ศรัทธา ออกบวชแล้ว ซึ่งท่านพระอรรถกถาจารย์มุ่งหมายเอากล่าวไว้ว่า

"ภูมิโช เชยฺยเสโน จ
สมฺภูโต อภิราธโน
เอเต ธมฺมํ อภิญฺญาสุ[๑]
สาสเน วรตาทิโน"ติ.

"ท่านเหล่านี้ คือ พระภูมิชะ พระไชยเสนะ พระสัมภูตะ และพระอภิราธนะ ได้รู้ธรรมยิ่งแล้ว เป็นผู้คงที่อันประเสริฐ ใน พระศาสนา".

อถ สมฺภูโต ภควโต สนฺติเก กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิพทฺธํ สีตวเน วสติ. เตเนวายสฺมา "สีตวนิโย"ติ ปญฺญายิตฺถ. เตน จ สมเยน เวสฺสวโณ มหาราชา เกนจิเทว กรณีเยน ชมฺพุทีเป ทกฺขิณทิสาภาคํ อุทฺทิสฺส อากาเสน คจฺฉนฺโต เถรํ อพฺโภกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตํ ทิสฺวา วิมานโต โอรุยฺห เถรํ วนฺทิตฺวา "ยทา เถโร สมาธิโต วุฏฺฐหิสฺสติ. ตทา มม อาคมนํ

ครั้งนั้น พระสัมภูตะเรียนกรรมฐาน คือกายคตาสติ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ไปอยู่ที่สีตวันเป็นนิตย์. เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านจึงปรากฏชื่อว่า "สีตวนิยะ" ดังนี้. ก็โดยสมัยนั้น ท้าวมหาราชชื่อเวสวัณ ไปโดยทางอากาศเจาะจงทิศาภาคด้านทักษิณ ด้วยกรณียกิจบางอย่าง เห็นพระเถระนั่งมนสิการกรรมฐานในกลางแจ้ง จึงลงจากวิมานนมัสการพระเถระแล้ว สั่งยักษ์ ๒ ตนว่า "เมื่อพระเถระออกจากสมาธิแล้ว

---

[๑] อิ. อภิญฺญสุ.

อาโรเจฐ, อารกฺขญฺจสฺส กโรถา"ติ เทฺว ยกฺเข อาณาเปตฺวา ปกฺกามิ.

เธอจงบอกถึงการมาของเรา และพวกเธอจงทำการอารักขาพระเถระนั้น ดังนี้แล้วก็หลีกไป.

เต เถรสฺส สมีเป[๑] ฐตฺวา มนสิการํ ปฏิสำหริตฺวา นิสินฺนกาเล อาโรเจสุ. ตำ สุตฺวา เถโร "ตุเมฺห มม วจเนน เวสฺสวณมหาราชสฺส กเถถ, ภควตา อตฺตโน สาสเน จิตานำ สติอารกฺขา นาม ฐปิตา อตฺถิ, สาเยว มาทิเส รกฺขติ, ตฺวำ ตตฺถ[๒] อปฺโปสฺสุกฺโก โหหิ, ภควโต โอวาเท จิตานำ เอทิสาย อารกฺขาย กรณียำ นตฺถี"ติ เต วิสฺสชฺเชตฺวา ตาวเทว วิปสฺสนำ วฑฺเฒตฺวา วิชฺชาตฺตยำ สจฺฉากาสิ.

ยักษ์ ๒ ตน ยืนใกล้พระเถระ บอกท่านในเวลาที่ท่านถอนจากมนสิการ นั่งอยู่แล้ว พระเถระได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า พวกเธอจงไปบอกท้าวเวสวัณมหาราชตามคำของเรา ชื่อว่าการรักษาสติ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้แล้วสำหรับภิกษุทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในศาสนาของตน การรักษาสตินั้นนั่นแหละ จะรักษาบุคคลเช่นเรา ท่านจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในการอารักขานั้นเสียเถอะ สำหรับผู้ที่ตั้งอยู่ในโอวาทของพระผู้มีพระภาค ไม่จำต้องกระทำการอารักขาเช่นนี้ ดังนี้แล้วจึงปล่อยยักษ์ ๒ ตน นั้นไป เจริญวิปัสสนา กระทำให้แจ้งวิชชาสามในขณะนั้น.

ตโต เวสฺสวโณ นิวตฺตมาโน เถรสฺส สมีปำ ปตฺวา มุขาการสลฺลกฺขเณเนวสฺส

ขณะนั้น ท้าวเวสวัณกลับมาถึงที่ใกล้พระเถระ รู้ว่าพระเถระกระทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยการกำหนดอาการแห่งหน้า

---

[๑] สี. สนฺติเก.
[๒] สี. อิ. ตฺวำ ตาต.
[๓] โป. สมฺมุขา....

กตกิจฺจภาวํ ฌตฺวา สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควโต อาโรเจตฺวา สตฺถุ สมฺมุขา เถรํ อภิตฺถวนฺโต

นั่นเทียว ไปยังกรุงสาวัตถีแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาค ชมเชยพระเถระต่อพระพักตร์ ของพระพุทธเจ้าอยู่ สรรเสริญคุณของพระเถระด้วยคาถานี้ว่า

“สติอารกฺขสมฺปนฺโน
ธิติมา วีริยสมาหิโต
อนุชาโต สตฺถุ สมฺภูโต
เตวิชฺโช มจฺจุปารคู”ติ

“ท่านผู้สมบูรณ์ด้วยการรักษาสติ ผู้มีปัญญาประกอบพร้อมด้วยความเพียร เป็นผู้เกิดดีแล้ว เป็นอนุชาตของพระศาสดา มีวิชชาสาม เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพญามัจจุราช” ดังนี้.

อิมาย คาถาย เถรสฺส คุเณ วณฺเณสิ.

เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑]

เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ใน**อปทาน**ว่า

“อตฺถทสฺสี ตุ ภควา
ทิปทินฺโท[๒] นราสโภ
ปุรกฺขโต สาวเกหิ
คงฺคาตีรํ อุปาคมิ.

“ก็พระผู้มีพระภาค พระนามว่าอัตถทัสสี ผู้เป็นจอมสัตว์ประเสริฐกว่านระ แวดล้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย เสด็จไปสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา.

สมติตฺติ กากเปยฺยา
คงฺคา อาสิ ทุรุตฺตรา
อุตฺตารยึ ภิกฺขุสงฺฆึ
พุทฺธญฺจ ทฺวิปทุตฺตมํ.

แม่น้ำคงคาเต็มเปี่ยมเสมอขอบฝั่ง กาวักน้ำดื่มได้ ข้ามได้ยาก เราข้ามส่งพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสัตว์และภิกษุสงฆ์.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๒/๒๐๖/๓๐๓.
[๒] ฉ. ทฺวิปทินฺโน.

อฏฺฐารเส กปฺปสเต
ยํ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ตรณาย อิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๑,๘๐๐ แต่กัปนี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้สึกทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการข้ามส่งพระพุทธเจ้า.

เตรสิโต กปฺปสเต
ปญฺจ สพฺโพภวา[๑] อหุ
สตฺตรตนสมฺปนฺนา
จกฺกวตฺตี มหพฺพลา.

๑,๓๐๐ กัปแต่กัปนี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ องค์ ทรงพระนามว่าสัพโพภวะ ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีกำลังมาก.

ปจฺฉิเม จ ภเว อสฺมึ
ชาโตหํ พฺราหฺมเณ กุเล
สทฺธึ ตีหิ สหาเยหิ
ปพฺพชึ สตฺถุ สาสเน.

และในภพสุดท้ายเราเกิดในตระกูลพราหมณ์ พร้อมกับสหาย ๓ คน ได้บวชในศาสนาของพระศาสดาแล้ว.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำให้เสร็จแล้ว" ดังนี้.

อถายสฺมา สมฺภูโต ภควนฺตํ ทสฺสนาย คจฺฉนฺเต ภิกฺขู ทิสฺวา "อาวุโส มม วจเนน ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทถ, เอวญฺจ วเทถา"ติ

ทีนั้น ท่านพระสัมภูตะเห็นภิกษุทั้งหลายกำลังเดินไป เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงกล่าวว่า "อาวุโส ท่านทั้งหลาย จงถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา และจงกล่าวอย่างนี้"

---

[๑] สี. ม. จาตุทฺทีปิสฺสโร.

วตฺวา ธมฺมาธิกรณํ อตฺตโน สตฺถุ ดังนี้แล้ว เมื่อจะประกาศความที่ตน อวิเหฐิตภาวํ[๑] ปกาเสนฺโต "**โย** ไม่เบียดเบียนพระศาสนา อันเป็น **สีตวนนฺ**"ติ[๒] คาถมาห. เต ภิกฺขู ภควนฺตํ ธรรมาธิกรณ์ จึงกล่าวคาถาว่า **โย** อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สมฺภูตตฺเถรสฺส **สีตวนํ** เป็นต้น. ภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้า สาสนํ สมฺปเวเทนฺตา[๓] "อายสฺมา ภนฺเต พระผู้มีพระภาคถวายบังคมแล้วเมื่อจะ สมฺภูโต ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทติ, กราบทูลให้ทรงทราบข่าวของพระสัมภูตเถระ เอวญฺจ วทตี"ติ วตฺวา ตํ กถํ[๔] ว่า พระเจ้าข้า ท่านพระสัมภูตะ ถวาย อาโรเจสุ, ตํ สุตฺวา ภควา "ปณฺฑิโต บังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาค และ ภิกฺขเว สมฺภูโต ภิกฺขุ ปจฺจปาทิ[๕] กล่าวอย่างนี้ ดังนี้แล้ว กราบทูลถ้อยคำ ธมฺมสฺสานุธมฺมํ, น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ นั้น พระผู้มีพระภาค ทรงสดับคำนั้นแล้ว วิเหเฐติ.[๖] เวสฺสวเณน ตสฺสตฺโถ[๗] มยฺหํ ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมภูตภิกษุ อาโรจิโต"ติ อาห. เป็นบัณฑิต เข้าถึงธรรมสมควรแก่ธรรม และไม่ทำเราผู้เป็นธรรมาธิกรณ์ให้ลำบาก เรื่องราวของท่านสัมภูตะนั้น ท้าว เวสวัณได้บอกเราแล้วดังนี้.

(๖. โย สีตวนํ อุปคา ภิกฺขุ เอโก สนฺตุสิโต สมาหิตตฺโต

(๖. ภิกษุใด มาสู่สีตวันแล้ว ภิกษุนั้น เป็นผู้อยู่แต่ผู้เดียว สันโดษ

---

[๑] ม. อวิโสธีตภาวํ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๒๖๑.
[๓] สี. อิ. นิเวเทนฺตา, โป. สมฺปฏิเวเธนฺตา.
[๔] ฉ. อิ. คาถํ.
[๕] โป. สี. ปจฺจยาทิ ธมฺมสฺส.
[๖] สี. โป. ปจฺจยาทิธมฺมสฺส อนุธมฺมํ ปฏิปนฺโน น มมํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสิ.
[๗] สี. ตสฺเสวายมตฺโถ.

วิชิตาวี อเปตโลมหำโส
รกฺขำ กายคตาสตี ธีติมาติ).

มีจิตตั้งมั่น ชนะกิเลส ปราศจากขนลุกขนพอง มีปัญญา รักษากายคตาสติอยู่).

๖. ยำ ปน เต ภิกฺขู สมฺภูตตฺเถเรน วุตฺตำ[๑] "**โย สีตวนนฺ**"ติ คาถำ สตฺถุ นิเวเทสุ. ตตฺถ **สีตวนนฺ**"ติ เอวำนามกำ ราชคหสมีเป มหนฺตำ เภรวสุสานวนำ. **อุปคา**ติ นิวาสนวเสน อุปคจฺฉิ. เอเตน ภควตา อนุญฺญาตำ ปพฺพชิตานุรูปำ นิวาสนฏฺฐานำ ทสฺเสติ. **ภิกฺขู**ติ สำสารภยสฺส อิกฺขนโต[๒] ภินฺนกิเลสตาย จ ภิกฺขุ.

๖. ก็ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลคาถาว่า **โย สีตวนำ** ดังนี้เป็นต้น ที่พระสัมภูตเถระกล่าวแล้วแด่พระศาสดา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีตวนำ** ได้แก่ ป่าช้าใหญ่ที่น่ากลัว มีชื่ออย่างนี้ อยู่ใกล้กรุงราชคฤห์. บทว่า **อุปคา** ความว่า เข้าไปอาศัยอยู่. บทว่า **ภิกฺขุ** ความว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะว่าเห็นภัยในสังสารวัฏและเพราะทำลายกิเลสได้แล้ว.

เอโกติ อทุติโย. เอเตน กายวิเวกำ ทสฺเสติ. **สนฺตุสิโต**ติ สนฺตุฏฺโฐ. เอเตน จตุปจฺจยสนฺโตสลกฺขณำ อริยวำสำ ทสฺเสติ. **สมาหิตตฺโต**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สมาหิตจิตฺโต, เอเตน จิตฺต-วิเวกภาวนามุเขน ภาวนารามำ อริยวำสำ ทสฺเสติ.

บทว่า **เอโก** ความว่า ไม่มีเพื่อน. ท่านแสดงถึงกายวิเวกด้วยบทว่า เอโก นี้. บทว่า **สนฺตุสิโต** แปลว่า ยินดีแล้ว. ท่านแสดงถึงอริยวงศ์ซึ่งมีความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นลักษณะ ด้วยบทว่า สนฺตุสิโต นี้. บทว่า **สมาหิตตฺโต** ความว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิอันต่างโดยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ท่านแสดงถึงอริยวงศ์ อันมีภาวนาเป็นที่มา

---

[๑] สี. ยำ ปเนเต ภิกฺขู ตตฺถ ตตฺถ เถเรน วุตฺตำ.
[๒] โป. อิ. สำสาเร ภยสฺส อิกฺขณโต.

ยินดี โดยมุ่งถึงการเจริญจิตตวิเวก ด้วยบทว่า สมาหิตตฺโต นี้.

วิชิตาวีติ สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชนฺเตน วิเชตพฺพํ กิเลสคณํ วิชิตฺวา ฐิโต, เอเตน อุปธิวิเวกํ ทสฺเสติ. ภยเหตูนํ กิเลสานํ อปคตตฺตา **อเปตโลมหํโส**, เอเตน สมฺมาปฏิปตฺติยา ผลํ ทสฺเสติ. **รกฺขนฺ**ติ รกฺขนฺโต. **กายคตาสตินฺ**ติ กายารมฺมณํ สตึ, กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ ปริพฺรูหนวเสน อวิสชฺเชนฺโต.

บทว่า **วิชิตาวี** ความว่า ผู้ชำนะหมู่กิเลสที่บุคคลผู้ปฏิบัติชอบในศาสนาพึงชำนะดำรงอยู่. ท่านแสดงอุปธิวิเวก ด้วยบทว่า วิชิตาวี นี้ ชื่อว่า **ผู้ปราศจากขนลุกขนพอง** เพราะปราศจากกิเลส อันเป็นเหตุแห่งความกลัว. ท่านแสดงผลแห่งสัมมาปฏิบัติ ด้วยบทว่า อเปตโลมหํโส นี้. บทว่า **รกฺขํ** แปลว่า รักษาอยู่. บทว่า **กายคตาสตึ** ได้แก่ ไม่ละสติอันมีกายเป็นอารมณ์ คือ กายคตาสติกรรมฐาน ด้วยอำนาจการพอกพูน.

ธิติมาติ ธีโร, สมาหิตตฺตํ วิชิตาวิภาวตฺตา[๑] อุปาทาย ปฏิปตฺติทสฺสนเมตํ. อยํ เหตฺถ สงฺเขปตฺโถ : โส ภิกฺขุ วิเวก-สุขานุเปกฺขาย เอโก สีตวนํ อุปาคมิ, อุปาคโต จ โลลภาวาภาวโต สนฺตุฏฺโฐ ธิติมา กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ ภาเวนฺโต ตถาธิคตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อารทฺธ-

บทว่า **ธิติมา** แปลว่า เป็นปราชญ์ คำนี้ เป็นคำแสดงถึงการปฏิบัติ เพราะอาศัยความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น หรือความเป็นผู้มีชัยชำนะ. ก็ในพระคาถานี้มีความย่อดังต่อไปนี้ : ภิกษุนั้น ผู้เดียวเข้าสู่สีตวันโดยมุ่งถึงความสุขในวิเวก เข้าถึงแล้วและเป็นผู้สันโดษ เพราะไม่มีความโลเล เป็นนักปราชญ์ เจริญกายคตาสติกรรมฐานอยู่ กระทำฌาน

---

[๑] สี. อิ. สมาหิตตฺตา วิชิตาวี, วิภาวี, ตำ วา.

วิปสฺสนำ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อธิคเตน ที่ตนบรรลุแล้วอย่างนั้น ให้เป็นบาท
อคฺคมคฺเคน สมาหิโต วิชิตาวี จ หุตฺวา พยายามปรารภวิปัสสนา เป็นผู้มีจิต
กตกิจฺจตาย ภยเหตูนำ สพฺพโส ตั้งมั่นแล้ว และเป็นผู้ชนะ ด้วยมรรค
อปคตตฺตา อเปตโลมหำโส ชาโตติ. อันเลิศที่ตนบรรลุแล้ว ชื่อว่า เป็น
ผู้ปราศจากขนลุกขนพอง เพราะ
ปราศจากเหตุแห่งความกลัวโดยประการ
ทั้งปวงเพราะทำกิจสำเร็จแล้ว ดังนี้แล.

สีตวนิยตฺเถรีคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาคาถาของพระสีตวนิยเถระ จบ.

---

[๑] อปทาเน ตรณิยตฺเถร, อิ. สมฺภูตเถร.

๗. ภลฺลิยตฺเถรคาถาวณฺณนา

โย ปานุทีติ อายสฺมโต ภลฺลิยตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? อยํ กิร อิโต เอกตึเส กปฺเป อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ สุมนสฺส นาม ปจฺเจกพุทฺธสฺส ปสนฺนจิตฺโต ผลาผลํ ทตฺวา สุคตีสุ เอว สํสรนฺโต ลิขิสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล อรุณวตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺโต "สิขิสฺส ภควโต ปจฺจมาภิสมฺพุทฺธสฺส อุชิตโอชิตา นาม เทฺว สตฺถวาหปุตฺตา ปจฺจมาหารํ อทํสู"ติ สุตฺวา อตฺตโน สหายเกน สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สฺวาตนาย นิมนฺเตตฺวา มหาทานํ ปวตฺเตตฺวา ปตฺถนํ อกํสุ "อุโภปิ มยํ ภนฺเต อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส ปจฺจมาหารทายกา ภเวยฺยามา"ติ.

๗. พรรณนาคาถาของพระภัลลิยเถระ

คาถาของท่านพระภัลลิยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **โย ปานุทิ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินมาว่า พระเถระนี้จากภัทรกัปนี้ล่วงไป ๓๑ กัป เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ ได้มีจิตเลื่อมใสพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุมนะ ถวายผลไม้น้อยใหญ่ ท่องเที่ยวไปเฉพาะในสุคติทั้งหลาย ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า สิขี ได้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ในอรุณวดีนคร ได้ทราบข่าว บุตรของหัวหน้าเกวียน ๒ คน นามว่า อุชิตะและโอชิตะ ได้ถวายอาหารครั้งแรก แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี ผู้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาอันยิ่งครั้งแรก จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมกับสหายของตน ถวายบังคมแล้วทูลอาราธนาเพื่อฉันภัตตาหาร ในวันรุ่งขึ้นยังมหาทานให้เป็นไปแล้ว ได้กระทำความปรารถนาว่า ในอนาคตกาลขอข้าพระองค์ทั้ง ๒ พึงเป็นทายกผู้ถวายพระกระยาหารครั้งแรก แด่พระพุทธเจ้าผู้เช่นกับพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

เต ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺตา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล โคปาลกิเสฏฺฐิสฺส[๑] ปุตฺตา ภาตโร หุตฺวา นิพฺพตฺตา. พหูนิ วสฺสานิ ภิกฺขุสงฺฆํ ขีรโภชเนน อุปฏฺฐหึสุ. อมฺหากํ ปน ภควโต กาเล โปกฺขรวตีนคเร สตฺถวาหสฺส ปุตฺตา ภาตโร หุตฺวา นิพฺพตฺตา.

เขาทั้ง ๒ กระทำบุญกรรมในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ มาบังเกิดเป็นบุตรพี่น้องกันของโคปาลกเศรษฐี อุปฐากภิกษุสงฆ์ด้วยโภชนะเจือด้วยน้ำนม สิ้นปีเป็นอันมาก และในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของพวกเรา ก็มาบังเกิดเป็นบุตรพี่น้องกันของพ่อค้าเกวียนในโบกขรวดีนคร.

เตสุ เชฏฺโฐ ตปุสฺโส[๒] นาม, กนิฏฺโฐ ภลฺลิโย[๓] นาม, เต ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ ภณฺฑสฺส ปูเรตฺวา วาณิชฺชาย คจฺฉนฺตา ภควติ ปฐมาภิสมฺพุทฺเธ สตฺตสตฺตาหํ วิมุตฺติสุขธมฺมปจฺจเวกฺขณาหิ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห ราชายตนมูเล วิหรนฺเต ราชายตนสฺส อวิทูเร มหามคฺเคน อติกฺกมนฺติ, เตสํ ตสฺมึ สมเย สเมปิ ภูมิภาเค อกทฺทโมทเก สกฏานิ นปฺปวตฺตีสุ, "กึ นุ โข การณนฺ"ติ จินฺเตนฺตานํ โปราณสาโลหิตา เทวตา

ในพี่น้องทั้ง ๒ นั้น คนโตชื่อตปุสสะ คนน้องชื่อภัลลิยะ เขาทั้ง ๒ คนนั้นเอาสินค้าบรรทุกเกวียน ๕๐๐ เล่มจนเต็มแล้วไปค้าขาย เมื่อพระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ให้ ๗ สัปดาห์ผ่านพ้นไป ด้วยทรงพิจารณาธรรม คือความสุขอันเกิดจากความหลุดพ้น สัปดาห์ที่ ๘ ทรงประทับที่ควงไม้เกด (ราชายตนะ) ก็ขับเกวียนไปตามทางใหญ่ใกล้ต้นเกด ในสมัยนั้นเกวียนของพวกเขาไม่ยอมเคลื่อนที่ แม้ในภูมิภาคที่ราบเรียบ ไม่มีหล่มไม่มีโคลน จึงพากันคิดว่า มีเหตุอะไรหนอ ทันใดนั้น

---

[๑] สี. โคปาล.
[๒] ฉ. ตผุสฺโส, สี. ตปสฺโส.
[๓] โป. ภลฺลิโก.

รุกฺขวิฏปนฺตเร[๑] อตฺตานํ ทสฺเสนฺตี อาห "มาริสา[๒] อยํ ภควา อจิราภิสมฺพุทฺโธ สตฺตสตฺตาหํ อนาหาโร วิมุตฺติสุขา-ปฏิสํเวที อิทานิ ราชายตนมูเล นิสินฺโน, ตํ อาหาเรน ปฏิมาเนถ, ยทสฺส ตุมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา"ติ.

เทวดาผู้เป็นสายโลหิตแต่ปางก่อน จึงแสดงตนที่ระหว่างค่าคบไม้บอกว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคของเรานี้ตรัสรู้ได้ไม่นาน ทรงอดอาหาร ๗ สัปดาห์แล้ว กำลังเสวยวิมุตติสุข บัดนี้ ทรงประทับนั่งที่ควงไม้ราชายตนะ ข้อที่ท่านทั้งหลายน้อมนำพระกระยาหารเข้าไปถวายพระองค์จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่ท่านทั้งหลาย ตลอดกาลนาน".

ตํ สุตฺวา เต อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทนฺตา "อาหารสมฺปาทนํ ปปญฺจนฺ"ติ มญฺญมานา มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ[๓] ภควโต ทตฺวา เทฺววาจิกสรณํ คนฺตฺวา เกสธาตุโย ลภิตฺวา อคมํสุ, เต หิ ปฐมํ อุปาสกา อเหสุ, อถ ภควติ พาราณสึ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺวา อนุปุพฺเพน ราชคเห วิหรนฺเต

พ่อค้าสองพี่น้อง ได้ฟังดังนั้น รู้สึกปีติและโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง สำคัญอยู่ว่าการจัดเตรียมอาหาร จักเป็นการเนิ่นช้า จึงเอาสัตตุผลและขนมน้ำผึ้งถวายพระผู้มีพระภาคแล้ว ถึงพระพุทธและพระธรรมว่าเป็นสรณะ ได้พระเกศาธาตุแล้ว จึงหลีกไป. จริงอยู่ พ่อค้าทั้งสองนั้น ได้เป็นอุบาสกก่อนผู้อื่น ต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงสาวัตถี ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ โดยลำดับ ตปุสสะและภัลลิยะก็ไปถึงกรุงราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระผู้มี

---

[๑] โป. สี. อิ. รกฺขวิฏปพฺภนฺตเร.
[๒] ฉ. มาทิสา.
[๓] โป. ม. มธุปิณฺฑญฺจ.

ตปุสฺสภลฺลิยา[๑] ราชคหํ อุปคตา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุ. เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิ. เตสุ ตปุสฺโส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อุปาสโกว อโหสิ. ภลฺลิโย ปน ปพฺพชิตฺวา ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒] :

พระภาคถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมแก่พี่น้องทั้งสองนั้น. ในบรรดาพี่น้องทั้งสองนั้น ตปุสสะตั้งอยู่ในโสดาบันได้เป็นอุบาสกก่อน. ส่วนภัลลิยะได้ออกบวชแล้วได้อภิญญา ๖. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"สุมโน นาม สมฺพุทฺโธ
ตกฺกรายํ วสี ตทา
วลฺลิการผลํ คยฺห
สยมฺภุสฺส อทาสหํ.

เอกตึเส อิโต กปฺเป
ยํ ผลํ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทं ผลํ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

"ในกาลนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สุมนะ ประทับ ณ พระนครตักกรา เราได้เอาผลวัลลิการะถวายพระสยัมภู.
ในกัปที่ ๓๑ แต่กัปนี้ ด้วยผลไม้ที่ถวายในกาลนั้น เราจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อเถกทิวสํ มาโร ภลฺลิยตฺเถรสฺส ภีสาปนตฺถํ ภยานกํ รูปึ ทสฺเสสิ. โส อตฺตโน สพฺพภยาติกฺกมํ ปกาเสนฺโต

ภายหลังวันหนึ่ง มารแสดงรูปที่น่ากลัว เพื่อจะทำให้พระภัลลิยเถระตกใจกลัว. ท่านเมื่อจะประกาศว่า

---

[๑] ฉ. ตผุสฺสภลฺลิยา, ม. ภลฺลิกา.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๖๘/๙๕.

"**โย ปานุที**"ติ[๑] คาถมภาสิ.

ตนล่วงพ้นสิ่งที่น่ากลัวทุกอย่างได้แล้ว จึงได้กล่าวคาถาว่า **"โย ปานุทิ"** ดังนี้เป็นต้น.

(๗. โย ปานุทิ มจฺจุราชสฺส เสนํ
นฬเสตุวฺ สุทุพฺพลํ มโหฆ
วิชิตาวิ อเปตเภรโว หิ
ทนฺโต โส ปรินิพฺพุโต จิตตฺโตติ
อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา ภลฺลิโย เถโร).

(ได้ยินว่า ท่านพระภัลลิยเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้อย่างนี้ว่า

๗. ผู้ใด กำจัดเสนาแห่งมัจจุราชได้เหมือนห้วงน้ำใหญ่ กำจัดสะพานไม้อ้ออันแสนจะทรุดโทรม ฉะนั้น ท่านผู้นั้น จัดว่าเป็นผู้ชนะมาร ปราศจากความหวาดกลัว มีตนอันฝึกแล้ว มีจิตตั้งมั่น ดับกิเลสและความเร่าร้อนได้แล้ว).

๗. ตตฺถ **โย ปานุทีติ** โย อปานุทิ ขิปิ ปชหิ วิทฺธํเสสิ. **มจฺจุราชสฺสาติ** มจฺจุ นาม มรณํ ขนฺธานํ เภโท. โส เอว จ[๒] สตฺตานํ อตฺตโน วเส อนุวตฺตาปนโต[๓] อิสฺสรฏฺเฐน **ราชา**ติ

๗. บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **โย ปานุทิ** ความว่า ผู้ใด กำจัด คือซัดไป ได้แก่ละ คือทำลายเสีย. บทว่า **มจฺจุราชสฺส** ความว่า ความตายคือความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย ชื่อว่ามัจจุ. ก็ความแตกแห่งขันธ์นั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **เป็นพระราชา** เพราะอรรถว่า เป็นอิสระโดยการทำสัตว์ทั้งหลาย ให้เป็นไปตามอำนาจของตน เพราะเหตุนั้น

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๔๔/๒๖๒.
[๒] ม. โส เอว.
[๓] ม. อิ. อนุวตฺตนโต.

มจฺจุราชา, ตสฺส. **เสนนฺติ** ชราโรคาทึ, สา หิสฺส[๑] วสวตฺตเน องฺคภาวโต เสนา นาม, เตน เหส มหตา นานาวิเธน วิปฺเลน "มหาเสโน"ติ วุจฺจติ. ยถาห[๒] "น หิ โน สงฺครนฺเตน, มหาเสเนน มจฺจุนา"ติ.[๓] อถ วา คุณมารณฏฺเจน "มจฺจู"ติ อิธ เทวปุตฺตมาโร อธิปฺเปโต, ตสฺส จ สหายภาวูปคมนโต กามาทโย เสนา. ตถา จาห :

จึงชื่อว่า มัจจุราช แห่งมัจจุราชนั้น. บทว่า **เสนำ** ได้แก่ โรคมีโรคชราเป็นต้น, จริงอยู่ โรคชราเป็นต้นนั้น ชื่อว่าเสนา เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เป็นไปในอำนาจของมัจจุราชนั้น ก็เพราะเหตุนั้น พญามัจจุราชนั้น ท่านจึงเรียกว่า "ผู้มีเสนาใหญ่" เพราะความไพบูลย์มีอย่างต่าง ๆ เป็นอันมาก. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า เราจะผัดเพี้ยนมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่มิได้เลย. อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ท่านประสงค์เอาเทวบุตรมาร ชื่อว่า "มัจจุ" เพราะอรรถว่า ฆ่าคุณความดี และกามเป็นต้น ชื่อว่าเสนา เพราะเข้าถึงความเป็นสหาย ของเทวบุตรมารนั้น. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

"กามา เต ปฐมา เสนา
ทุติยา อรติ วุจฺจติ
ตติยา ขุปฺปิปาสา เต
จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติ.

"บัณฑิตกล่าวว่า กามเป็นเสนาที่ ๑ อรติเป็นเสนาที่ ๒ ความหิวกระหายเป็นเสนาที่ ๓ ตัณหาเป็นเสนาที่ ๔.

---

[๑] โป. ชราโรคาทีนำ ปีสฺส วสวตฺตนภาวโต เสนา นาม. ม. ...วสวตฺติโน สงฺคภาวโต เสนา นาม.
[๒] เตนาหาติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.
[๓] ม. อุ. ๑๔/๓๕๑, ขุ. ชา. ๒๘/๑๖๕.

ปญฺจมี ถีนมิทฺธํ เต
ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ
สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต
มกฺโข ถมฺโภ เต อฏฺฐโม"ติ.[๑]

ถีนมิทธะเป็นเสนาที่ ๕ ความกลัวเป็นเสนาที่ ๖ ความสงสัยเป็นเสนาที่ ๗ ความลบหลู่ท่าน และความดื้อรั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘" ดังนี้.

นฬเสตุ่ว สุทุพฺพลํ มโหฆิ สารวิรหิตโต นฬเสตุสทิสํ[๒] อติวิย อพลภาวโต[๓] สุฏฺฐุ ทุพฺพลํ สงฺกิเลสเสนํ นวโลกุตฺตรธมฺมานํ มหาพลวภาวโต[๔] มโหฆสทิเสน อคฺคมคฺเคน โย อปานุทิ วิชิตาวี อเปตเภรโว ทนฺโต, โส ปรินิพฺพุโต จิตตฺโตติ โยชนา. ตํ สุตฺวา มาโร "ชานาติ มํ สมโณ"ติ ตตฺเถวนฺตรธายีติ.

บาทคาถาว่า **นฬเสตุ่ว สุทุพฺพลํ มโหฆ** ประกอบความว่า ท่านผู้ใดกำจัดเสนาคือสังกิเลสธรรม อันทุรพลแท้เพราะไม่มีกำลังอย่างยิ่ง เหมือนกับสะพานไม้อ้อ เพราะไม่มีแก่น ชนะเด็ดขาด ละความกลัวได้แล้ว ฝึกตนแล้วด้วยมรรคอันเลิศ เช่นกับห้วงน้ำใหญ่ เพราะโลกุตรธรรมทั้ง ๙ เป็นธรรมมีกำลังมาก, ท่านผู้นั้น เป็นผู้ดับรอบแล้ว มีจิตตั้งมั่นดังนี้. มารสดับคำนั้นแล้วเข้าใจว่า "พระสมณะรู้จักเรา" จึงหายไปในที่นั้นนั่นเอง ด้วยประการดังนี้.

ภลฺลิยตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาคาถาของพระภัลลิยเถระ จบ.

---

[๑] ฉ. มาโน มกฺโข จ อฏฺฐมีติ, ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๙, ขุ. มหา. ๒๙/๑๔๔, ขุ. จูฬ. ๓๐/๑๔๔.
[๒] สี. สารวิรหิตนฬเสตุสทิสํ.
[๓] สี. จลภาวโต.
[๔] สี. มหพฺพลภาวโต.

๘. วีรตฺเถรคาถาวณฺณนา

โย ทุทฺทมโยติ อายสฺมโต วีรตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร อิโต เอกนวุเต[๑] กปฺเป วิปสฺสิสฺส ภควโต วสนอาวาสํ ปฏิชคฺคิ. เอกทิวสญฺจ สินฺธุวารปุปฺผสทิสานิ นิคฺคุณฺฑิปุปฺผานิ[๒] คเหตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิโต ปญฺจตึเส กปฺเป ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มหาปตาโป นาม ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตี.

โส ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรนฺโต สตฺเต สคฺคมคฺเค ปติฏฺฐาเปสิ. ปุน อิมสฺมึ กปฺเป กสฺสปสฺส ภควโต กาเล มหาวิภโว เสฏฺฐี หุตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ ทานํ เทนฺโต สมสฺส ขีรภตฺตํ อทาสิ. เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ทานมยํ ปุญฺญสมฺภารํ

๘. พรรณนาคาถาของพระวีรเถระ

คาถาของท่านพระวีรเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **โย ทุทฺทมโย** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกัปที่ ๙๑ จากภัทรกัปนี้ พระเถระนี้ ได้บำรุงอาวาสอันเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี. และในวันหนึ่ง เก็บเอาดอกคนทีสอ ซึ่งเหมือนกับดอกย่างทรายไปบูชาพระผู้มีพระภาค. ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยบุญกรรมนั้น ครั้นถึงกัปที่ ๓๕ แต่ภัทรกัปนี้ มาบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่ามหาปตาปะ.

ท่านครองราชย์โดยธรรมสม่ำเสมอ ยังสัตว์ทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในทางสวรรค์ ต่อมาในกัปนี้ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดเป็นเศรษฐีมีสมบัติมาก ให้ทานแก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น ได้ถวายขีรภัต

---

[๑] อิ. เอกนวุติกปฺเป.
[๒] ฉ. นิคฺคุณฺฑิปุปฺผานิ.

กโรนฺโต อิตรญฺจ นิพฺพานตฺถํ สมฺภรนฺโต แด่พระสงฆ์. ท่านบำเพ็ญบุญสมภาร
เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ คือทานมัยในภพนั้น ๆ ก่อสร้างบุญสมภาร
พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินครเ รญฺโญ นอกนี้ เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน
ปเสนทิสฺส อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติ, ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
"วีโร"ติสฺส นามํ อกํสุ. โส วยปฺปตฺโต ครั้นพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในตระกูล
นามานุคเตหิ ปตฺตพลชวาทิคุเณหิ อำมาตย์แห่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ใน
สมนฺนาคโต สงฺคามสูโร หุตฺวา พระนครสาวัตถี หมู่ญาติได้ขนานนาม
มาตาปิตูหิ นิพนฺธวเสน การิเต ท่านว่า "วีระ". ท่านเจริญวัย แล้ว
ทารปริคฺคเห[๑] เอกํเยว ปุตฺตํ ลภิตฺวา ประกอบด้วยคุณมีกำลังและแล่นไปเร็ว
ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน กาเมสุ อันคล้อยตามนาม เป็นผู้แกล้วกล้า
สํสาเร จ อาทีนวํ ทิสฺวา สํเวคชาโต ในสงคราม มีภริยาตามที่มารดาและ
ปพฺพชิตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต บิดามันหมายจัดการให้ ได้บุตรคนเดียว
นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตํ เท่านั้น อันบุพเหตุตักเตือน เห็นโทษ
อปทาเน[๒] : ในกามและในสงสาร จึงเกิดความ
สังเวชออกบวชแล้ว เพียรพยายามอยู่
ไม่นานนัก ก็ได้อภิญญา ๖. เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"วิปสฺสิสฺส ภควโต "เรา เป็นคนเฝ้าอารามของพระผู้มี
อาสึ อารามิโก[๓] อหํ พระภาคพระนามวิปัสสี ได้ถือเอา
นิคฺคุณฺฑิปุปฺผํ[๔] ปคฺคยฺห ดอกย่างทรายไปบูชาพระพุทธองค์.
พุทฺธสฺส อภิโรปยึ.

---

[๑] สี. อิ. การิเตน ทารปริคฺคเหน.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๒๐๗/๓๐๔.
[๓] ฉ. อาสิมารามิโก.
[๔] ฉ. นิคฺคุณฺฑิปุปฺผํ.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป[๑]
ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ[๒]
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ ด้วยการที่เราบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยดอกไม้ เราจึงมิได้รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

ปญฺจตฺตึเส[๓] อิโต กปฺเป
เอโก อาสึ ชนาธิโป
มหาปตาโป นาเมน[๔]
จกฺกวตฺติ มหพฺพโล.

ในกัปที่ ๓๕ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง เป็นจอมแห่งชน มีนามว่ามหาปตาปะ มีพลมาก.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พุทธศาสนาเราทำเสร็จแล้ว".

เอวํ ปน อรหตฺตํ ปตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมนฺตํ เถรึ ปุราณทุติยิกา อุปฺปพฺพาเชตุกามา อนฺตรนฺตรา นานานเยหิ ปโลเภตุํ ปรกฺกมนฺตี[๕] เอกทิวสํ ทิวาวิหารฏฺฐานํ คนฺตฺวา อิตฺถีกุตฺตาทีนิ ทสฺเสตุํ อารภิ. อถายสฺมา วีโร "มํ ปโลเภตุกามา สิเนรุํ มกสปกฺขวาเตน จาเลตุกามา วิย ยาว พาลา วตายํ อิตฺถี"ติ

ก็ภรรยาเก่าประสงค์จะให้พระเถระผู้บรรลุพระอรหันต์แล้ว ยังกาลให้ล่วงไปด้วยความสุขอันเกิดจากผลสมาบัติสึก พยายามประเล้าประโลม โดยนัยต่าง ๆ ในระหว่างวันหนึ่ง จึงไปยังสถานที่พักกลางวันแล้ว เริ่มแสดงมารยาหญิงเป็นต้น. ที่นั้น ท่านพระวีรเถระคิดว่า หญิงนี้โง่แท้หนอ ประสงค์จะเล้าโลมเราเหมือนมีความประสงค์จะทำภูเขาสิเนรุให้

---

[๑] ฉ. เอกนวุติโต กปฺเป.
[๒] ฉ. ปุปฺผมภิปูชยึ.
[๓] ฉ. ปญฺจวีเส.
[๔] ฉ. มหาปตาปนาเมน.
[๕] สี. อุปกฺกมนฺตี.

ตสฺสา กิริยาย นิรตฺถกภาวํ ทีเปนฺโต "**โย ทุทฺทมโย**"ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

(๘. โย ทุทฺทมโย ทเมน ทนฺโต
ธีโร[๒] สนฺตุสิโต วิติณฺณกงฺโข
วิชิตาวิ อเปตโลมหํโส
จีตราโค[๓] ปรินิพฺพุโต จิตตฺโตติ).

๘. ตตฺถ **โย ทุทฺทมโย**ติอาทีนํ ปทานํ อตฺโถ เหฏฺฐา วุตฺโตเยว. อิทํ ปเนตฺถ โยชนามตฺตํ. **โย** ปุพฺเพ อทนฺตกิเลสตาย ปจฺจตฺถิเกหิ วา สงฺคามสีเส ทเมตุํ เชตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **ทุทฺทมโย**, อิทานิ ปน อุตฺตเมน ทเมน ทนฺโต จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสมฺปตฺติยา **ธีโร**, วุตฺตนเยเนว สนฺตุสิโต วิติณฺณกงฺโข

สั่นสะเทือน ด้วยลมปีกยุง ฉะนั้น" ดังนี้ เมื่อจะแสดงว่า กิริยาของหญิงนั้นไร้ประโยชน์ จึงได้กล่าวคาถาว่า "**โย ทุทฺทมโย**" เป็นต้น.

(๘. เมื่อก่อน ผู้ใด เป็นผู้อันบุคคลอื่นฝึกได้โดยยาก แต่เดี๋ยวนี้ ผู้นั้นอันพระผู้มีพระภาค ทรงฝึกได้แล้ว เป็นนักปราชญ์ มีความสันโดษ ข้ามความสงสัยได้แล้ว เป็นผู้ชนะกิเลสมาร ปราศจากความขนลุกขนพอง ปราศจากความกำหนัดมีจิตตั้งมั่น ดับกิเลสและความเร่าร้อนได้แล้ว).

๘. ในคาถานั้น เนื้อความของบททั้งหลายมีอาทิว่า **โย ทุทฺทมโย** ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเทียว. ส่วนคำนี้ในคาถานี้เป็นเพียงวาจาประกอบความ. เมื่อก่อน **ผู้ใดชื่อว่าเป็นผู้อันบุคคลพึงฝึกได้ยาก** เพราะความเป็นผู้มีกิเลสที่ยังมิได้กำราบ หรือเพราะไม่สามารถเพื่อจะฝึก คือเพื่อจะชนะข้าศึก

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๔๕/๒๖๒.
[๒] ฉ. อิ. วีโร.
[๓] ฉ. อิ. วีโร โส.

วิชิตาวี อเปตโลมหังโส **ธีโร** วีรนามโก
อนวเสสโต กิเลสปรินิพฺพาเนน
ปรินิพฺพุโต, ตโต เอว จิตสภาโว, น
ตาทิสานํ สเตนปิ สหสฺเสนปิ จาลนียติ.
ตํ สุตฺวา สา อิตฺถี "มยฺหํ สามิเก เอวํ
ปฏิปนฺเน[๑] โก มยฺหํ ฆราวาเสน
อตฺโถ"ติ สํเวคชาตา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตฺวา
น จิรสฺเสว เตวิชฺชา อโหสีติ.

ในสงครามได้ แต่บัดนี้ เป็นผู้อันพระผู้มี
พระภาคทรงฝึกแล้ว ด้วยธรรมอันเป็น
เครื่องฝึกอย่างสูงสุด ชื่อว่า **เป็นปราชญ์**
เพราะถึงพร้อมด้วยความเพียร คือ
สัมมัปปธานทั้ง ๔ มีความสันโดษ โดย
นัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว ข้ามพ้นความ
สงสัยได้แล้ว เป็นผู้ชนะกิเลสมาร
ปราศจากความขนพองสยองเกล้า **เป็น**
นักปราชญ์ มีชื่อว่าแกล้วกล้า ปรินิพพาน
แล้วด้วยกิเลสปรินิพพานโดยไม่มีส่วนเหลือ
ต่อแต่นั้นเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ไม่หวั่นไหว
ด้วยคนเช่นท่านตั้ง ๑๐๐ คน ๑,๐๐๐ คน.
หญิงนั้นฟังคำนั้นแล้วก็เกิดความสังเวชว่า
"เมื่อสามีของเรา ปฏิบัติเช่นนี้ จะมี
ประโยชน์อะไรแก่เราด้วยการอยู่ครองเรือน"
ดังนี้แล้ว จึงออกบวชในสำนักภิกษุณี
ไม่นานนักก็ได้วิชชา ๓ แล.

วีรตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาคาถาของพระวีรเถระ จบ.

[๑] สี. ปฏิปชฺชนฺเต.

๙. ปิลินฺทวจฺฉตฺเถรคาถา-วณฺณนา

สฺวาคตนฺติ อายสฺมโต ปิลินฺท-วจฺฉตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุ์ เทวตานํ ปิยมนาปภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต สุเมธสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ภควติ ปรินิพฺพุเต สตฺถุ ถูปสฺส ปูชํ กตฺวา สเมฺม จ มหาทานํ ปวตฺเตตฺวา ตโต จุโต เทวมนุสฺเสสุ เอว สํสรนฺโต อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา มหาชนํ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา สคฺคปรายนํ อกาสิ.

๙. พรรณนาคาถาของพระปิลินทวัจฉเถระ

คาถาของท่านพระปิลินทวัจฉเถระมีคำเริ่มต้นว่า **สฺวาคตํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเถระนี้บังเกิดในตระกูลที่มีโภคะมาก ในหงสวดีนครฟังธรรมในสำนักพระศาสดา โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล เห็นพระศาสดาทรงแต่งตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ โดยความเป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดาทั้งหลาย ปรารถนาตำแหน่งอันเลิศนั้น กระทำกุศลจนตลอดชีพ เคลื่อนจากอัตภาพนั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสุเมธ มาบังเกิดในมนุษยโลก เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว กระทำการบูชาพระสถูปของพระศาสดา และบำเพ็ญมหาทานในพระสงฆ์ เคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเท่านั้นเมื่อพระพุทธเจ้ายังมิได้ทรงอุบัติ ก็มาบังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ให้มหาชนตั้งอยู่ในศีล ๕ กระทำให้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

โส อนุปฺปนฺเนเยว อมฺหากํ ภควติ สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณเคเห นิพฺพตฺติ. "ปิลินฺโท"ติสฺส[๑] นามํ อกํสุ. วจฺโฉติ ปน โคตฺตํ. เตน โส อปรภาเค "ปิลินฺทวจฺโฉ"ติ[๒] ปญฺญายิตฺถ. สตฺถาเร ปน สเวคพหุลตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จูฬคนฺธารํ นาม วิชฺชํ สาเธตฺวา ตาย วิชฺชาย อากาสจารี ปริจิตฺตวิตฺตา จ หุตฺวา ราชคเห ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺโต ปฏิวสติ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคของพวกเรา ยังมิได้ทรงอุบัติ ท่านก็มาบังเกิดในเรือนของพราหมณ์ ในกรุงสาวัตถี หมู่ญาติขนานนามท่านว่า "ปิลินทะ". ส่วนคำว่าวัจฉะ เป็นโคตรของท่าน. ด้วยเหตุนั้นภายหลังท่านจึงปรากฏชื่อว่า "ปิลินท-วัจฉะ". แต่เพราะท่านเป็นผู้มากไปด้วยความสังเวชในสังสารวัฏ ท่านจึงออกบวชเป็นปริพาชกสำเร็จวิชาชื่อว่าจูฬคันธาระ เพราะวิชานั้นจึงท่องเที่ยวไปในอากาศได้ และเป็นผู้รู้ใจคนอื่น ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์.

อถ ยทา อมฺหากํ ภควา อภิสมฺพุทฺโธ หุตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ อุปคโต, ตโต ปฏฺฐาย พุทฺธานุภาเวน ตสฺส สา วิชฺชา น สมฺปชฺชติ, อตฺตโน กิจฺจํ น สาเธติ. โส จินฺเตสิ "สุตํ โข ปน เมตํ อาจริยปาจริยานํ ภาสมานานํ 'ยตฺถ มหาคนฺธารวิชฺชา ธรติ, ตตฺถ จูฬคนฺธารวิชฺชา น สมฺปชฺชตี"ติ,[๓]

ต่อมาตั้งแต่เวลาที่พระผู้มีพระภาคของพวกเรา ตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จเข้ามายังพระนครราชคฤห์ โดยลำดับ ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้า วิชชานั้นของเขาก็เสื่อมไป, ไม่ให้สำเร็จกิจของตน. ท่านจึงคิดว่า "ก็เราได้ยินมาว่า อาจารย์และปาจารย์พูดกันอยู่ดังนี้ว่า 'มหาคันธารวิชชา ทรงอยู่ในที่ใด,

---

[๑] สี. ปิลินฺทติสฺส.
[๒] สี. ปิลินฺทิวจฺโฉติ.
[๓] ม. น สมฺปชฺชิ.

สมณสฺส ปน โคตมสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นายํ มม วิชฺชา สมฺปชฺชติ, นิสฺสํสยํ สมโณ โคตโม มหาคนฺธารวิชฺชํ ชานาติ, ยนฺนูนาหํ ตํ ปยิรุปาสิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ตํ วิชฺชํ ปริยาปุเณยฺยนฺ"ติ. โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ "อหํ มหาสมณ ตว สนฺติเก เอกํ วิชฺชํ ปริยาปุณิตุกาโม โอกาสํ เม กโรหี"ติ.

จูฬคันธารวิชชาก็เสื่อมไปในที่นั้น' ก็ตั้งแต่พระสมณโคดมเสด็จมา วิชชาของเรานี้ก็เสื่อมไป พระสมณโคดม คงจะรู้มหาคันธารวิชชาโดยไม่ต้องสงสัย ทำไฉนเราจะพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมนั้นแล้วเรียนวิชชานั้นในสำนักของพระองค์ได้" ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลคำนี้ว่า "ข้าแต่พระมหาสมณะ ข้าพระองค์อยากจะเรียนวิชชาอย่างหนึ่งในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์จงกระทำโอกาสแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด".

ภควา "เตนหิ ปพฺพชา"ติ[๑] อาห. โส "วิชฺชาย ปริกมฺมํ ปพฺพชฺชา"ติ มญฺญมาโน ปพฺพชิ. ตสฺส ภควา ธมฺมํ กเถตฺวา จริยานุกูลํ[๒] กมฺมฏฺฐานํ อทาสิ. โส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย น จิรสฺเสว วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. ยา ปน ปุริมชาติยํ ตสฺโสวาเท ฐตฺวา สคฺเค นิพฺพตฺตา เทวตา, ตํ กตญฺญุตํ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้นท่านจงบวช". ท่านสำคัญว่า "การบวชเป็นการบริกรรมวิชชา" ดังนี้แล้ว จึงยอมบวช. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านแล้ว ประทานกรรมฐานที่เหมาะแก่จริต. ท่านเจริญวิปัสสนาไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต เพราะความที่ท่านมีอุปนิสัยถึงพร้อมแล้ว. ก็เทวดาทั้งหลาย ที่ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ในชาติก่อนแล้ว มาบังเกิดในสวรรค์ อาศัยความเป็นผู้รู้คุณที่ท่านทำแล้วนั้น จึงเกิด

---

[๑] สี. ปพฺพชาหีติ.
[๒] ฉ. จริตานุกูลํ.

นิสฺสาย สญฺชาตพหุมานา สายํ ปาตํ เถรํ ปยิรูปาสิตฺวา คจฺฉนฺติ. ตสฺมา เถโร[๑] เทวตานํ ปิยมนาปตาย อคฺคตํ ปตฺโต. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒]

ความนับถือเป็นอันมาก เข้ามาหาพระเถระทั้งเช้าทั้งเย็น. เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงถึงความเป็นผู้เลิศด้วยความเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ ของเทวดาทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ
สุเมเธ อคฺคปุคฺคเล
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
ถูปปูชํ อกาสหํ.

"เมื่อพระสุเมธโลกนาถ ผู้เป็นอัครบุคคลนิพพานแล้ว เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้กระทำการบูชาพระสถูปเจดีย์.

เย จ ขีณาสวา ตตฺถ
ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา
เตหํ[๓] ตตฺถ สมาเนตฺวา
สงฺฆภตฺตมกาสหํ.

ในสมาคมนั้น มีพระขีณาสพผู้ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มากเท่าใด เรานิมนต์พระขีณาสพเหล่านั้น มาประชุมกันในสมาคมนั้นแล้ว ได้ทำสังฆภัตถวาย.

สุเมธสฺส ภควโต
อุปฏฺฐาโก ตทา อหุ
สุเมโธ นาม นาเมน
อนุโมทิตฺถ โส ตทา.

เวลานั้น มีภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สุเมธ ท่านมีนามว่าสุเมธ ได้อนุโมทนาในเวลานั้น.

เตน จิตฺตปฺปสาเทน
วิมานํ อุปปชฺชหํ

ด้วยจิตอันเลื่อมใสนั้น เราได้เข้าถึงวิมาน นางอัปสรแปดหมื่นหกพัน

---

[๑] โส เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๑๗/๘๔.
[๓] โป. สี. เตสํ.

ฉฬาสีติสหสฺสานิ
อจฺฉราโย อเหสุ เม.[๑]

ได้มีแก่เรา.

มเมว อนุวตฺตนฺติ
สพฺพกาเมหิ ตา สทา[๒]
อญฺเญ เทเว อภิโภมิ[๓]
ปุญฺญกมฺมสฺสิทं ผลं.

นางอัปสรเหล่านั้น ย่อมอนุวัติตาม ความประสงค์ทุกอย่างของเราเสมอ เราย่อมครอบงำเทวดาเหล่าอื่น นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม.

ปญฺจวีสติกปฺปมฺหิ
วรุโณ นาม ขตฺติโย
วิสุทฺธโภชโน อาสึ
จกฺกวตฺติ อหं ตทา.

ในกัปที่ ๒๕ เราเป็นกษัตริย์ พระนามว่าวรุณะ ในกาลนั้น เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เสวยโภชนะอันสะอาด.

น เต พีชं ปวปฺปนฺติ
นปิ นียนฺติ นงฺคลา
อกฏฺฐปากิมं สาลึ
ปริภุญฺชนฺติ มานุสา.

ชนเหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช และไม่ต้องนำไถไปไถ มนุษย์ทั้งหลายย่อมบริโภคข้าวสาลี อันเกิดเองสุกเองในที่ไม่ได้ไถ.

ตตฺถ รชฺชं กริตฺวาน
เทวตฺตं ปุน คญฺฉหं[๔]
ตทาปิ เอทิสา มยฺหं
นิพฺพตฺตา โภคสมฺปทา.

เราเสวยราชสมบัติในภพนั้นแล้ว ได้ถึงความเป็นเทวดาอีก ถึงเวลานั้น โภคสมบัติเช่นนี้ ก็บังเกิดแก่เรา.

---

[๑] ฉ. รมีสุ เม.
[๒] โป. ม. สพฺพกามสมาหิตา.
[๓] ม. อภิภุกมิ.
[๔] อิ. คจฺฉหं.

น มำ มิตฺตา อมิตฺตา วา
หึสนฺติ สพฺพปาณิโน
สพฺเพสำ จ ปิโย โหมิ
ปุญฺญกมฺมสฺสิทำ ผลำ.

สัตว์ทั้งปวง ซึ่งเป็นมิตร หรือมิใช่มิตร ย่อมไม่เบียดเบียนเรา เราเป็นที่รักของสัตว์ทุกจำพวกนี้เป็นผลแห่งบุญกรรม.

ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ
ยำ ทานมททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
คนฺธาเลปสฺสิทำ ผลำ.

ในกัปที่ ๓ หมื่น เราได้ให้ทานใดในกาลนั้น ด้วยการให้ทานนั้นเราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการไล้ทาด้วยของหอม.

อิมมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป
เอโก อาสึ ชนาธิโป
มหานุภาโว ราชิสิ[๑]
จกฺกวตฺติ มหพฺพโล.

ในภัทรกัปนี้เราผู้เดียวได้เป็นอธิบดีของคน ได้เป็นราชฤาษีผู้มีอานุภาพมาก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพลมาก.

โสหำ ปญฺจสุ สีเลสุ
ฐเปตฺวา ชนตำ พหุ
ปาเปตฺวา สุคตีเยว
เทวตานำ ปิโย อหำ.[๒]

เรานั้นตั้งอยู่ในศีล ๕ ได้ยังหมู่ชนเป็นอันมากให้ถึงสุคติ ได้เป็นที่รักของเทวดาทั้งหลาย (คุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว).

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ ฯเปฯ
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ฉะนี้แล.

---

[๑] สี. ม. ราชาสึ, ฉ. ราชาหำ.
[๒] ฉ. อหุ

ตถา เทวตาหิ อติวิย ปิยายิตพฺพ-ภาวโต อิมํ เถรํ ภควา เทวตานํ ปิยมนาปภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เทวตานํ ปิยมนาปานํ ยทิทं ปิลินฺทวจฺโฉ"ติ. โส เอกทิวสํ ภิกฺขุ-สงฺฆมชฺเฌ นิสินฺโน อตฺตโน คุเณ ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตสํ การณภูตํ วิชชานิมิตฺตํ ภควโต สนฺติเก อาคมนํ ปสํสนฺโต "**สฺวาคตํ นาปคตนฺ**"ติ คาถํ อภาสิ.

อนึ่ง เพราะความที่ท่านเป็นผู้อันเทวดาทั้งหลาย รักใคร่อย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคจึงตั้งพระเถระนี้ไว้ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศ โดยความเป็นที่รักที่พอใจของเทวดาทั้งหลายโดยพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปิลินทวัจฉะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเรา ผู้ทำให้เทวดาทั้งหลายรักใคร่พอใจ ดังนี้. วันหนึ่ง ท่านนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุสงฆ์ พิจารณาถึงคุณทั้งหลาย ของตนแล้ว เมื่อจะสรรเสริญการมาในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า เป็นนิมิตของวิชชา อันเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณเหล่านั้น จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"สฺวาคตํ นาปคตํ"** เป็นต้น.

(๙. สฺวาคตํ นาปคตํ
นยิทํ ทุมฺมนฺติตํ มม
ปวิภตฺเตสุ[๑] ธมฺเมสุ
ยํ เสฏฺฐํ ตทุปาคมินฺติ).

(๙. การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดานี้ เป็นการมาดีแล้ว ไม่ไร้ประโยชน์ การที่เราคิดไว้ว่า จักฟังธรรมในสำนัก ของพระผู้มีพระภาคแล้วจักบวช เป็นความคิด ที่ไม่ไร้ประโยชน์ เพราะเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจำแนกธรรมทั้งหลายอยู่ เราได้บรรลุธรรมอันประเสริฐแล้ว).

---

[๑] ฉ. อิ. สวิภตฺเตสุ.

๙. ตตฺถ **สฺวาคตนฺติ** สุนฺทรํ อาคมนํ, อิทํ มมาติ สมฺพนฺโธ. อถวา **สฺวาคตนฺติ** สุฏฺฐุ อาคตํ, มยาติ วิภตฺติ วิปริณาเมตพฺพา. **นาปคตนฺติ** น อปคตํ หิตาภิวุทฺธิโต น อเปตํ. **นยิทํ ทุมนฺติตํ มมาติ** อิทํ มม ทุฏฺฐุ กถิตํ, ทุฏฺฐุ วา วีมํสิตํ น โหติ, อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยํ ภควโต สนฺติเก มมาคมนํ, ยํ วา มยา ตตฺถ อาคตํ, ตํ สฺวาคตํ, สฺวาคตตฺตาเยว น ทุราคตํ. ยํ "ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิสฺสามี"ติ มม มนฺติตํ คหิตํ กถิตํ, จิตฺเตน วา วีมํสิตํ[๑] อิทมฺปิ น ทุมฺมนฺตินฺติ.

๙. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาคมนํ ความว่า เป็นการมาที่ดีงาม, เชื่อมความว่า การมาของเรานี้. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **สฺวาคตํ** ได้แก่ เรามาดีแล้ว, พึงเปลี่ยนวิภัตติว่า มยา. บทว่า **นาปคตํ** ความว่า ไม่ปราศจากประโยชน์ คือไม่ปราศจากความเจริญด้วยประโยชน์เกื้อกูล. บาทคาถาว่า **นยิทํ ทุมนฺติตํ มม** ความว่า การมานี้เรามิได้กล่าวชั่วหรือ มิได้พิจารณาชั่ว. คำนี้ท่านกล่าวอธิบายว่า : การมาในสำนักของพระผู้มีพระภาค ของเราอันใด, หรือเรามาแล้วในสำนัก ของพระผู้มีพระภาคอันใด, การมานั้นเป็นการมาดีแล้ว, เพราะมาดีแล้วนั่นแหละ จึงมิใช่มาชั่ว. แม้สิ่งที่เราคิดแล้ว ถือเอาแล้วกล่าวแล้ว หรือใคร่ครวญด้วยใจแล้วว่า "เราฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วออกบวช". แม้นี้ก็มิใช่คิดชั่วแล้ว.

อิทานิ ตตฺถ การณํ ทสฺเสนฺโต "**ปวิภตฺเตสู**"ติอาทิมาห. **ปวิภตฺเตสูติ** ปการโต วิภตฺเตสุ. **ธมฺเมสูติ** บัดนี้เมื่อจะแสดงเหตุในเรื่องนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "**ปวิภตฺเตสุ**" ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ปวิภตฺเตสุ** ความว่า ในการ

---

[๑] สี. มม จินฺติตํ คหิตํ กถิตํ จินฺเตตฺวา วีมํสิตํ.

เฉยฺยธมฺเมสุ สมถธมฺเมสุ วา,[๑] นานาติตฺถิเยหิ ปกติอาทิวเสน, สมฺมาสมฺพุทฺเธหิ ทุกฺขาทิวเสน สวิภชิตฺวา วุตฺตธมฺเมสุ.

จำแนกออกโดยปการะ. บทว่า **ธมฺเมสุ** ความว่า ในไญยธรรมหรือในสมถธรรม, คือในธรรมที่พวกเดียรถีย์ต่าง ๆ กล่าวแล้วด้วยสามารถแห่งเหตุปกติเป็นต้น, หรือในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงจำแนกออกกล่าวแล้วด้วยอำนาจอริยสัจมีทุกข์เป็นต้น.

ยํ เสฏฺฐํ ตทุปาคมินฺติ ยํ ตตฺถ เสฏฺฐํ, ตํ จตุสจฺจธมฺมํ, ตสฺส วา โพธกํ สาสนธมฺมํ อุปาคมึ "อยํ ธมฺโม อยํ วินโย"ติ อุปคจฺฉึ. สมฺมาสมฺพุทฺเธหิ เอว วา กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน ยถาสภาวโต สวิภตฺเตสุ สภาวธมฺเมสุ ยํ ตตฺถ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ ปวรํ,[๒] ตํ มคฺคผลนิพฺพานธมฺมํ[๓] อุปาคมึ, อตฺตปจฺจกฺขโต[๔] อุปคจฺฉึ สจฺฉากาสึ,

บาทคาถาว่า **ยํ เสฏฺฐํ ตทุปาคมึ** ความว่า ในธรรมเหล่านั้น ธรรมใดประเสริฐ, ธรรมนั้นคือสัจธรรมทั้ง ๔, หรือเราเข้าถึงศาสนธรรมอันเป็นเครื่องรู้สัจธรรม ๔ นั้น คือเข้าถึงแล้วว่า "นี้ธรรม นี้วินัย" ดังนี้. ประกอบความว่า ในบรรดาสภาวธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายจำแนกแล้วด้วยสามารถแห่งธรรมมีกุศลธรรมเป็นต้น คือด้วยสามารถแห่งสภาวธรรมมีขันธ์เป็นต้นตามความเป็นจริง ธรรมใด ประเสริฐ สูงสุด เลิศ เราได้เข้าถึง ธรรมคือมรรคผลและนิพพานนั้น, คือเราได้เข้าถึง ได้แก่

---

[๑] ม. สุทฺธีสุ ธมฺเมสุ วา.
[๒] ม. วรํ.
[๓] สี. ตํ มคฺคผลธมฺมํ.
[๔] สี อตฺถํ ปจฺจกฺขโต.

ตสฺมา สฺวาคตํ มม น อปคตํ สุมนฺติตํ น ทุมฺมนฺติตนฺติ โยชนา.

ได้กระทำให้แจ้งโดยประจักษ์ด้วยตนเอง แล้ว. เพราะเหตุนั้น การมาของเรา เป็นการมาดีแล้ว ไม่เปล่าประโยชน์ เราคิดดีแล้ว เรามิได้คิดชั่วแล้ว ดังนี้.

ปิลินฺทวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระปิลินทวัจฉเถระ จบ.

๑๐. ปุณฺณมาสตฺเถรคาถา-วณฺณนา

วิหริ อเปกฺขนฺติ อายสฺมโต ปุณฺณมาสตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล จกฺกวากโยนิยํ นิพฺพตฺโต ภควนฺตํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา[๑] ปสนฺนมานโส อตฺตโน มุขตุณฺฑเกน สาลปุปฺผํ คเหตฺวา ปูชํ อกาสิ.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิโต สตฺตรเส กปฺเป อฏฺจกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี ราชา อโหสิ, อิมสฺมึ ปน กปฺเป กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกมาเน กุฏุมฺพิยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร สมิทฺธิสฺส นาม[๒] พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต

๑๐. พรรณนาคาถาของพระปุณณมาสเถระ

คาถาของท่านพระปุณณมาสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **วิหริ อเปกฺขึ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า วิปัสสี พระเถระนี้บังเกิดในกำเนิดนกจากพราก เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปอยู่ ก็มีจิตเลื่อมใส จึงใช้จะงอยปากของตน คาบเอาดอกสาละมากระทำการบูชาพระองค์

ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยบุญกรรมนั้น ในกัปที่ ๑๗ แต่ภัทรกัปนี้ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๘ ครั้ง แต่ในกัปนี้ เมื่อศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะเสื่อมลง มาบังเกิดในตระกูลกุฏุมพี ออกบวช บำเพ็ญสมณธรรม จุติจากอัตภาพนั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์นามว่าสมิทธิ.

---

[๑] ม. ภควนฺตํ ทิสฺวา.
[๒] ม. สมิทฺธินามสฺส.

หุตฺวา นิพฺพตฺติ. ตสฺส ชาตทิวเส ตสฺมึ เคเห สพฺพา ริตฺตกุมฺภิโย สุวณฺณมาสานํ ปุณฺณา อเหสุ.

ในกรุงสาวัตถี ในวันที่ท่านเกิด หม้อเปล่าทุกใบในเรือนนั้นเต็มไปด้วยถั่วทองคำทั้งหลาย.

เตนสฺส **ปุณฺณมาโสติ** นามํ อกํสุ. โส วยปฺปตฺโต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺตึ ปตฺวา วิวาหกมฺมํ กตฺวา เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย ฆราวาสํ ชิคุจฺฉนฺโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโท ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท ปุพฺพกิจฺจสมฺปนฺโน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐาเน[๑] ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒] :

ด้วยเหตุนั้น ญาติทั้งหลายจึงขนานนามเขาว่า “ปุณณมาส”. ท่านเจริญวัยแล้วถึงความสำเร็จในพราหมณวิชชาจึงแต่งงานได้บุตรคนหนึ่ง เมื่อเบื่อหน่ายการอยู่ครองเรือน เพราะท่านมีอุปนิสัยถึงพร้อมแล้ว เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมแล้วได้ศรัทธา ออกบวชแล้วได้อุปสมบทถึงพร้อมด้วยบุพกิจ หมั่นประกอบเนือง ๆ ในจตุสัจกรรมฐานขวนขวายวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตแล้ว ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

“สินฺธุยา นทิยา ตีเร
จกฺกวาโก อหํ ตทา
สุทฺธเสวาลภกฺโขหํ
ปาเณสุ[๓] จ สุสญฺญโต.

อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ
คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส

“ในครั้งนั้น เราเป็นนกจากพรากอยู่ที่ฝั่งน้ำสินธุ มีสาหร่ายล้วน ๆ เป็นภักษา และสำรวมระวังเป็นอย่างดี ในสัตว์ทั้งหลาย.
เราได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส เสด็จไปทางอากาศ

---

[๑] สี. อ. ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐาเน.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๖๔/๑๖๒.
[๓] ฉ. ปาเปสุ, โป. ปาณภูเตสุ สญฺญโต.

ตุณฺเฑน สาลํ ปคฺคยฺห
วิปสฺสิสฺสาภิโรปยึ.

ยสฺส สทฺธา ตถาคเต
อจลา สุปติฏฺฐิตา
เตน จิตฺตปฺปสาเทน
ทุคฺคตึ โส น คจฺฉติ.

จึงเอาจงอยปาก คาบดอกสาละ
บูชาพระผู้มีพระภาคนามว่าวิปัสสี.

บุคคลผู้ที่ตั้งศรัทธา อันไม่หวั่นไหว
ไว้ด้วยดีในพระตถาคต ด้วยจิต
อันเลื่อมใสนั้น ย่อมไม่ไปทุคติ.

สฺวาคตํ วต เม อาสิ
พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก
วิหงฺคเมน สนฺเตน
สุพีชํ โรปิตํ มยา.

การที่เราได้มาสำนักพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐ เป็นการมาดีแล้วหนอ
เราเป็นนกจากพราก ตัวสงบระงับ
ได้ปลูกพืชอันดีไว้แล้ว.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ[๑]
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ[๒] ผลํ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่กัปนี้ ด้วยกรรม
ที่เราบูชาพระผู้มีพระภาคด้วยดอกไม้
เราจึงไม่รู้ทุคติเลย นี้เป็นผล
แห่งพุทธบูชา.

สุจารุทสฺสนา นาม
อฏฺเจเต เอกนามกา
กปฺเป สตฺตรเส อาสุ
จกฺกวตฺตี มหพฺพลา.

ในกัปที่ ๑๗ ได้มีพระเจ้าจักพรรดิ
๘ พระองค์ มีพลมาก ทรงพระนาม
เดียวกันว่า สุจารุทัสสนะ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสสิ้นแล้ว ฯลฯ พุทธ-
ศาสนา เราได้กระทำเสร็จแล้ว".

---

[๑] สี. ย ปุปฺผมภิปูชยึ.
[๒] สี. ปุปฺผปูชายิทํ.

อถสฺส ปุราณทุติยิกา ตำ ภาววิวรณกมฺมำ นาม กาตุำ อารภิ. เถโร ตสฺสา การณำ ทิสฺวา อตฺตโน กตฺถจิปิ อลคฺคภาวำ ปกาเสนฺโต "**วิหริ อเปกฺขนฺ**"ติ[๒] คาถำ อภาสิ.

ครั้งนั้น ภรรยาเก่าของท่านปโลเภตุกามา อลงฺกตปฏิยตฺตา ปุตฺเตน ต้องการจะประเล้าประโลมท่าน จึงสทฺธึ อุปคนฺตฺวา ปิยาลาปภาวาทิเกหิ[๑] ประดับตกแต่งแล้วเข้าไปหาพร้อมกับบุตรปรารภเพื่อกระทำ ชื่อซึ่งกรรม คือเปิดเผยภาวะ ด้วยกิจมีความเป็นผู้เจรจาด้วยคำอันที่รักเป็นต้น. พระเถระ เห็นเหตุของนางนั้น เมื่อจะประกาศความที่ตนมิได้ติดข้องอยู่แม้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จึงได้กล่าวคาถาว่า "**วิหริ อเปกฺขำ**" ดังนี้เป็นต้น.

(๑๐. วิหริ อเปกฺขำ อิธ วา หุรำ วา
โย เวทคู สนฺตุสิโต ยตตฺโต
สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต
โลกสฺส ชญฺญา อุทยพฺพยญฺจาติ).

(๑๐. ผู้ใดไม่ทะเยอทะยานในโลกนี้ หรือในโลกอื่น ผู้นั้นเป็นผู้จบไตรเพท เป็นผู้สันโดษ สำรวมแล้ว ไม่ติดอยู่ในธรรมทั้งปวง พึงรู้แจ้งซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของโลก).

๑๐. ตตฺถ **วิหรี**ติ วิเสสโต หริ[๓] อปหริ อปเนสิ. **อเปกฺขนฺ**ติ ตณฺหำ. **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเก อตฺตภาเว วา. **หุรนฺ**ติ อปรสฺมึ[๔] อนาคเต อตฺตภาเว

๑๐. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิหริ** ความว่า นำไป คือนำออกไป ได้แก่เอาออกไป โดยพิเศษ. บทว่า **อเปกฺขำ** ได้แก่ ตัณหา. บทว่า **อิธ** ความว่า ในโลกนี้ หรือในอัตภาพนี้. บทว่า **หุรำ** ความว่า ในโลกอื่น หรือ

---

[๑] ม. อิ. วิลาสภาวาทิเกหิ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๒๖๒, ม. วิหรึ อเปกฺขนฺติ.
[๓] ม. วิหรินฺติ วิเสสโต หรึ.
[๔] ปรสฺมินฺติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.

วา. **อิธาติ** วา อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุ. **หุรนฺติ** พาหิเรสุ. **วา-สทฺโท** สมุจฺจยตฺโถ "อปทา วา ทฺวิปทา วา"ติอาทีสุ[๑] วิย. **โยติ** อตฺตานเมว ปรํ วิย ทสฺเสติ. **เวทคูติ** เวเทน คโต มคฺคญาเณน นิพฺพานํ คโต อธิคโต, จตฺตาริ วา สจฺจานิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสน อภิสเมจฺจ[๒] ฐิโต. **ยตตฺโตติ** มคฺคสำวเรน สำยตสภาโว, สมฺมาวายาเมน วา สำยตสภาโว.

ในอัตภาพหน้า. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อิธ** ได้แก่ ในอายตนะภายใน. บทว่า **หุรำ** ได้แก่ ในอายตนะภายนอก. **วา-ศัพท์** มีความหมายรวมกัน ดุจในประโยค เป็นต้นว่า "ไม่มีเท้าบ้าง มีสองเท้าบ้าง". บทว่า **โย** ท่านแสดงตนเองนั่นแหละ ทำให้เหมือนเป็นคนอื่น. บทว่า **เวทคู** ความว่า ผู้ไปด้วยเวท คือถึง ได้แก่ บรรลุพระนิพพาน ด้วยมรรคญาณ หรือตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ ด้วยปริญญาภิสมัย ปหานาภิสมัย สัจฉิกิริยาภิสมัย และภาวนาภิสมัยตั้งอยู่แล้ว. บทว่า **ยตตฺโต** ความว่า ผู้มีสภาวะอันระงับแล้วด้วยมรรคสังวร หรือมีสภาวะสำรวมแล้วด้วยสัมมาวายามะ.

สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโตติ สพฺเพสุ อารมฺมเณสุ ธมฺเมสุ ตณฺหาทิฏฺฐิเลปวเสน น อุปลิตฺโต, เตน ลาภาทิโลกธมฺเม สมติกฺกมํ ทสฺเสติ.

บาทคาถา **สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต** ความว่า ไม่ติดแล้วในธรรมอันเป็นอารมณ์ทุกชนิด ด้วยอำนาจแห่งเครื่องฉาบทา คือตัณหาและทิฏฐิ ท่านแสดงถึงความก้าวล่วงโลกธรรมมีลาภเป็นต้นด้วยบทนั้น.

---

[๑] ขุ. อิติ. ๒๕/๒๙๘, อง. จตุกฺก. ๒๑/๔๔, อง. ปญฺจก. ๒๒/๓๗.

[๒] ม. อภิสเมจฺจ อภิสมเย จ.

โลกสฺสาติ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสฺส. ตํ หิ ลุชฺชนปลุชฺชนฏฺเจน โลโก. **ชญฺญา**ติ ชานิตฺวา. **อุทยพฺพยญฺจา**ติ อุปฺปาทญฺเจว วยญฺจ, เอเตน ยถาวุตฺตคุณานํ ปุพฺพภาคปฏิปทำ ทสฺเสติ. อยำ ปเนตฺถ อตฺโถ :

บทว่า **โลกสฺส** ได้แก่ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕. ก็ขันธ์ทั้ง ๕ นั้น ชื่อว่าโลก เพราะอรรถว่า แตกสลายและย่อยยับไป. บทว่า **ชญฺญา** คือรู้แล้ว. บทว่า **อุทยพฺพยญฺจ** ได้แก่ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ท่านแสดงปฏิปทาอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งคุณตามที่กล่าวแล้ว ด้วยบทนี้. ก็ ในที่นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :

โย สกลสฺส ขนฺธาทิโลกสฺส สมปญฺญาสาย อากาเรหิ อุทยพฺพยำ ชานิตฺวา เวทคู ยตตฺโต กตฺถจิ อนุปลิตฺโต, โส สพฺพตฺถ อเปกฺขำ วิเนยฺย[๑] สนฺตุสิโต ตาทิสานำ วิปฺปการานำ น กิญฺจิ มญฺญติ.[๒] ตสฺมา ตฺวำ อนฺธพาเล ยถาคตมคฺเคเนว คจฺฉาติ. อถ สา อิตฺถี "อยำ สมโณ มยิ ปุตฺเต จ

ผู้ใดรู้ความเกิดและความดับแห่งโลกมีขันธโลกเป็นต้นทั้งสิ้น โดยอาการ ๕๐ ถ้วน เรียนจบไตรเพท เป็นผู้สำรวมแล้ว ไม่ติดอยู่ในธรรมไหน ๆ ผู้นั้นไม่ห่วงใยในที่ทั้งปวง กำจัดเสียได้ เป็นผู้สันโดษไม่สำคัญอาการ ที่ไม่เหมาะสมอะไร บรรดาอาการ อันไม่เหมาะสมเช่นนั้น. เพราะเหตุนั้น เธอจงกลับไปตามทางที่เธอมาแล้วนั่นแหละ หญิงอันธพาล. ครานั้น หญิงนั้นคิดว่า "พระสมณะรูปนี้ไม่มีความห่วงใยในเราและในบุตร เรา

---

[๑] ม. วินเย.
[๒] ม. กินฺติ มญฺญติ.

นิรเปกฺโข, น สกฺกา อิมํ ปโลเภตุนฺ"ติ[๑] ปกฺกามิ.

ไม่อาจประเล้าประโลมสมณะรูปนี้ได้" ดังนี้แล้ว จึงกลับไป.

ปุณฺณมาสตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระปุณณมาสเถระ จบ.

ปรมตฺถทีปนิยา เถรคาถาสำวณฺณนาย ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี พรรณนาวรรคที่ ๑ จบ.

---

[๑] ม. ปสาเทตุนฺติ.

๒. ทุติยวคฺค

๑. จูฬวจฺฉตฺเถรคาถา-วณฺณนา

ปาโมชฺชพหุโลติ อายสฺมโต จูฬวจฺฉตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปเรสํ ภติยา ชีวิกํ กปฺเปนฺโต ภควโต สาวกํ สุชาตํ นาม เถรํ ปสุกูลํ ปริเยสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วตฺถํ ทตฺวา ปณฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เตตฺตึสกฺขตฺตุํ เทวรชฺชํ กาเรสิ. สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี ราชา อโหสิ, อเนกวารํ ปเทสราชา.

เอวํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกมาเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทธนฺตรํ เทวมนุสฺสคตีสุ อปราปรํ ปริวตฺตนฺโต

๒. ทุติยวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระจูฬวัจฉเถระ

คาถา ของท่านพระจูฬวัจฉัตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปาโมชฺชพหุโล** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านบังเกิดในตระกูลคนจน เลี้ยงชีวิตด้วยค่าจ้างของคนอื่น เห็นพระเถระนามว่าสุชาตะ สาวกของพระผู้มีพระภาคเที่ยวแสวงหาผ้าบังสุกุลอยู่ มีจิตเลื่อมใสเข้าไปหาแล้วถวายผ้า ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์. ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านได้เป็นท้าวเทวราชถึง ๓๓ ครั้ง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ครั้ง เป็นพระเจ้าประเทศราชหลายครั้ง.

เมื่อท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอยู่อย่างนี้ ครั้นศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ เสื่อมถอยลง จึงออกบวชบำเพ็ญสมณธรรม ท่องเที่ยวกลับไปกลับมาในคติแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอยู่หนึ่งพุทธันดร.

---

[๑] สี. จูฬควจฺฉสฺส เถรสฺส.

อมฺหากำ ภควโต กาเล โกสมฺพิยำ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ. **จูฬวจฺโฉติสฺส**[๑] นามำ อโหสิ. โส วยปฺปตฺโต พฺราหฺมณสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโต พุทฺธคุเณ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ภควนฺตำ อุปสงฺกมิ, ตสฺส ภควา ธมฺมำ กเถสิ. โส ปฏิลทฺธสทฺโท ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท กตปุพฺพกิจฺโจ จริตานุกูลำ กมฺมฏฺฐานำ คเหตฺวา ภาเวนฺโต วิหริ. เตน จ สมเยน โกสมฺพิกา ภิกฺขู ภณฺฑนชาตา อเหสุำ. ตทา จูฬวจฺฉตฺเถโร อุภเยสำ ภิกฺขูนำ ลทฺธึ อนาทาย ภควตา ทินฺโนวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนำ พฺรูเหตฺวา[๒] อรหตฺตำ ปาปุณิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๓]

ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของพวกเรา ท่านได้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ กรุงโกสัมพี มีนามว่า **จูฬวัจฉะ**. ท่านเจริญวัยแล้ว ถึงความสำเร็จในพราหมณศิลปะ ได้สดับพุทธคุณแล้ว มีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมแก่ท่าน. ท่านได้ศรัทธาจึงออกบวช ได้อุปสมบทกระทำบุพกิจเสร็จแล้ว เรียนกรรมฐานตามควรแก่จริตเจริญอยู่. ก็สมัยนั้น ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี เกิดความบาดหมางกันขึ้น. คราวนั้น พระจูฬวัจฉเถระ ไม่เข้ากับภิกษุทั้ง ๒ ฝ่าย ดำรงอยู่ในโอวาทของพระผู้มีพระภาค เพิ่มพูนวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหัตแล้ว. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน** ว่า :

“ปทุมุตฺตรภควโต
สุชาโต นาม สาวโก
ปสุกูลำ คเวสนฺโต
สงฺการเ รถิยา[๔] ตทา.

“ครั้งนั้น สาวกของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ ชื่อสุชาตะ แสวงหาผ้าบังสุกุลอยู่ที่กองหยากเยือใกล้ทางรถ.

---

[๑] สี. จูฬควจฺโฉติสฺส.
[๒] อิ. อุสุกฺกาเปตฺวา.
[๓] ขุ. อ. ๓๓/๑๒๙.
[๔] ฉ.จรตี.

นคเร หำสวติยา
ปเรสำ ภติโก[๑] อหำ
อุปฑฺฒทุสฺสำ ทตฺวาน
สิรสา อภิวาทยึ.

เราเป็นลูกจ้างของคนอื่น อยู่ในพระนครหงสวดี ได้ถวายผ้าครึ่งผืนแล้วอภิวาทด้วยเศียรเกล้า.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสำ เทหำ
ตาวตึสำ อคญฺฉหำ.

ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

เตตฺตึสกฺขตฺตุำ เทวินฺโท
เทวรชฺชมการยึ
สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ
จกฺกวตฺติ อโหสหำ.

เราเป็นจอมเทวดา เสวยราชสมบัติในเทวโลก ๓๓ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ครั้ง.

ปเทสรชฺชำ วิปุลำ
คณนาโต อสงฺขยำ
อุปฑฺฒทุสฺสทาเนน
โมทามิ อกุโตภโย.

และได้เป็นพระเจ้าประเทศราช อันไพบูลย์โดยคณนานับมิได้ เพราะถวายผ้าครึ่งผืนเป็นทาน เราเป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบานอยู่ทุกวันนี้.

อิจฺฉมาโน จหำ อชฺช
สกานนำ สปพฺพตำ
โขมทุสฺเสหิ ฉาเทยฺยำ
อฑฺฒทุสฺสสฺสิทำ ผลำ.

เราปรารถนา ก็พึงเอาผ้าเปลือกไม้คลุมแผ่นดินนี้ พร้อมทั้งป่าและภูเขาได้ นี้เป็นผลแห่งผ้าครึ่งผืน.

---

[๑] ฉ. ภตโก.

สตสหสฺเส อิโต กปฺเป
ยำ ทานมทที ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
อฑฺฒทุสฺสสฺสิทำ ผลำ.

ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ เราได้ให้ทานใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้ เป็นผลแห่งผ้าครึ่งผืน.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ ฯเปฯ
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว".

อถ จูฬวจฺฉตฺเถโร อรหตฺตำ ปตฺวา เตสำ ภิกฺขูนำ กลหาภิรติยา สกตฺถวินาสำ ทิสฺวา ธมฺมสำเวคปฺปตฺโต อตฺตโน จ ปตฺตวิเสสำ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน **"ปาโมชฺชพหุโล"**ติ[๑] คาถำ อภาสิ.

ครั้งนั้น พระจูฬวัจฉเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เห็นความเสื่อมเสียประโยชน์ของตน เพราะมัวยุ่งด้วยความทะเลาะวิวาทกันแห่งพวกภิกษุ ถึงธรรมสังเวชและพิจารณาถึงคุณวิเศษที่ตนบรรลุแล้ว จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"ปาโมชฺชพหุโล"** เป็นต้น ด้วยอำนาจความปีติและโสมนัส.

(๑๑. ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ
ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต
อธิคจฺเฉ ปทำ สนฺตำ
สงฺขารูปสมำ สุขนฺติ.)

(๑๑. ภิกษุผู้มากไปด้วยความปราโมทย์
ในธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว พึงบรรลุสันตบทอันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุขดังนี้).

๑๑. ตตฺถ **ปาโมชฺชพหุโลติ** สุปริสุทฺธสีลตาย วิปฺปฏิสาราภาวโต อธิกุสเลสุ ธมฺเมสุ อภิรติวเสน

๑๑. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาโมชฺชพหุโล** ความว่า เป็นผู้มากไปด้วยความปราโมทย์ ด้วยอำนาจ

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๒๖๓.

ปโมทพหุโล. เตเนวาห **"ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต"**ติ. ตตฺถ **ธมฺเม**ติ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺเม นววิเธ โลกุตฺตรธมฺเม. โส หิ สพฺพญฺญุพุทฺเธน สามุกฺกำสิกาย เทสนาย ปกาสิตตฺตา สาติสยำ พุทฺธปฺปเวทิโต นาม. ตสฺส ปน อธิคมูปายภาวโต เทสนาธมฺโมปิ อิธ ลพฺภเตว.

ความยินดียิ่งในธรรมอันเป็นอธิกุศล โดยไม่มีความเดือดร้อน เพราะความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว ด้วยเหตุนั้นแหละท่านจึงกล่าวว่า **"ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต"**. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเม** ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือโลกุตรธรรม ๙ อย่าง. จริงอยู่ ชื่อว่าเป็นธรรมอันพระพุทธเจ้าประกาศแล้วอย่างดีเยี่ยม เพราะเป็นธรรมอันพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทรงประกาศแล้วด้วยสามุกังสิกเทศนา.[1] อนึ่ง แม้เทศนาธรรม ก็ได้ในที่นี้เหมือนกัน เพราะเทศนาธรรมนั้น เป็นอุบายให้สัตว์บรรลุโลกุตรธรรม.

ปทำ สนฺตนฺติ นิพฺพานำ สนฺธาย วทติ. เอวรูโป หิ ภิกฺขุ สนฺตำ ปทำ สนฺตำ โกฏฺฐาสำ สพฺพสงฺขารานำ อุปสมภาวโต **สงฺขารูปสมำ** ปรมสุขตาย **สุขำ** นิพฺพานำ อธิคจฺฉติ วินฺทติเยว. ปริสุทฺธสีโล หิ ภิกฺขุ วิปฺปฏิสาราภาเวน ปาโมชฺชพหุโล

ด้วยสองบทว่า **ปทำ สนฺตำ** ท่านกล่าวหมายถึงพระนิพพาน. จริงอยู่ ภิกษุเห็นปานนี้ ย่อมบรรลุ คือประสบบทอันสงบ คือส่วนอันสงบ ได้แก่พระนิพพาน **ที่ชื่อว่าเข้าไปสงบสังขาร** เพราะเข้าไประงับสังขารทั้งปวง ชื่อว่า**เป็นสุข** เพราะเป็นสุขอย่างยิ่ง. จริงอยู่ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ชื่อว่ามากไปด้วยความปราโมทย์

---

[1] พระธรรมเทศนา ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง ได้แก่ จตุราริยสัจ.

สทฺธมฺเม ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิมุตฺติปริโยสานา สพฺพสมฺปตฺติโย[๑] ปาปุณาติ. ยถาห "อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ, อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺโถ"ติอาทิ.[๒]

เพราะไม่มีความเดือดร้อน ผู้ประกอบขวนขวายในสัทธรรม ย่อมบรรลุสมบัติทั้งปวง อันมีความหลุดพ้นเป็นที่สุด เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ ศีลอันเป็นกุศล มีความไม่เดือดร้อนเป็นผล ความไม่เดือดร้อนมีความปราโมทย์เป็นผล ดังนี้เป็นต้น.

อถวา **ปาโมชฺชพหุโลติ** สมฺมาสมฺพุทฺธิโภควา, สฺวากฺขาโต ธมฺโม, สุปฏิปนฺโนสงฺโฆติ รตนตฺตยํ สนฺธาย ปโมทพหุโล. กตฺถ ปน โส ปโมทพหุโล กึ วา กโรตีติ อาห "ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต"ติอาทิ. สทฺธาสมฺปนฺนสฺส หิ[๓] สปฺปุริสสํเสวน์สทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการ-

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ปาโมชฺชพหุโล** ความว่า เป็นผู้มากไปด้วยความปราโมทย์ มุ่งหมายถึงพระรัตนตรัยว่าพระผู้มีพระภาคตรัสรู้เองโดยชอบ, พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว, พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็ท่านเป็นผู้มากไปด้วยความปราโมทย์ ในอะไร หรือกระทำอะไร ดังนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ในธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว. จริงอยู่ สมบัติทั้งหลาย ย่อมเป็นอันอยู่ในเงื้อมมือของภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา เพราะการคบสัตบุรุษ ๑ การฟังธรรม

---

[๑] สี. สมฺปตฺติโย.
[๒] องฺ. ทสก. ๒๔/๑, ปาโมชฺชตฺถายาติ พหุเลน ทิสฺสติ.
[๓] สี. สทฺธาย สมฺปนฺนสฺส หิ.
[๔] ม. สํเสวเสน.

ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีนำ สุเขเนว สมฺภวโต สมฺปตฺติโย หตฺถคตา เอว โหนฺติ, ยถาห "สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมนฺโต ปยิรุปาสตี"ติอาทิ.[๑]

ของสัตบุรุษ ๑ การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ เกิดขึ้นได้โดยง่ายทีเดียว เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ผู้เกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ ดังนี้เป็นต้น.

จูฬวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.　　พรรณนาคาถาพระจูฬวัจฉเถระ จบ.

---

[๑] ม. ม. ๑๓/๒๓๓.

๒. มหาวจฺฉตฺเถรคาถา–วณฺณนา

ปญฺญาพลีติ อายสฺมโต มหา-วจฺฉตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปานียทานมทาสิ. ปุน สิขิสฺส ภควโต กาเล อุปาสโก หุตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุ ปุญฺญกมฺมํ อกาสิ, โส เตหิ ปญฺญกมฺเมหิ ตตฺถ ตตฺถ สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรฏฺเฐ นาฬกคาเม สมิทฺธิสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ. ตสฺส **มหาวจฺโฉติ** นามํ อโหสิ.

๒. พรรณนาคาถาของพระมหาวัจฉเถระ

คาถาของท่านพระมหาวัจฉเถระมีคำเริ่มต้นว่า **ปญฺญาพลี** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า พระเถระนี้ได้ถวายปานียทานแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ และพระภิกษุสงฆ์. ต่อมาเป็นอุบาสกครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี ได้กระทำบุญกรรมเป็นอันมาก ที่เป็นอุปนิสัยแห่งนิพพาน. ด้วยบุญกรรมเหล่านั้น ท่านท่องเที่ยวไปในสุคติทั้งหลายนั้น ๆ อย่างเดียว ครั้นพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์ชื่อว่าสมิทธิ ในนาฬกาม มคธรัฐ ท่านมีนามว่า **มหาวัจฉะ**.

โส วยปฺปตฺโต อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ภควโต สาวกภาวํ สุตฺวา "โสปิ นาม มหาปญฺโญ ยสฺส สาวกตฺตํ อุปาคโต, โส เอว มญฺเญ อิมสฺมึ โลเก อคฺคปุคฺคโล"ติ ภควติ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ

ท่านเจริญวัยแล้ว ได้ทราบข่าวว่าท่านพระสารีบุตร เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค จึงคิดว่า "ท่านผู้มีปัญญามาก ชื่อแม้นั้นเข้าไปเป็นสาวกของท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นเห็นจะเป็นยอดบุคคลในโลกนี้ทีเดียว" ดังนี้ จึงเกิดศรัทธาในพระผู้มีพระภาค ออกบวช ในสำนักของพระศาสดา

---

[๑] สี. มหาควจฺฉตฺเถรสฺส.

อนุยุญฺชนฺโต น จิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑] :

ประกอบกรรมฐานเนืองๆ ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส
ภิกฺขุสงฺเฆ อนุตฺตเร
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
ปานิยฆฏํ อปูรยี[๒]

"เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ในภิกษุสงฆ์ ผู้ยอดเยี่ยม ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ จึงได้ตักน้ำใส่หม้อน้ำฉันจนเต็ม.

ปพฺพตคฺเค ทุมคฺเค วา
อากาเส วาถ ภูมิยํ
ยทา ปานียมิจฺฉามิ
ขิปฺปํ นิพฺพตฺตเต มมํ.

ในเวลาที่เราต้องการน้ำ จะเป็นยอดภูเขา ยอดไม้ ในอากาศ หรือพื้นดิน น้ำย่อมเกิดแก่เราทันที.

สตสหสฺเส อิโต กปฺเป
ยํ ทานมททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
อุทกทานสฺสิทं[๓] ผลํ.

ในกัปที่แสนกัป แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ให้ทานใด ในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการให้น้ำเป็นทาน.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ
ภวา สพฺเพ สมูหตา ฯเปฯ
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา.
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

ภพทั้งปวงเขาถอนขึ้นแล้ว ฯลฯ อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนา เราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๘๗/๑๓๑.
[๒] ฉ. ปานียฆฏมปูรยึ.
[๓] ฉ. ทกทานสฺสิท.

เอวํ ปน อรหตฺตํ ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ อนุภวนฺโต สาสนสฺส นิยฺยานิกภาว-วิภาวเนน สพฺราหฺมจารีนํ อุตฺสาหชนนตฺถํ "**ปญฺญาพลี**"ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

ก็ ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ เสวยวิมุตติสุขอยู่ เพื่อจะให้เพื่อนพรหมจรรย์เกิดความอุตสาหะด้วยการประกาศว่า ศาสนาเป็นนิยานิก-ธรรม จึงได้ภาษิตคาถาว่า "**ปญฺญาพลี**" ดังนี้เป็นต้น.

(๑๒. ปญฺญาพลี สีลวตูปปนฺโน
สมาหิโต ฌานรโต สตีมา
ยทตฺถิยํ โภชนํ ภุญฺชมาโน
กงฺเขถ กาลํ อิธ วีตราโคติ).

(๑๒. ภิกษุผู้มีกำลังแห่งปัญญา สมบูรณ์ด้วยศีลและวัตร มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ บริโภคโภชนะตามมีตามได้ มีราคะไปปราศแล้ว พึงหวังได้ ซึ่งกาลปรินิพพานในศาสนานี้).

๑๒. ตตฺถ **ปญฺญาพลีติ** ปาริหาริย-ปญฺญาย วิปสฺสนาปญฺญาย จ วเสน อภิณฺหโส สาติสเยน ปญฺญาพเลน สมนฺนาคโต. **สีลวตูปปนฺโนติ** อุกฺกงฺสคเตน จตุปาริสุทฺธิสีเลน, ธุตธมฺมสงฺขาเตหิ วเตหิ จ อุปปนฺโน สมนฺนาคโต. **สมาหิโตติ** อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สมาหิโต.

๑๒. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺญาพลี** ความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยกำลังแห่งปัญญาอันเป็นไปกับด้วยคุณอันดียิ่งเนือง ๆ ด้วยอำนาจแห่งปาริหาริย-ปัญญาและวิปัสสนาปัญญา. บทว่า **สีลวตูปปนฺโน** ความว่า เข้าถึงแล้ว คือประกอบพร้อมแล้วด้วยจตุปาริสุทธิศีลอันถึงความอุกฤษฎ์และด้วยวัตร กล่าวคือธุตธรรม. บทว่า **สมาหิโต** ความว่า มีจิตตั้งมั่นอยู่ ด้วยสมาธิ อันต่างด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ.

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๔๙/๒๖๓.

ฌานรโตติ ตโต เอว อารมฺมณู-ปนิชฺฌาเน ลกฺขณูปนิชฺฌาเน จ รโต[๑] สตฺตาภิยุตฺโต. สพฺพกาลํ สติยา อวิปฺปวาสเวเสน **สติมา**. **ยทตฺถิยนฺติ** อตฺถโต อนเปตํ อตฺถิยํ, เยน อตฺถิยํ ยทตฺถิยํ. ยถา ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตสฺส ปริภุญฺชนํ อตฺถิยํ โหติ, ตถา **โภชนํ ภุญฺชมาโน**. สามิปริโภเคน หิ ตํ อตฺถิยํ โหติ ทายชฺชปริโภเคน วา, น อญฺญถา โภชนนฺติ จ นิทสฺสนมตฺตํ[๒] ทฏฺฐพฺพํ. ภุญฺชิยติ ปริภุญฺชิยตีติ วา โภชนํ, จตฺตาโร ปจฺจยา. "ยทตฺถิกนฺ"ติ วา ปาโฐ.

บทว่า **ฌานรโต** ความว่า ต่อจากนั้นนั่นแหละ จึงเป็นผู้ยินดีแล้ว คือหมั่นประกอบเนือง ๆ ในอารัมมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน. ชื่อว่า **เป็นผู้มีสติ** เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ ตลอดเวลา. บทว่า **ยทตฺถิยํ** ความว่า การบริโภคโภชนะที่ไม่ปราศจากประโยชน์. ชื่อว่า อัตถิยะ, ชื่อว่า ยทัตถิยะ เพราะเป็นเหตุบริโภคโภชนะที่มีประโยชน์. การบริโภคของบุคคลผู้บริโภคโภชนะเช่นใด ย่อมชื่อว่า มีประโยชน์ **ก็บริโภคโภชนะ**เช่นนั้น. คำว่า ก็ การบริโภคนั้น ย่อมเป็นอันชื่อว่ามีประโยชน์ ด้วยสามิบริโภคหรือทายัชชบริโภค ไม่ใช่การบริโภคโดยประการอื่น ดังนี้ พึงเห็นเป็นเพียงตัวอย่าง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า โภชนะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงกิน คือพึงบริโภค ได้แก่ ปัจจัย ๔. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า "ยทตฺถิกํ" ดังนี้ ก็มี.

ยทตฺถํ ยสฺสตฺถาย สตฺถารา ปจฺจยา อนุญฺญาตา, ตทตฺถํ กายสฺส ฐิติอาทิ-อตฺถํ,[๓] ตญฺจ อนุปาทิเสสนิพฺพานตฺถํ.

พระศาสดาทรงอนุญาตปัจจัยทั้งหลายเพื่อประโยชน์อันใด คือเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้ใด เพื่อประโยชน์อันนั้น

---

[๑] โป. อิ. นิรโต.
[๒] สี. นิทสฺสนตฺถํ.
[๓] ม. ตทตฺถํ ยสฺส อตฺถีติ ตทตฺถิกํ.

ตสฺมา อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โภชนปจฺจเย ภุญฺชมาโน ตโต เอว **กงฺเขถ กาลํ** อตฺตโน อนุปาทาปรินิพฺพานกาลํ อาคเมยฺย. **อิธ** อิมสฺมึ สาสเน[๑] **วีตราโค**. พาหิรกสฺส ปน กาเมสุ วีตราคสฺส อิทํ นตฺถีติ อธิปฺปาโย.

คือเพื่อประโยชน์มีความดำรงอยู่แห่งกาย เป็นต้น และความดำรงอยู่แห่งกายนั้น ก็เพื่อประโยชน์แก่อนุปาทิเสสนิพพาน: เพราะเหตุนั้น ภิกษุบริโภคโภชนปัจจัย ก็เพื่อประโยชน์อนุปาทิเสสนิพพาน เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ จึงชื่อว่า **พึงหวังกาลปรินิพพาน** คือพึงรอคอยกาลอนุปาทาปรินิพพานของตน. ชื่อว่า **ผู้ปราศจากราคะในที่นี้** คือในศาสนานี้. อธิบายว่า ก็คุณธรรมข้อนี้ไม่มีแก่บุคคลภายนอกพุทธศาสนา ผู้ปราศจากราคะในกามทั้งหลาย.

มหาวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาคาถาพระมหาวัจฉเถระ จบ.

---

[๑] ม. โลเก.

๓. วนวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา

นีลพฺภวณฺณาติ อายสฺมโต วนวจฺฉตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อตฺถทสฺสิโน ภควโต กาเล กจฺฉปโยนิยํ นิพฺพตฺโต วินตาย นาม นทิยา วสติ. ตสฺส ขุทฺทกนาวปฺปมาโณ อตฺตภาโว อโหสิ. โส กิร เอกทิวสํ ภควนฺตํ นทิยา ตีเร ฐิตํ ทิสฺวา "ปารํ คนฺตุกาโม มญฺเญ ภควา"ติ อตฺตโน ปิฏฺฐิยํ อาโรเปตฺวา เนตุกาโม ปาทมูเล นิปชฺชิ. ภควา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา ตํ อนุกมฺปนฺโต[๑] อารุหิ.

๓. พรรณนาคาถาของพระวนวัจฉเถระ

คาถาของท่านพระวนวัจฉเถระมีคำเริ่มต้นว่า **นีลพฺภวณฺณา** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า อัตถทัสสี ท่านบังเกิดในกำเนิดเต่า อยู่ในแม่น้ำชื่อว่าวินตา. อัตภาพของเต่านั้นมีประมาณเท่ากับเรือขนาดเล็ก. ได้ยินว่า วันหนึ่งเต่านั้น เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ จึงคิดว่า "พระผู้มีพระภาค คงประสงค์จะเสด็จข้ามฟากกระมัง" ดังนี้ ประสงค์จะให้พระองค์ประทับบนหลังของตนแล้วนำไป จึงหมอบลงแทบบาทมูล. พระผู้มีพระภาคทรงทราบอัธยาศัยของเต่านั้น เมื่อจะทรงอนุเคราะห์เต่านั้น จึงเสด็จขึ้น (บนหลัง) แล้ว.

โส ปีติโสมนสฺสชาโต โสตํ ฉินฺทนฺโต ชิยาย เวเคน ขิตฺตสโร วิย ตาวเทว ปรตีรํ ปาเปสิ. ภควา ตสฺส ปุญฺญสฺส

เต่านั้นเกิดความปีติและโสมนัสว่ายแหวกกระแสน้ำส่งจนถึงฝั่งโน้นในทันใดนั้นเทียวดุจศรที่เขายิงไป ด้วยกำลังเร็วแห่งสายฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์

---

[๑] อิ. อกฺกมนฺโต.

ผลำ เอตรหิ นิพฺพตฺตนกสมฺปตฺติญฺจ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สำสรนฺโต อเนกสตกฺขตฺตุ ตาปสปพฺพชฺชำ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญวาสีเยว อโหสิ. ปุน กสฺสป-พุทฺธกาเล กโปตโยนิยำ นิพฺพตฺติตฺวา อรญฺเญ วิหรนฺตำ เมตฺตาวิหารึ เอกำ ภิกฺขุำ ทิสฺวา จิตฺตำ ปสาเทสิ.

ผลบุญแห่งเต่านั้น และสมบัติที่จะบังเกิดในบัดนี้แล้ว เสด็จหลีกไป. เต่านั้นท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายด้วยบุญกรรมนั้น ออกบวชเป็นดาบสอยู่ในป่านั่นเองหลายร้อยครั้ง. ต่อมาในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า มาบังเกิดในกำเนิดนกพิราบ เห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ในป่า ยังจิตให้เลื่อมใสแล้ว.

ตโต ปน จุโต พาราณสิยำ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต[๑] สำเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยำ พหุำ ปุญฺญกมฺมำ อุปจินิ. เอวำ ตตฺถ ตตฺถ เทวมนุสฺเสสุ[๒] สำสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร วจฺฉโคตฺตสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ. ตสฺส มาตา ปริปกฺกคพฺภา[๓] อรญฺญำ ทสฺสนตฺถาย สญฺชาตโทหฬา อรญฺญำ ปวิสิตฺวา วิจรติ, ตาวเทวสฺสา

ครั้นเคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้ว มาบังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกรุงพาราณสี เจริญวัยแล้ว เกิดความสังเวช ออกบวชแล้ว ก่อสร้างบุญกรรมเป็นอันมาก อันเป็นอุปนิสัยแห่งนิพพาน. ท่านเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในภพนั้น ๆ ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาถือปฏิสนธิ ในเรือนของพราหมณ์นามว่า วัจฉโคตร ในนครกบิลพัสดุ์. มารดาของท่าน มีครรภ์แก่แล้ว เกิดแพ้ท้องต้องการเห็นป่า จึงเข้าไปสู่ป่าเที่ยวไป ทันใดนั้นลมกัมมัชวาตของนาง

---

[๑] สี. วยปฺปตฺตกาเล.
[๒] สี. มนุสฺเสสุ.
[๓] สี. ปริปุณฺณคพฺภา.

กมฺมชวาตา จลึสุ, ติโรกรณึ ปริกฺขิปิตฺวา อทำสุ. สา ธญฺญปุญฺญลกฺขณำ ปุตฺตำ วิชายิ.

ปั่นป่วนแล้ว ชนทั้งหลายก็กระทำการขึงม่านกั้นภายนอกให้. นางก็คลอดบุตรผู้มีบุญลักษณะ.

โส โพธิสตฺเตน สห ปัสุกีฬิกสหาโย อโหสิ. "วจฺโฉ"ติสฺส นามญฺจ[๑] อโหสิ. วนาภิรติยา วเสน **วนวจฺโฉ**ติ ปญฺญายิตฺถ. อปรภาเค มหาสตฺเต มหาภินิกฺขมนำ นิกฺขมิตฺวา มหาปธานำ ปทหนฺเต "อหมฺปิ สิทฺธตฺถกุมาเรน สห อรญฺเญ วิหริสฺสามี"ติ นิกฺขมิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชำ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺเต วสนฺโต อภิสมฺพุทฺธภาวำ สุตฺวา ภควโต สนฺติกำ อุปคนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานำ คเหตฺวา อรญฺเญ วสมาโน จิรสฺเสว วิปสฺสนำ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตำ สจฺฉากาสิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๒] :

ท่านได้เป็นเพื่อนเล่นฝุ่นทรายกับพระโพธิสัตว์. และท่านมีนามว่า "วัจฉะ". ด้วยอำนาจความยินดียิ่งในป่า ท่านจึงปรากฏชื่อว่า **"วนวัจฉะ"** ดังนี้. ต่อมา เมื่อพระมหาโพธิสัตว์ออกมหาภิเนษกรมตั้งความเพียรใหญ่จึงคิดว่า "แม้เราก็จักอยู่ในป่ากับสิทธัตถกุมาร" ดังนี้แล้ว จึงออกบวชเป็นดาบส อยู่ในหิมวันตประเทศ ทราบข่าวว่า พระกุมารตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณแล้ว จึงมาสำนักพระผู้มีพระภาคแล้วบวช เรียนกรรมฐานไปอยู่ในป่า ขวนขวายวิปัสสนา ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"อตฺถทสฺสี ตุ ภควา
สยมฺภู โลกนายโก
วินตานทิยา ตีรำ[๓]
อุปคญฺฉิ[๔] ตถาคโต.

"ก็ พระผู้มีพระภาค พระนามว่า
อัตถทัสสี ผู้เป็นพระสยัมภู
เป็นนายกของโลก เป็นพระตถาคต
ได้เสด็จไปที่ฝั่งแม่น้ำวินตา.

---

[๑] สี. วจฺโฉติสฺส นาม โคตฺตนามญฺจ.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๗๘/๑๑๕.
[๓] ฉ. ตีเร.
[๔] ฉ. อุปคจฺฉิ, สี. อุปคญฺฉำ.

อุทกา อภินิกฺขมฺม
กจฺฉโป วาริโคจโร
พุทฺธํ ตริตุกาโมหํ[๑]
อุเปสึ โลกนายกํ.

เราเป็นเต่าเที่ยวไปในน้ำ ออกไป
จากน้ำแล้ว ประสงค์จะทูลเชิญ
พระพุทธเจ้า เสด็จข้ามฟาก จึง
เข้าไปเฝ้าพระองค์ผู้เป็นนายกของโลก.

อภิรูหตุ มํ พุทฺโธ
อตฺถทสฺสี มหามุนิ
อหํ ตํ ตารยิสฺสามิ
ทุกฺขสฺสนฺตํ กโร ตุวํ.

(กราบทูลว่า) ขอเชิญพระพุทธเจ้า
ผู้มหามุนี พระนามว่าอัตถทัสสี
เสด็จขึ้นหลังข้าพระองค์เถิด ข้า-
พระองค์ จะนำพระองค์ข้ามฟาก
ขอพระองค์ จงโปรดกระทำที่สุด
แห่งทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด.

มม สงฺกปฺปมญฺญาย
อตฺถทสฺสี มหายโส
อาโรหิตฺวาน[๒] เม ปิฏฺฐึ
อฏฺฐาสิ โลกนายโก.

พระพุทธเจ้า ผู้มียศใหญ่ ผู้เป็น
นายกของโลก พระนามว่าอัตถทัสสี
ทรงทราบความดำริของเรา จึงได้
เสด็จขึ้นหลังเราแล้ว ประทับยืนอยู่.

ยโต สรามิ อตฺตานํ
ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ
สุขํ เม ตาทิสํ นตฺถิ
ผุฏฺเจ ปาทตเล ยถา.

ความสุขของเรา ในเวลาที่นึกถึง
ตนได้ และในเวลาถึงความเป็น
ผู้รู้เดียงสา หาเหมือนกับเมื่อพื้น
พระบาทสัมผัสไม่.

อุตฺตริตฺวาน สมฺพุทฺโธ
อตฺถทสฺสี มหายโส
นทีตีรมฺหิ ฐตฺวาน
อิมา คาถา อภาสถ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
อัตถทัสสี ผู้มีพระยศใหญ่ เสด็จขึ้น
ประทับยืนที่ฝั่งแม่น้ำแล้ว ได้ตรัส
พระคาถาเหล่านี้ว่า

---

[๑] ฉ. ตาเรตุกาโมหํ.
[๒] ฉ. อภิรูหิตฺวา, สี. อภิรูหิตฺวาน.

ยาวตา วตฺตเต จิตฺตํ
คงฺคาโสตํ ตรามหํ
อยญฺจ[๑] กจฺฉโป ราชา
ตาเรติ[๒] มม ปุญฺญวา.[๓]

เราข้ามกระแสคงคาชั่วเวลาประมาณเท่าจิตเป็นไป ก็พญาเต่าผู้มีบุญนี้ส่งเราข้ามฟาก.

อิมินา พุทฺธตรเณน[๔]
เมตฺตจิตฺตวตาย จ
อฏฺจารเส กปฺปสเต
เทวโลเก รมิสฺสติ.

ด้วยการส่งพระพุทธเจ้าข้ามฟากนี้ และด้วยความเป็นผู้ มีจิตเมตตา เขาจักรื่นรมย์อยู่ ในเทวโลกตลอด ๑,๘๐๐ กัป.

เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา
สุกฺกมูเลน โจทิโต
เอกาสเน นิสีทิตฺวา
กงฺขาโสตํ ตริสฺสติ.

จากเทวโลกมามนุษยโลกนี้ เป็นผู้อันกุศลมูลตักเตือนแล้ว นั่ง ณ อาสนะอันเดียวจักข้ามพ้นกระแสน้ำคือความสงสัยได้.

ยถาปิ ภทฺทเก เขตฺเต
พีชํ อปฺปมฺปิ โรปิตํ
สมฺมา ธารํ ปวสฺสนฺเต[๕]
ผลํ โตเสติ กสฺสกํ.

พืชแม้น้อย แต่เขาหว่านลงในนาดี เมื่อฝนยังอุทกธารให้ตกอยู่โดยชอบ ก็ย่อมทำชาวนาให้ยินดีได้ แม้ฉันใด.

ตเถวิทํ พุทฺธเขตฺตํ
สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
สมฺมา ธารํ ปวจฺฉนฺเต[๖]
ผลํ มํ โตสยิสฺสติ.

พุทธเขต ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ ก็ฉันนั้น เมื่อบุญเพิ่มอุทกธารโดยชอบ ผลจักทำเราให้ยินดีได้

---

[๑] สี. อยมฺปิ.　[๒] ฉ. ตาเรสิ.
[๓] ฉ. ปญฺญวา.　[๔] สี. พุทฺธตาเรน.
[๕] ฉ. อิ. สมฺมาธาเร ปเวจฺฉนฺเต.
[๖] ฉ. สมฺมาธาเร ปเวจฺฉนฺเต.

ปธานำ ปหิตตฺโตมฺหิ
อุปสนฺโต นิรูปธิ
สพฺพาสเว ปริญฺญาย
วิหรามิ อนาสโว.

เราเป็นผู้มีตน อันส่งไปแล้ว เพื่อความเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้วย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

อฏฺฐารเส กปฺปสเต
ยำ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ตรณาย อิทำ ผลำ.

ในกัปที่ ๑,๘๐๐ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการส่งพระพุทธเจ้าข้ามฟาก.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ ฯเปฯ
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนา เราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

เอวำ ปน อรหตฺตำ ปตฺวา ภควติ กปิลวตฺถุสฺมึ วิหรนฺเต ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารำ วนฺทิตฺวา ภิกฺขูหิ สมาคโต[๑] ปฏิสนฺถารวเสน "กึ อาวุโส อรญฺเญ ผาสุวิหาโร ลทฺโธ"ติ ปุฏฺโฐ "รมณียา อาวุโส อรญฺเญ ปพฺพตา"ติ อตฺตนา วุฏฺฐปพฺพเต วณฺเณนฺโต[๒] **"นีลพฺภวณฺณา"**ติ[๓] คาถำ อภาสิ.

ก็ครั้นพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ จึงไปถวายบังคมพระศาสดาที่กรุงกบิลพัสดุ์นั้น อยู่ร่วมกับพวกภิกษุด้วยอำนาจการปฏิสันถาร ถูกพวกภิกษุถามว่า "อาวุโส ท่านได้อยู่ป่ามีความสุขอยู่หรือ" ท่านตอบว่า "อาวุโส ภูเขาในป่าน่ารื่นรมย์" เมื่อจะประกาศสรรเสริญภูเขาที่ท่านอยู่ จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"นีลพฺภวณฺณา"** เป็นต้น.

---

[๑] อิ. สหคโต.
[๒] อิ. โอโลเกนฺโต.
[๓] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๐/๒๖๓.

(๑๓. นีลพฺภาวณฺณา รุจิรา
สีตวารี สุจินฺธรา
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา
เต เสลา รมยนฺติ มนฺติ).

๑๓. ตตฺถ **นีลพฺภาวณฺณาติ** นีลวลาหกนิภา นีลวลาหกสณฺฐานา จ. **รุจิราติ** รุจิยา สกิรณา[๑] ปภสฺสรา จ. **สีตวารีติ** สีตลสลิลา. **สุจินฺธราติ** สุจิสุทฺธภูมิภาคตาย สุทฺธจิตฺตานํ วา อริยานํ นิวาสนฏฺฐานตาย สุจินฺธรา. คาถาสุขตฺถํ หิ สานุนาสิกํ กตฺวา นิทฺเทโส. "สีตวาริสุจินฺธรา"ติปิ ปาโฐ, สีตสุจิวาริธราสีตลวิมลสลิลาสยวนฺโตติ อตฺโถ.

(๑๓. ภูเขาทั้งหลาย ล้วนแล้วด้วยหินนีล มีสีเขียวดังเมฆ ดูงามดี มีธารวารีเย็นใสสะอาด เป็นที่พำนักของผู้สะอาด ดารดาษไปด้วยแมลงค่อมทอง ภูเขาเหล่านั้น ย่อมทำให้เรารื่นรมย์ใจ ดังนี้).

๑๓. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นีลพฺภาวณฺณา** ความว่า มีความงามดังวลาหกสีเขียว และมีสัณฐานดังวลาหกสีเขียว. บทว่า **รุจิรา** ความว่า มีแสงและรัศมีอันงดงาม. บทว่า **สีตวารี** ความว่า หยาดน้ำเย็น. บทว่า **สุจินฺธรา** ความว่า ธารน้ำใสสะอาด เพราะมีภูมิภาคอันสะอาดบริสุทธิ์ และเพราะเป็นที่อยู่ของพระอริยะทั้งหลาย ผู้มีจิตบริสุทธิ์. ก็เพื่อความสะดวกแก่การประพันธ์คาถา ท่านจึงนิเทศนิคหิตเป็น น. ปาฐะว่า "สีตวาริสุจินฺธรา" ดังนี้ก็มี อธิบายว่า มีธารน้ำเย็นอันสะอาด และมีเศษศิลาก้อนเล็ก ๆ อันเย็นไม่มีมลทิน.

อินฺทโคปกสญฺฉนฺนาติ อินฺทโคปกนามเกหิ ปวาฬวณฺเณหิ รตฺตกิมีหิ

บาทคาถาว่า **อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา** ความว่า ท่านกล่าวอย่างนี้ เพราะเป็น

---

[๑] สี. รุจิยา กรณิยา, อิ. สกรณียา.

สญฺฉาทิตา ปาวุสฺสกาลวเสน[๑] เอวมาห. **เกจิ** ปน "อินฺทโคปกนามานิ **รตฺตติณานี"ติ วทนฺติ**. อปเร "กณิการ-รุกฺขา"ติ. **เสลาติ** สิลามยา ปพฺพตา, น ปัสุปพฺพตาติ อตฺโถ. เตนาห "ยถาปิ ปพฺพโต เสโล"ติ.[๒] **รมยนฺติ มนฺติ** มํ รมาเปนฺติ, มยฺหํ วิเวกาภิรตึ ปริพฺรูเหนฺติ. เอวํ เถโร อตฺตโน จิรกาลปริภาวิตํ อรญฺญาภิรตึ ปเวเทนฺโต ติวิธํ วิเวกาภิรติเมว **ทีเปติ**. ตตฺถ อุปธิวิเวเกน อญฺญาพฺยากรณํ **ทีปิตเมว** โหตีติ.

หน้าฝน ดารดาษไปด้วยตัวหนอนแดง มีสีดังแก้วประพาฬ มีชื่อเรียกว่า แมลงค่อมทอง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า หญ้าสีแดงมีชื่อว่าอินทโคปกะ. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ต้นกรรณิการ์. บทว่า **เสลา** ได้แก่ ภูเขาศิลาล้วน อธิบายว่า มิใช่ภูเขาปนดิน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า เหมือนภูเขาหิน. สองบทว่า **รมยนฺติ มํ** ความว่า ทำให้เรายินดี คือพอกพูนความยินดียิ่งในวิเวกแก่เรา. พระเถระเมื่อจะประกาศความยินดียิ่งในป่าที่ตนเคยอบรมมาแล้ว สิ้นกาลนานอย่างนี้ จึงแสดงความยินดียิ่ง ในวิเวกทั้งสามนั่นเอง. การพยากรณ์พระอรหันต์ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้ว ด้วยอุปธิวิเวกในพระคาถานั้น ด้วยประการฉะนี้.

วนวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระวนวัจฉเถระ จบ.

---

[๑] สี. ตถาอุสฺสนฺนกาลวเสน.

[๒] ขุ. ขุ. ๒๕/๗๖/๑๑๒.

๑๔. **อุปชฺฌายิติ** สิวกสฺส สามเณรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต เอกตึเส กปฺเป เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต เอกทิวสํ เกนจิเทว กรณีเยน อรญฺญํ ปวิฏฺโฐ ตตฺถ ปพฺพตนฺตเร นิสินฺนํ เวสฺสภุ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺจาสิ. ปุน ตตฺถ มโนหรานิ กาสุมาริกผลานิ ทิสฺวา ตานิ คเหตฺวา ภควโต อุปเนสิ, ปฏิคฺคเหสิ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน มาตุเล ปพฺพชนฺเต เตน สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา พหุ์ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วนวจฺฉตฺเถรสฺส ภาคิเนยฺโย หุตฺวา นิพฺพตฺโต, **สิวโกติ**สฺส นามํ อโหสิ.

๑๔. คาถาของสามเณรสิวกะมีคำเริ่มว่า **อุปชฺฌาโย** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู ท่านบังเกิดในเรือนแห่งสกุล วันหนึ่งเข้าไปสู่ป่าด้วยกรณียกิจบางอย่าง เห็นพระผู้มีพระภาคพระนามว่า เวสสภู ประทับนั่งระหว่างภูเขาในที่นั้น มีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคมประคองอัญชลียืนอยู่แล้ว. ต่อมาท่านเห็นผลมะลื่นที่น่าชอบใจในที่นั้นแล้ว จึงเก็บผลไม้เหล่านั้น มาน้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงรับแล้ว เพราะอาศัยความอนุเคราะห์.

ด้วยบุญกรรมนั้นท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อลุงออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ จึงออกบวชพร้อมกับลุง สั่งสมกุศล อันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานเป็นอันมากแล้ว มาบังเกิดเป็นหลานของพระวนวัจฉเถระ ในพุทธุปบาทกาลนี้ ท่านมีนามว่า**สีวกะ**.

ตสฺส มาตา อตฺตโน เชฏฺฐาภาติเก วนวจฺเฉ สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปพฺพชิตกิจฺจํ[๑] มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรญฺเญ วิหรนฺเต ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ปุตฺตํ อาห "ตาต สิวก เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา เถรํ อุปฏฺฐห,[๒] มหลฺลกา ทานิ เถโร"ติ. โส มาตุ เอกวจเนเนว จ ปุพฺเพ กตาธิการตาย จ มาตุลตฺเถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา ตํ อุปฏฺฐหนฺโต อรญฺเญ[๓] วสติ.

มารดาของท่านนั้น ครั้นได้ฟังข่าวนั้นแล้ว จึงพูดกะบุตรชายว่า "พ่อสิวกะ เจ้าจงไปบวชในสำนักของพระเถระ แล้วอุปัฏฐากพระเถระเถิด เวลานี้ พระเถระแก่แล้ว". ด้วยคำพูดของมารดาคำเดียวเท่านั้น และเพราะความที่ท่านได้ทำความดีไว้ในกาลก่อน ท่านจึงไปสำนักของพระเถระผู้เป็นลุง บวชแล้วอุปัฏฐากท่านอยู่ในป่า.

ตสฺส เอกทิวสํ เกนจิเทว กรณีเยน คามนฺตํ คตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ. มนุสฺเสสุ เภสชฺชํ กโรนฺเตสุปิ น ปฏิปฺปสฺสมฺภิ. ตสฺมึ จิรายนฺเต เถโร "สามเณโร จิรายติ, กึ นุ โข การณนฺ"ติ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ คิลานํ ทิสฺวา ตสฺส ตํ กตฺตพฺพยุตฺตกํ กโรนฺโต ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา รตฺติภาเค พลวปจฺจูสเวลายํ อาห "สิวก น มยา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย คาเม วสิตปุพฺพํ, อิโต อรญฺญเมว คจฺฉามา"ติ.

วันหนึ่ง เมื่อท่านไปท้ายบ้านด้วยกรณียกิจบางอย่าง เกิดอาพาธขึ้นอย่างรุนแรง. แม้พวกชาวบ้านกระทำเภสัชถวาย อาพาธก็ไม่สงบ. เมื่อท่านชักช้าอยู่ พระเถระคิดว่า "สามเณรชักช้าอยู่คงมีเหตุอะไร" จึงไปในบ้านนั้น เห็นท่านป่วยจึงกระทำกรรมที่ควรกระทำนั้นแก่ท่าน จนเวลากลางวันผ่านไป ในเวลากลางคืนจวนใกล้รุ่ง จึงพูดว่า "สีวกะ ตั้งแต่เราออกบวช เราไม่เคยอยู่ในบ้านเลย จากนี้เราจะไปป่านั่นแหละ".

---

[๑] สี. ม. ปพฺพชฺชากิจฺจํ.
[๒] ม. อุปฏฺฐหถ.
[๓] สี. อรญฺเญว.

ตำ สุตฺวา สิวโก "ยทิปิ เม ภนฺเต อิทานิ กาโย คามนฺเต ฐิโต, จิตฺตำ ปน อรญฺเญ, ตสฺมา สยาโนปิ อรญฺญเมว คมิสฺสามี"ติ, ตำ สุตฺวา เถโร ตำ พาหายำ คเหตฺวา อรญฺญเมว เนตฺวา โอวาทำ อทาสิ. โส เถรสฺส โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสิตฺวา[๑] อรหตฺตำ ปาปุณิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๒]

สามเณรสิวกะฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ถึงแม้ว่าในขณะนี้กายของผมจะอยู่ในละแวกบ้าน แต่จิตของผมอยู่ในป่า เพราะเหตุนั้น แม้ผมนอนอยู่ก็จะไปป่าให้ได้" พระเถระฟังคำนั้น จึงจับแขนสามเณรนำไปป่าแล้วให้โอวาท. ท่านตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระ เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"กณิการำว โชตนฺตำ
นิสินฺนำ ปพฺพตนฺตเร
อทฺทสำ วิรชำ พุทฺธำ
โลกเชฏฺฐำ นราสภำ.

ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
สิเร กตฺวาน อญฺชลึ
กาสุมาริผลำ คยฺห[๓]
พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหำ.

เอกตฺตึเส อิโต กปฺเป
ยำ ผลำ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทำ ผลำ.

"เราได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสธุลี โชติช่วงดังดอกกรรณิการ์ เชษฐบุรุษของโลกประเสริฐกว่านระ ประทับนั่งอยู่ในระหว่างภูเขา.

เรามีจิตเลื่อมใสโสมนัส ประนมกรอัญชลีขึ้นเหนือหัว แล้วถือเอาผลมะลื่น ไปถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราจึงไม่รู้ทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

---

[๑] ม. นตฺถิ.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๓๘๒/๔๖๑.
[๓] ฉ. กาสุมาริกมาทาย.

สฺวาคตํ วต เม อาสิ
มม พุทฺธสฺส สนฺติเก
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

การที่เราได้มาในสำนักของพระ-
พุทธเจ้าของเราเป็นการมาดีแล้วหนอ
วิชชา ๓ เราบรรลุแล้ว โดยลำดับ
พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ
ภวา สพฺเพ สมูหตา
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา
วิหรานิ อนาสโว.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ถอนภพ
ทั้งปวงขึ้นได้หมดแล้ว ตัดกิเลส
เครื่องผูก ดังช้างตัดเชือกแล้ว
เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญญา สจฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราได้
ทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนา
เราได้ทำเสร็จแล้วดังนี้.

โส อรหตฺตํ ปตฺวา อุปชฺฌาเยน อตฺตนา จ วุตฺตมตฺถํ สํสนฺเทตฺวา[๑] อตฺตโน วิเวกาภิรตึ[๒] กตกิจฺจตญฺจ ปเวเทนฺโต **"อุปชฺฌาโย มํ อวจา"**ติ[๓] คาถํ อภาสิ.

ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว จึง
เปรียบเทียบเนื้อความที่พระอุปัชฌาย์
กล่าวกับตน เมื่อจะประกาศความที่ตน
ยินดียิ่งในวิเวกและกระทำกิจเสร็จแล้ว
จึงภาษิตคาถาว่า **"อุปชฺฌาโย มํ อวจ"**
เป็นต้น.

(๑๔. อุปชฺฌาโย มํ อวจาสิ
อิโต คจฺฉามิ สีวก

(๑๔. พระอุปัชฌาย์ของเรา ได้กล่าวกะ
เราว่า ดูกรสีวกะ เราจะไปจากที่นี้

---

[๑] ฉ. สํสนฺทิตฺวา.
[๒] ฉ. วิเวกาภิรติกตํ.
[๓] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๑/๒๖๓.

คาเม เม วสติ กาโย
อรญฺญํ เม คโต มโน
เสมานโกปิ คจฺฉามิ
นตฺถิ สงฺโค วิชานตนฺติ).

กายของเราอยู่ในบ้าน แต่ใจของเราไปอยู่ในป่า แม้เรานอนอยู่ก็จะไป เพราะความเกี่ยวข้องย่อมไม่มีแก่ผู้รู้แจ้ง).

๑๔. ตตฺถ **อุปชฺฌายโย**ติ วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายติ หิเตสิตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ญาณจกฺขุนา เปกฺขตีติ อุปชฺฌาโย. **มนฺ**ติ อตฺตานํ วทติ. **อวจา**ติ อภาสิ. **อิโต คจฺฉามิ สีวกา**ติ วุตฺตาการทสฺสนํ, สิวก อิโต คามนฺตโต[๑] อรญฺญฏฺฐานเมว เอหิ คจฺฉาม, ตเทว อมฺหากํ วสนโยคฺคนฺติ อธิปฺปาโย. เอวํ ปน อุปชฺฌาเยน วุตฺโต สิวโก ภโทฺร อสฺสาชานีโย วิย กสาภิหโต[๒] สญฺชาตสํเวโค หุตฺวา อรญฺญเมว คนฺตุกามตํ ปเวเทนฺโต

๑๔. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปชฺฌาโย** ความว่า ชื่อว่าอุปัชฌาย์ เพราะอรรถว่า เข้าไปเพ่งซึ่งคุณและโทษ คือ เข้าไปตั้งไว้ซึ่งการแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแล้วเพ่งดูด้วยญาณจักษุ. ด้วยบทว่า **มํ** ท่านกล่าวถึงตน. บทว่า **อวจ** แปลว่า ได้กล่าวแล้ว. คำว่า **อิโต คจฺฉามิ สีวก** เป็นคำแสดงถึงอาการที่กล่าวแล้ว. อธิบายว่า สีวกะเจ้าจงมา เราจะไปสถานที่เป็นป่าจากละแวกบ้านนี้ สถานที่นั้นนั่นแหละ ควรแก่การอยู่ของพวกเรา. ก็ สามเณรสิวกะ ผู้อันอุปัชฌาย์กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเกิดความสังเวชขึ้น ดุจม้าอาชาไนยตัวเจริญ ถูกตีด้วยแส้ ฉะนั้น เมื่อจะประกาศความที่ตนประสงค์จึงกล่าวว่า เพื่อจะไปป่าให้ได้

---

[๑] สี. อิ. คามนฺตรโต.
[๒] ก. กาสาภิปาโต.

"คาเม เม วสติ กาโย
อรญฺญํ เม คโต[๑] มโน
เสมานโกปิ คจฺฉามิ
นตฺถิ สงฺโค วิชานตนฺ"ติ[๒]

อาห. ตสฺสตฺโถ : ยสฺมา อิทานิ ยทิปิ เม อิทำ สรีรำ คามนฺเต จิตำ, อชฺฌาสโย ปน อรญฺญเมว คโต, ตสฺมา เสมานโกปิ คจฺฉามิ เคลญฺเญน ฐานนิสชฺชาคมเนสุ อสมตฺถตาย สยาโนปิ อิมินา สยิตากาเรน สีรีสโป ปริสปฺปนฺโต,[๓] เอถ ภนฺเต อรญฺญเมว คจฺฉาม, กสฺมา ? **นตฺถิ สงฺโค วิชานตนฺติ**,[๔] ยสฺมา ธมฺมสภาวา กาเมสุ สำสาเร จ อาทีนวำ, เนกฺขมฺเม นิพฺพาเน จ อานิสำสำ

"กายของเราอยู่ในบ้าน แต่ใจของเราไปอยู่ในป่า แม้เรานอนอยู่ก็จะไป ความเกี่ยวข้องย่อมไม่มีแก่ผู้รู้แจ้งชัด" ดังนี้.

เนื้อความแห่งคาถานั้นดังต่อไปนี้ : เพราะเหตุที่แม้ถึงบัดนี้สรีระของเรานี้จะอยู่ในละแวกบ้าน แต่อัธยาศัยของเราไปป่าเท่านั้น, เหตุนั้น แม้เรานอนอยู่ก็จะไป คือ แม้นอนอยู่เพราะไม่สามารถจะยืนจะนั่งและจะเดินไปได้เพราะป่วย ก็จะกระเสือกกระสนไป ดุจงูเลื้อยคลานกระเสือกกระสนไปโดยอาการที่นอนนี้ฉะนั้น จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ มาเถิด เราจะไปป่าด้วยกัน ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้ว่า **เพราะความเกี่ยวข้องย่อมไม่มีแก่ผู้รู้แจ้งชัด**. เพราะเมื่อบุคคลรู้โทษในสงสาร ในเพราะกามตามสภาวธรรม และอานิสงส์ในพระนิพพานอันเป็นเครื่องออกไปจากกามตามความเป็นจริง ก็จะไม่มีความเกี่ยวข้องในที่ไหน ๆ เหตุนั้น

---

๑ ฉ. คตำ.
๒ ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๑/๒๖๔.
๓ ฉ. สรีสโป วิย สรีสปนฺโต.
๔ ม. วิชานตำ.

ยาถาวโต ซานนฺตสฺส น[๑] กตฺถจิ สงฺโค, ตสฺมา เอกปเทเนว อุปชฺฌายสฺส อาณา อนุฏฺฐิตาติ,[๒] ตทปเทเสน อญฺญํ พฺยากาสิ.

สิวกสามเณรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

คำสั่งของพระอุปัชฌายย์ ไม่ตั้งขึ้นแล้วด้วยบทเดียวเท่านั้น ท่านได้พยากรณ์พระอรหัต โดยอ้างถึงคำสั่งของพระอุปัชฌายย์นั้น ด้วยประการดังนี้.

พรรณนาคาถาของสิวกสามเณร จบ.

---

[๑] โป. สี. น ทิสฺสติ.
[๒] สี. อาณํ อนุฏฺฐิโต.

๕. กุณฺฑธานตฺเถรคาถา-วณฺณนา

ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ฉเหติ อายสฺมโต กุณฺฑธานตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห อุปฺปนฺโน วยปฺปตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุ ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา ตทนุรูปํ ปุญฺญํ กโรนฺโต วิจริ.

๕. พรรณนาคาถาของพระกุณฑธานเถระ

คาถาของท่านพระกุณฑธานเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ฉเห** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? เล่ากันมาว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านเกิดในเรือนแห่งตระกูล ณ พระนครหงสวดี เจริญวัยแล้ว เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมตามนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแหละ เห็นภิกษุรูปหนึ่งที่พระศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลายผู้จับสลากได้ที่แรก จึงปรารถนาตำแหน่งนั้น บำเพ็ญบุญทานสมควรแก่ฐานะนั้นเที่ยวไป.

โส เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส มโนสิลาจุณฺณปิญฺชรํ มหนฺตํ กทลิผลกณฺณิกํ อุปเนสิ, ตํ ภควา ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เอกาทสกฺขตฺตุํ เทเวสุ เทวรชฺชํ กาเรสิ. จตุวีสติวาเร ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตี. เอวํ โส ปุนปฺปุนํ

วันหนึ่ง ท่านน้อมผลกล้วยหวีใหญ่มีสีเหลืองเหมือนจุณแห่งมโนศิลาเข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติประทับนั่งอยู่แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงรับผลกล้วยนั้นเสวยแล้ว. ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านเสวยราชย์ในเทวโลกถึง ๑๑ ครั้ง. เป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๒๔ ครั้ง. ท่านบำเพ็ญบุญเนือง ๆ ด้วยอาการอย่างนี้

ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปพุทฺธกาเล ภุมฺมเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ.

ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้าจึงมาบังเกิดเป็นภุมเทวดา.

ทีฆายุกพุทฺธานญฺจ นาม น อนฺวทฺธมาสิโก อุโปสโถ โหติ. ตถา หิ วิปสฺสิสฺส ภควโต ฉพฺพสฺสนฺตเร ฉพฺพสฺสนฺตเร[๑] อุโปสโถ อโหสิ. กสฺสปทสพโล ปน ฉฏฺเฐ ฉฏฺเฐ มาเส ปาติโมกฺขํ โอสาเรสิ. ตสฺส ปาติโมกฺขสฺส โอสารณกาเล[๒] ทิสาวาสิกา เทฺว สหายกา[๓] ภิกฺขู "อุโปสถํ กริสฺสามา"ติ คจฺฉนฺติ.

ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืน ย่อมไม่มีอุโบสถทุกกึ่งเดือน. จริงอย่างนั้น ครั้งพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี จึงมีวันอุโบสถในระหว่าง ๖ ปี ต่อครั้ง. ส่วนพระกัสสปทศพล ทรงให้สวดพระปาติโมกข์ทุก ๖ เดือนต่อครั้ง. ในเวลาสวดพระปาติโมกข์นั้น มีภิกษุผู้อยู่ต่างทิศที่เป็นสหายกัน ๒ รูป เดินไปด้วยตั้งใจว่า "เราจะกระทำอุโบสถ".

อยํ ภุมฺมเทวตา จินฺเตสิ "อิเมสํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ เมตฺติ อติวิย ทฬฺหา, กึ นุ โข เภทเก สติ ภิชฺเชยฺย, น ภิชฺเชยฺยา"ติ,[๔] สา[๕] เตสํ โอกาสํ โอโลกยมานา เตสํ อวิทูเรเนว คจฺฉติ. อเถโก เถโร เอกสฺส หตฺเถ ปตฺตจีวรํ ทตฺวา สรีรวลญฺชนตฺถํ อุทกผาสุกฏฺฐานํ

ภุมเทวดานี้ดำริว่า "ภิกษุ ๒ รูปนี้มีไมตรีต่อกันมั่นคงเหลือเกิน เมื่อแตกกันจะแตกอย่างไรหนอ หรือจะไม่แตกกัน" ดังนี้ ภุมเทวดานั้นรอโอกาสของภิกษุเหล่านั้นอยู่ จึงเดินไปไม่ห่างภิกษุ ๒ รูปนั้นทีเดียว. คราวนั้น พระเถระรูปหนึ่งมอบบาตรจีวรไว้ แก่ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไปยังที่ที่สะดวกด้วยน้ำ เพื่อกระทำ

---

[๑] ม. ฉพฺพสฺสนฺตเร.
[๒] ม. อิ. ปาติโมกฺขํ โอสารเทสนากาเล.
[๓] ม. สหายา.
[๔] ม. ภิชฺเชยฺยุ น ภิชฺเชยฺยุนฺติ.
[๕] โป. ม. น ทิสฺสติ.

คนฺตฺวา โธตหตฺถปาโท หุตฺวา สรีรวลญฺชะ ล้างมือและเท้าแล้วก็ออกมา
คุมฺพสมีปโต นิกฺขมติ. จากพุ่มไม้.

ภุมฺมเทวตา ตสฺส เถรสฺส ปจฺฉโต[๑] ภุมเทวดา จึงจำแลงเป็นหญิงรูปงาม
อุตฺตมรูปา อิตฺถี หุตฺวา เกเส วิธุนิตฺวา เดินตามหลังพระเถระนั้นมา ปล่อยผมทำ
สำวิธาย สมฺพนฺธนฺตี วิย ปิฏฺฐิยำ ปำสุ เหมือนจัดแจงเกล้าผมแล้วผูกใหม่ จัดแจง
ปุญฺฉมานา วิย สาฏกำ สำวิธาย ผ้านุ่งทำเหมือนเช็ดปัดฝุ่นที่ข้างหลัง และ
นิวาสยมานา วิย จ หุตฺวา เถรสฺส เหมือนนุ่งห่มเสียใหม่แล้วเดินตามพระเถระ
ปทานุปทิกา หุตฺวา คุมฺพโต นิกฺขนฺตา. ออกมาจากพุ่มไม้.

เอกมนฺเต ฐิโต สหายกตฺเถโร ตำ การณำ พระเถระผู้เป็นสหายยืนอยู่ ณ ส่วนสุด
ทิสฺวาว โทมนสฺสชาโต “นฏฺโฐ ทานิ ข้างหนึ่ง เห็นเหตุนั้นเข้าก็เกิดความเสียใจ
เม อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ ทีฆรตฺตานุคโต คิดว่า “ความเยื่อใย ที่ติดตามมาสิ้น
สิเนโห, สจาหำ เอวำ วิรุทฺธภาวำ[๒] กาลนานกับภิกษุนี้ของเราบัดนี้ฉิบหาย
ชาเนยฺยำ, เอตฺตกำ อทฺธานำ อิมินา สทฺธึ สิ้นแล้ว หากเรารู้ความผิดอย่างนี้แล้ว
วิสฺสาสำ น กเรยฺยนฺ”ติ จินฺเตตฺวา ก็จะไม่กระทำความคุ้นเคยกับภิกษุนี้
อาคจฺฉนฺตสฺเสวสฺส “หนฺทาวุโส[๓] ตุยฺหำ ให้เนิ่นนานถึงเพียงนี้” ดังนี้แล้ว จึงกล่าว
ปตฺตจีวรำ, ตาทิเสน ปาเปน สทฺธึ กะภิกษุนั้นผู้กำลังเดินมาว่า “เชิญเอา
เอกมคฺคำ นาคจฺฉามี”ติ อาห. ตำ กถำ บาตรและจีวรของคุณไป เราจะไม่เดิน
สุตฺวา ตสฺส ลชฺชิภิกฺขุโน หทยำ ร่วมทางกับผู้ลามกเช่นกับคุณต่อไป. เมื่อ
ติขิณสตฺตึ คเหตฺวา วิทฺธำ วิย อโหสิ. ภิกษุผู้มีความละอายนั้นได้ฟังคำนั้น หทัย
เป็นเหมือนถูกมีดอันคมเฉือนเอาแล้ว.

---

[๑] สี. อิ. ปจฺฉโต ปจฺฉโต คจฺฉนฺตี.
[๒] ฉ. เอวำวิธภาวำ.
[๓] สี. คณฺหาวุโส, ม. อิ. หราวุโส.

ตโต นำ อาห "อาวุโส กึ นาเมตำ วทสิ, อหำ เอตฺตกำ กาลำ ทุกฺกฏมตฺตมฺปิ อาปตฺตึ น ชานามิ. ตฺวำ ปน มำ อชฺช 'ปาโป'ติ วทสิ, กึ เต ทิฏฺฐนฺ"ติ. กึ อญฺเญน ทิฏฺเฐน, กึ ตฺวำ เอวำวิเธน อลงฺกตปฏิยตฺเตน มาตุคาเมน สทฺธึ เอกฏฺฐาเน หุตฺวา นิกฺขนฺโตติ.[๑] นตฺเถตำ อาวุโส มยฺหำ, นาหำ เอวรูปึ มาตุคามำ ปสฺสามีติ. ตสฺส ยาวตติยำ กเถนฺตสฺสาปิ อิตโร เถโร กถำ อสทฺทหิตฺวา[๒] อตฺตนา ทิฏฺฐการณเมว ภูตตฺตำ[๓] กตฺวา คณฺหนฺโต เตน สทฺธึ เอกมคฺเคน อคนฺตฺวา อญฺเญน มคฺเคน สตฺถุ สนฺติกำ คโต. อิตโรปิ ภิกฺขุ อญฺเญน มคฺเคน สตฺถุ สนฺติกเมว คโต.

จากนั้นท่านจึงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า "อาวุโส นี่ท่านพูดอะไรกัน ผมไม่รู้อาบัติแม้เพียงทุกกฏมาตลอดกาลเท่านี้ แต่วันนี้ท่านเรียกผมว่า 'คนลามก' ก็ท่านเห็นอาบัติอะไรหรือ". ภิกษุนั้นตอบว่า ประโยชน์อะไรที่ผู้อื่นเขาเห็นแล้ว ก็ท่านอยู่ในที่เดียวกันกับมาตุคามผู้ประดับแล้วตกแต่งแล้ว ด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ อย่างนี้ออกมาแล้วหรือ. ภิกษุนั้นตอบว่า อาวุโส กรรมนั้นของผมไม่มี ผมเองก็ไม่เห็นมาตุคาม เห็นปานนี้เลย. แม้ถึงจะบอกกล่าวอยู่ถึง ๓ ครั้ง พระเถระอีกรูปหนึ่งก็มิได้เชื่อถ้อยคำ ยึดถือเอาเหตุที่ตนเห็นแล้วนั้นว่า เป็นความจริงอยู่นั่นเอง ไม่เดินทางร่วมกันกับภิกษุนั้น ไปยังสำนักของพระศาสดาโดยทางอื่น. ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่ง ก็ไปเฝ้าพระศาสดา โดยทางอื่น เหมือนกัน.

ตโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุโปสถาคารำ ปวิสนเวลาย โส ภิกฺขุ ตำ ภิกฺขุำ อุโปสถคฺเค สญฺชานิตฺวา "อิมสฺมึ

ภายหลัง เมื่อเวลาเข้าไปโรงอุโบสถของภิกษุสงฆ์ ภิกษุนั้นจำภิกษุรูปนั้นในโรงอุโบสถได้ จึงกล่าวว่า "ในโรง

---

[๑] สี. อิ. น นิกฺขนฺโตติ.
[๒] สี. น ตสฺสกถำ สทฺทหิ.
[๓] สี. ภูตตฺถึกำ.

อุโปสถคฺเค เอวรูโป นาม ปาปภิกฺขุ อตฺถิ, นาหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ กริสฺสามี"ติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อฏฺฐาสิ.

อุโบสถนี้ มีภิกษุลามกเห็นปานนี้อยู่ ผมจะไม่ทำอุโบสถร่วมกับเขา" ดังนี้แล้ว ออกไปยืนอยู่ข้างนอก.

อถ ภุมฺมเทวตา "ภาริยํ มยา กมฺมํ กตนฺ"ติ มหลฺลกอุปาสกวณฺเณน ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา "กสฺมา ภนฺเต อยฺโย อิมสฺมึ ฯาเน ฯิโต"ติ อาห. "อุปาสก อิมํ อุโปสถคฺคํ เอโก ปาปภิกฺขุ ปวิฏฺโฐ, นาหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ กโรมี"ติ พหิ[๑] ฯิโตมฺหีติ. ภนฺเต มา เอวํ คณฺหถ, ปริสุทฺธสีโล เอส ภิกฺขุ. ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐมาตุคาโม นาม อหํ,[๒] มยา ตุมฺหากํ วีมํสนตฺถาย "ทฬฺหา นุ โข อิเมสํ เถรานํ เมตฺติ โน ทฬฺหา"ติ ภิชฺชนาภิชฺชนภาวํ[๓] โอโลเกนฺเตน ตำ กมฺมํ กตนฺติ. โก ปน ตฺวํ สปฺปุริสาติ. อหํ เอกา ภุมฺมเทวตา ภนฺเตติ.

ครานั้น ภุมเทวดาคิดได้ว่า "เราทำกรรมหนักเสียแล้ว" จึงจำแลงเพศเป็นอุบาสกแก่เข้าไปหาภิกษุนั้นพูดว่า "ท่านขอรับ ทำไมพระคุณเจ้า จึงมายืนอยู่ในที่นี้". ภิกษุนั้นตอบว่า "อุบาสก ภิกษุลามกรูปหนึ่ง เข้ามาโรงอุโบสถนี้ เราคิดว่าจะไม่ทำอุโบสถร่วมกับเขา" จึงมายืนอยู่ข้างนอก. อุบาสกจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ อย่าถืออย่างนี้เลย ภิกษุนี้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ชื่อว่ามาตุคามที่ท่านเห็นนั้น ก็คือกระผมเอง กระผมคิดว่าพระเถระ ๒ รูปนี้ มีไมตรีต่อกันมั่นคงหรือไม่มั่นคงหนอ ดังนี้ เพื่อจะทดลองพวกท่าน มองดูว่าจะแตกกันหรือไม่แตกกัน จึงได้ทำกรรมนั้น. ภิกษุนั้นจึงถามว่า ก็ท่านเป็นใครสัตบุรุษ. เทวดาจึงตอบว่า กระผมเป็นภุมเทวดาตนหนึ่งขอรับ.

---

[๑] มโนรถปูรณี. ๑/๒๘๔, สี. กโรมีติ วตฺวา นิกฺขมิตฺวา พหิ.
[๒] สี. นญฺโญ อหเมว.
[๓] สี. อุทาหุโน ทฏฺฐาติ ลชฺชิอลชฺชิภาว.

เทวปุตฺโต กเถนฺโต[๑] ทิพฺพานุภาเวน ฐตฺวา เถรสฺส ปาเทสุ นิปติตฺวา[๒] "มยฺหํ ภนฺเต ขมถ, เอตํ โทสํ เถโร น ชานาติ อุโปสถํ กโรถา"ติ เถรํ ยาจิตฺวา อุโปสถคฺคํ ปเวเสสิ. โส เถโร อุโปสถํ ตาว เอกฏฺฐาเน อกาสิ, มิตฺตสนฺถวเสน ปน ปุน เตน สทฺธึ น เอกฏฺฐาเน อโหสีติ[๓] อิมสฺส เถรสฺส กมฺมํ น กถียติ, จุทิตกตฺเถโร ปน อปราปรํ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณิ.

เทวบุตรยืนกล่าวอยู่ ด้วยอานุภาพที่เป็นทิพย์ หมอบลงแทบเท้าของพระเถระ กล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า โปรดงดโทษแก่ข้าพเจ้าเถิด พระเถระไม่รู้โทษนั้นหรอก พระคุณเจ้าจงกระทำอุโบสถเถิด" วิงวอนพระเถระแล้ว นิมนต์ให้เข้าไปโรงอุโบสถ พระเถระนั้นได้กระทำอุโบสถในที่เดียวกันก่อน แต่มิได้อยู่ในที่เดียวกันกับภิกษุนั้น ด้วยอำนาจมิตรสันถวะอีก เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้บอกกรรมแก่พระเถระนี้, ส่วนพระเถระที่ถูกโจทก์กระทำการงาน ในวิปัสสนาเนือง ๆ บรรลุพระอรหัตแล้ว.

ภุมฺมเทวตา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน เอกํ พุทฺธนฺตรํ อปายภยโต น มุจฺจิตฺถ. สเจ ปน กิสฺมิญฺจิ กาเล มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, อญฺเญน เยน เกนจิ กโต โทโส ตสฺเสว อุปริ ปตติ. โส อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ. "ธานมาณโว"ติสฺส นามํ อกํสุ.

ด้วยผลกรรมนั้น ภุมเทวดาจึงไม่พ้นภัยในอบายตลอดหนึ่งพุทธันดร. และถ้าหากมาเกิดเป็นมนุษย์เมื่อใด ก็ถูกผู้อื่นลงโทษ โทษก็จะตกแก่เขาเรื่อยไป. ในกาลของพระผู้มีพระภาคของพวกเรา ท่านมาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี ญาติทั้งหลายขนานนามท่านว่า "ธานมาณพ".

---

[๑] สี. อิ. โป. กเถนฺโต กเถนฺโตว.
[๒] ม. ปติตฺวา.
[๓] สี. เอกฏฺฐาเน วสีติ.

โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา มหลฺลกกาเล สตฺถุ ธมฺมเทสนำ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิ, ตสฺส อุปสมฺปนฺนทิวสโต[๑] ปฏฺจาย เอกา อลงฺกตปฏิยตฺตา อิตฺถี ตสฺมึ คามำ ปวิสนฺเต สทฺธึเยว คามำ ปวิสติ, นิกฺขมนฺเต นิกฺขมติ. วิหารำ ปวิสนฺเตปิ สทฺธึ ปวิสติ, ติฏฺฐนฺเตปิ ติฏฺฐตีติ เอวำ นิจฺจานุพนฺธา ปณฺณายติ.

ท่านเจริญวัยแล้วเรียนจบไตรเพท เมื่อตอนแก่ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาได้ศรัทธาออกบวชแล้ว ตั้งแต่วันที่ท่านอุปสมบท ก็มีหญิงที่ประดับแล้ว ตกแต่งแล้วคนหนึ่ง เมื่อท่านเข้าบ้านก็เข้าบ้านด้วย เมื่อท่านออกก็ออกด้วย เมื่อท่านเข้าสู่วิหารก็เข้าด้วย แม้เมื่อยืนก็ยืนอยู่ด้วย ปรากฏติดตามตัว อยู่เป็นนิตย์ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

เถโร ตำ น ปสฺสติ. ตสฺส ปน ปุริมกมฺมนิสฺสนฺเทน สา อญฺเญสำ อุปฏฺฐาติ. คาเม ยาคุำ ภิกฺขญฺจ ททมานา อิตฺถิโย "ภนฺเต อยำ เอโก ยาคุอุฬุงฺโก ตุมฺหากำ, เอโก อิมิสฺสา อมฺหากำ สหายิกายา"ติ ปริหาสำ กโรนฺติ. เถรสฺส มหตี วิเหสา โหติ. วิหารคตมฺปิ นำ สามเณรา เจว ทหรา ภิกฺขู จ ปริวาเรตฺวา "ธาโน โกณฺโฑ ชาโต"ติ ปริหาสำ กโรนฺติ. อถสฺส เตเนว

พระเถระมิได้เห็นหญิงนั้น. แต่ด้วยผลแห่งกรรมในภพก่อนของท่าน หญิงนั้นจึงปรากฏแก่คนเหล่าอื่น. พวกหญิงทั้งหลายในบ้าน เมื่อจะให้ข้าวยาคูหรือข้าวสวย ก็กระทำการเย้ยหยันว่า "ท่านเจ้าข้า ข้าวยาคูกระบวยหนึ่งนี้สำหรับท่าน อีกกระบวยหนึ่งสำหรับแฟนของท่าน" ดังนี้. พระเถระมีความเดือดร้อนมาก. สามเณรและภิกษุหนุ่มทั้งหลาย จะห้อมล้อมท่านแม้เข้าไปสู่วิหาร ต่างก็พากันเยาะเย้ยว่า "ท่านธานะกลายเป็นคนชั่วแล้ว". เพราะเหตุนั้นแล ตั้งแต่คราวนั้น ท่านจึงเกิด

---

[๑] สี. ปฏิลทฺธสทฺโท สาสเน ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺโน อโหสิ. ตสฺส อุปสมฺปนฺนทิวสโต.

การเณน **กุณฺฑธานตฺเถโรติ** นามํ ชาตํ. โส อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย เตหิ กริยมานํ เกฬึ สหิตุ๎ อสกฺโกนฺโต อุมฺมาทํ คเหตฺวา "ตุเมฺห โกณฺฑา, ตุมฺหากํ อุปชฺฌาโย โกณฺโฑ, อาจริโย โกณฺโฑ"ติ วทติ.

ชื่อว่า **กุณฑธานเถระ**. ท่านพอลุกขึ้นเสร็จแล้ว ก็ไม่อาจอดกลั้นความเย้ยหยันที่พวกสามเณรและภิกษุหนุ่มกระทำได้ จึงคลุ้มคลั่งขึนกล่าวว่า "พวกท่านน่ะชิเป็นคนชั่วช้า อุปัชฌาย์ของพวกท่านก็เป็นคนชั่วช้า อาจารย์ของพวกท่านก็เป็นคนชั่วช้า.

อถ นํ สตฺถุ อาโรเจสุ๎ "กุณฺฑธาโน ภนฺเต ทหรสามเณเรหิ สทฺธึ เอวํ ผรุสวาจํ วทตี"ติ. สตฺถา ตํ ปกฺโกสาเปตฺวา "สจฺจํ กิร ตฺวํ ธาน สามเณเรหิ สทฺธึ ผรุสวาจํ วทสี"ติ วตฺวา เตน "สจฺจํ ภควา"ติ วุตฺเต "กสฺมา เอวํ วเทสี"ติ[๑] อาห. ภนฺเต นิพทฺธํ วิเหสํ อสหนฺโต[๒] เอวํ กเถมีติ. "ตฺวํ ปุพฺเพ กตกมฺมํ ยาวชฺชทิวสา ชีราเปตุ๎ น สกฺโกสิ. ปุน เอวรูปึ ผรุสมาวที[๓] ภิกฺขู"ติ วตฺวา อาห :

ทีนั้น ภิกษุทั้งหลาย จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระศาสดาว่า พระเจ้าข้า ท่านกุณฑธานะ กล่าวคำหยาบอย่างนี้ กับภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย". พระศาสดารับสั่งให้เรียกท่านมาแล้วตรัสว่า "ได้ยินว่า ท่านธานะ กล่าวคำหยาบกับภิกษุหนุ่มและสามเณรจริงหรือ" เมื่อท่านกราบทูลว่า "จริงพระเจ้าข้า" พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เพราะเหตุไรเธอจึงกล่าวอย่างนี้". พระเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่อาจอดกลั้นความเดือดร้อนได้เป็นนิตย์จึงกล่าวอย่างนี้. พระศาสดาตรัสว่า "ท่านกระทำกรรมไว้แต่ปางก่อน จึงไม่

---

[๑] สี. วทสีติ.
[๒] สี. วิเหสํ สหิตุ๎ อสหนฺโต.
[๓] ม. มา วทสิ.

อาจให้หมดสิ้นไป จนตราบเท่าถึงวันนี้ ต่อไปท่านอย่ากล่าวคำหยาบเห็นปานนี้อีกเลย ภิกษุ" ดังนี้แล้วจึงตรัสว่า

"มาโวจ ผรุสำ กญฺจิ
วุตฺตา ปฏิวเทยฺยุ ตำ
ทุกฺขา หิ สารมฺภกถา
ปฏิทณฺฑา ผุเสยฺยุ ตำ.

"เธออย่าพึงกล่าวคำหยาบกับใคร ๆ ผู้ที่ถูกเธอกล่าวแล้ว ก็จะพึงกล่าวตอบเธอ เพราะว่าการพูดแข่งดีกันเป็นทุกข์ อาชญาตอบพึงถูกต้องเธอ.

สเจ เนเรสิ อตฺตานำ
กำโส อุปหโต ยถา
เอส ปตฺโตสิ นิพฺพานำ
สารมฺภา เต น วิชฺชตี"ติ.[1]

หากเธอ ไม่ทำตนให้หวั่นไหว ดุจกังสดาลถูกกำจัดแล้ว ฉะนั้น เธอก็จะถึงพระนิพพาน ความแข่งดีจะไม่มีแก่เธอ".

อิมญฺจ ปน ตสฺส เถรสฺส มาตุคาเมน สทฺธึ วิจรณภาวำ โกสลรญฺโญปิ กถยึสุ. ราชา "คจฺฉถ ภเณ วีมำสถา"ติ เปเสตฺวา สยมฺปิ มนฺเทเนว ปริวาเรน เถรสฺส วสนฏฺฐานำ คนฺตฺวา เอกมนฺเต โอโลเกนฺโต อฏฺฐาสิ. ตสฺมึ ขเณ เถโร สูจิกมฺมำ กโรนฺโต นิสินฺโน โหติ, สาปิ อิตฺถี อวิทูเร ฐาเน ฐิตา วิย ปญฺญายติ. ราชา

ก็แล พวกอำมาตย์ได้กราบทูลข้อที่พระเถระนั้นเที่ยวไปกับมาตุคามนี้แด่พระเจ้าโกศล. พระราชาจึงส่งคนไปให้ตรวจดูว่า "แน่ะพนาย เจ้าจงไปใคร่ครวญดู" แม้พระองค์เองพร้อมกับบริวาร ๒-๓ คน ก็เสด็จไปที่อยู่ของพระเถระเหมือนกัน ได้ไปประทับยืนตรวจดูอยู่ ณ ที่สุดส่วนข้างหนึ่ง. ในขณะนั้น พระเถระกำลังนั่งเย็บผ้าอยู่ แม้หญิงนั้นก็ปรากฏ เหมือนยืนอยู่ในที่

---

[1] ขุ. ธ. ๒๕/๒๐/๓๓.

ทิสฺวา "อตฺถิทำ การณนฺ"ติ ตสฺสา สตฺถา จิตฺตฏฺฐานำ อคมาสิ.

ไม่ไกลกัน. พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงดำริว่า "เหตุเช่นนี้ ก็มี" จึงเสด็จไปยังที่ซึ่งหญิงนั้นยืนอยู่แล้ว.

สา ตสฺมึ อาคจฺฉนฺเต[๑] เถรสฺส วสนปณฺณสาลำ ปวิฏฺฐา วิย อโหสิ. ราชาปิ ตาย สทฺธึ ตเมว ปณฺณสาลำ ปวิสิตฺวา สพฺพตฺถ โอโลเกนฺโต อทิสฺวา "นายำ มาตุคาโม, เถรสฺส เอโส[๒] กมฺมวิปาโก"ติ สญฺญำ กตฺวา ปรมำ เถรสฺส สมีเปน คจฺฉนฺโตปิ เถรำ อวนฺทิตฺวา ตสฺส การณสฺส อภูตภาวำ ญตฺวา อาคมฺม เถรำ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตำ นิสินฺโน "กจฺจิ ภนฺเต ปิณฺฑเกน น กิลมถา"ติ ปุจฺฉิ.

เมื่อพระราชาเสด็จมาถึง หญิงนั้นก็เป็นเหมือนเข้าไปยังบรรณศาลา ที่อยู่ของพระเถระ. แม้พระราชาก็เสด็จเข้าไปบรรณศาลานั้นนั่นแล พร้อมกับหญิงนั้น ทรงตรวจดูทุกแห่ง ก็ไม่พบ จึงทรงตกลงใจว่า "นี้ไม่ใช่มาตุคาม, นี้คงเป็นผลกรรมของพระเถระ" ดังนี้ ครั้งแรก แม้เสด็จเข้าใกล้พระเถระก็ไม่ไหว้พระเถระ ครั้นรู้ว่าเหตุนั้นไม่เป็นความจริง จึงมาไหว้พระเถระแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามว่า พระคุณเจ้าไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตบ้างหรือ.

เถโร "วฏฺฏติ มหาราชา"ติ อาห. "ชานามิ ภนฺเต อยฺยสฺส กถำ,[๓] เอวรูเปน ปริกฺกิเลเสน สทฺธึ จรนฺตานำ ตุมฺหากำ นาม ปสีทิสฺสนฺติ, อิโต ปฏฺฐาย โว เอกมนฺตำ

พระเถระทูลว่า "ขอถวายพระพร เป็นบ้าง" พระราชาตรัสว่า "ท่านผู้เจริญโยมรู้ถ้อยคำของพระคุณเจ้า เมื่อพระคุณเจ้าเที่ยวไปกับด้วยสิ่งที่เศร้าหมองเห็นปานนี้ ใครเล่าจะเลื่อมใส ตั้งแต่บัดนี้ไป พระคุณเจ้าไม่ต้องมีกิจไปในที่ไหน

---

[๑] สี. อาคจฺฉนฺเต อาคจฺฉนฺเต.
[๒] ฉ. โป. เอโก.
[๓] ม. ชานามหำ ภนฺเต กถำ.

กตฺถจิ คมนกิจฺจํ[๑] นตฺถิ, อหํ จตูหิ ปจฺจเยหิ ตุเมฺห อุปฏฺฐหิสฺสามิ, ตุเมฺห โยนิโสมนสิกาเร มา ปมชฺชิตฺถา"ติ นิพทฺธภิกฺขํ ปฏฺฐเปสิ. เถโร ราชานํ อุปตฺถมฺภกํ ลภิตฺวา โภชนสปฺปาเยน เอกคฺคจิตฺโต หุตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. ตโต ปฏฺฐาย สา อิตฺถี อนฺตรธายิ.

โยมจะบำรุงพระคุณเจ้าด้วย ปัจจัย ๔ เอง ดังนี้แล้ว จึงตรัสสั่งให้ตั้งภิกษาไว้เป็นนิตย์ ว่า ขอพระคุณเจ้า จงอย่าประมาท ในโยนิโสมนสิการ" ดังนี้. พระเถระ ได้พระราชาเป็นผู้อุปถัมภ์ เป็นผู้มีจิต มีอารมณ์เดียว เพราะมีโภชนสัปปายะ เจริญวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต. ตั้งแต่นั้นมา หญิงนั้นก็หายไป.

ตทา มหาสุภทฺทา อุคฺคนครเร มิจฺฉาทิฏฺฐิกกุเล วสมานา "สตฺถา มํ อนุกมฺปตู"ติ อุโสปถํ อธิฏฺฐาย นิรามคนฺธา หุตฺวา อุปริปาสาทตเล จิตา "อิมานิ ปุปฺผานิ อนฺตเร อฏฺฐตฺวา ทสพลสฺส มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา ติฏฺฐนฺตุ, ทสพโล อิมาย สญฺญาย เสฺว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหตู"ติ สจฺจกิริยํ กตฺวา อฏฺฐ สุมนปุปฺผมุฏฺฐิโย วิสฺสชฺเชสิ. ปุปฺผานิ คนฺตฺวา ธมฺมเทสนาเวลาย สตฺถุ มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุ.

ในกาลนั้น นางมหาสุภัทราอยู่ในตระกูลมิจฉาทิฏฐิในอุคคหนครคิดว่า "ขอพระศาสดาจงทรงอนุเคราะห์เรา" ดังนี้ จึงอธิษฐานอุโบสถ เป็นผู้ปราศจากกลิ่นสดคาว ยืนอยู่บนปราสาทชั้นบน กระทำสัจจกิริยาว่า "ขอให้ดอกไม้เหล่านี้อย่าตกเสียในระหว่างทาง จงไปปรากฏเป็นเพดาน ณ เบื้องบนของพระทศพล, ขอพระทศพลพร้อมกับภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป จงรับภิกษาของเรา ในวันพรุ่งนี้ ด้วยสัญญานี้เถิด" ดังนี้แล้ว จึงซัดกำดอกมะลิไป ๘ กำ. ดอกไม้ ไปปรากฏเป็นเพดาน ณ เบื้องบนพระศาสดาในเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรม.

---

[๑] โป. ภิกฺขนคมนกิจฺจํ.

สตฺถา ตำ สุมนปุปฺผวิตานำ ทิสฺวา จิตฺเตเนว สุภทฺทาย ภิกฺขำ อธิวาเสตฺวา. ปุนทิวเส อรุเณ อุฏฺฐิเต อานนฺทตฺเถรำ อาห "อานนฺท มยำ อชฺช ทูรำ ภิกฺขาจารำ คมิสฺสาม, ปุถุชฺชนานำ อทตฺวา อริยานำเยว สลากำ เทหี"ติ. เถโร ภิกฺขูนำ อาโรเจสิ "อาวุโส สตฺถา อชฺช ทูรำ ภิกฺขาจารำ คมิสฺสติ. ปุถุชฺชนา มา คณฺหนฺตุ, อริยาว สลากำ คณฺหนฺตู"ติ. กุณฺฑธานตฺเถโร "อาหร[๑] อาวุโส สลากนฺ"ติ ปฐมำเยว หตฺถำ ปสาเรสิ. อานนฺโท[๒] "สตฺถา ตาทิสานำ ภิกฺขูนำ สลากำ น ทาเปติ, อริยานำเยว ทาเปตี"ติ วิตกฺกำ อุปฺปาเทตฺวา คนฺตฺวา สตฺถุ อาโรเจสิ.

สตฺถา "อาหราเปนฺตสฺส สลากำ เทหี"ติ อาห. เถโร จินฺเตสิ "สเจ กุณฺฑธานสฺส สลากา ทาตุำ น ยุตฺตา อสฺส,[๓] อถ

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเพดานดอกมะลินั้นแล้ว ทรงรับนิมนต์ภิกษาของนางสุภัททา ด้วยพระทัยนั่นเทียววันรุ่งขึ้น พออรุณขึ้นจึงตรัสกะพระอานนทเถระว่า "อานนท์ วันนี้เราจะไปภิกษาจาร ณ ที่ไกล จงให้สลากเฉพาะพระอริยะเท่านั้น อย่าให้แก่พระปุถุชน". พระเถระจึงแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "อาวุโส วันนี้พระศาสดาจักเสด็จภิกษาจาร ณ ที่ไกล ภิกษุปุถุชนจงอย่าจับสลาก พระอริยะเท่านั้น จงจับสลาก". พระกุณฑธานเถระกล่าวว่า "อาวุโส จงเอาสลากมา" ดังนี้แล้ว จึงเหยียดมือออกไปก่อนทีเดียว. พระอานนท์จึงเกิดความวิตกว่า "พระศาสดาสั่งไม่ให้สลากแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เช่นนั้น สั่งให้แก่พระอริยะเท่านั้น" จึงไปกราบทูลพระศาสดา.

พระศาสดาตรัสว่า จงให้สลากแก่ผู้ที่มาจับอยู่เถิด พระเถระดำริว่า "ถ้าหากไม่ควรให้สลากแก่พระกุณฑธานะไซร้ เมื่อ

---

[๑] สี. อาห อาหร.
[๒] มโนรถปูรณี. ๑/๒๘๙.
[๓] ฉ. น ยุตฺตา.

สตฺถา ปฏิพาเหยฺย, ภวิสฺสติ เอตฺถ การณนฺ"ติ "กุณฺฑธานสฺส สลากำ คณฺหนฺตสฺส สลากำ ทสฺสามี"ติ คมนำ อภินีหริ. กุณฺฑธาโน ตสฺส ปุเร อาคมนา เอว[๑] อภิญฺญาปาทกำ จตุตฺถชฺฌานำ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา อากาเส ฐตฺวา "อาหราวุโส อานนฺท สตฺถา มำ ชานาติ, มาทิสำ ภิกฺขุ ปฐมำ สลากำ คณฺหนฺตำ น สตฺถา นิวาเรตี"ติ หตฺถำ ปสาเรตฺวา สลากำ คณฺหิ.

เป็นเช่นนี้พระศาสดาก็คงจะทรงห้าม คงจักมีเหตุในเพราะเรื่องนี้" จึงรีบนำสลากไป ด้วยตั้งใจว่า "จักให้สลากแก่พระกุณฑธานะ". พระกุณฑธานะ มาก่อนพระอานนท์เสียอีก เข้าจตุตถฌานอันมีอภิญญาเป็นบาท ยืนอยู่กลางอากาศด้วยฤทธิ์ กล่าวว่า "อาวุโสอานนท์ เอามาเถิด พระศาสดาทรงทราบเราเอง พระศาสดาไม่ห้ามภิกษุเช่นเราจับสลากที่แรก" ดังนี้แล้ว เหยียดมือไปจับสลาก.

สตฺถา ตำ อตฺถุปฺปตฺตึ กตฺวา เถรำ อิมสฺมึ สาสเน ปฐมำ สลากำ คณฺหนฺตานำ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ. ยสฺมา อยำ เถโร ราชานำ อุปตฺถมฺภกำ ลภิตฺวา สปฺปายาหารลาเภน สมาหิตจิตฺโต วิปสฺสนาย กมฺมำ กโรนฺโต อุปนิสฺสย-สมฺปนฺนตาย ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตำ **อปฺปาเน**[๒] :

พระศาสดาทรงกระทำเรื่องนั้นให้เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งเรื่อง จึงทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งบรรดาภิกษุผู้จับสลากได้ก่อนในพระศาสนานี้ เพราะเหตุที่พระเถระนี้ได้พระราชาเป็นผู้อุปถัมภ์ จึงมีจิตตั้งมั่น เพราะได้อาหารเป็นสัปปายะ จึงกระทำกรรมในวิปัสสนาได้อภิญญา ๖ แล้ว เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า :

---

[๑] โป. ตสฺส ปุน อาคมโน เอว.

[๒] ขุ. อ. ๓๒/๓๓/๑๑๖.

"สตฺตาหํ ปฏิสลฺลีนํ
สยมฺภุ อคฺคปุคฺคลํ
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
พุทฺธเสฏฺฐํ อุปฏฺฐหึ.

วุฏฺฐิตํ[๑] กาลมญฺญาย
ปทุมุตฺตรํ มหามุนึ
มหนฺตํ[๒] กทลิกณฺณึ
คเหตฺวา อุปคญฺฉหํ.

ปฏิคฺคเหสิ ภควา
สพฺพญฺญู โลกนายโก
มม จิตฺตํ ปสาเทนฺโต
ปริภุญฺชิ มหามุนิ.

ปริภุญฺชิตฺวาน สมฺพุทฺโธ
สตฺถวาโห อนุตฺตโร
สกาสเน นิสีทิตฺวา
อิมา คาถา อภาสถ.

เย จ สนฺติ สมีตาโร
ยกฺขา อิมมฺหิ ปพฺพเต
อรญฺเญ ภูตคณา สพฺเพ[๓]
สุณนฺตุ วจนํ มม.

"เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้บำรุงพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุดตรัสรู้เอง ผู้อัครบุคคลซึ่งทรงหลีกเร้นอยู่ตลอด ๗ วัน.

เรารู้เวลาที่พระองค์ เสด็จออกจากที่หลีกเร้น ได้ถือกล้วยผลใหญ่เข้าไปถวายพระมหามุนี พระนามว่าปทุมุตตระ.

พระผู้มีพระภาคสัพพัญญูผู้นำของโลก เป็นมหามุนี ทรงยังจิตของเราให้เลื่อมใส ทรงรับไว้แล้วเสวย.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงนำหมู่ชั้นยอดเยี่ยมเสวยแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะของพระองค์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า.

ยักษ์เหล่าใด ประชุมกันที่ภูเขานี้และคณะภูตในป่า ทั้งหมดนั่นจงฟังคำเรา.

---

[๑] สี. อุฏฺฐิตํ.
[๒] ฉ. มหนฺตึ.
[๓] ฉ. ภูตภพฺยานิ.

โย โส พุทฺธํ อุปฏฺฐาสิ
มิคราชว เกสรี
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ
สุณาถ มม ภาสโต.

ผู้ใดบำรุงพระพุทธเจ้าผู้เที่ยง ดังไกรสรราชสีห์ เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว.

เอกาทสญฺจ ขตฺตุํ โส
เทวราชา ภวิสฺสติ
จตุตฺตึสติขตฺตุญฺจ[๑]
จกฺกวตฺติ ภวิสฺสติ.

ผู้นั้นจักได้เป็นท้าวเทวราช ๑๑ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ครั้ง.

กปฺปสตสหสฺสมฺหิ
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม โคตเตน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในกัปที่แสน พระศาสดาทรงพระนามว่า โคดมโดยพระโคตร ซึ่งมีสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก.

อกฺโกสิตฺวาน สมเณ
สีลวนฺเต อนาสเว
ปาปกมฺมวิปาเกน
นามเธยฺยํ ลภิสฺสติ.[๒]

ผู้นั้นจักด่าสมณะทั้งหลาย ผู้มีศีล หาอาสวะมิได้ จักได้ชื่อด้วยวิบาก-กรรมอันลามก.

ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท
โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต
กุณฺฑธาโนติ นาเมน
สาวโก โส ภวิสฺสติ.

เขาจักได้เป็นโอรสทายาทในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้นอันธรรมนิรมิตแล้ว จักเป็นสาวกมีชื่อว่ากุณฑธานะ.

---

[๑] ฉ. จตุวีสติกฺขตฺตุญฺจ.
[๒] โป. ฉ. ภวิสฺสติ.

ปวิเวกำ อนุยุตฺโต
ฌายี ฌานรโต อหำ
โตสยิตฺวาน สตฺถารำ
วิหรามิ อนาสโว.

เราประกอบเนือง ๆ ซึ่งความสงัด เพ่งฌาน ยินดีในฌาน ยังพระศาสดาให้ทรงโปรดปราน ไม่มีอาสวะอยู่.

สาวเกหิ[๑] ปริวุโต
ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโต
ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา
สลากำ คาหยี ชิโน.

พระชินเจ้า อันพระสาวกทั้งหลายแวดล้อม ห้อมล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางสงฆ์แล้ว ทรงให้เรารับการแจกสลาก.

เอกำสำ จีวรำ กตฺวา
วนฺทิตฺวา โลกนายกำ
วทตำ วรสฺส ปุรโต
ปฐมำ อคฺคเหสหำ.

เราห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ถวายบังคมพระศาสดา ผู้นำของโลก เมื่อภิกษุทั้งหลาย ว่ากล่าวอยู่ ได้รับสลากที่ ๑ ไว้ข้างหน้าของผู้ประเสริฐ.

เตน กมฺเมน ภควา
ทสสหสฺสีปกมฺปโก
ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา
อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ มำ.

ด้วยกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยังหมื่นโลกธาตุให้หวั่นไหว ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในอัครฐานะ.

วีริยำ เม ธุรโธรยฺหำ
โยคกฺเขมาธิวาหนำ
ธาเรมิ อนฺติมำ เทหำ
สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน.

เรามีความเพียรอันนำมาซึ่งธุระ นำความเกษมจากโยคะมาให้ เราทรงกายเป็นที่สุด ไว้ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

---

[๑] โป. สี. สาวกคฺเคหิ.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา.
กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และแม้อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว.
กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

เอวมฺภูตสฺสปิ อิมสฺส เถรสฺส คุเณ[๑] อชานนฺตา เย ปุถุชฺชนา ภิกฺขู ตทา ปฐมํ สลากคฺคหเณ "กึ นุ โข เอตนฺ"ติ สมจินฺเตสุ. เตสํ วิมตีวิธมนตฺถํ เถโร อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทสฺเสตฺวา อญฺญาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **"ปญฺจ ฉินฺเท"**ติ[๒] คาถมฺ อภาสิ.

ภิกษุปุถุชนเหล่าใด ที่ไม่รู้คุณของพระเถระนี้ผู้เป็นอย่างนี้ในการจับสลากที่หนึ่ง ครั้งนั้น ต่างคิดกันว่า "เหตุนี้เป็นอย่างไรหนอ" ดังนี้ เพื่อจะขจัดความเคลือบแคลงของภิกษุเหล่านั้น พระเถระจึงเหาะขึ้นไปบนอากาศ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผลด้วยการอ้างถึงพระอรหัตผล จึงได้ภาษิตคาถามีคำว่า **"ปญฺจ ฉินฺเท"** ดังนี้เป็นต้น.

(๑๕. ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ชเห
ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย
ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขุ
โอฆติณฺโณติ วุจฺจตีติ).

(๑๕. ภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องบน ๕ พึงเจริญอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุผู้ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการได้แล้วพระผู้มี

---

[๑] สี. คุณํ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๒/๒๖๔.

พระภาคตรัสว่า ข้ามโอฆะได้แล้ว ดังนี้).

๑๕. ตตฺถ **ปญฺจ ฉินฺเท**ติ อปายูปปตฺตินิพฺพตฺตนกานิ[๑] ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สโยชนานิ ปาเท พนฺธนรชฺชุกำ[๒] วิย ปุริโส สตฺเถน เหฏฺฐิมมคฺคตฺตเยน ฉินฺเทยฺย ปชเหยฺย. **ปญฺจ ชเห**ติ อุปริเทวโลกูปปตฺติเหตุภูตานิ[๓] ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสโยชนานิ ปุริโส คีวาย พนฺธนรชฺชุกำ วิย อรหตฺตมคฺเคน ชเหยฺย ฉินฺเทยฺย วาติ อตฺโถ.

๑๕. บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ปญฺจ ฉินฺเท** ความว่า ภิกษุพึงตัดคือพึงละสังโยชน์อันเป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ๕ ประการ อันจะทำให้บังเกิด คือเข้าถึงอบาย ด้วยมรรค ๓ เบื้องต่ำ ดุจบุรุษตัดเชือกที่ผูกเท้าไว้ด้วยศัสตรา ฉะนั้น. สองบทว่า **ปญฺจ ชเห** ความว่า พึงละหรือพึงตัดสังโยชน์ อันเป็นไปในส่วนเบื้องบน ๕ ประการ อันจะเป็นเหตุให้เข้าถึงเทวโลกเบื้องบน ด้วยอรหัตมรรค ดุจบุรุษตัดเชือกที่ผูกคอเสีย ฉะนั้น.

ปญฺจ จุตฺตริ ภาเวยติ เตสเยว อุทฺธมฺภาคิยสโยชนานำ ปหานาย สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อุตฺตริ อนาคามิมคฺคาธิคมโต อุปริ ภาเวยฺย[๔] อคฺคมคฺคาธิคมวเสน วฑฺเฒยฺย. **ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขู**ติ เอวำภูโต ปน

บาทคาถาว่า **ปญฺจ จุตฺตริ ภาเวย** ความว่า พึงเจริญอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นให้ยิ่งขึ้นไปด้วยการละอุทธัมภาคิยสังโยชน์เหล่านั้นเสีย โดยการบรรลุอนาคามิมรรคในเบื้องบน คือพึงให้เจริญด้วยการบรรลุมรรคชั้นยอด. บาทคาถา

---

[๑] สี. นิพฺพตฺตาปนกานิ.
[๒] ธมฺมปทฏฺฐกถา. ๘/๗๕. พนฺธรชฺชุ, สี. พนฺธนำ รชฺชุกำ.
[๓] สี. เทวโลกุปฺปตฺติ.
[๔] สี. อุตฺตริ อนาคามิมคฺคาธิคมโต จ อุปริ ภาเวยฺย.

ปญฺจนฺนำ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิสงฺคานำ อติกฺกมเนน ปหาเนน ปญฺจสงฺคาติโค หุตฺวา. **โอฆมติณฺโณติ วุจฺจตีติ** สพฺพถา ภินฺนกิเลสตาย ภิกฺขูติ กามภวทิฏฺฐิอวิชฺโชเฆ ตริตฺวา เตสำ ปารภูเต นิพฺพาเน ฐิโตติ (๑) ปวุจฺจตีติ อตฺโถ.

ว่า **ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขุ** ความว่า ก็ ภิกษุผู้เป็นอย่างนี้ จะเป็นผู้ก้าวล่วงเครื่องข้อง ๕ ประการ ได้ด้วยการก้าวล่วง คือละเครื่องข้องทั้ง ๕ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ เสียได้. บาทคาถาว่า **โอฆมติณฺโณติ วุจฺจติ** ความว่า ท่านเรียกว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายกิเลสได้ โดยประการทั้งปวง และว่าผู้ข้ามโอฆะ คือกามภพ ทิฏฐิ และอวิชชา ตั้งอยู่ในพระนิพพาน อันเป็นฝั่งโน้นของโอฆะเหล่านั้น ดังนี้.

กุณฺฑธานตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระกุณฑธานเถระ จบ.

---

๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร "จา"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

๖. เพลฏฺฐสีสตฺเถรคาถา-วณฺณนา

ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญติ อายสฺมโต เพลฏฺฐสีสตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา อภาเวน วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุ์ นาสกฺขิ.

วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปน พหุ์ กุสลํ อุปจินิตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิโต เอกตึเส กปฺเป เวสฺสภุ์ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิตฺโต มาตุลุงฺคผลํ อทาสิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคติโต สุคตึ อุปคจฺฉนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺโต ภควโต อภิสมฺโพธิยา ปุเรตรเมว อุรุเวลกสฺสปสฺส สนฺติเก ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อคฺคึ ปริจรนฺโต อุรุเวล-

๖. พรรณนาคาถาของพระเพลัฏฐสีสเถระ

คาถาของท่านพระเพลัฏฐสีสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านมาบังเกิดในเรือนแห่งตระกูล เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรม แล้วได้ศรัทธา ออกบวชแล้ว บำเพ็ญสมณธรรม เพราะยังไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย จึงไม่อาจยังคุณวิเศษให้บังเกิดขึ้นได้.

แต่ท่าน ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพานไว้เป็นอันมาก ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ ได้พบพระผู้มีพระภาคพระนามว่า เวสสภู มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายผลมะงั่ว. ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านบังเกิดในเทวโลกทั้งหลาย กระทำบุญบ่อย ๆ เข้าถึงสุคติจากสุคติ ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ กรุงสาวัตถี ก่อนพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ได้ออกบวชเป็นดาบส

กสฺสปทมเน **อาทิตฺตปริยายเทสนาย**[๑] ปุราณชฏิลสหสฺเสน[๒] สทฺธึ อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๓]

ในสำนักอุรุเวลกัสสปะ บำเรอไฟอยู่ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมกับบูราณชฏิล ๑,๐๐๐ คน **โดยทรงแสดงอาทิตต-ปริยายสูตร** ในการทรมานอุรุเวลกัสสปะ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

“กณิการำว ชลิตं[๔]
ปุณฺณมาเยว จนฺทิมํ
ชลนฺตं[๕] ทีปรุกฺขำว
อทฺทสं โลกนายกำ.

“เราได้เห็นสมเด็จพระโลกนายก ผู้โชติช่วงเหมือนต้นกรรณิการ์รุ่งเรือง ดังพระจันทร์ในวันเพ็ญ และเหมือนต้นไม้ประจำทวีปที่โพลงอยู่.

มาตุลุงฺคผลำ คยฺห
อทาสึ สตฺถุโน อหำ
ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส
ปสนฺโน เสหิ ปาณิภิ.

เราเลื่อมใส ได้เอาผลมะงั่วถวายแด่พระศาสดาผู้เป็นทักขิไณยบุคคล เป็นวีรบุรุษ ด้วยมือทั้ง ๒ ของตน.

เอกตึเส อิโต กปฺเป
ยำ ผลำ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทं ผลำ.

ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

---

๑ วิ. มหา. ๔/๖๓, สำ. สฬา. ๑๘/๒๓.
๒ ม. อิ. ชฏิลสหสฺเสน.
๓ ขุ. อ. ๓๓/๑๔๗.
๔ ฉ. โชตนฺตำ.
๕ ม. ชลิตำ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

เอวํ อธิคตารหตฺโต อายสฺมโต ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส อุปชฺฌาโย อยํ เถโร เอกทิวสํ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ตํ สนฺตํ ปณีตํ นิรามิสํ สุขํ อตฺตโน ปุพฺพโยคญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวควเสน "**ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญ**"ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

พระเถระนี้ได้บรรลุพระอรหัตแล้วอย่างนี้ เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระธรรมภัณฑาคาริก วันหนึ่ง ออกจากผลสมาบัติแล้ว พิจารณาความสุขอันสงบประณีตไม่มีอามิสนั้นและบุพประโยคของตนด้วยอำนาจแห่งกำลังของปีติ ได้ภาษิตคาถาว่า **"ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญ"** ดังนี้เป็นต้น.

(๑๖. ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญ
นงฺคลาวฏฺฏนี สิขี
คจฺฉติ อปฺปกสิเรน
เอวํ รตฺตินฺทิวา มม
คจฺฉนฺติ อปฺปกสิเรน
สุเข ลทฺเธ นิรามิเสติ).

(๑๖. โคอาชาไนย ตัวสามารถเทียมไถแล้ว ย่อมลากไถไปได้โดยไม่ลำบากฉันใด เมื่อเราได้ความสุขอันไม่เจือด้วยอามิสแล้ว คืนและวันทั้งหลายย่อมผ่านพ้นเราไปโดยไม่ยากฉันนั้น).

๑๖. ตตฺถ **ยถาปี**ติ โอปมฺมปฏิปาทนตฺเถ นิปาโต. **ภทฺโท**ติ สุนฺทโร ถามพลสมฺปตฺโถ วปรกฺกมาทิสมฺปนฺโน.

๑๖.ในพระคาถานั้น ศัพท์ว่า **ยถาปิ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถแห่งการยังอุปมาให้ถึงพร้อม. บทว่า **ภทฺโท** ได้แก่ตัวงาม คือถึงพร้อม ด้วยเรี่ยวแรง กำลังความสามารถความว่องไวและความเพียรเป็นต้น

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๒๖๔.

อาชญฺโญติ อาชานีโย ชาติมา การณาการณานํ อาชานนโก. โส ติวิโธ อุสภาชญฺโญ อสฺสาชญฺโญ หตฺถาชญฺโญติ. เตสุ อุสภาชญฺโญ อิธาธิปฺเปโต. โส จ โข เฉกกสนกิจฺเจ นิยุตฺโต, เตนาห **"นงฺคลาวตฺตนี"**ติ. **นงฺคลสฺส** ผาลสฺส อาวตฺตนโก, นงฺคลํ อิโต จิโต จ อาวตฺเตตฺวา เขตฺเต กสนโกติ อตฺโถ. นงฺคลํ วา อาวตฺติยติ[๑] เอตฺถาติ นงฺคลาวตฺตํ, เขตฺเต นงฺคลปโถ, ตสฺมึ นงฺคลาวตฺตนิ. คาถาสุขตฺถํ เหตฺถ "วตฺตนี"ติ ทีฆํ กตวา วตฺตํ. **สิขี**ติ มตฺถเก อวฏฺฐานโต สิขาสทิสตาย สิขา, สิงฺคํ. ตทสฺส อตฺถีติ สิขี. อปเร ปน "กกุธํ อิธ 'สิขา'ติ อธิปฺเปตนฺ"ติ วทนฺติ.

บทว่า **อาชญฺโญ** ได้แก่ สัตว์อาชาไนย แต่กำเนิด ตัวรู้เหตุและสิ่งมิใช่เหตุ. สัตว์อาชาไนยนั้นมี ๓ จำพวก คือโคอาชาไนย ๑ ม้าอาชาไนย ๑ ช้างอาชาไนย ๑. ใน ๓ จำพวกนั้น โคอาชาไนย ท่านประสงค์เอาในที่นี้. ก็โคอาชาไนยนั้นประกอบแล้วในกิจมีการไถอันฉลาดด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"นงฺคลาวตฺตนี"**. อธิบายว่า ผู้ลากผาลไพไปจนทั่วคือผู้ทำการไถนาเวียนไถไปทั้งข้างโน้นข้างนี้, อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าลากไถไปเพราะอรรถว่า เป็นที่เวียนไถไปทั่ว คือคลองแห่งไถในนา, ในอันเวียนไปทั่วแห่งไถนั้น. ก็ในที่นี้ เพื่อสะดวกต่อคำเป็นคาถา ท่านจึงกระทำทีฆะกล่าวว่า "วตฺตนี". บทว่า **สิขี** ความว่า ชื่อว่าสิขา เพราะเหมือนกับเขาโดยที่ตั้งลงบนกระหม่อม คือสิงคะ ชื่อว่าสิขี เพราะอรรถว่า มีเขา. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "กกุธะ ท่านประสงค์เอาว่า "สิขา" ในที่นี้.

---

[๑] ฉ. อาวตฺตยติ.

อุภยถาปิ ปธานงฺคกิตฺตนเมตं[๑] "สิขี"ติ. **อปฺปกสิเรนา**ติ อปฺปกิลมเถน. **รตฺตินฺทิวา**ติ รตฺติโย ทิวา จ, เอวं มมं อปฺปกสิเรน คจฺฉนฺตีติ โยชนา. อิทं วุตฺตं โหติ : ยถา ภทฺโท อุสภาชานีโย กสเน นิยุตฺโต ฆนติณมูลาทิเกปิ นงฺคลปเถ ตं อคเณนฺโต อปฺปกสิเรน อิโต จิโต จ ปริวตฺเตนฺโต คจฺฉติ, ยาว กสนติณานํ ปริสฺสมं ทสฺเสติ, เอวं มม[๒] รตฺตินฺทิวาปิ อปฺปกสิเรนเว คจฺฉนฺติ อติกฺกมนฺตีติ.

คำว่า สิขี นี้ เป็นคำระบุถึงองค์อันเป็นประธาน แม้โดยประการทั้งสอง. บทว่า **อปฺปกสิเรน** ได้แก่ มีความลำบากน้อย. บทว่า **รตฺตินฺทิวา** ความว่า ทั้งกลางคืนและกลางวัน โยชนาว่า เราถึงด้วยความลำบากแต่น้อยอย่างนี้. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ เหมือนโคอาชาไนย ตัวเจริญถูกเทียมไถแล้วก็ไม่คำนึงถึงความลำบากในรอยไถ แม้ที่เป็นก้อนดิน เป็นหญ้าและเป็นรากไม้เป็นต้น เวียนไปทั้งข้างโน้นข้างนี้ ด้วยความยากแต่เล็กน้อย จนกว่าจะแสดงถึงความเรียบเสมอแห่งหญ้าที่ไถ ฉันใด เราก็ไปคือก้าวล่วงไปแม้กลางคืนและกลางวัน ด้วยความลำบากน้อย ฉันนั้น.

ตตฺถ การณมาห **"สุเข ลทฺเธ นิรามิเส"**ติ. ยสฺมา กามามิสโลกามิส-วฏฺฏามิเสหิ อสมฺมิสฺสํ สนฺตं ปณีตं ผลสมาปตฺติสุขं ลทฺธํ, ตสฺมาติ อตฺโถ. ปจฺจตฺเต เจตं ภุมฺมวจนं ยถา

ในข้อนั้น ท่านกล่าวเหตุไว้ว่า **"ความสุขที่ได้ อันไม่เจือด้วยอามิส"**. อธิบายว่า เพราะเหตุที่ได้สุขในผลสมาบัติอันสงบประณีต ไม่เจือด้วยอามิสคือกาม อามิสคือโลกและอามิสคือวัฏฏะ. คำนี้เป็น "วนปฺปคุมฺเพ"[๓] "เตน วต เร สัตตมีวิภัติ ใช้ในปฐมวิภัติเหมือนคำว่า

---

[๑] สี. อุภยถาปิ ยถา นงฺคลกิตฺตนเมว ตं.
[๒] ฉ. มมं.
[๓] ขุ. ขุ. ๒๕/๘, ขุ. สุ. ๒๕/๓๗๐.

วตฺตพฺเพ"ติ[๑] จ. อถวา ตโต ปภุติ วตฺตพฺเพ. อีกนัยหนึ่ง คืนและวันย่อม วิจารณาย อาห "สุเข ลทฺเธ นิรามิเส"ติ, นิรามิเส สุเข ลทฺเธ สติ ตสฺส ลทฺธกาลโต ปฏฺฐายาติ อตฺโถ.

"วนปฺปคุมฺเพ" และ "เตน วต เร ผ่านไปด้วยความยากเล็กน้อย จำเดิม แต่นั้นไป ด้วยการพิจารณาดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "สุเข ลทฺเธ นิรามิเส," ความว่า เมื่อได้สุขอันไม่มีอามิส มีอยู่, จำเดิมแต่กาลที่ได้ความสุขนั้น.

เพลฏฺฐสีสตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระเพลัฏฐสีสเถระ จบ.

---

[๑] ขุ.ภ. ก. ๓๗/๑.

๗. ทาสกตฺเถรคาถาวณฺณนา

มิทฺธี ยทาติ อายสฺมโต ทาสกตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร อิโต เอกนวุเต กปฺเป อนุปฺปนฺเนตถาคเต อชิตสฺส นาม ปจฺเจกพุทฺธสฺส[๑] คนฺธมาทนโต มนุสฺสปถํ โอตริตฺวา อญฺญตรสฺมึ คาเม ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส มโนรมานิ อมฺพผลานิ อทาสิ. โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุ ปุญฺญํ อกาสิ.

เอวํ กุสลกมฺมปฺปสุโต หุตฺวา สุคติโต สุคตึ อุปคจฺฉนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติ. **ทาสโก**ติสฺส นามํ อโหสิ. โส อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา วิหารปฏิชคฺคนกมฺเม ฐปิโต สกฺกจฺจํ วิหารํ ปฏิชคฺคนฺโต อภิณฺหं

๗. พรรณนาคาถาของพระทาสกเถระ

คาถาของท่านพระทาสกเถระมีคำเริ่มต้นว่า **มิทฺธี ยทา** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ?. ได้ยินว่า ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อพระตถาคตยังไม่เสด็จอุบัติขึ้น ท่านได้ถวายผลมะม่วง อันเป็นที่น่าชอบใจแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอชิตะ ผู้หยั่งลงสู่ดินแดนแห่งมนุษย์จากภูเขาคันธมาทน์ เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในละแวกบ้านแห่งหนึ่ง. ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้ออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ ได้กระทำบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้เป็นอันมาก.

ท่านเป็นผู้ขวนขวายในกุศลกรรมอย่างนี้ จึงเข้าถึงสุคติ จากสุคติมาบังเกิดในเรือนแห่งตระกูลในกรุงสาวัตถี ในพุทธุปบาทกาลนี้. ท่านได้มีนามว่า **ทาสกะ**. อนาถบิณฑิกคฤหบดีตั้งท่านไว้ ให้ท่านมีหน้าที่ซ่อมแซมวิหาร ท่านก็ซ่อมแซม

---

[๑] ม. สมฺพุทฺธสฺส.

พุทฺธทสฺสเนน ธมฺมสฺสวเนน จ ปฏิลทฺธสทฺโท ปพฺพชิ. เกจิ ปน ภณนฺติ "อยํ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต อญฺญตรํ ขีณาสวตฺเถรํ อุปฏฺฐหนฺโต กิญฺจิ กมฺมํ การาเปตุกาโม เถรํ อาณาเปสิ.

ดูแลวิหารโดยเคารพ เพราะเห็นพระพุทธเจ้าและฟังธรรมเนือง ๆ จึงได้ศรัทธาออกบวช. แต่บางอาจารย์กล่าวว่า "ท่านเกิดในเรือนตระกูล ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ เจริญวัยแล้ว อุปัฏฐากพระเถระขีณาสพรูปหนึ่ง ประสงค์จะให้พระเถระกระทำกิจบางอย่าง ก็สั่งบังคับพระเถระ.

โส เตน กมฺเมน อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ อนาถปิณฺฑิกสฺส ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺโต วยปฺปตฺโต[๑] เสฏฺฐินา วิหารปฏิชคฺคเน จปิโต วุตฺตนเยเนว ปฏิลทฺธสทฺโธ อโหสิ. มหาเสฏฺฐี ตสฺส สีลาจารํ อชฺฌาสยญฺจ ญตฺวา[๒] ภุชิสฺสํ กตฺวา 'ยถาสุขํ ปพฺพชา'ติ อาห. ตํ ภิกฺขู[๓] ปพฺพาเชสุนฺ"ติ.

ด้วยกรรมนั้น ท่านจึงมาเกิดในครรภ์แห่งนางทาสี ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี ในกาลของพระผู้มีพระภาคของพวกเรา เจริญวัยแล้ว เศรษฐีตั้งไว้ให้ดูแลบำรุงวิหาร กลับได้ศรัทธาโดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ. มหาเศรษฐีรู้ศีลาจาระและอัธยาศัยของท่าน จึงทำท่านให้เป็นไทแล้วกล่าวว่า จงบวชตามสบายเถิด ดังนี้. ภิกษุทั้งหลาย จึงให้ท่านบวชแล้ว.

โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย กุสีโต หีนวีริโย หุตฺวา น กิญฺจิ วตฺตปฏิวตฺตํ กโรติ, กุโต สมณธมฺมํ, เกวลํ ยาวทตฺถํ

จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว ท่านก็เกียจคร้าน มีความเพียรเลว ไม่กระทำวัตรปฏิบัติอะไร ๆ สมณธรรม จักมี

---

[๑] สี. นิพฺพตฺโตติ, วยปฺปตฺโต จ โส.
[๒] ม. สุตฺวา.
[๓] สี. ตํ ภิกฺขู ปจฺฉา.

ภุญฺชิตฺวา นิทฺทาพหุโล[๑] วิหรติ. มาแต่ไหน บริโภคจนอิ่มแล้ว ก็มากไปด้วยการนอนอยู่อย่างเดียว. แม้ในกาลเป็นที่ฟังธรรมก็เข้าไปสู่มุมแห่งหนึ่งแล้วนั่งในที่สุดบริษัท นอนหลับกรนเสียงดังฆุรุฆุรุ. คราวนั้นพระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูอุปนิสัยในปางก่อนของเขา ทรงประสงค์จะให้เกิดความสลดใจ จึงได้ภาษิตพระคาถาว่า **"มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จ"** เป็นต้น.

นิทฺทายเตว. อถสฺส ภควา ปุพฺพูปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา สํเวคชนนตฺถํ **"มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จา"**ติ[๒] คาถํ อภาสิ.

(๑๗. มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จ
นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี
มหาวราโหว นิวาปปุฏฺโ
ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มนฺโทติ).

(๑๗. เมื่อใดบุคคลเป็นผู้ง่วงเหงาและกินมาก มักนอนหลับกลิ้งเกลือกไปมา เมื่อนั้นเขาเป็นคนเขลา ย่อมเข้าห้องบ่อย ๆ เหมือนสุกรใหญ่ที่เขาปรนปรือด้วยเหยื่อ ฉะนั้น).

๑๗. ตตฺถ **มิทฺธีติ** ถีนมิทฺธาภิภูโต, ยํ หิ มิทฺธํ อภิภวติ, ตํ ถีนมฺปิ อภิภวเตว. **ยทาติ** ยสฺมึ กาเล. **มหคฺฆโสติ** มหาโภชโน, อาหรหตฺถก, อลสาฏก, ตตฺถวฏฺฏก, กากมาสก,

๑๗. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิทฺธี** ความว่า ถูกถีนะและมิทธะครอบงำ ก็ มิทธะครอบงำผู้ใด แม้ถีนะก็ครอบงำบุคคลนั้นด้วย. บทว่า **ยทา** ได้แก่ในกาลใด. บทว่า **มหคฺฆโส** ความว่า ผู้กินจุเหมือนอย่างนายอาหรหัตถกะ, นายอลังสาฏกะ, นายตัตถวัฏฏกะ, นายกากมาสกะ และ

---

[๑] สี. อิ. นิทฺทาพหุโล หุตฺวา.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๔/๒๖๔.

ภุตฺตวมิตกานํ อญฺญตโร วิย. **นิทฺทายิตาติ** สุปนสีโล.

สมฺปริวตฺตสายีติ สมฺปริวตฺตกํ สมฺปริวตฺตกํ นิปชฺชิตฺวา.[๑] อุภเยนปิ เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ[๒] มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโตติ ทสฺเสติ. **นิวาปปุฏฺโฐติ** กุณฺฑกาทินา[๓] สูกรภตฺเตน ปุฏฺโฐ ภริโต. ฆรสูกโร หิ พาลกาลโต ปฏฺฐาย โปสิยมาโน ถูลสรีรกาเล เคหา พหิ นิกฺขมิตุํ อลภนฺโต เหฏฺฐามญฺจาทีสุ สมฺปริวตฺเตตฺวา สมฺปริวตฺเตตฺวา สยเตว.

นายภุตตวมิตกะ คนใดคนหนึ่ง. บทว่า **นิทฺทายิตา** ได้แก่ มีการนอนเป็นปกติ.

บทว่า **สมฺปริวตฺตสายี** ความว่า นอนกลิ้งเกลือกไปมา. ท่านแสดงว่าผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งความสุขในการนอน ความสุขในการดู ความสุขในการหลับแม้ด้วยบททั้งสอง. บทว่า **นิวาปปุฏฺโฐ** ความว่า อันเขาปรนปรือ คือเลี้ยงด้วยอาหารสุกรมีรำเป็นต้น. จริงอยู่ก็สุกรบ้าน ที่เขาเลี้ยงตั้งแต่ยังอ่อนอยู่ พอตัวอ้วนก็ไม่ให้ออกไปภายนอก ย่อมนอนกลิ้งเกลือกไปมา อยู่ใต้เตียงเป็นต้นนั่นเอง.

อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยทา ปุริโส มิทฺธี จ โหติ มหคฺฆโส จ นิวาปปุฏฺโฐ มหาวราโห วิย อญฺเญน อิริยาปเถน ยาเปตุํ อสกฺโกนฺโต นิทฺทายนสีโล สมฺปริวตฺตสายี, ตทา โส “อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา”ติ ตีณิ ลกฺขณานิ มนสิกาตุ น สกฺโกติ. เตสํ อมนสิการา มนฺทปญฺโญ ปุนปฺปุนํ คพฺภํ อุเปติ, คพฺภาวาสโต น

ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เมื่อใด บุรุษมีความง่วงและกินมาก เหมือนสุกรใหญ่ที่เขาปรนปรือด้วยเหยื่อ ก็ไม่อาจให้เป็นไปด้วยอิริยาบถอย่างอื่น มีปกตินอนหลับกลิ้งเกลือกไปมา, ในกาลนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่อาจมนสิการลักษณะ ๓ ประการ คือ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ได้. เพราะไม่มนสิการลักษณะเหล่านั้น ก็เป็นผู้มี

---

[๑] ม. นิปชฺชนฺโต.
[๒] สี. ม. อิ. ผสฺสสุขํ.
[๓] สี. กุณฺฑกาทีสุ.

ปริมุจฺจเตวาติ. ตำ สุตฺวา ทาสกตฺเถโร สำเวคชาโต วิปสฺสนำ ปฏฺฐเปตฺวา น จิรสฺเสว อรหตฺตำ สจฺฉากาสิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๑]

ปัญญาอ่อน ย่อมเข้าห้องบ่อย ๆ เพราะอยู่แต่ในห้อง จึงไม่ล่วงพ้นไปได้. พระทาสกเถระฟังคาถานั้นแล้ว เกิดความสังเวช เริ่มตั้งวิปัสสนา ไม่นานนักก็กระทำให้แจ้งพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

อชิโน[๒] นาม สมฺพุทฺโธ
หิมวนฺเต วสี ตทา
จรเณน จ สมฺปนฺโน
สมาธิกุสโล มุนิ.

กาลนั้นพระมุนีสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอชินะ อยู่ในป่าหิมวันต์ ทรงถึงพร้อมด้วยจรณะ ฉลาดในสมาธิ.

สุวณฺณวณฺเณ สมฺพุทฺเธ
อาหุตีนำ ปฏิคฺคเห
รถิยำ ปฏิปชฺชนฺเต
อมฺพผลมทาสหำ.

เราได้ถวายผลมะม่วง ขณะที่พระสัมพุทธเจ้า ผู้มีวรรณะดุจทอง กำลังดำเนินอยู่บนถนน ทรงรับของต้อนรับ.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
ยำ ผลำ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทำ ผลำ.

ในครั้งนั้น เราได้ถวายผลไม้ใด ในกัปที่ ๙๑ จากภัทรกัปนี้ เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ ฯเปฯ
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ.

เราเผากิเลสได้สิ้นแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนา เราได้กระทำเสร็จแล้วดังนี้.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๙๗/๑๔๗.
[๒] ฉ. อชิโต.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร "อิมาย คาถาย มํ ภควา โอวทิ, อยํ คาถา มยฺหํ องฺกุสภูตา"ติ ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิ. ตยิทํ เถรสฺส ปริวตฺตาหาร-นเยน อญฺญาพฺยากรณํ ชาตํ.

ก็ครั้นพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงโอวาทเรา ด้วยพระคาถานี้ พระคาถานี้เป็นดังขอ[๑] สำหรับเรา แล้วกล่าวย้ำพระคาถานั้นนั่นแลอีก. คาถานี้นั้น เป็นการพยากรณ์พระอรหัตคุณของพระเถระ โดยปริวัตตา-หารนัยแล้ว.

ทาสกตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาพระทาสกเถระ จบ.

---

[๑] เป็นดังขอนี้ คือเหมือนขอสับช้าง คอยจี้ตนตักเตือนตนอยู่.

๘. สิงฺคาลปิตุตฺเถรคาถา-วณฺณนา

อหุ พุทฺธสฺส ทายาโทติ สิงฺคาลก-ปิตุตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต จตุนวุเต กปฺเป สตรํสึ นาม ปจฺเจกสมฺพุทฺธํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อตฺตโน หตฺถคตํ ตาลผลํ อทาสิ. เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺโต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคติสุเยว สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺโต สาสเน ปฏิลทฺธสทฺโธ หุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อฏฺจิกสญฺญํ ภาเวสิ.

ปุน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต ทารปริคฺคหํ กตฺวา เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา ตสฺส "สิงฺคาลโก"ติ นามํ อกาสิ. เตน นํ **สิงฺคาลกปิตาติ** โวหรนฺติ. โส อปรภาเค ฆรพนฺธนํ ปหาย สาสเน ปพฺพชิ. ตสฺส ภควา

๘. พรรณนาคาถาของพระสิงคาลปิตุเถระ

คาถาของพระสิงคาลปิตุเถระมีคำเริ่มต้นว่า **อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกัปที่ ๙๔ แต่ภัทรกัปนี้ ท่านเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสตรังสี กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ มีใจเลื่อมใส นมัสการแล้วได้ถวายผลตาลที่อยู่ในมือของตน ด้วยบุญกรรมนั้นท่านไปบังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้ว ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในสุคตินั่นเอง ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ มาบังเกิดในกำเนิดมนุษย์ ได้ศรัทธาในพระศาสนา ออกบวชแล้ว เจริญอัฏฐิกสัญญา.

ต่อมาในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ณ กรุงสาวัตถี เจริญวัยแล้วทำการแต่งงาน ได้บุตรหนึ่งคน จึงได้ตั้งชื่อเขาว่า "สิงคาลกะ". ด้วยเหตุนั้นคนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า **สิงคาลก-บิดา**. ต่อมา ท่านละทิ้งเครื่องผูกคือการครองเรือน ออกบวชในพระศาสนา.

---

[๑] สี. สิคาลก.

อชฺฌาสยํ โอโลเกนฺโต[๑] อฏฺฐิกสญฺญา-กมฺมฏฺฐานํ อทาสิ.

พระผู้มีพระภาค ทรงตรวจดูอัธยาศัยของท่าน จึงได้ประทานกรรมฐานในอัฏฐกสัญญา.

โส ตํ คเหตฺวา ภคฺเคสุ วิหรติ สุสุมารคิเร[๒] เภสกฬาวเน, อถสฺส ตสฺมึ วเน อธิวตฺถา เทวตา อุสฺสาหชนนตฺถํ "ภาวนาผลํ[๓] น จิรสฺเสว หตฺถคตํ กริสฺสตี"ติ[๔] อิมมตฺถํ อญฺญาปเทเสน วิภาเวนฺตี "**อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท**"ติ[๕] คาถํ อภาสิ.

ท่านรับกรรมฐานนั้นแล้ว ไปอยู่ในสุงสุมารคีรีเภสกฬาวัน ในแคว้นภัคคะ, ครั้งนั้น เทวดาที่สิงอยู่ในป่านั้น ต้องการจะให้ท่านเกิดความอุตสาหะ จึงประกาศความนี้ โดยอ้างพระอรหัตคุณว่า "อีกไม่นานนัก ก็จักกระทำผลแห่งภาวนาให้อยู่ในเงื้อมมือได้" จึงได้ภาษิตคาถาว่า "**อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท**" เป็นต้น.

(๑๘. อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท
ภิกฺขุ เภสกฬาวเน
เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย
อผริ ปฐวึ อิมํ
มญฺเญหํ กามราคํ โส
ขิปฺปเมว ปหียตีติ).

(๑๘. ภิกษุผู้อยู่ในเภสกฬาวัน พิจารณาแผ่นดินนี้ ด้วยความสำคัญว่ากระดูกทั้งสิ้นเป็นอารมณ์ จักได้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เราเข้าใจว่า เขาจะละกามราคะได้โดยเร็วพลัน).

๑๘. ตตฺถ **อหูติ** โหติ, วตฺตมานตฺเถ หิ อิทํ อตีตกาลวจนํ. **พุทฺธสฺสาติ** **อหุ**

๑๘. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ได้แก่ โหติ แปลว่าย่อมเป็น.

---

[๑] สี. ม. โอโลเกตฺวา.
[๒] สี. อิ. สุสุมารคิเร.
[๓] ม. อิ. ภาวนาพลํ.
[๔] สี. กริสฺสามีติ.
[๕] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๕/๒๖๔.

สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส. **ทายาโท**ติ ธมฺม-ทายาโท นววิธสฺส โลกุตฺตรธมฺมทายสฺส[๑] อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา อาทายโก คณฺหนโก. อถ วา **อหู**ติ อโหสิ. เอวนามสฺส พุทฺธสฺส ทายาทภาเว โกจิ วิพนฺโธ อิทาเนว ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโย.

คำนี้เป็นคำกล่าวถึงอดีตกาลใช้ในอรรถแห่งปัจจุบันกาล. บทว่า **พุทฺธสฺส** ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้า. บทว่า **ทายาโท** ความว่า เป็นธรรมทายาท คือ เป็นผู้ถือเอา คือรับเอาซึ่งทายาทคือโลกุตรธรรม ๙ ประการ ด้วยข้อปฏิบัติชอบของตน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อหุ** แปลว่า ได้มีแล้ว. อธิบายว่า ความผูกพันอะไรในความเป็นทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีนามอย่างนี้ จักมีในบัดนี้ทีเดียว.

เตนาห **"มญฺเญหํ กามราคํ โส, ขิปฺปเมว ปหียตี"**ติ.[๒] **เภสกฬาวเนติ** เภสเกน นาม ยกฺเขน ลภิตตฺตา ปริคฺคหิตตฺตา, เภสกฬานํ วา กฏฺฐาทีนํ พหุลตาย "เภสกฬาวนนฺ"ติ ลทฺธนาเม อรญฺเญ. ตสฺส ภิกฺขุโน พุทฺธสฺส ทายาทภาเว[๓] การณํ วทนฺโต **"เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย,[๔] อผริ ปฐวึ อิมนฺ"**ติ อาห. ตตฺถ **เกวลนฺ**ติ สกลํ อนวเสสํ. **อฏฺฐิสญฺญายาติ** อฏฺฐิกภาวนาย.

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"มญฺเญหํ กามราคํ โส ขิปฺปเมว ปหียติ"**. บทว่า **เภสกฬาวเน** ความว่า ในป่าที่ได้ชื่อว่า "เภสกฬาวัน" เพราะยักษ์ชื่อว่าเภสกะได้แล้ว คือหวงแหนแล้ว หรือเพราะมีไม้เภสกฬะ เป็นต้นมาก. เทวดาเมื่อจะกล่าวเหตุในความที่ภิกษุนั้นเป็นพุทธทายาท จึงกล่าวว่า **"เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย อผริ ปฐวึ อิมํ"**. บทว่า **เกวลํ** ในคาถานั้น ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ

---

[๑] สี. ทายาทสฺส.
[๒] ฉ. วหิสฺสติ.
[๓] สี. ทายาทภาว.
[๔] สี. อฏฺฐิกสญฺญาย.

เลย. บทว่า **อฏฺฐิสญฺญาย** ความว่า ด้วยการเจริญอัฏฐิกสัญญา.

อผรีติ "อฏฺรี"ติ อธิมุจฺจนวเสน ปตฺถริ. **ปฐวินฺติ** อตฺตภาวปฐวึ. อตฺตภาโว หิ อิธ "ปฐวี"ติ วุตฺโต "โก อิมํ ปฐวึ วิเจสฺสตี"ติ[1] อาทีสุ วิย. **มญฺเญหนฺติ** มญฺเญ อหํ, "มญฺญาหนฺ"ติปิ ปาโฐ. **โสติ** โส ภิกฺขุ. **ขิปฺปเมว** นจิรสฺเสว กามราคํ ปหิสฺสติ ปชหิสฺสตีติ มญฺเญ. กสฺมา ? อฏฺฐิกสญฺญาย กามราคสฺส อุชุปฏิปกฺขภาวโต.

บทว่า **อผริ** ความว่า แผ่ไปด้วยการน้อมจิตไปว่า "กระดูก". บทว่า **ปฐวึ** ความว่า แผ่นดินคืออัตภาพ. ก็ในที่นี้อัตภาพท่านเรียกว่า "ปฐวี" เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า "โก อิมํ ปฐวึ วิเจสฺสติ". บทว่า **มญฺเญหํ** ตัดบทเป็น มญฺเญ อหํ, ปาฐะว่า "มญฺญาหํ" ก็มี. บทว่า **โส** ความว่า ภิกษุนั้น. เราสำคัญว่า เธอจักละทิ้งกามราคะได้ **เร็วพลัน** คือไม่นานนัก. เพราะเหตุไร ? เพราะอัฏฐิกสัญญา เป็นปฏิปักษ์โดยตรงต่อกามราคะ.

อิทํ วุตฺตํ โหติ : โย เอกสฺมึ ปเทเส ลทฺธาย อฏฺฐิกสญฺญาย สกลํ อตฺตโน สพฺเพสญฺจ วา อตฺตภาวํ "อฏฺรี"เตฺวว ผริตฺวา ฐิโต, โส ภิกฺขุ, ตํ อฏฺฐิกฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนฺโต น จิเรเนว อนาคามิมคฺเคน กามราคํ, สพฺพํ วา กามนฺเตน "กาโม" รญฺชนฺเตน[2] "ราโค"ติ จ ลทฺธนามํ ตณฺหํ

ท่านกล่าวอธิบายว่า ภิกษุใดแผ่ไปซึ่งอัตภาพของตนอย่างเดียว หรือของผู้อื่นทั้งสิ้นว่าเป็นแผ่นดินนั่นเอง ดำรงอยู่ด้วยอัฏฐิกสัญญาที่ได้แล้วในส่วนหนึ่ง ภิกษุนั้นกระทำอัฏฐิกฌานนั้นให้เป็นบาทพิจารณาอยู่ไม่มากนัก ก็จักละกามราคะได้ ด้วยอนาคามิมรรค หรือตัณหาทุกชนิดที่ได้ชื่อว่า "กาม" เพราะอรรถว่า

---

[1] ขุ. ธ. ๒๕/๑๔/๒๑ วิเชสฺสตีติ.
[2] อิ. รชฺชนฺเตน.

อคฺคมคฺเคน ปชหิสฺสตีติ.

ทำให้ใคร่ และว่า "ราคะ" เพราะอรรถว่ากำหนัด ดังนี้.

อิมํ คาถํ สุตฺวา โส เถโร "อยํ เทวตา มยฺหํ อุสฺสาหชนนตฺถํ เอวมาหา"ติ อปฺปฏิวานวีริยํ อธิฏฺฐาย วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑] :

พระเถระนั้น ได้ฟังคาถานั้นแล้วคิดว่า "เทวดานี้กล่าวอย่างนี้ เพื่อต้องการให้เราเกิดความอุตสาหะ" ดังนี้แล้ว จึงอธิษฐานความเพียรโดยไม่ท้อถอย เจริญวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"สตรํสี นาม ภควา[๒]
สยมฺภู อปราชิโต
วิเวกา อุฏฺฐหิตฺวาน
โคจรายาภินิกฺขมิ.

"พระผู้มีพระภาคผู้สยัมภู พระนามว่าสตรังสี ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้อะไร ๆ เสด็จออกจากที่สงัด แล้วโคจรบิณฑบาต.

ผลหตฺโถ อหํ ทิสฺวา[๓]
อุปคจฺฉึ นราสภํ
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
ตาลผลมทาสหํ.

เราถือผลไม้อยู่ ได้เห็นเข้า จึงได้เข้าไปเฝ้าพระนราสภะ เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้ถวายผลตาล.

จตุนฺนวุติโต กปฺเป
ยํ ผลํ อททึ ตทา
ทคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๙๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใด ในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราจึงไม่รู้จักทคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๙๙/๑๔๙.
[๒] โป. อิ. สมฺพุทฺโธ.
[๓] สี. ผลหตฺโถ ตํ ทิสฺวาน.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
ฯเปฯ กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสได้สิ้นแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราทำสำเร็จแล้ว.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ตาย เทวตาย วุตฺตวจนํ ปฏิมาเนนฺโต ตเมว คาถํ อุทานวเสน อภาสิ. ตเทวสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติ.

ก็พระเถระครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะอ้างคำที่เทวดานั้นกล่าว จึงได้ภาษิตคาถานั้นด้วยสามารถแห่งอุทาน. การอุทานนั้นแลได้เป็นการพยากรณ์อรหัตคุณแห่งพระเถระนั้น ด้วยประการฉะนี้.

สิงฺคาลปิตุเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระสิงคาลปิตุเถระ จบ.

๙. กุลตฺเถรคาถาวณฺณนา

อุทกำ หิ นยนฺตีติ อายสฺมโต กุลตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ? อยำ กิร เถโร ปุพฺเพปิ วิวฏฺฏูปนิสฺสยำ[๒] พหุ กุสลำ อุปจินิตฺวา อธิการสมฺปนฺโน วิปสฺสึ ภควนฺตำ อากาเสน[๓] คจฺฉนฺตำ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาฬิเกรผลำ ทาตุกาโม อฏฺฐาสิ.

สตฺถา ตสฺส จิตฺตำ ญตฺวา โอตริตฺวา ปฏิคฺคณฺหิ. โส อติวิย ปสนฺนจิตฺโต หุตฺวา เตเนว สทฺธาปฏิลาเภน สตฺถารำ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชำ ยาจิ, สตฺถา อญฺญตรำ ภิกฺขุำ อาณาเปสิ "อิมำ ปุริสำ ปพฺพาเชหี"ติ. โส ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สมณธมฺมำ กตฺวา ตโต จุโต ฉปิ พุทฺธนฺตรานิ เทวมนุสฺเสสุ สำสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยำ

๙. พรรณนาคาถาของพระกุลเถระ

คาถาของท่านพระกุลเถระมีคำเริ่มต้นว่า **อุทกำ หิ นยนฺติ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า พระเถระนี้ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้มากแม้ในปางก่อน ถึงพร้อมด้วยความดีเห็นพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี กำลังเสด็จไปทางอากาศ มีจิตเลื่อมใส ตั้งใจจะถวายผลมะพร้าวจึงยืนอยู่แล้ว.

พระศาสดาทรงทราบจิตของท่านจึงเสด็จลงมารับแล้ว. ท่านมีจิตเลื่อมใสอย่างยิ่งเข้าไปเฝ้าพระศาสดาด้วยการได้ศรัทธาครานั้นนั่นเอง จึงทูลขอการบรรพชา พระศาสดาทรงสั่งภิกษุรูปใดรูปหนึ่งว่า "เธอจงให้บุรุษนี้บวชเถิด". ครั้นท่านบวชแล้วได้อุปสมบทบำเพ็ญสมณธรรม เคลื่อนจากภพนั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตลอด ๖ พุทธันดร

---

[๑] สี.. กุณฺฑลตฺเถรสฺส เอวมุปริปิ,
อิ. กุณฺฑาลตฺเถรสฺส
[๒] สี. เถโรปิ วิวฏฺฏูปนิสฺสยำ.
[๓] ฉ. อากาเส.

พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ. **กุโลติสฺส** ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในสกุลพราหมณ์ ในกรุงสาวัตถี ท่านได้มีชื่อว่ากุละ.

โส วยปฺปตฺโต สาสเน ลทฺธปฺปสาโท ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิกฺเขปพหุลตาย วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ นาสกฺขิ. อเถกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺโต อนฺตรามคฺเค ภูมึ ขณิตฺวา อุทกวาหกํ กตฺวา อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเน อุทกํ เนนฺเต ปุริเส ทิสฺวา ตํ สลฺลกฺเขตฺวา คามํ ปวิฏฺโฐ อญฺญตรํ อุสุการํ อุสุทณฺฑกํ อุสุยนฺเต ปกฺขิปิตฺวา อกฺขิโกฏิยา โอโลเกตฺวา อุชุํ กโรนฺตํ ทิสฺวา ตมฺปิ สลฺลกฺเขตฺวา คจฺฉนฺโต ปุรโต คนฺตฺวา อรเนมินาภิอาทิเก รถจกฺกาวยเว ตจฺฉนฺเต ตจฺฉเก ทิสฺวา ตมฺปิ สลฺลกฺเขตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา กตภตฺตกิจฺโจ ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ทิวาวิหาเร นิสินฺโน อตฺตนา[๑] ทิฏฺฐนิมิตฺตานิ อุปมาภาเวน คเหตฺวา อตฺตโน จิตฺตทมเน[๒] อุปเนนฺโต “อเจตนํ

ท่านเจริญวัยแล้ว ได้ความเลื่อมใสในพระศาสนา จึงออกบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค เพราะท่านมากไปด้วยความฟุ้งซ่านจึงไม่อาจให้คุณวิเศษเกิดขึ้น. ต่อมาวันหนึ่ง ท่านเข้าไปบ้านเพื่อบิณฑบาต เห็นบุรุษขุดพื้นดินในระหว่างทางกระทำรางน้ำ ไขน้ำเข้าไปในที่ที่ตนต้องการแล้ว ๆ จึงกำหนดกิริยานั้นไว้ เข้าไปบ้านแล้วเห็นคนทำลูกศรคนหนึ่ง ใส่ไม้สำหรับทำศรเข้าในเครื่องยนต์ทำลูกศรแล้ว เล็งดูด้วยหางตากระทำให้ตรงอยู่ ก็กำหนดอาการแม้นั้นไว้ เดินต่อไปข้างหน้า ก็เห็นคนถากไม้กำลังถากส่วนของไม้สำหรับทำล้อรถ มีซี่ล้อรถกงรถและดุมรถเป็นต้น ก็กำหนดอาการนั้นไว้แล้ว เข้าไปสู่วิหารกระทำภัตกิจเสร็จ เก็บบาตรและจีวรแล้วนั่งพักผ่อนกลางวัน จับเอานิมิตที่ตนเห็นแล้วโดยการอุปมา น้อมเข้าไปฝึกจิต

---

[๑] สี. ม. อตฺตโน.
[๒] ม. จิตฺตํ ทมเนน.

อุทกมฺปิ มนุสฺสา อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ กโรนฺติ, ตถา อเจตนํ วงฺกมฺปิ สรทณฺฑ์[๑] อุปาเยน นเมนฺโต[๒] อุชุ กโรนฺติ, ตถา อเจตนํ กฏฺฐกฬิงฺคราทึ ตจฺฉกา เนมิอาทิวเสน วงฺกํ อุชุญฺจ กโรนฺติ. อถ กสฺมา อหํ สกจิตฺตํ[๓] อุชุ น กริสฺสามี"ติ จินฺเตตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต น จิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๔]

ของตนคิดว่า "แม้น้ำอันไม่มีจิตใจ พวกมนุษย์ยังไขไปยังที่ที่ตนปรารถนาได้ แล้ว, อนึ่ง ไม้ทำศรที่ไม่มีใจถึงจะคด คนก็ใช้อุบายดัดให้ตรงได้ อีกประการหนึ่ง คนถากไม้ก็ทำเศษไม้และท่อนไม้เป็นต้น ที่ไม่มีใจครองให้คดและให้ตรงโดยทำเป็นกงรถเป็นต้นได้, เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร เราจึงไม่กระทำจิตของเราให้ตรงเช่นนั้นบ้าง" ดังนี้ เริ่มตั้งวิปัสสนาพากเพียรพยายามอยู่ ไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"นครเ พนฺธุมติยา
อารามิโก อหํ ตทา
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ
คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส.

นาฬิเกรผลํ คยฺห
พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ
อากาเส จิตโก สนฺโต
ปฏิคฺคณฺหิ มหายโส.

"ครั้งนั้น เราเป็นชาวสวนอยู่ในพระนครพันธุมดี ได้พบพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลสธุลี กำลังเหาะอยู่ในอากาศ.

เราได้เอาผลมะพร้าว ถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระพุทธเจ้าผู้มีพระยศใหญ่ ทำปีติให้เกิดแก่เรา.

---

[๑] สี. วงฺกมิทํ สรทณฺฑกํ.
[๒] ม. ทเมนฺโต.
[๓] โป. อิ. มมํ จิตฺตํ.
[๔] ขุ. อ. ๓๓/๑๐๐/๑๕๐.

วิตฺติสญฺชนโน มยฺหํ ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโห
ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน วิปฺปสนฺเนน เจตสา.

ทรงนำความสุขมาให้ ในปัจจุบัน ประทับยืนอยู่ในอากาศ ได้ทรงรับ แล้ว เรามีจิตผ่องใส ครั้นถวายผลมะพร้าวแด่พระพุทธเจ้าแล้ว.

อธิคจฺฉึ ตทา ปีตึ วิปุลญฺจ สุขุตฺตมํ
อุปฺปชฺชเตว รตนํ นิพฺพตฺตสฺส ตหึ[1] ตหึ.

ครั้งนั้น เราได้ประสบปีติอันไพบูลย์ และอุดมสุข รัตนะ ย่อมบังเกิดแก่เรา ผู้เกิดในภพนั้น ๆ.

เอกนวุติโต กปฺเป ยํ ผลํ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ ผลทานสฺสิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้สึกทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธํ เม สมาธิกุสโล อหํ
อภิญฺญาปารมิปฺปตฺโต ผลทานสฺสิทํ ผลํ.

ทิพยจักษุของเรา สะอาดหมดจด เราเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ถึงความบริบูรณ์ในอภิญญา นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้วดังนี.

เอวํ ยานิ นิมิตฺตานิ องฺกุเส กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ

พระเถระกระทำนิมิตเหล่าใด ไว้ในขอสับอย่างนี้แล้ว เจริญวิปัสสนาแล้ว

---

[1] อิ. ยหึ.

ปาปุณิ, เตหิ สทฺธึ อตฺตโน จิตฺตทมนํ สํสนฺทิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **"อุทกํ หิ นยนฺติ เนตฺติกา"**ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

บรรลุพระอรหัต ท่านเทียบเคียงการฝึกจิตของตนกับนิมิตเหล่านั้น เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตคุณ จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"อุทกํ หิ นยนฺติ เนตฺติกา"** ดังนี้เป็นต้น.

(๑๙. อุทกํ หิ นยนฺติ เนตฺติกา
อุสุกาโร นมยนฺติ เตชนํ
ทารุ นมยนฺติ ตจฺฉกา
อตฺตานํ ทมยนฺติ สุพฺพตา).

(๑๙. พวกคนไขน้ำก็ไขน้ำ ช่างศรก็ดัดลูกศร พวกช่างถากก็ถากไม้ พวกบัณฑิตผู้มีวัตรอันงาม ก็ฝึกฝนตน).

๑๙. ตตฺถ **อุทกํ หีติ หิ**-สทฺโท นิปาตมตฺตํ. **นยนฺตี**ติ ปฐวิยา ตํ ตํ ถลฏฺฐานํ ขณิตฺวา นินฺนฏฺฐานํ ปูเรตฺวา มาติกํ วา กตฺวา รุกฺขโทณึ วา ฐเปตฺวา อตฺตโน อิจฺฉิตจฺฉิตฏฺฐานํ เนนฺติ. ตถา เต เนนฺตีติ **เนตฺติกา**.

๑๙. ศัพท์ว่า **หิ** ในคำว่า **อุทกํ หิ** นั้น เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **นยนฺติ** ความว่า บุคคลขุดที่เนินแห่งแผ่นดินนั้น ๆ แล้วทำที่ลุ่มให้เต็มทำเป็นเหมือง หรือวางรางน้ำทำด้วยไม้ไว้แล้ว ไขน้ำไปสู่ที่ที่ตนต้องการแล้ว ๆ ได้. อนึ่ง ชื่อว่า **เนตฺติกา** เพราะอรรถว่า นำสิ่งเหล่านั้นไป.

เตชนนฺติ กณฺฑึ. อิทํ วุตฺตํ โหติ : เนตฺติกา อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิตจฺฉิตฏฺฐานํ อุทกํ **นยนฺติ, อุสุการาปิ** ตาเปตฺวา เตชนํ **นมยนฺติ** อุชุํ กโรนฺติ. นมนวเสน ตจฺฉนฺตา **ตจฺฉกา** เนมิอาทีนํ อตฺถาย ตจฺฉนฺตา **ทารุ นมยนฺติ** อตฺตโน รุจิยา อุชุํ

บทว่า **เตชนํ** ได้แก่ ลูกศร. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ คนไขน้ำ**ย่อมไขน้ำ**ไปสู่ที่ที่ตนต้องการแล้ว ๆ ตามความชอบใจของตน **แม้คนทำศร**ก็ย่างไม้ทำศรให้ร้อน แล้ว**ดัด**กระทำให้ตรง, **คนถากไม้** ด้วยอำนาจการให้น้อมไป

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๖/๒๖๔.

วา วงฺกํ วา กโรนฺติ.[๑] เอวํ เอตฺตกํ อารมฺมณํ กตฺวา **สุพฺพตา** ยถาสมาทินฺเนน สีลาทินา สุนฺทรวตา ธีรา โสตาปตฺติมคฺคาทีนิ อุปฺปาเทนฺตา **อตฺตานํ ทมยนฺติ**, อรหตฺเต ปน ปตฺเต[๒] เอกนฺตทนฺตา นาม โหนฺตีติ.

ถากไม้เพื่อต้องการทำซี่นส่วนแห่งรถ มีกงเป็นต้น **ชื่อว่าถากไม้** ย่อมกระทำให้คด หรือให้ตรงได้ตามชอบใจของตน. ภิกษุกระทำอาการมีประมาณเท่านี้ให้เป็นอารมณ์แล้ว **เป็นผู้มีวัตรดีงาม** เป็นปราชญ์มีความงามด้วยศีลเป็นต้นตามที่ตนสมาทานแล้ว ยังโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ให้เกิดขึ้นอยู่ **ชื่อว่าฝึกตน** แต่เมื่อบรรลุพระอรหัตแล้ว ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าฝึกตนแล้วโดยส่วนเดียวแล.

กุลตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระกุลเถระ จบ.

---

[๑] สี. อุชุกํ กโรนฺติ.
[๒] ฉ. อรหตฺตํ ปน ปตฺเตสุ.

๑๐. อชิตตฺเถรคาถาวณฺณนา

มรเณ เม ภยํ นตฺถีติ อายสฺมโต อชิตตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร เอกนวุเต กปฺเป วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิตฺโต กปิตฺถผลํ อทาสิ. ตโต ปรมฺปิ ตํ ตํ ปุญฺญํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ กปฺเป อนุปฺปนฺเน เอว อมฺหากํ สตฺถริ สาวตฺถิยํ มหาโกสลรญฺโญ อคฺคาสนิยสฺส[๑] พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ.

ตสฺส **อชิโต**ติ นามํ อโหสิ. ตสฺมึ จ สมเย สาวตฺถิวาสี พาวรี นาม พฺราหฺมโณ ตีหิ มหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา โคธาวรีตีเร กปิตฺถาราเม[๒] วสติ.

๑๐. พรรณนาคาถาของพระอชิตเถระ

คาถาของท่านพระอชิตเถระมีคำเริ่มต้นว่า **มรเณ เม ภยํ นตฺถิ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ฟังมาว่า ในกัปที่ ๙๑ ท่านเห็นพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี มีจิตเลื่อมใสได้ถวายผลมะขวิด. แม้เบื้องหน้าแต่นั้นท่านก็ทำบุญนั้นๆ แล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกัปนี้ เมื่อพระศาสดาของพวกเรายังมิได้ทรงอุบัติ ท่านมาบังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์อัคคาสนียะของพระเจ้ามหาโกศลในกรุงสาวัตถี.

ท่านมีชื่อว่า**อชิตะ**. ก็ในสมัยนั้นพราหมณ์นามว่าพาวรี ชาวเมืองสาวัตถี เป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะแห่งมหาบุรุษ ๓ ประการ เรียนจบไตรเพท ออกจากกรุงสาวัตถี ไปบวชเป็นดาบสอยู่ที่กปิตถาราม ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวารี.

---

[๑] อิ. อคฺคหาปนิยสฺส.
[๒] สี. กปิตฺถติตฺถาราเม.

อถ อชิโต ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิโต อตฺถกามาย[๑] เทวตาย โจทิเตน พาวรินา สตฺถุ สนฺติกํ เปสิโต ติสฺสเมตฺเตยฺยาทีหิ สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มนสาว ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา เตสุ วิสฺสชฺชิเตสุ ปสนฺนจิตฺโต สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒] :

ครั้งนั้น อชิตะออกบวชในสำนักของพาวรีพราหมณ์นั้น ถูกพาวรีพราหมณ์อันเทวดาผู้ใคร่ประโยชน์ตักเตือนแล้ว ส่งไปยังสำนักของพระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมกับติสสเมตไตยพราหมณ์เป็นต้น จึงทูลถามปัญหาด้วยใจเทียว เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแก้ปัญหาเหล่านั้นแล้ว เป็นผู้มีจิตเลื่อมใส บรรพชาในสำนักของพระศาสดารับกรรมฐาน เจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

“สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธึ
อาหุตีนํ ปฏิคฺคหึ
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตึ
กปิตฺถึ อททึ ผลึ.

เอกนวุติโต กปฺเป
ยึ ผลึ อททึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ผลทานสฺสิทึ ผลึ.

“เราได้ถวายผลมะขวิด แด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใด ในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

---

[๑] อิ. อตฺถกามินิยา.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๑๐๒/๑๕๓.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺโต สีหนาทํ นทนฺโต **"มรเณ เม ภยํ นตฺถี"**ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

ก็ ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อบันลือสีหนาท ได้ภาษิตคาถาว่า **"มรเณ เม ภยํ นตฺถิ"** ดังนี้เป็นต้น.

(๒๐. มรเณ เม ภยํ นตฺถิ
นิกนฺติ นตฺถิ ชีวิเต
สนฺเทหํ นิกฺขิปิสฺสามิ
สมฺปชาโน ปติสฺสโตติ).

(๒๐. เราไม่มีความกลัวตาย ไม่มีความอาลัยในชีวิต จักเป็นผู้มีสติ-สัมปชัญญะละทิ้งร่างกายไป).

๒๐. ตตฺถ **มรเณ**ติ มรณนิมิตฺตํ มรณเหตุ. **เม**ติ มยฺห, ภยํ นตฺถิ อุจฺฉินฺนภวมูลตาย ปริกฺขีณชาติกตฺตา. อนุจฺฉินฺนภวมูลานํ หิ "กีทิสี นุ โข มยฺหํ อายตึ อุปฺปตฺตี"ติ[๒] มรณโต ภยํ ภเวยฺย.

๒๐. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มรเณ** ได้แก่ นิมิตแห่งความตาย คือเหตุแห่งความตาย. บทว่า **เม** ความว่า แก่เรา ความกลัวย่อมไม่มี เพราะเราถอนรากแห่งภพเสียแล้ว คือเพราะมีชาติสิ้นแล้ว. จริงอยู่ ผู้ที่ยังถอนรากแห่งภพไม่ได้ ก็พึงมีความกลัวตาย ด้วยคิดว่า "เราจะเกิดต่อไปเช่นไรหนอ".

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๗/๒๖๕.
[๒] ม. อุปปตฺตีติ.

นิกนฺตีติ อเปกฺขา ตณฺหา, สา นตฺถิ ชีวิเต สุปริมทฺทิตสงฺขารตาย[๑] อุปาทานกฺขนฺธานํ ทุกฺขาสารกาทิภาเวน[๒] สุฏฺฐุ อุปฏฺฐหนฺโต. เอวํภูโต จาหํ **สนฺเทหํ** สรีรํ, สกํ วา เทหํ เทหสงฺขาตํ ทุกฺขภารํ **นิกฺขิปิสฺสามิ** ฉฑฺเฑสฺสามิ นิกฺขิปนฺโต จ "อิมินา สรีรเกน สาเธตพฺพํ สาธิตํ, อิทานิ ตํ เอกํเสน ฉฑฺฑนียเมวา"ติ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา **สมฺปชาโน** สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา **ปติสฺสโต** นิกฺขิปิสฺสามีติ. อิมํ ปน คาถํ วตฺวา เถโร ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตทนนฺตรํ ปรินิพฺพายีติ.

บทว่า **นิกนฺติ** ได้แก่ ตัณหาอันเพ่งเล็ง, ตัณหานั้น ย่อมไม่มีในชีวิต เพราะย่ำยีสังขารเสียแล้ว โดยเหตุที่อุปาทานขันธ์จะปรากฏชัดดี ก็โดยความเป็นแก่นของทุกข์เป็นต้น. ก็เราผู้เป็นอย่างนี้ **จักทอดทิ้งกายของเรา** คือสรีระหรือร่างกายของตน ได้แก่ภาระคือทุกข์กล่าวคือร่างกาย และเมื่อทิ้งแล้วก็จะ**มีสัมปชัญญะ** เพราะถึงความไพบูลย์ด้วยปัญญาว่า "สิ่งที่ควรให้สำเร็จด้วยสรีระนี้ เราทำเสร็จแล้ว บัดนี้ เราควรทอดทิ้งเสียโดยส่วนเดียว" เพราะถึงความไพบูลย์ด้วยสติ ก็**จักมีสติ**ละวางเสียได้. ก็พระเถระครั้นกล่าวคาถานี้แล้วก็เข้าฌานปรินิพพานในลำดับนั้นแล.

อชิตตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระอชิตเถระ จบ.

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาแห่งวรรคที่ ๒ จบ.

---

[๑] สี. สา นตฺถีติ. ชีวิเต หิ สุปริมทฺทิตสงฺขาร-สงฺขาตานํ.

[๒] ม. อิ. ทุกฺขภารชาทกาทิภาเวน.

๓. ตติยวคฺค

๑. นิโคฺรธตฺเถรคาถาวณฺณนา

นาหํ ภยสฺส ภายามีติ อายสฺมโต นิโคฺรธตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? อยํ กิร อิโต อฏฺฐารเส กปฺปสเต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา[๑] วยปฺปตฺโต กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ทิสฺวา ฆรพนฺธนํ ปหาย อรญฺญายตนํ ปวิสิตฺวา อญฺญตรสฺมึ สาลวเน ปณฺณสาลํ กตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วนมูลผลาหาโร วสติ.

เตน สมเยน ปิยทสฺสี นาม สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส ธมฺมามตวสฺเสน กิเลสสนฺตาปนิพฺพาเปนฺโต เอกทิวสํ ตาปเสอนุกมฺปาย ตํ สาลวนํ ปวิสิตฺวา นิสีทิตฺวา[๒] นิโรธสมาปตฺตึ สมาปนฺโน.

๓. ตติยวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระนิโครธเถระ

คาถาของท่านพระนิโครธเถระมีคำเริ่มต้นว่า **นาหํ ภยสฺส ภายามิ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า ใน ๑,๘๐๐ กัป แต่ภัทรกัปนี้ พระเถระนี้บังเกิดในตระกูลพราหมณมหาศาล เจริญวัยแล้ว เห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นอานิสงส์ในการออกบวช จึงละเครื่องผูกคือเรือน เข้าไปยังราวป่า สร้างบรรณศาลาไว้ที่ป่าสาละแห่งหนึ่ง บวชเป็นดาบสมีรากไม้และผลไม้เป็นอาหารอยู่.

สมัยนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี ทรงอุบัติขึ้นในโลก ยังความเร่าร้อนเพราะกิเลสของสัตวโลก พร้อมทั้งเทวโลกให้ดับด้วยฝนคือพระอมตธรรม วันหนึ่ง เสด็จเข้าไปสู่ป่าสาละนั้น เพื่อจะอนุเคราะห์ดาบสประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติแล้ว.

---

[๑] สี. ม. นิพฺพตฺโต.
[๒] ฉ. นตฺถิ.

ตาปโส วนมูลผลตฺถาย คจฺฉนฺโต ภควนฺตำ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺผิตสาลทณฺฑสาขาโย คเหตฺวา สาขามณฺฑปำ[๑] กตฺวา ตำ สพฺพตฺถกเมว สาลปุปฺเผหิ สญฺฉาเทตฺวา ภควนฺตำ วนฺทิตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสเนว[๒] อาหารตฺถายปิ อคนฺตฺวา นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิ.

ดาบสไปหารากไม้และผลไม้ในป่า เห็นพระผู้มีพระภาค มีจิตเลื่อมใส จึงถือเอากิ่งไม้สาละที่มีดอกบาน มากระทำให้เป็นมณฑปกิ่งไม้แล้ว เอาดอกสาละมาปูลาด ข้างบนมณฑปกิ่งไม้ทั้งปวงนั้นแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ไม่ไปหาอาหาร ด้วยอำนาจปีติและโสมนัส ยืนนมัสการอยู่.

สตฺถา นิโรธโต วุฏฺฐาย ตสฺส อนุกมฺปาย "ภิกฺขุสำโฆ อาคจฺฉตู"ติ จินฺเตสิ "ภิกขุสำเฆปิ จิตฺตำ ปสาเทสฺสตี"ติ. ตาวเทว ภิกฺขุสำโฆ อาคโต. โส ภิกฺขุสงฆมฺปิ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิ. สตฺถา สิตสฺส ปาตุกรณาปเทเสน ตสฺส ภาวินึ สมฺปตฺตึ ปกาเสนฺโต ธมฺมำ กเถตฺวา ปกฺกามิ สทฺธึ ภิกฺขุสำเฆน.

พระศาสดาเสด็จออกจากนิโรธทรงรำพึงว่า "ภิกษุสงฆ์ จงมา" เพื่ออนุเคราะห์ดาบสนั้น ด้วยทรงพระดำริว่า "ดาบสจักทำจิตให้เลื่อมใสแม้ในภิกษุสงฆ์" ในทันใดนั้น ภิกษุสงฆ์มาแล้วทีเดียว. ดาบสนั้น เห็นภิกษุสงฆ์มีจิตเลื่อมใสไหว้แล้ว ยืนประคองอัญชลีอยู่. พระศาสดาเมื่อจะประกาศสมบัติอันจะมีแก่ดาบสนั้น ด้วยการแสดงความแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏ แสดงธรรมแล้วเสด็จหลีกไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุเยว สำสรนฺโต วิวฏฺฏูปนิสฺสยำ พหุำ กุสลำ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยำ

ด้วยบุญกรรมนั้น ดาบสนั้นท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานเป็นอันมาก ใน

---

[๑] ฉ. สาลมณฑปิ.
[๒] สี. ปีติโสมนสฺเสเนว.

พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, **นิโคฺรโธติสฺส** นามํ อโหสิ. โส เชตวน-ปฏิคฺคหณทิวเส พุทฺธานุภาวทสฺสเนน สญฺชาตปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑] :

พุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในตระกูลพราหมณมหาศาล ในกรุงสาวัตถี ท่านได้มีนามว่า**นิโครธ**.ท่านเกิดความเลื่อมใสเพราะได้เห็นพระพุทธานุภาพ ในวันรับพระเชตุวันมหาวิหาร จึงออกบวช ปรารภวิปัสสนา ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ใน อปทาน**ว่า :

"อชฺโฌคเหตฺวา สาลวนํ
สุกโต อสฺสโม มม
สาลปุปฺเผหิ สญฺฉนฺโน
วสามิ ปวเน[๒] ตทา.

"เราเข้าไปสู่ป่ารัง สร้างอาศรมอย่างสวยงาม มุงบังด้วยดอกรัง ครั้งนั้น เราอยู่ในป่า.

ปิยทสฺสี ตุ ภควา
สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล
วิเวกกาโม สมฺพุทฺโธ
สาลวนมุปาคมิ.

ก็พระผู้มีพระภาค ผู้สยัมภูเอก-อัครบุคคล ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง พระนามว่าปิยทัสสี ทรงประสงค์ความสงัด จึงได้เสด็จเข้าไปป่ารัง.

อสฺสมา อภินิกฺขมฺม
ปวนํ อคมาสหํ
มูลผลํ[๓] คเวสนฺโต
อาหิณฺฑามิ[๔] วเน ตทา.

เราออกจากอาศรมไปป่า เที่ยวแสวงหามูลผลาผลในป่า ณ เวลานั้น.

---

๑ ขุ. อ. ๓๓/๘๐/๑๒๐.
๒ ฉ. วิปีเน.
๓ สี. ผลาผลํ.
๔ ฉ. อาหินฺทามิ.

ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ
ปิยทสฺสึ มหายสํ[๑]
สุนิสินฺนํ สมาปนฺนํ
วิโรจนฺตํ มหาวเน.

ณ ที่นั้น เราได้เห็นพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้า พระนามว่าปิยทัสสี ผู้มี
พระยศใหญ่ ประทับนั่งเข้าสมาบัติ
รุ่งโรจน์อยู่ในป่าใหญ่.

จตุทณฺเฑ ฐเปตฺวาน
พุทฺธสฺส อุปริ อหํ
มณฺฑปึ สุกตํ กตฺวา
สาลปุปฺเผหิ ฉาทยึ.

เราปักเสา ๔ เสา ทำปะรำ
อย่างเรียบร้อย แล้วเอาดอกรังมุง
เหนือพระพุทธเจ้า.

สตฺตาหํ ธารยิตฺวาน
มณฺฑปึ สาลฉาทิตํ
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา
พุทฺธเสฏฺฐํ อวนฺทหํ.

เราทรงปะรำซึ่งมุงด้วยดอกรังไว้ ๗
วัน ยังจิตให้เลื่อมใสในกรรมนั้น
ได้ถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ
สุด.

ภควา ตมฺหิ สมเย
วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิโต
ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโน
นิสีทิ ปุริสุตฺตโม.

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค ผู้อุดม
บุรุษ เสด็จออกจากสมาธิ ประทับ
นั่งทอดพระเนตรดูเพียงชั่วแอก.

สาวโก วรุโณ นาม
ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน
วสีสตสหสฺเสหิ
อุปคญฺฉิ วินายกํ.

สาวกของพระศาสดา พระนามว่า
ปิยทัสสี ชื่อว่าวรุณะ กับพระ
อรหันตขีณาสพแสนรูป ได้มาเฝ้า
พระศาสดาผู้นำชั้นวิเศษ.

ปิยทสฺสี ตุ ภควา
โลกเชฏฺโฐ นราสโภ

ส่วนพระผู้มีพระภาคพิชิตมารพระ-
นามว่าปิยทัสสี เชษฐบุรุษของโลก

---

[๑] สี. มหามุนึ.

ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา
สิตํ ปาตุกริ ชิโน.

ประเสริฐกว่านรชน ประทับนั่งท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์แล้วได้ทรงกระทำการแย้มให้ปรากฏ.

อนุรุทฺโธ อุปฏฺฐาโก
ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน
เอกํสํ จีวรํ กตฺวา
อปุจฺฉิตฺถ มหามุนึ.

พระอนุรุทธเถระ ผู้อุปัฏฐากของพระศาสดา พระนามว่าปิยทัสสี ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระมหามุนีว่า.

โก นุ โข ภควา เหตุ
สิตกมฺมสฺส สตฺถุโน
การเณ วิชฺชมานมฺหิ
สตฺถา ปาตุกเร สิตํ.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค อะไรเล่าหนอ เป็นเหตุให้พระศาสดาทรงแย้มให้ปรากฏ เพราะเมื่อมีเหตุ พระศาสดา จึงทรงแย้มให้ปรากฏ.

สตฺตาหํ ปุปฺผฉทนํ[๑]
โย เม ธาเรสิ มาณโว
ตสฺส กมฺมํ สริตฺวาน
สิตํ ปาตุกรึ อหํ.

พระศาสดาตรัสว่า มาณพใดทรงปะรำที่มุงด้วยดอกไม้ตลอด ๗ วัน เรานึกถึงกรรมของมาณพนั้น จึงได้ทำการแย้มให้ปรากฏ.

อโนกาสํ[๒] น ปสฺสามิ
ยนฺตํ ปุญฺญํ วิปจฺจติ[๓]
เทวโลเก มนุสฺเส วา
โอกาโสว น สมฺมติ.

เราไม่พิจารณาเห็นช่องทางที่ไม่ควรที่บุญจะไม่ให้ผล ช่องทางที่ควรในเทวโลกหรือมนุษยโลก ย่อมไม่ระงับไปเลย.

---

[๑] ฉ. สาลจฺฉทนํ.
[๒] สี. โป. อิ. โอกาสหํ.
[๓] โป. ม. วิปจฺจถ.

เทวโลเก วสนฺตสฺส
ปุญฺญกมฺมสมงฺคิโน
ยาวตา ปริสา[๑] ตสฺส
สาลฉนฺนา ภวิสฺสติ.

เขาผู้เพียบพร้อม ด้วยบุญกรรม
อยู่ในเทวโลก มีบริษัทเท่าใด
บริษัทเท่านั้น จักถูกบังด้วยดอกรัง.

ตตฺถ ทิพฺเพหิ นจฺเจหิ
คีเตหิ วาทิเตหิ จ
รมิสฺสติ สทา สนฺโต
ปุญฺญกมฺมสมาหิโต.

เขาเป็นผู้ประกอบ ด้วยบุญกรรม
จักรื่นเริงอยู่ในเทวโลกนั้น ด้วยการ
ฟ้อนการขับ และการประโคมอัน
เป็นทิพย์ ในกาลทุกเมื่อ.

ยาวตา ปริสา ตสฺส
คนฺธคนฺธี[๒] ภวิสฺสติ
สาลสฺส ปุปฺผวสฺโส จ
ปวสฺสิสฺสติ ตาวเท.

บริษัทของเขา ประมาณเท่าที่มี
จักมีกลิ่นหอมฟุ้ง และฝนดอกรัง
จักตกลงทั่วไป.

ตโต จุโตยํ มนุโช
มานุสํ อาคมิสฺสติ
อิธาปิ สาลฉทนํ
สพฺพกาลํ ธริสฺสติ.

ในขณะนั้น มาณพนี้จุติจากเทวโลก
แล้วจักมาสู่ความเป็นมนุษย์ แม้
ในมนุษยโลกนี้ หลังคาดอกรัง
ก็จักทรงอยู่ตลอดกาลทั้งปวง.

อิธ นจฺจญฺจ คีตญฺจ
สมฺมตาฬสมาหิตํ
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ
พุทฺธปูชายิทं ผลं.

ณ มนุษยโลกนี้ การฟ้อนและ
การขับที่ประกอบด้วยกังสดาล จัก
แวดล้อมมาณพนี้ อยู่เป็นนิตย์
นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

---

[๑] สี. ม. ผริตา.
[๒] สี. คนฺธคนฺธา.

อุค์คจฺฉนฺเต จ สูริเย
สาลวสฺสมฺปวสฺสติ
ปุญฺญกมฺเมน สํยุตฺโต
วสฺสติ สพฺพกาลิกํ.

และเมื่อพระอาทิตย์อุทัย ฝนดอกรัง ก็จักตกลง ฝนดอกรังที่บุญกรรมแต่งแล้ว จักตกลงทุกเวลา.

อฏฺฐารเส กปฺปสเต
โอกฺกากกุลสมฺภโว
โคตโม นาม นาเมน
สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

ในกัปที่ ๑,๘๐๐ พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก.

ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท
โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต
สพฺพาสเว ปริญฺญาย
นิพฺพายิสฺสตินาสโว.

มาณพนี้จักเป็นทายาทในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนรมิต จักกำหนดรู้อาสวะทั้งปวง แล้วจักไม่มีอาสวะนิพพาน.

ธมฺมํ อภิสเมนฺตสฺส
สาลฉทนํ ภวิสฺสติ
จิตเก ฌายมานสฺส
ฉทนํ ตตฺถ[๑] เหสฺสติ.

เมื่อเขาตรัสรู้ธรรมอยู่ จักมีหลังคาดอกรัง เมื่อถูกทำฌาปนกิจอยู่บนเชิงตะกอน ที่เชิงตะกอนนั้นก็จักมีหลังคาดอกรัง.

วิปากํ กิตฺตยิตฺวาน[๒]
ปิยทสฺสี มหามุนิ
ปริสาย ธมฺมํ เทเสสิ
ตปฺเปนฺโต ธมฺมวุฏฺฐิยา.

พระมหามุนี พระนามว่าปิยทัสสี ทรงพยากรณ์วิบากแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทให้อิ่มหนำด้วยฝนคือธรรม.

---

[๑] สี. ตสฺส.
[๒] สี. กถยิตฺวาน.

ตีสกปฺปานิ เทเวสุ
เทวรชฺชมการยึ
สฏฺฐิ จ สตฺตกฺขตฺตุ จ
จกฺกวตฺตี อโหสหํ.

เราได้เสวยราชสมบัติ ในเทวโลก ในหมู่เทวดา ๓๐ กัป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๗ ครั้ง.

เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา
ลภามิ วิปุลํ สุขํ
อิธาปิ สาลฉทนํ
มณฺฑปสฺส อิทํ ผลํ.

เราออกจากเทวโลกมาในมนุษยโลกนี้ ได้ความสุขอันไพบูลย์ แม้ในมนุษยโลกนี้ ก็มีหลังคาดอกรังนี้เป็นผลแห่งปะรำ.

อยํ ปจฺฉิมโก มยฺหํ
จริโม วตฺตเต ภโว
อิธาปิ สาลฉทนํ
เหสฺสติ สพฺพกาลิกํ.

นี้เป็นความเกิดครั้งหลังของเรา ภพสุดท้ายกำลังเป็นไป แม้ในภพนี้ หลังคาดอกรัง ก็จักมีตลอดกาลทั้งปวง.

มหามุนึ โตสยิตฺวา
โคตมํ สกฺยปุงฺควํ
ปตฺโตมฺหิ อจลํ ฐานํ
หิตฺวา ชยปราชยํ.

เรายังพระมหามุนีพระนามว่าโคดม ผู้ประเสริฐกว่าศากยราช ให้ทรงยินดีได้ ละความมีชัยและความปราชัยเสียแล้ว บรรลุถึงฐานะที่ไม่หวั่นไหว.

อฏฺฐารเส กปฺปสเต
ยํ พุทฺธมภิปูชยึ[๑]
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๑,๘๐๐ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าใด ด้วยพุทธบูชานั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

---

[๑] สี. ยํ สมฺพุทฺธ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ
ภวา สพฺเพ สมูหตา
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา
วิหรามิ อนาสโว.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ถอนภพขึ้นได้หมดแล้ว ตัดกิเลสเครื่องผูกดังช้างตัดเชือกแล้ว ฉะนั้น เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่.

สฺวาคตํ วต เม อาสิ
มม พุทฺธสฺส สนฺติเก
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

เรามาดีแล้วหนอ ในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด เราบรรลุวิชชา ๓ แล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเราก็ได้ทำแล้ว.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เราก็ได้ทำแล้ว" ดังนี้.

เอวํ ปน ฉฬภิญฺโญ หุตฺวา ผลสุเขน วีตินาเมนฺโต สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนตฺถํ[๑] อญฺญาพฺยากรณวเสน **"นาหํ ภยสฺส ภายามี"**ติ[๒] คาถํ อภาสิ.

ก็พระเถระเป็นผู้ได้อภิญญาแล้วอย่างนี้ ยังกาลให้น้อมล่วงไปด้วยผลสุข เพื่อจะประกาศว่าพระศาสนาเป็นนิยยานิกธรรม จึงได้ภาษิตคาถาว่า **นาหํ ภยสฺส ภายามิ** เป็นต้น ด้วยอำนาจการพยากรณ์อรหัตคุณ.

(๒๑. นาหํ ภยสฺส ภายามิ
สตฺถา โน อมตสฺส โกวิโท

(๒๑. เราไม่กลัวภัย พระศาสดาของเรา ทั้งหลาย เป็นผู้ฉลาดในธรรม

---

[๑] สี. นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๘/๒๖๕.

ยตฺถ ภยํ นาวติฏฺฐติ
เตน มคฺเคน วชนฺติ ภิกฺขโว).

อันไม่ตาย ภัยย่อมไม่ตั้งอยู่
ในหนทางใด ภิกษุทั้งหลาย
ย่อมไปโดยหนทางนั้น).

๒๑. ตตฺถ ภายนฺติ เอตสฺมาติ **ภยํ**, ชาติชราทิ. **ภยสฺสา**ติ นิสฺสกฺเก สามิวจนํ, ภยโต ภายิตพฺพนิมิตฺตํ ชาติชรามรณาทินา เหตุนา นาหํ ภายามีติ อตฺโถ. ตตฺถ การณมาห "**สตฺถา โน อมตสฺส โกวิโท**"ติ. อมฺหากํ สตฺถา อมเต กุสเล เวเนยฺยานํ อมตทาเน เฉโก.[๑]

๒๑. พึงทราบวินิจฉัยในคาถานั้น ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า**ภัย** เพราะอรรถว่า เป็นแดนเกิดแห่งความกลัว ได้แก่ ชาติและชราเป็นต้น. บทว่า **ภยสฺส** เป็นฉัฏฐีวิภัติ ใช้ในตติยาวิภัติ ความว่า เราไม่กลัวนิมิต อันบุคคลพึงกลัวแต่ภัย เพราะเหตุ มีชาติชราและมรณะเป็นต้น. ในคาถานั้น ท่านกล่าวถึงเหตุว่า "**พระศาสดาของเราทั้งหลาย เป็นผู้ฉลาดในธรรมอันไม่ตาย**" ดังนี้. พระศาสดาของเราทั้งหลาย เป็นผู้ฉลาดในอมตธรรม คือในการประทานอมตธรรมแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย.

ยตฺถ ภยํ นาวติฏฺฐตีติ ยสฺมึ นิพฺพาเน ยถาวุตฺตํ ภยํ น ติฏฺฐติ โอกาสํ น ลภติ. **เตนา**ติ ตโต[๒] นิพฺพานโต. **วชนฺตี**ติ อภยฏฺฐานเมว คจฺฉนฺติ. **เตน** ความว่า โดยพระนิพพานนั้น. บทว่า **วชนฺติ** ความว่า ย่อมถึงฐานะที่ไม่มีความกลัวนั่นเทียว. จริงอยู่ พระ

คำว่า **ภัยย่อมไม่ตั้งอยู่ในหนทางใด** ความว่า ภัยตามที่กล่าวแล้ว ไม่ตั้งอยู่ คือไม่ได้โอกาส ในนิพพานใด. บทว่า

---

[๑] สี. โกวิโท. [๒] สี. ตโตว.
[๓] สี. อภยฏฺฐานํ, เตน ปวชนฺตีติ.

ภิกฺขโว"ติ, อฏฺจงฺคิเกน อริยมคฺเคน สตฺถุ โอวาทการกา[๑] ภิกฺขู สงฺสาเร ภยสฺส อิกฺขนกาติ[๒] อตฺโถ.

นิพพาน ชื่อว่าสถานที่อันไม่ควรกลัว. เพื่อหลีกเลี่ยงคำถามว่า ภิกษุทั้งหลาย ย่อมไปโดยทางไหน พระเถระจึงกล่าวว่า **"ภิกษุทั้งหลาย ย่อมไปโดยหนทางนั้น"** อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลายผู้กระทำตามโอวาทของพระศาสดาเป็นผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ ย่อมไปโดยหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ.

ยตฺถาติ วา ยํ นิมิตฺตํ ยสฺส อริยมคฺคสฺส อธิคมเหตุ อตฺตานุวาทาทิกํ ปญฺจวีสติวิธมฺปิ ภยํ นาวติฏฺฐติ ปติฏฺฐํ น ลภติ, เตน อริเยน มคฺเคน วชนฺติ อภยฏฺฐานํ สตฺถุ สาสเน ภิกฺขู, เตน มคฺเคน อหมฺปิ คโต, ตสฺมา นาหํ ภยสฺส ภายามีติ เถโร อญฺญํ พฺยากาสิ.

อีกนัยหนึ่ง ด้วยบทว่า **ยตฺถ** พระเถระพยากรณ์อรหัตว่า ภัยแม้ทั้ง ๒๕ อย่าง มีการติเตียนตนเองเป็นต้น ย่อมไม่ตั้งอยู่คือไม่ได้การตั้งอยู่เพราะเหตุแห่งการบรรลุนิมิตใด คืออริยมรรคใด ภิกษุทั้งหลายในศาสนาของพระศาสดาย่อมไปสู่สถานที่ไม่ควรกลัว ด้วยอริยมรรคนั้น แม้เราเอง ก็ดำเนินไปด้วยมรรคนั้น เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่กลัวต่อภัย ดังนี้.

นิโครฺธตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระนิโครธเถระ จบ.

---

[๑] ฉ. โอวาทกรณา, ม. การณา.
[๒] ม. ภยํ อิกฺขนฺโกติ, อิ. อิกฺขณโตติ.

๒. จิตฺตกตฺเถรคาถาวณฺณนา

นีลา สุคีวาติ อายสฺมโต จิตฺต-กตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร ปทุมุตฺตรพุทธกาลโต[๑] ปฏฺฐาย วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินนฺโต อิโต เอกนวุเต กปฺเป มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺเผหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา "สนฺตธมฺเมน นาม เอตฺถ ภวิตพฺพนฺ"ติ สตฺถริ นิพฺพาเน จ อธิมุจฺจิ.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตโต จุโต ตาวตึสภวเน[๒] นิพฺพตฺโต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **จิตฺตโก** นาม นาเมน. โส ภควติ ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวเน

๒. พรรณนาคาถาของพระจิตตกเถระ

คาถา ของท่านพระจิตตกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **นีลา สุคีวา** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า พระเถระนั้น ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ตั้งแต่กาลแห่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ มาบังเกิดในกำเนิดมนุษย์ รู้เดียงสาแล้ว ได้เห็นพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี มีใจเลื่อมใสกระทำการบูชาด้วยดอกไม้ถวายบังคมแล้ว เมื่อพระศาสดานิพพานแล้วจึงน้อมจิตไปว่า "ชื่อว่าสันตธรรมจะพึงมีในพระนิพพานนี้".

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านเคลื่อนจากภพนั้นแล้ว ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ กระทำบุญอื่น ๆ อีก ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้มาบังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์ผู้ถึงพร้อมด้วยสมบัติในกรุงราชคฤห์ มีนามว่า **จิตตกะ**. เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปยัง

---

[๑] สี. ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาลโต.
[๒] สี. ตาวตึเสสุ.

วิหรนฺเต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโท ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญายตนํ ปวิสิตฺวา ภาวนานุยุตฺโต ฌานํ[๑] นิพฺพตฺเตตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา นจิเรเนว อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒] :

กรุงราชคฤห์แล้วประทับอยู่ ณ เวฬุวัน ท่านเข้าเฝ้าพระศาสดาฟังธรรม มีศรัทธา ออกบวชแล้ว รับกรรมฐานที่สมควรแก่จริตแล้วเข้าป่าประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ ทำฌานให้เกิดแล้ว เจริญวิปัสสนา มีฌานเป็นบาท ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต ด้วยเหตุนั้น. ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน** ว่า :

"กณิการํว โชตนฺตํ
นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ
วิปสฺสึ โลกนายกํ.

"เราได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลี พระนามว่าวิปัสสี ผู้เป็นนายกแห่งโลก โชติช่วงเหมือนต้นกรรณิการ์ ประทับนั่งที่ซอกเขา.

ตีณิ กึกณิปุปฺผานิ
ปคฺคยฺห อภิโรปยึ
สมฺพุทฺธํ อภิปูเชตฺวา
คจฺฉามิ ทกฺขิณามุโข.

เราเก็บดอกกระดึงทอง ๓ ดอก มาบูชา ครั้นบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เดินบ่ายหน้าไปทางทิศทักษิณ.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตีสํ อคญฺฉหํ.

ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

---

[๑] สี. ฌานานิ.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๘๑/๑๒๕

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
ยํ พุทฺธมภิปูชยึ[๑]
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ ผลํ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าใด ด้วยพุทธบูชานั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ ราชคหํ อุปคโต ตตฺถ ภิกฺขูหิ "กึ อาวุโส อรญฺเญ อปฺปมตฺโต วิหาสี"ติ ปุฏฺโฐ อตฺตโน อปฺปมาทวิหารนิเวทเนน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **"นีลา สุคีวา"**ติ[๒] คาถํ อภาสิ.

ก็ครั้นพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เข้ามายังพระนครราชคฤห์ เพื่อถวายบังคมพระศาสดา ถูกพวกภิกษุในนครนั้นถามว่า "อาวุโส ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในป่าหรือ" เมื่อจะพยากรณ์อรหัตคุณ ด้วยการประกาศให้รู้ถึงการอยู่ด้วยความไม่ประมาทของตน จึงได้ภาษิตพระคาถาว่า **"นีลา สุคีวา"** ดังนี้เป็นต้น.

(๒๒. นีลา สุคีวา สิขิโน
โมรา การวิยํ อภินทนฺติ
เต สีตวาตกลิตา
สุตฺตํ ฌานํ นิโพเธนฺติ).

(๒๒. นกยูงทั้งหลายมีขนเขียว คองาม หงอนงาม พากันกู่ร้องอยู่ในป่า การวี นางนกยูงเหล่านั้น พากันกู่ร้องในเวลามีลมหนาวเจือด้วยฝนย่อมปลุก บุคคลผู้เจริญฌานซึ่งหลับอยู่ให้ตื่น).

---

[๑] ม. สมฺพุทฺธ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๙/๒๖๕.

๒๒. ตตฺถ **นีลา สุคีวาติ** นีลสุคีวา, คาถาสุขตฺถเญฺหตฺถ[๑] ทีโฆ กโต, ราชิวนฺตตาย สุนฺทราย คีวาย สมนฺนาคโตติ อตฺโถ. เต เยภุยฺเยน จ นีลวณฺณตาย **นีลา**. โสภณกณฺฐตาย **สุคีวา**. **สิขิโน**ติ มตฺถเก ชาตาย สิขาย สสฺสิริกภาเวน **สิขิโน**.

๒๒. บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **นีลา สุคีวา** ความว่า มีขนเขียวและมีคองาม คือในคาถานี้ ท่านทำเป็นทีฆะเพื่อสะดวกแก่คำคาถา หมายความว่า มีคองามเพราะมีรอย. โดยมากนกยูงทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า**มีขนเขียว** เพราะมีขนสีเขียว. ชื่อว่า**มีคองาม** เพราะมีคอสวย. บทว่า **สิขิโน** ความว่า ชื่อว่า**มีหงอน** เพราะมีความสง่า ด้วยหงอนเกิดบนกระหม่อม.

โมราติ มยูรา. **การวิยนฺติ** การมฺพรุกฺเข. **การวิยนฺติ** วา[๒] ตสฺส วนสฺส นามํ. ตสฺมา การวิยนฺติ การมฺภนามเก[๓] วเนติ อตฺโถ. **อภินทนฺตีติ** ปาวุสฺสกาเล เมฆคชฺชิตํ สุตฺวา เกกาสทฺทํ กโรนฺตา อุตุสมฺปทาสิทฺเธน สเรน หํสาทิเก อภิภวนฺตา. วิย นทนฺติ. **เต**ติ เต โมรา.

บทว่า **โมรา** ได้แก่ นกยูง. บทว่า **การวิยํ** คือที่ต้นการัมภะ. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **การวิยํ** เป็นชื่อของป่านั้น. เพราะเหตุนั้น จึงมีอธิบายว่า บทว่า การวิยํ ได้แก่ในป่าชื่อว่าการัมภะ. บทว่า **อภินทนฺติ** ความว่า ในฤดูฝนตกหนัก นกยูงทั้งหลาย ได้ยินเสียงฟ้าร้องจะทำเสียงแก๊กๆ แล้ว บันลือเหมือนจะข่มสัตว์ทั้งหลายมีหงษ์เป็นต้น ด้วยเสียงที่สำเร็จมาแต่ความถึงพร้อมแห่งฤดู. บทว่า **เต** ได้แก่นกยูงเหล่านั้น. บทว่า **สีตวาต-**

---

[๑] ม. เอตฺถ.
[๒] สี. การวิยนฺติ การวรุกฺโข, การวีติ วา.
[๓] สี. การวิยนฺติ การวินามเก.

สีตวาตกลิตาติ สีเตน เมฆวาเตน **กลิตา** ความว่า ฝนตกอย่างชุ่มฉ่ำ สญฺชาตกีฬิตา มธุรวสฺสิตํ วสฺสนฺตา. มีการเล่นอันเกิดจากลมหนาวคือลมฝน.

สุตฺตนฺติ ภตฺตสมฺมทวิโนทนตฺถํ สยิตํ, กายกิลมถปฏิปสฺสมฺภนาย วา อนุญฺญาตเวลายํ สุปนฺตํ. **ฌายนฺติ** สมถวิปสฺสนาฌาเนหิ ฌายนสีลํ ภาวนานุยุตฺตํ. **นิโพเธนฺตีติ** ปโพเธนฺติ. "อิเมปิ นาม นิทฺทํ อนุปคนฺตฺวา ชาครนฺตา อตฺตนา กตฺตพฺพํ กโรนฺติ, กิมงฺคํ ปนาหนฺ"ติ เอวํ สมฺปชญฺญุปฺปาทเนน สยนโต วุฏฺฐาเปนฺตีติ อธิปฺปาโย.

บทว่า **สุตฺตํ** ความว่า นอนเพื่อบรรเทาความเมาภัต, หรือนอนในเวลาที่อนุญาตให้ เพื่อระงับความลำบากกาย. บทว่า **ฌายึ** ได้แก่ มีปกติเพ่งฌาน คือประกอบภาวนาเนือง ๆ ด้วยฌาน คือสมถะและวิปัสสนา. บทว่า **นิโพเธนฺติ** ความว่า ปลุกให้ตื่น. อธิบายว่า ปลุกให้ลุกขึ้นจากการนอน ด้วยการให้เกิดความรู้สึกตัวอย่างนี้ว่า "ชื่อว่าสัตว์ทั้งหลาย แม้เหล่านี้ ยังไม่เข้าสู่ความหลับ ยังตื่นกระทำกิจที่ตนควรทำอยู่ ก็เหตุไฉนตัวเราจะมัวนอนอยู่เล่า" ดังนี้.

จิตฺตกตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาคาถาของพระจิตตกเถระ จบ.

๓. โคสาลตฺเถรคาถาวณฺณนา

อหำ โข เวฬุคุมฺพสฺมินฺติ

อายสฺมโต โคสาลตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส[๒] กิร ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินนฺโต อิโต เอกนวุเต กปฺเป อญฺญตรสฺมึ ปพฺพเต รุกฺขสาขายํ โอลมฺพมานํ ปจฺเจกพุทฺธสฺส ปสุกูลจีวรํ ทิสฺวา "อรหทฺธโช[๓] วตายนฺ"ติ ปสนฺนจิตฺโต ปุปฺเผหิ ปูเชสิ.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺโต. ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุสฺเสสุเยว สำสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรฏฺเฐ อิพฺภกุเล[๔] นิพฺพตฺโต **โคสาโล**[๕] นาม

๓. พรรณนาคาถาของพระโคสาลเถระ

คาถาของพระโคสาลเถระมีคำเริ่มต้นว่า **อหำ โข เวฬุคุมฺพสฺมึ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า ท่านมีความดีที่ได้กระทำมาในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมกุศล ที่จะเป็นอุปนิสัยแห่งนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เห็นผ้าบังสุกุลจีวรของพระปัจเจกพุทธเจ้า ห้อยอยู่ที่กิ่งไม้บนภูเขาลูกหนึ่ง คิดว่า "ผ้านี้ เป็นธงชัยของพระอรหันต์หนอ" จึงมีจิตเลื่อมใสบูชาด้วยดอกไม้.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านไปบังเกิดในภพดาวดึงส์. จำเดิมแต่นั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเท่านั้น ในพุทธุปบาทกาลนี้ มาบังเกิดในตระกูลอำมาตย์แคว้นมคธ มีชื่อว่า **โคสาล**. แต่เพราะได้กระทำความคุ้นเคยกับท่าน

---

[๑] ม. โคปาลตฺเถรสฺส.
[๒] ฉ. โสปิ.
[๓] ม. อรหตฺตธโช.
[๔] สี. อิทฺเธ กุเล, โป. อิฏฺฐกุเล.
[๕] ม. โคปาโล.

นาเมน. โสเณน ปน โกฏิกณฺเณน[๑] กตปริจยตฺตา ตสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา "โสปิ นาม มหาวิภโว ปพฺพชิสฺสติ, กิมงฺคํ ปนาหนฺ"ติ สญฺชาตสํเวโค ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สปฺปายํ วสนฏฺฐานํ[๒] คเวสนฺโต อตฺตโน ชาตคามสฺส อวิทูเร เอกสฺมึ สานุปพฺพเต วิหาสิ. ตสฺส มาตา ทิวเส ทิวเส ภิกฺขํ เทติ. อเถกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสฺส มาตา มธุสกฺขราภิสงฺขตํ ปายาสํ อทาสิ.

โสณโกฏิกัณณะ ทราบว่าท่านโสณโกฏิกัณณะออกบวชจึงคิดว่า "แม้ท่านโสณโกฏิกัณณะมีสมบัติมากมาย ก็ยังออกบวช ตัวเราอยู่ไปก็ป่วยการ" ดังนี้แล้วจึงเกิดความสังเวชไปบวชในสำนักของพระศาสดา รับกรรมฐานที่เหมาะแก่จริต แสวงหาที่อยู่อันเป็นสัปปายะในสานุบรรพตแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากบ้านเกิดของตน. มารดาของท่านถวายภิกษาทุก ๆ วัน. ภายหลังวันหนึ่ง โยมหญิงได้ถวายข้าวปายาสที่ปรุงด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดแก่ท่านผู้เข้าไปบ้านเพื่อบิณฑบาต.

โส ตํ คเหตฺวา ตสฺส ปพฺพตสฺส ฉายายํ[๓] อญฺญตรสฺส เวฬุคุมฺพสฺส มูเล นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา โธวิตฺวา ปตฺตปาณี วิปสฺสนํ อารภิ.[๔] โภชนสปฺปายลาเภน กายจิตฺตานํ กลฺลตาย สมาหิโต อุทยพฺพยญาณาทิเก ติกฺเข สูเร วหนฺเต อปฺปกสิเรเนว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา

ท่านรับข้าวปายาสนั้นแล้วไปนั่งฉันที่ใกล้กอไผ่แห่งหนึ่ง ใต้ร่มเงาของภูเขานั้น พอล้างบาตรและมือเสร็จแล้ว. ก็เริ่มวิปัสสนา เพราะได้บิณฑบาตที่เป็นสัปปายะ กายและจิตก็ควรแก่การงาน จึงมีจิตตั้งมั่น เมื่อปรีชาหยั่งรู้ความเกิดและความดับกล้าแข็ง พยายามขวนขวายวิปัสสนา

---

[๑] สี. โส ปน โกฏิกณฺเณน.
[๒] สี. สปฺปายเสนาสนํ.
[๓] ม. อุปจฺฉายาย.
[๔] สี. โธต.
[๕] สี. ม. อารภิตฺวา.

มคฺคปฏิปาฏิยา ภาวนำ มตฺถกำ ปาเปนฺโต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตำ สจฺฉากาสิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๑] :

โดยไม่ยากนัก ภาวนาก็ถึงที่สุดได้โดยลำดับแห่งมรรค กระทำให้แจ้งอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้ว. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"หิมวนฺตสฺส อวิทูเร
อุทพฺพโล[๒] นาม ปพฺพโต
ตตฺถทฺทสำ ปำสุกูลำ
ทุมคฺคมฺหิ วิลมฺพิตำ.[๓]

"ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมวันต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออุทัพพละ ที่ภูเขานั้นเราได้เห็นผ้าบังสุกุลจีวร ห้อยอยู่บนยอดไม้.

ตีณิ กึกณิปุปฺผานิ
โอจินิตฺวานหำ ตทา
หฏฺโฐ หฏฺเฐน จิตฺเตน
ปำสุกูลำ อปูชยึ.

ครั้งนั้น เราร่าเริง มีจิตยินดี เลือกเก็บเอาดอกกระดึงทอง ๓ ดอก มาบูชาผ้าบังสุกุลจีวร.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสำ เทหำ
ตาวตึสำ อคญฺฉหำ.

ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
ยำ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ปูชิตฺวา อรหทฺธชำ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ทำกรรมใด ในกาลนั้น เพราะกรรมคือการบูชาธงชัยแห่งพระอรหันต์นั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๘๒/๑๒๖.
[๒] ฉ. อุทงฺคโณ, สี. โป. อิ. อุรโค.
[๓] ม. วิลฺคคิตำ.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้กระทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน อธิคนฺตฺวา ทิฏฺฐ-ธมฺมสุขวิหารตฺถํ ปพฺพตสานุเมว คนฺตุกาโม อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปเวเทนฺโต **"อหํ โข เวฬุคุมฺพสฺมินฺ"**ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

ก็ ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว ประสงค์จะไปยังสานุบรรพตนั้นอีก เพื่ออยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เมื่อจะประกาศข้อปฏิบัติของตน จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"อหํ โข เวฬุคุมฺพสฺมึ"** เป็นต้น.

(๒๓. อหํ โข เวฬุคุมฺพสฺมึ
ภุตฺวาน มธุปายาสํ
ปทกฺขิณํ สมฺมสนฺโต
ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ
สานุํ ปฏิคฺคมิสฺสามิ.
วิเวกมนุพฺรูหยนฺติ).

(๒๓. เราฉันข้าวมธุปายาส ที่พุ่มกอไผ่ แล้ว พิจารณาความเกิดและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย โดยความเคารพ จักกลับไปสู่สานุบรรพตที่เราเคยอยู่มาแล้ว เจริญวิเวกต่อไป).

๒๓. ตตฺถ **เวฬุคุมฺพสฺมินฺ**ติ เวฬุคจฺฉสฺส สมีเป, ตสฺส ฉายายํ. **ภุตฺวาน มธุปายาสนฺ**ติ มธุปสิตฺต-ปายาสํ[๒] ภุญฺชิตฺวา. **ปทกฺขิณนฺ**ติ ปทกฺขิณคฺคาเหน, สตฺถุ โอวาทสฺส ปทกฺขิณคฺคาหิตาย วา สมฺมา สมฺปฏิจฺฉเนนาติ อตฺโถ. **สมฺมสนฺโต ขนฺธานํ อุทยพฺพยนฺ**ติ

๒๓. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวฬุคุมฺพสฺมึ** ได้แก่ ใกล้กอไผ่ คือที่เงาของกอไผ่นั้น. บาทคาถาว่า **ภุตฺวาน มธุปายาสํ** ความว่า ฉันข้าวปายาสที่เจือด้วยน้ำผึ้ง. บทว่า **ปทกฺขิณํ** ความว่า โดยการรับทางเบื้องขวา. **สมฺมสนฺโต ขนฺธานํ อุทยพฺพยนฺ**ติ อธิบายว่า รับโอวาทของพระศาสดา

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๐/๒๖๖.
[๒] ม. มธุสิตฺตปายาสํ.

ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยญฺจ วิปสฺสนฺโต, ยทิปิ อิทานิ[๑] กตกิจฺโจ, ผลสมาปตฺตึ ปน สมาปชฺชิตุ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปนฺโตติ อธิปฺปาโย.

โดยเคารพ. หลายบทว่า **สมฺมสนฺโต ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ** ความว่า พิจารณาความเกิดและความดับ ของอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕, อธิบายว่า ถ้าหากว่าเราทำกิจเสร็จแล้ว ในบัดนี้ ก็จะเริ่มตั้งวิปัสสนาเพื่อเข้าผลสมาบัติต่อไป.

สานุ ปฏิคฺคมิสฺสามีติ ปุพฺเพ มยา วุตฺถปพฺพตสานุเมว อุทฺทิสฺส คจฺฉิสฺสามิ. **วิเวกมนุพฺรูหยนฺ**ติ ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกํ ผลสมาปตฺติกายวิเวกญฺจ ปริพฺรูหยนฺโต, ตสฺส วา ปริพฺรูหนเหตุ คมิสฺสามีติ. เอวํ ปน วตฺวา เถโร ตตฺเถว คโต, อยเมว จ อิมสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิ.

บรรดาคาถาว่า **สานุ ปฏิคฺคมิสฺสามิ** ความว่า เราจักมุ่งไปสานุบรรพต ที่เราเคยอยู่มาก่อน. บาทคาถาว่า **วิเวกมนุพฺรูหยํ** ความว่า เราพึงพอกพูนปฏิปัสสัทธิวิเวกและกายวิเวกอันเกิดจากผลสมาบัติ หรือว่าเราจักไป เพราะเหตุจะพอกพูนวิเวกนั้น. ก็พระเถระครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงไปที่ภูเขานั้นนั่นเอง ก็คาถานี้แลได้เป็นคาถาพยากรณ์พระอรหัตคุณของพระเถระนี้.

โคสาลตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระโคสาลเถระ จบ.

---

[๑] ม. อิธาปิ.

๔. สุคนฺธตฺเถรคาถาวณฺณนา

อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต **สุคนฺธตฺเถรสฺส** คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? **โส กิร อิโต ทฺวานวุเต กปฺเป ติสฺสสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต มิคพฺยธเนน[๑] อรญฺเญ วิจรติ.[๒] สตฺถา ตสฺส อนุกมฺปาย ปทวฬญฺชํ ทสฺเสตฺวา คโต. โส สตฺถุ ปทเจติยานิ ทิสฺวา ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิการตาย "สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส อิมานิ ปทานี"ติ ปีติโสมนสฺสชาโต โกรณฺฑก[๓]ปุปฺผานิ คเหตฺวา ปูชํ กตฺวา จิตฺตํ ปสาเทสิ.**

๔. พรรณนาคาถาของพระสุคันธเถระ

คาถาของท่านพระสุคันธเถระมีคำเริ่มต้นว่า **อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโต** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินมาว่า ในกัปที่ ๙๒ แต่ภัทรกัปนี้ ท่านบังเกิดในกำเนิดมนุษย์ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ รู้เดียงสาแล้ว เที่ยวไปในป่าล่าเนื้อ. พระศาสดาเสด็จไปแสดงรอยพระบาทไว้ ด้วยความอนุเคราะห์ต่อเขา. ครั้นเขาเห็นรอยพระบาทของพระศาสดาแล้ว ด้วยความที่เขาได้สร้างความดีไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ จึงคิดว่า "นี้เป็นรอยพระบาทของท่านผู้เป็นยอดบุคคลในโลกพร้อมกับเทวโลก" ดังนี้แล้ว จึงเกิดปีติและโสมนัสเก็บดอกหงอนไก่ ไปกระทำการบูชาทำจิตให้ผ่องใสแล้ว.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต

ด้วยบุญกรรมนั้นท่านบังเกิดในเทวโลก จุติจากเทวโลกนั้นแล้วกระทำบุญทั้งหลาย ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและ

---

[๑] **มิคพฺยสเนนาติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.**
[๒] **สี. วิหรติ.**
[๓] **สี. อิ. กุรณฺฑก.**

กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุฏุมฺพิโก หุตฺวา สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทานํ ปวตฺเตตฺวา คนฺธกุฏึ มหคฺฆโกสิตจนฺทนํ ปีสิตฺวา[๑] เตน ปริภณฺฑํ กตฺวา ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิ "นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน มยฺหํ สรีรํ เอวํสุคนฺธํ โหตู"ติ.

กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุฏุมฺพิโก มนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคนามว่ากัสสปะ เกิดเป็นกุฏุมพี ยังมหาทานให้เป็นไปแด่พระศาสดาและแก่ภิกษุสงฆ์ บดไม้โคสิตจันทน์ซึ่งมีค่ามากแล้ว ทำการประพรหมพระคันธกุฏีด้วยจุรณจันทน์นั้น ตั้งความปรารถนาว่า "ในที่ที่เราเกิดแล้วๆ ขอให้ตัวของเราจงมีกลิ่นหอมดุจจุรณจันทน์นี้".

เอวํ อญฺญานิปิ ตตฺถ ตตฺถ ภเว พหูนิ ปุญฺญกมฺมานิ[๒] กตฺวา สุคตีสุ เอว ปริวตฺตมาโน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห นิพฺพตฺติ. นิพฺพตฺตสฺส จ ตสฺส มาตุกุจฺฉิคตกาลโต ปฏฺฐาย มาตุ สรีรํ สกลมฺปิ เคหํ สุรภิคนฺธํ วายติ. ชาตทิวเส ปน วิเสสโต ปรมสุคนฺธํ สามนฺตเคเหสุปิ วายเตว.

ท่านกระทำบุญกรรมอย่างอื่นเป็นอันมากในภพนั้นๆ ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงท่องเที่ยวไปในสุคติเท่านั้น ในพุทธุปบาทกาลนี้ จึงมาบังเกิดในเรือนของพราหมณ์ ผู้มีสมบัติบริบูรณ์ในกรุงสาวัตถี. ก็เมื่อท่านเกิดแล้ว ตลอดเวลาที่อยู่ในครรภ์มารดา สรีระของมารดาก็มีกลิ่นหอมฟุ้งตลบเรือนทั้งสิ้น. แต่ในวันที่ท่านเกิด แม้ในเรือนใกล้เคียงก็มีกลิ่นหอมฟุ้งตลบไป โดยพิเศษ.

ตสฺส มาตาปิตโร "อมฺหากํ ปุตฺโต อตฺตนาว อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคโต"ติ **สุคนฺโธ**เตฺวว นามํ อกํสุ. โส อนุปุพฺเพน วยปฺปตฺโต มหาเสลตฺเถรํ

มารดาและบิดาของท่านจึงขนานนามท่านว่า **สุคันธะ** เพราะคิดว่า "ลูกของเราถือเอาชื่อของตนมา ด้วยตนเองแล้ว". ท่านเจริญวัยแล้วโดยลำดับ พบ

---

[๑] ฉ. ปีสิตฺวา.
[๒] ปุญฺญานีติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.

ทิสฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต สตฺตาหพฺภนฺตเร เอว อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑] :

พระมหาเสลเถระแล้ว ฟังธรรมในสำนักของท่านแล้ว จึงออกบวชบำเพ็ญวิปัสสนาภายในเวลา ๗ วันเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัต ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"วนกมฺมิโก ปุเร อาสึ
ปิตุปิตามเหนหำ[๒]
ปสุมาเรน ชีวามิ
กุสลำ เม น วิชฺชติ.

"เมื่อก่อน เรากับบิดาและปู่เป็นคนทำการงานในป่า เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าปศุสัตว์ กุศลกรรมของเราไม่มี.

มม อาสยสามนฺตา
ติสฺโส โลกคฺคนายโก
ตีณิ ปทานิ ทสฺเสสิ
อนุกมฺปาย จกฺขุมา.

ใกล้กับที่อยู่ของเรา พระพุทธเจ้าผู้นำชั้นเลิศของโลกพระนามว่าติสสะ ผู้มีพระปัญญาจักษุ ได้ทรงแสดงรอยพระบาทไว้ ๓ รอย เพื่ออนุเคราะห์.

อกฺกมนฺเต[๓] ปเท ทิสฺวา
ติสฺสสฺส นาม สตฺถุโน
หฏฺโฐ หฏฺเฐน จิตฺเตน[๔]
ปเท จิตฺตำ ปสาทยึ.

ก็เราได้เห็นรอยพระบาท ของพระศาสดาพระนามว่าติสสะ ที่พระองค์ทรงเหยียบไว้ เป็นผู้ร่าเริงมีจิตยินดี ยังจิตให้เลื่อมใสในรอยพระบาท.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๘๓/๑๒๗.
[๒] สี. ปิตุมาตุมโปสหำ, ม. ปิตุมาตุมเตนหำ.
[๓] ฉ. อกฺกนฺเต จ.
[๔] สี. หฏฺโฐปหฏฺฐจิตโตหำ.

โกรณฺฑ์ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา
ปาทปี ธรณีรุหํ
จงฺโกฏกํ[๑] คเหตฺวาน
ปทเสฏฺฐ์ อปูชยึ.

เราเห็นต้นหงอนไก่ ที่ขึ้นมาจาก
แผ่นดิน มีดอกบานแล้ว จึงเด็ดมา
พร้อมทั้งยอด บูชารอยพระบาท
อันประเสริฐสุด.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตึสํ อคญฺฉหํ.

เพราะกรรมที่เราได้ทำไว้ดีแล้วนั้น
และเพราะความตั้งเจตนาไว้ เรา
ละร่างมนุษย์แล้วไปสู่ภพดาวดึงส์.

ยํ ยํ โยนูปปชฺชามิ
เทวตฺตํ อถ มานุสํ
โกรณฺฑกวิ โหมิ
สุปฺปภาโส ภวามหํ.

เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ คือเป็นเทวดา
หรือมนุษย์ ในกำเนิดนั้น ๆ เรามี
ผิวกายเหมือนดอกหงอนไก่ มีรัศมี
เป็นแดนซ่านออกจากตน.

เทฺวนวุเต อิโต กปฺเป
ยํ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ปทปูชายิทํ[๒] ผลํ.

ในกัปที่ ๙๒ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ทำ
กรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น
เราไม่รู้สึกทุคติเลย นี้เป็นผล
แห่งการบูชารอยพระพุทธบาท.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ
พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว".
ดังนี้.

---

[๑] ฉ. สโกสกํ.
[๒] สี. ปุปฺผปูชายิทํ.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **"อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโต"**ติ[๑] อิมํ คาถํ อภาสิ.

(๒๔. อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโต
ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ).

ก็ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตคุณ จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโต"** ดังนี้เป็นต้น.

(๒๔. ภิกษุบวชมายังไม่ครบพรรษา ได้เห็นธรรม เป็นธรรมดีงาม บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว).

๒๔. ตตฺถ **อนุวสฺสิโก**ติ อนุคโต อุปคโต วสฺสํ อนุวสฺโส อนุวสฺโสว อนุวสฺสิโก. **ปพฺพชิโต**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคโต, ปพฺพชิโต หุตฺวา อุปคตวสฺสมตฺโต[๒] เอกวสฺสิโกติ อตฺโถ. อถวา อนุคตํ ปจฺฉาคตํ อปคตํ วสฺสํ[๓] อนุวสฺสํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ อนุวสฺสิโก. ยสฺส ปพฺพชิตสฺส วสฺสํ อปริปุณฺณตาย น คณนูปคตํ, โส เอวํ วุตฺโต, ตสฺมา อวสฺสิโกติ วุตฺตํ โหติ.

๒๔. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุวสฺสิโก** ความว่า ไปตามแล้ว คือเข้าถึงแล้วซึ่งกาลฝน ชื่อว่า อนุวสฺโส อนุวสฺโส นั้นแหละ เป็นอนุวสฺสิโก. บทว่า **ปพฺพชิโต** ความว่า เข้าถึงการบรรพชาแล้ว หมายความว่า บวชแล้ว พอเข้าพรรษามีพรรษาเดียว. อีกนัยหนึ่ง กาลฝนตามไป คือไปในภายหลัง ได้แก่ปราศไป ชื่อว่าตามกาลฝน, ตามกาลฝนนั้น มีอยู่แก่ภิกษุนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าตามกาลฝน พรรษาของภิกษุใดชื่อว่ายังไม่ถึงการนับ เพราะไม่เต็ม ภิกษุ

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๑/๒๖๖.
[๒] สี. อุปคตวสฺโส.
[๓] สี. อนุปจฺฉโตคตํ วสฺสํ, ม. อนุคตํ วสฺสํ, อิ. อปคตํ วสฺสํ.

นั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นย่อมเป็นอันท่านกล่าวว่ายังไม่ได้พรรษา.

ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตนฺติ ตว สตฺถุ ธมฺมสฺส สุธมฺมภาวํ สฺวากฺขาตตํ เอกนฺตนิยฺยานิกตํ ปสฺส, ยตฺถ อนุวสฺสิโก ตฺวํ ปพฺพชิโต. ปุพฺเพนิวาสญาณํ[๑] ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ **ติสฺโส วิชฺชา** ตยา **อนุปฺปตฺตา** สจฺฉิกตา, ตโต เอว **กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนํ อนุสิฏฺฐิ โอวาโท อนุสิกฺขิโตติ กตกิจฺจตํ นิสฺสาย ปีติโสมนสฺสชาโต เถโร อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา วทตีติ.

บาทคาถาว่า **ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ** ความว่า เห็นความที่พระธรรมแห่งศาสดาของท่าน เป็นธรรมอันดี คือเป็นธรรมที่ท่านกล่าวได้ดีแล้ว ได้แก่เป็นธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ โดยส่วนเดียว เป็นที่ซึ่งท่านบวชแล้วยังไม่ได้พรรษา. **ท่านบรรลุแล้ว** คือกระทำให้แจ้งแล้ว **ซึ่งวิชชา ๓** คือ ปุพเพนิวาสญาณ ๑ ทิพพจักขุญาณ ๑ อาสวักขยญาณ ๑ เพราะเหตุนั้นแหละ **ศาสนาของพระพุทธเจ้า ท่านกระทำเสร็จแล้ว** คำสอน คือคำพร่ำสอน ได้แก่โอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้ตามศึกษาแล้ว อาศัยความเป็นผู้ได้ทำกิจเสร็จแล้วดังกล่าวมานี้ พระเถระจึงเกิดความปีติและโสมนัส จึงได้กล่าวทำตนให้เหมือนเป็นคนอื่นดังนี้แล.

สุคนฺธตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระสุคันธเถระ จบ.

---

[๑] ยตฺถ อนุวสฺสิเกเนวํ ปพฺพชฺชาโต ปุพฺเพนิวาสญาณํ, อนุวสฺสิเกเนวํ ปพฺพชิเตน ปุพฺเพนิวาสญาณํ (?).

๕. นนฺทิยตฺเถรคาถาวณฺณนา

โอภาสชาตนฺติ อายสฺมโต นนฺทิยตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เจติเย จนฺทนสาเรน เวทิกํ กาเรตฺวา อุฬารํ ปูชาสกฺการํ ปวตฺเตสิ.

ตโต ปฏฺฐาย อชฺฌาสยสมฺปนฺโน หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุ ปุญฺญกมฺมํ อาจินิตฺวา เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ[๑] สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติ. ตสฺส มาตาปิตโร นนฺทึ ชเนนฺโต ชาโตติ **นนฺทิโย**ติ นามํ อกํสุ.

โส. วยปฺปตฺโต อนุรุทฺธาทีสุ สตฺตสุ สนฺติเก ปพฺพชนฺเตสุ สยมฺปิ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต กตาธิการตาย

๕. พรรณนาคาถาของพระนันทิยเถระ

คาถาของท่านพระนันทิยเถระมีคำเริ่มต้นว่า **โอภาสชาตํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ท่านเอาไม้แก่นจันทน์มากระทำเป็นไพทีที่พระเจดีย์สำหรับบูชาและสักการะอย่างโอฬาร.

ตั้งแต่นั้นมาท่านก็มีอัธยาศัยสมบูรณ์ก่อสร้างบุญกรรม ที่เป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ เป็นอันมาก ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้ ก็มาบังเกิดในตระกูลศากยราช ในกรุงกบิลพัสดุ์. ท่านทำให้มารดาและบิดาเกิดความยินดี เพราะเหตุนั้น จึงขนานนามว่าเจ้า**นันทิยะ**.

ท่านเจริญวัยแล้ว เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายมีเจ้าอนุรุทธะเป็นต้น ออกบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ตนเองก็ออกบวชด้วยบำเพ็ญวิปัสสนา เพราะความที่ท่านทำความดีมาแล้ว ไม่นานนัก ก็บรรลุ

---

[๑] สี. กปิลวตฺถุนคเร.

น จิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ พระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้

อปทาเน[๑] : **ในอปทานว่า :**

"ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน
โลกเชฏฺโฐ นราสโภ
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขนฺโธว
สมฺพุทฺโธ ปรินิพฺพุโต.

"พระชินสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ พระเชษฐบุรุษของโลก ผู้ประเสริฐกว่านระ รุ่งเรืองดังกองไฟ ปรินิพพานแล้ว.

นิพฺพุเต จ มหาวีเร
ถูโป วิตฺถาริโก อหุ
ถูปทตฺตํ อุปฏฺเฐนฺติ[๒]
ธาตุเคเห วรุตฺตเม.

เมื่อพระมหาวีระนิพพานแล้ว ได้มีสถูปอันกว้างใหญ่ ชนทั้งหลายเอาสิ่งของที่จะพึงถวายเข้าไปตั้งไว้ที่สถูปในห้องพระธาตุอันประเสริฐสุด.

ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
อกํ จนฺทนเวทิกํ[๓]
ทียติ ธูปคนฺโธ จ[๔]
ถูปานุจฺฉวิกํ[๕] ตทา.

ในกาลนั้น เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้ทำไพทีไม้จันทน์อันหนึ่งอันสมควรแก่สถูป ถวายธูปและของหอม.

ภเว นิพฺพตฺตมานมฺหิ
เทวตฺเต อถ มานุเส
โอมตฺตํ[๖] เม น ปสฺสามิ
ปุพฺพกมฺมสฺสิทं ผลํ.

ในภพที่เราเกิด คือในความเป็นเทวดาหรือมนุษย์ เราไม่เห็นความที่เราเป็นผู้ต่ำทรามเลย นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๒/๑๔๖/๒๔๙.
[๒] ฉ. ทูรโตว อุปฏฺเฐนฺติ, สี. ทูรโตว นํ อุปฏฺเฐนฺติ.
[๓] โป. รตฺตจนฺทนเวทิตํ. [๔] ฉ. ทิสฺสติ ถูปขนฺโธ จ.
[๕] ฉ. ถูปานุจฺฉวิโก. [๖] สี. อูนตํ.

ปญฺจทเส กปฺปสเต
อิโต อฏฺฐ ชนา อหุ
สพฺเพ สมตฺตนามา เต
จกฺกวตฺตี มหพฺพลา.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

ใน ๑,๕๐๐ กัป แต่ภัทรกัปนี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ องค์ ทรงพระนามว่าสมัตตะ ทุกพระองค์มีพลมาก.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว.

กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อนุรุทฺธตฺเถราทีหิ สทฺธึ ปาจีนวํสมิคทาเย วิหรนฺเต อิมสฺมึ เถเร เอกทิวสํ มาโร ปาปิมา ภีสาเปตุกาโม[๑] ตสฺส เภรวรูปึ ทสฺเสติ. เถโร ตํ "มาโร อยนฺ"ติ ญตฺวา "ปาปิม เย มารเธยฺยํ วีติวตฺตา, เตสํ ตว กิริยา กึ กริสฺสติ, ตโต นิทานํ ปน ตฺวํ เอว วิฆาตํ อนตฺถึ ปาปณิสฺสสี"ติ ทสฺเสนโต "**โอภาสชาตํ ผลคนฺ**"ติ[๒] คาถึ อภาสิ.

ก็เมื่อพระเถระนี้ บรรลุพระอรหัตแล้ว อยู่ในปาจีนวังสมิคทายวันกับพระเถระทั้งหลาย มีพระอนุรุทธเถระเป็นต้น วันหนึ่งมารผู้มีบาปต้องการจะให้ท่านตกใจกลัว จึงแสดงร่างที่น่ากลัวแก่พระเถระนั้น. พระเถระทราบว่า "ผู้นี้เป็นมาร" ดังนี้ เมื่อจะแสดงว่า "แน่ะมารผู้มีบาป บุคคลเหล่าใด ล่วงบ่วงแห่งมารแล้ว ท่านจะทำอะไรแก่บุคคลเหล่านั้นได้ ก็ท่านนั่นแหละ จักถึงการฆ่าความพินาศ เพราะการกระทำของท่าน

---

[๑] สี. ภยาเปตุกาโม.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๒/๒๖๖.

นั้นเป็นเหตุ" ดังนี้ จึงภาษิตคาถาว่า "**โอภาสชาตำ ผลคำ**" เป็นต้น :

(๒๕. โอภาสชาตำ ผลคำ
จิตฺตำ ยสฺส อภิญฺหโส
ตาทิสำ ภิกฺขุมาสชฺช
กญฺห ทุกฺขำ นิคจฺฉสิ).

(๒๕. จิตของภิกษุใด ได้บรรลุผลญาณสว่างรุ่งเรืองอยู่เป็นนิตย์ ท่านมาเบียดเบียนภิกษุเช่นนั้นเข้า จักได้รับทุกข์แน่นอน นะมาร).

๒๕. ตตฺถ **โอภาสชาตนฺติ** ญาโณภาเสน ชาโตภาสำ อคฺคมคฺคญาณสฺส อธิคตตฺตา. เตน อนวเสสโต กิเลสนฺธการสฺส วิหตวิทฺธสิตภาวโต อติวิย ปภสฺสรนฺติ อตฺโถ. **ผลคนฺติ** ผลำ คตำ อุปคตำ,[๑] อคฺคผลญาณสหิตนฺติ อธิปฺปายโย. **จิตฺตนฺติ** ขีณาสวสฺส จิตฺตำ สามญฺเญน วทติ.

๒๕. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอภาสชาตำ** ความว่า โอภาสที่เกิดขึ้นด้วยโอภาสแห่งญาณ เพราะได้บรรลุมรรคญาณอันเลิศ. อธิบายว่า รุ่งเรืองอย่างยิ่งเพราะกำจัดทำลายความมืดมนคือกิเลสได้แล้วโดยไม่เหลือด้วยมรรคญาณนั้น. บทว่า **ผลคำ** ความว่า ถึงแล้วคือเข้าถึงแล้วซึ่งผล อธิบายว่า ประกอบด้วยผลญาณอันเลิศ. ด้วยบทว่า **จิตฺตำ** ท่านกล่าวถึงจิตของพระขีณาสพโดยทั่วไป.

เตนาห "**อภิญฺหโส**"ติ. ตญฺหิ นิโรธนินฺนตาย[๒] ขีณาสวานำ นิจฺจกปฺปำ อรหตฺตผลสมาปตฺติสมาปชฺชนโต "ผเลน สหิตนฺ"ติ วตฺตพฺพำ อรหติ. **ตาทิสนฺติ**

เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "**อภิญฺหโส**" ก็ จิตนั้น ควรถึงคำที่จะพึงกล่าวว่า "ประกอบด้วยผล" เพราะพระขีณาสพทั้งหลายน้อมไปในนิโรธ ด้วยการเข้าอรหัตตผลสมาบัติ ตลอดกาลอันสมควร

---

[๑] สี. ผลคนฺติ ผลูปคตำ.
[๒] สี. อิ. ตณฺหานิโรธนินฺนตาย.

ตถารูปึ, อรหนฺตนฺติ อตฺโถ. **อาสชฺชาติ** วิโสเธตฺวา[๑] ปริภุยฺย.

กณฺหาติ มารสฺส อาลปติ, โส หิ กณฺหกมฺมตฺตา กณฺหาภิชาติตาย[๒] จ "กโณฺห"ติ วุจฺจติ. **ทุกฺขํ นิคจฺฉสีติ** อิธ กุจฺฉิอนุปฺปเวสาทินา นิรตฺถกํ กายปริสฺสมํ ทุกฺขํ, สมฺปราเย จ อปฺปฏิการํ อปายทุกฺขํ อุปคมิสฺสสิ ปาปุณิสฺสสิ. ตํ สุตฺวา มาโร "ชานาติ มํ สมโณ"ติ ตตฺเถวนฺตรธายีติ.

เป็นนิตย์. บทว่า **ตาทิสํ** คือมีอย่างนั้น เป็นรูป อธิบายว่า พระอรหันต์. บทว่า **อาสชฺช** ความว่า เบียดเบียนครอบงำแล้ว.

ท่านเรียกมารว่า **กัณหะ** (ตัวดำ). จริงอยู่ มารนั้น ท่านเรียกว่ากัณหะ เพราะมีกรรมดำ และเพราะมีกำเนิดมาจากความดำ. สองบทว่า **ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ** ความว่า จักเข้าถึงคือจักถึงทุกข์ทางกาย อันไม่มีประโยชน์ ด้วยอันตามเข้าไปในท้องเป็นต้นในภพนี้และอบายทุกข์อันไม่มีปฏิการในโลกหน้า. มาร ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า "พระสมณะรู้จักเรา" ดังนี้แล้ว จึงอันตรธานไปในที่นั้นเอง ดังนี้แล.

นนฺทิยตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระนันทิยเถระ จบ.

---

[๑] สี. วิโรเธตฺวา, ม. วิโพเธตฺวา, อิ. วิเหเจตฺวา.
[๒] สี. ม. กณฺหาภิชาติสโตย,
อิ. กณฺหาภิชาติภพฺพตาย.

๖. อภยตฺเถรคาถาวณฺณนา

สุตฺวา สุภาสิตํ วาจนฺติ อายสฺมโต อภยตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ธมฺมกถิโก หุตฺวา ธมฺมกถนกาเล ปฐมํ จตูหิ คาถาหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ กเถสิ. เตนสฺส ปุญฺญกมฺมพเลน กปฺปานํ สตสหสฺสํ อปายปฏิสนฺธิ. นาม นาโหสิ ตถา หิ วุตฺตํ :

"อภิตฺถวิตฺวา ปทุมุตฺตราหํ
ปสนฺนจิตฺโต อสมํ สยมฺภุํ
นาคจฺฉิ กปฺปานิ อปายภูมึ
สตสหสฺสานิ ผเลน ตสฺสา"ติ.[๒]

๖. พรรณนาคาถาของพระอภยเถระ

คาถาของท่านพระอภยเถระมีคำเริ่มต้นว่า **สุตฺวา สุภาสิตํ วาจํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ท่านบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ เป็นพระธรรมกถึกในเวลาแสดงธรรม ครั้งแรกกล่าวสดุดีพระผู้มีพระภาคด้วยคาถา ๔ คาถา แล้วจึงแสดงธรรมภายหลัง. ด้วยกำลังแห่งบุญกรรมของท่านนั้น มิได้มีการปฏิสนธิในอบายเลย ถึงแสนกัป สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

"เรามีจิตเลื่อมใส ได้กล่าวสดุดี
พระสยัมภู ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน
พระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผล
แห่งบุญกรรมนั้นเราจึงไม่ไปอบายภูมิ
ถึงแสนกัป".

---

[๑] ฉ. "อภิตฺถวิตฺวา ปทุมุตฺตรํ ชินํ
ปสนฺนจิตฺโต อภโย สยมฺภุํ
ฯเปฯ
สตสหสฺสานิ อุพฺพารสทฺโท"ติ.

[๒] ขุ. อ. ๓๓/๑๓๗/๒๔๒.

เขตฺตสมฺปตฺติยาทีหิ ตสฺส จ ปุพฺพปจฺจิมสนฺนิฏฺฐานเจตนานํ[๑] อติวิย อุฬารภาเวน โส อปริเมยฺโย ปุญฺญาภิสนฺโท กุสลาภิสนฺโท[๒] ตาทิโส อโหสิ. “อจินฺติเยสุ[๓] ปสนฺนานํ, วิปาโก โหตฺยจินฺติโย”ติ[๔] หิ วุตฺตํ. ตตฺถ ตตฺถ หิ ภเว อุปจิตํ ปุญฺญํ ตสฺส อุปตฺถมฺภกมโหสิ.

ความหลั่งไหลแห่งบุญกุศลเช่นนั้น อันหาประมาณมิได้นั้นได้มีแล้ว เพราะความที่เจตนาที่ตั้งมั่นทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายของท่าน เป็นเจตนาที่โอฬารยิ่งนักด้วยมีเขตสมบัติเป็นต้นยิ่งใหญ่. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ผู้ที่เลื่อมใสในวัตถุที่เป็นอจินไตย วิบากก็เป็นอจินไตย” ดังนี้. ก็บุญที่ท่านสั่งสมไว้ในภพนั้น ๆ ได้เป็นเครื่องค้ำจุนแก่ท่าน.

ตถา หิ โส วิปสฺสิสฺส ภควโต เกตกปุปฺผหิ ปูชมกาสิ. เอวํ อุฬาเรหิ ปุญฺญวิเสเสหิ สุคตีสุ เอว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท รญฺโญ พิมฺพิสารสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ. **อภโย**ติสฺส นามํ อโหสิ. ตสฺส อุปฺปตฺติ ปรโต อาวิภวิสฺสติ.

จริงอย่างนั้น ท่านได้ทำการบูชาแด่พระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี ด้วยดอกเกด. ท่านท่องเที่ยวไปในสุคติทั้งหลาย ด้วยบุญพิเศษอันโอฬารอย่างนี้ ในพุทธุปบาทกาลนี้ จึงมาบังเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ท่านมีนามว่า **อภยราชกุมาร**. ความบังเกิดของท่านจักมีแจ้งข้างหน้า.

โส นิคณฺเฐน นาฏปุตฺเตน อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ สิกฺขาเปตฺวา “อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ

นิครนถนาฏบุตรให้ท่านศึกษาปัญหา ๒ เงื่อนแล้ว ให้วิสัชนาว่า “ท่านจงถามปัญหานี้แล้วยกวาทะของพระสมณโคดม”

---

[๑] ปุพฺพมชฺฌิมสนฺนิฏฺฐานํ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ.
[๒] สี. ทานาทิกุสลาภิสนฺโท.
[๓] โป. ฉ. อจินฺติเย.
[๔] ขุ. อ. ๓๒/๑/๙.

อาโรเปหี"ติ วิสฺสชฺชิโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส ปญฺหสฺส อเนกํสพฺยากรณภาเว ภควตา กถิเต นิคณฺฐานํ ปราชยํ, สตฺถุ จ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ วิทิตฺวา อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิ. ตโต รญฺเญ พิมฺพิสาเร กาลงฺกเต สญฺชาตสํเวโค สาสเน ปพฺพชิตฺวา ตาลจฺฉิคฺคฬูปมสุตฺตเทสนาย โสตาปนฺโน หุตฺวา ปุน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๑] :

ดังนี้แล้ว จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถามปัญหานั้น เมื่อพระผู้มีพระภาค กล่าวพยากรณ์ปัญหานั้น มิใช่แง่เดียว นิครนถ์ทั้งหลายจึงปราชัย และท่านก็ทราบว่าพระศาสดาเป็นสัมมาสัมพุทธะ จึงประกาศตนเป็นอุบาสก. ภายหลังเมื่อพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตแล้วเกิดความสังเวชออกบวชในศาสนาได้เป็นโสดาบัน ด้วยฟังเทศนาตาลัจฉิคคฬูปมสูตร จึงปรารภวิปัสสนาอีกแล้ว กระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า :

"วินตานทิยา ตีเร
วิหาสิ ปุริสุตฺตโม
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ
เอกคฺคํ สุสมาหิตํ.

"พระพุทธเจ้า ผู้อุดมบุรุษประทับที่ฝั่งแม่น้ำวินตา เราได้พบพระ-พุทธเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสธุลี เป็นเอกอัครบุคคลมีพระทัยตั้งมั่นดี.

มธุคนฺธสฺส ปุปฺผสฺส
เกตกสฺส อหํ ตทา
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
พุทฺธเสฏฺฐสฺส ปูชยึ.[๒]

ครั้งนั้น เรามีจิตเลื่อมใสมีใจโสมนัส บูชาพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด ด้วยดอกเกต ซึ่งมีกลิ่นหอมเหมือนน้ำผึ้ง.

เอกนวุเต อิโต กปฺเป
ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้เอาดอกไม้บูชาอันใด ด้วยการบูชา

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๑๐๔/๑๕๔.
[๒] ฉ. พุทฺธเสฏฺฐมปูชยึ, โป. พุทฺธเสฏฺฐํ อปูชยึ.

ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทं[๑] ผลं.

นั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหं ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตเนน อญฺญं พฺยากโรนฺโต "**สุตฺวา สุภาสิตं วาจนฺ**"ติ[๒] คาถํ อภาสิ.

ก็ ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตคุณ ด้วยการระบุการปฏิบัติของตน จึงภาษิตคาถาว่า "**สุตฺวา สุภาสิตं วาจํ**" เป็นต้น.

(๒๖. สุตฺวา สุภาสิตं วาจํ
พุทฺธสฺสาทิจฺจพนฺธุโน
ปจฺจพฺยาธึ หิ นิปุณํ
วาลคฺคํ อุสุนา ยถาติ).

(๒๖. เราได้ฟังพระวาจา อันเป็นสุภาษิตของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ จึงได้รู้แจ้งซึ่งธรรมอันละเอียด เหมือนบุคคลยิงปลายขนทรายด้วยลูกศร ฉะนั้น).

๒๖. ตตฺถ **สุตฺวา**ติ โสตํ โอทหิตฺวา, โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรตฺวา. **สุภาสิตนฺ**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตं สมฺมเทว ภาสิตं, สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต มหาการุณิกตาย จ กิญฺจิ อวิสวาเทตฺวา

๒๖. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺวา** ความว่า เงี่ยโสตลงสดับ คือเข้าไปทรงจำไว้โดยสมควรแก่โสตทวาร. บทว่า **สุภาสิตं** ความว่า กล่าวดีแล้ว คือกล่าวชอบแล้ว คือธรรมกถาอันประกาศสัจจะ ๔ ที่พระองค์ภาษิตแล้วด้วยอำนาจไม่ทำกรรมอะไร ๆ ให้ผิดพลาด

---

[๑] สี. ปุปฺผปูชายิทं.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๓/๒๖๖.

ยถาธิปฺเปตสฺส อตฺถสฺส เอกนฺตโต เพราะพระองค์ เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบ
สาธนวเสน ภาสิตํ จตุสจฺจวิภาวนีย- ด้วยพระองค์เอง และเพราะพระองค์มี
ธมฺมกถํ. น หิ สจฺจวินิมุตฺตา ภควโต พระมหากรุณายังประโยชน์ตามที่ประสงค์
ธมฺมเทสนา อตฺถิ. ให้สำเร็จโดยส่วนเดียว. เพราะพระธรรม
เทศนาของพระผู้มีพระภาค ไม่พ้นจาก
สัจจธรรม.

พุทฺธสฺสาติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส. **อาทิจฺจ-** บทว่า **พุทฺธสฺส** ได้แก่ พระสัพพัญญู-
พนฺธุโนติ อาทิจฺจวํเส สมฺภูตตฺตา พุทธเจ้า. บทว่า **อาทิจฺจพนฺธุโน**
อาทิจฺโจ พนฺธุ เอตสฺสาติ อาทิจฺจพนฺธุ, ความว่า ชื่อว่าเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
ภควา. ตสฺส อาทิจฺจพนฺธุโน. อาทิจฺจสฺส เพราะอรรถว่า พระองค์เป็นเผ่าพันธุ์
วา พนฺธูติ อาทิจฺจพนฺธุ, ภควา. ตสฺส พระอาทิตย์เพราะสมภพในอาทิตยวงศ์
ภควโต โอรสปุตฺตภาวโต. เตนาห ได้แก่ พระผู้มีพระภาค. แห่งพระผู้มี
ภควา พระภาคผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์นั้น.
อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อาทิจจพันธุ เพราะ
อรรถว่า เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
ได้แก่ พระผู้มีพระภาค โดยความที่
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นบุตรเกิด
แต่พระอาทิตย์. เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

"โย อนฺธกาเร ตมสี ปภงฺกโร "สุริยะใด เป็นผู้ส่องแสงกระทำ
เวโรจโน มณฺฑลี อุคฺคเตโช ความสว่างในที่มืดมิด มีสัณฐาน
มา ราหุ คิลี จรมนฺตลิกฺเข เป็นวงกลม มีเดชสูง ดูกรราหู
ปชํ มมํ ราหุ ปมุญฺจ สูริยนฺ"ติ.[๑] ท่านอย่ากลืนกินสุริยะนั้นผู้เที่ยวไป

---

[๑] สํ. ส. ๑๕/๗๐

ในอากาศ ดูกรราหู ท่านจงปล่อยสุริยะผู้เป็นบุตรของเรา".

ปจฺจพฺยาธินฺติ[๑] ปฏิวิชฺฌํ. **หีติ** บทว่า **ปจฺจพฺยาธี** ได้แก่ รู้แจ้ง. นิปาตมตฺตํ. **นิปุณนฺติ** สณฺหํ ปรมสุขุมํ, นิโรธสจฺจํ, จตุสจฺจเมว วา. **หีติ** วา เหตฺวตฺเถ นิปาโต. ยสฺมา ปจฺจพฺยธึ.[๒] นิปุณํ จตุสจฺจํ, ตสฺมา น ทานิ กิญฺจิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อตฺถีติ อตฺโถ. ยถา กึ ปฏิวิชฺฌีติ อาห "**วาลคฺคํ อุสุนา ยถา**"ติ. ยถา สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏึ สุสิกฺขิโต[๓] กุสโล อิสฺสาโส อุสุนา กณฺเฑน อวิรชฺฌนฺโต วิชฺเฌยฺย, เอวํ ปจฺจพฺยธึ นิปุณํ อริยสจฺจนฺติ โยชนา.

ศัพท์ว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **นิปุณํ** ความว่า ละเอียดคือละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ได้แก่ นิโรธสัจจะ หรือสัจจะทั้ง ๔. อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า **หิ** เป็นนิบาตใช้ในอรรถเหตุ. อธิบายว่า เพราะรู้แจ้งสัจจะ ๔ อันละเอียด เหตุนั้นบัดนี้จึงไม่ต้องรู้แจ้งอะไรอีก ท่านกล่าวว่า "**เหมือนบุคคลยิงปลายขนทรายด้วยลูกศร**" ฉะนั้น. ก็เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า เหมือนยิงอะไร ประกอบความว่า เหมือนนายขมังธนูผู้ฉลาด ได้ศึกษามาดีแล้ว พึงยิงที่สุดแห่งขนทรายที่เขาแบ่งออก ๗ ส่วนแล้ว ด้วยลูกศรโดยไม่ผิดพลาด ฉันใด ภิกษุก็รู้แจ้งสัจจะอันประเสริฐ ละเอียดอ่อน ก็ฉันนั้น.

อภยตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระอภยเถระ จบ.

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๓/๒๖๖.
[๒] สี. ยสฺมา โส ปจฺจพฺยธิ.
[๓] สี. โกฏึสุ สิกฺขิโต.

๗. โลมสกงฺคิยตฺเถรคาถา-วณฺณนา

ทพฺพํ กุสนฺติ อายสฺมโต โลมสกงฺคิยตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต เอกนวุเต กปฺเป วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส นาคปุปฺเผหิ[๒] ปูเชตฺวา เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺโต ปุน อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุ เยว สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติ.

เตน จ สมเยน สตฺถารา ภทฺเทกรตฺต-ปฏิปทาย กถิตาย อญฺญตโร ภิกฺขุ ภทฺเทกรตฺตสุตฺตวเสน เตน สากจฺฉํ กโรติ. โส ตํ น สมฺปายาสิ. อสมฺปายนฺโต "อหํ อนาคเต ตุยฺหํ ภทฺเทกรตฺตํ กเถตุ์ สมตฺโถ ภเวยฺยนฺ"ติ ปณิธานํ อภาสิ, อิตโร "ปุจฺเฉยฺยนฺ"ติ. เอเตสุ ปฐโม เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต

๗. พรรณนาคาถาของพระโลมสกังคิยเถระ

คาถาของท่านพระโลมสกังคิยเถระมีคำเริ่มต้นว่า **ทพฺพํ กุสํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร? ได้ยินว่า ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ ท่านเห็นพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี มีใจเลื่อมใสจึงเอาดอกกากะทิงบูชา ด้วยบุญกรรมนั้นท่านไปบังเกิดในเทวโลก กระทำบุญทั้งหลายอีก ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ แต่ในสุคติเท่านั้น จึงออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาค พระนามว่ากัสสปะ บำเพ็ญสมณธรรม.

ก็โดยสมัยนั้น เมื่อพระศาสดาตรัสภัทเทก-รัตตปฏิปทา ภิกษุรูปหนึ่ง จึงสนทนาสากัจฉากับท่านด้วยภัทเทกรัตตสูตร. ท่านไม่สามารถอธิบายภัทเทกรัตตสูตรนั้นได้. เมื่ออธิบายไม่ได้จึงตั้งปณิธานว่า "ในอนาคตกาล ขอให้เรา พึงมีความสามารถกล่าวภัทเทกรัตตสูตรแก่ท่านได้" ภิกษุอีกรูปหนึ่งจึงกล่าวว่า "ท่านจงถามเถิด". ในภิกษุ ๒ รูป รูปแรกท่องเที่ยว

---

[๑] ม. โลมสงฺกิยตฺเถรสฺส.
[๒] ฉ. นานาปุปฺเผหิ.

กาเล กปิลวตฺถุสฺมึ สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ. ตสฺส สุขุมาลภาเวน โสณสฺส วิย ปาทตเลสุ โลมานิ ชาตานิ, เตนสฺส **โลมสกงฺคิโย**ติ นามํ อโหสิ.

อยู่ในเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย หนึ่งพุทธันดร ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาค ของเราทั้งหลาย จึงมาบังเกิดในศากยตระกูล ในพระนครกบิลพัสดุ์. ที่พื้นเท้าทั้ง ๒ ของท่านมีขนเกิดขึ้นเหมือนอย่างพระโสณะ เพราะท่านเป็นสุขุมาลชาติ, ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงมีชื่อว่า **โลมสกังคิยะ**.

อิตโร เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา **จนฺทโน**ติ ปญฺญายิตฺถ. โลมสกงฺคิโย อนุรุทฺธาทีสุ สกฺยกุมาเรสุ ปพฺพชนฺเตสุ ปพฺพชิตุ น อิจฺฉิ. อถ นํ สํเวเชตุ จนฺทโน เทวปุตฺโต อุปสงฺกมิตฺวา ภทฺเทกรตฺตํ ปุจฺฉิ. อิตฺโร "น ชานามี"ติ.[๑] ปุน เทวปุตฺโต "อถ กสฺมา ตยา "ภทฺเทกรตฺตํ กเถยฺยนฺ"ติ สงฺคโร กโต, อิทานิ ปน นามมตฺตมฺปิ น ชานาสี"ติ โจเทสิ.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งไปบังเกิดในเทวโลกปรากฏชื่อว่า**จันทนะ**. เจ้าโลมสกังคิยะ เมื่อเจ้าศากยกุมาร มีเจ้าอนุรุทธะเป็นต้น ออกบวช ก็ไม่ปรารถนาจะบวช. ภายหลัง จันทนเทพบุตรเพื่อจะทำให้ท่านเกิดความสังเวช จึงเข้ามาหาแล้วถามถึงภัทเทกรัตตสูตร. ภิกษุนอกนี้ (พระโลมสกังคิยะ) ตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่ทราบ" เทพบุตรจึงทักท้วงอีกว่า "ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไร ท่านจึงได้ตกลงใจว่า "เราควรกล่าวภัทเทกรัตตสูตร" ก็บัดนี้แม้แต่ชื่อท่านก็ยังไม่รู้.

อิตโร เตน สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา "มยา กิร ภนฺเต ปุพฺเพ 'อิมสฺส ภทฺเทกรตฺตํ กเถสฺสามี'ติ สงฺคโร กโต"ติ

เจ้าโลมสกังคิยะนอกนี้จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมกับเทวบุตรนั้น ทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นัยว่าเมื่อก่อน

---

[๑] สี. น ชานาติ.

ปุจฺฉิ. ภควา "อาม กุลปุตฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล ตยา เอวํ กตนฺ"ติ อาห. สฺวายมตฺโถ อุปริปณฺณาสเก[1] อาคตนเยน วิตฺถารโต เวทิตพฺโพ.

ข้าพเจ้าได้ทำความตกลงใจว่า เราจะกล่าวภัทเทกรัตตสูตรแก่ภิกษุนี้" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ถูกแล้วกุลบุตร ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะท่านได้กระทำอย่างนี้". พึงทราบความข้อนี้นั้น โดยพิสดาร ตามนัยที่มาในอุปริปัณณาสก์.

อถ โลมสกงฺคิโย "เตนหิ ภนฺเต ปพฺพาเชถ มนฺ"ติ อาห. ภควา "น โข ตถาคตา มาตาปิตูหิ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ ปพฺพาเชนฺตี"ติ ปฏิกฺขิปิ. โส มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา "อนุชานาหิ มํ อมฺม ปพฺพชิตุ", ปพฺพชิสฺสามหนฺ"ติ วตฺวา มาตรา "ตาต สุขุมาโล ตฺวํ กถํ ปพฺพชิสฺสสี"ติ วุตฺเต อตฺตโน ปริสฺสยสหนภาวํ ปกาเสนฺโต "**ทพฺพึ กุสํ โปฏกิลนฺ**"ติ[2] คาถํ อภาสิ.

ทีนั้น เจ้าโลมสกังคิยะจึงทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงให้ข้าพระองค์บวชเถิด". พระผู้มีพระภาค จึงตรัสห้ามว่า "ตถาคตไม่บวชบุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตแล". ท่านจึงกลับไปหามารดากล่าวว่า "ข้าแต่แม่ จงอนุญาตให้หม่อมฉันบวชเถิด หม่อมฉันจักบวช" เมื่อมารดากล่าวว่า "พ่อ เจ้าเป็นสุขุมาลชาติ จักบวชได้อย่างไร" ดังนี้ เมื่อจะประกาศความที่ตนมีความอดกลั้นต่ออันตรายได้ จึงได้ภาษิตคาถาว่า **"ทพฺพึ กุสํ โปฏกิลํ"** เป็นต้น.

(๒๗. ทพฺพึ กุสํ โปฏกิลํ
อุสีรํ มุญฺชปพฺพชึ

(๒๗. เราจักเอาอกแหวกป่าหญ้าแพรก หญ้าคา หญ้าดอกเลา แฝก

---

[1] ม. อุ. ๑๔/๓๖๙.
[2] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๔/๒๖๖.

อุรสา ปนุทหิสฺสามิ วิเวกมนุพฺรูหยนฺติ).

๒๗. ตตฺถ **ทพฺพนฺติ** ทพฺพติณมาห, ยํ "สทฺทุโล"ติปิ วุจฺจติ. **กุสนฺติ** กุสติณํ, โย "กาโส"ติ วุจฺจติ. **โปฏฺกิลนฺติ** สกณฺฏกํ อกณฺฏกญฺจ คจฺฉํ. อิธ ปน สกณฺฏกเมว อธิปฺเปตํ. อุสีราทีนิ สุวิญฺเญยฺยานิ. ทพฺพาทีนิ ติณานิ ขรกติณานิ[๑] ปาเทหิ อกฺกนฺตสฺสาปิ ทุกฺขชนกานิ คมนนฺตรายกรานิ จ, ตานิ จ ปนาหํ **อุรสา ปนุทหิสฺสามิ**[๒] อุรสาปิ อปเนสฺสามิ. เอวํ อปเนนฺโต ตํ นิมิตฺตํ ทุกฺขํ สหนฺโต อรญฺญายตเน คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ สกฺขิสฺสามิ. โก ปน วาโท ปาเทหิ อกฺกมเนติ **ทสฺเสติ.**

หญ้าปล้อง หญ้ามุงกระต่ายพอกพูนวิเวก).

๒๗. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ทพฺพ์** ท่านกล่าวถึงหญ้าแพรก ซึ่งท่านเรียกว่า สัททูล ดังนี้ก็มี. ด้วยบทว่า **กุส์** ท่านกล่าวถึง หญ้าคา ซึ่งท่านเรียกว่า กาสะ. บทว่า **โปฏฺกิล์** ได้แก่ กอหญ้าที่มีหนามและไม่มีหนาม. แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เฉพาะหญ้าที่มีหนามเท่านั้น หญ้ามีแฝกเป็นต้นเข้าใจง่าย หญ้ามีหญ้าแพรกเป็นต้น เป็นหญ้าคมเมื่อเหยียบ ทำให้เกิดความเจ็บปวด ทำอันตรายในการเดิน **ก็และเราจะฟันฝ่าหญ้าเหล่านั้นด้วยอก** คือจะนำออกด้วยอก เมื่อนำออกไปอย่างนี้ เราก็จะอดกลั้นนิมิต คือความทุกข์นั้นเข้าไปสู่ระหว่างพุ่มไม้ในราวป่า อาจบำเพ็ญสมณธรรมได้. ท่านแสดงว่าก็จะพูดไปไยถึงการเหยียบด้วยเท้าเล่า.

วิเวกมนุพฺรูหยนฺติ กายวิเวกํ จิตฺตวิเวกํ อุปธิวิเวกญฺจ **อนุพฺรูหยนฺโต.** คณสงฺคณิกํ หิ ปหาย กายวิเวกํ อนุพฺรูหยนฺตสฺเสว บาทคาถาว่า **วิเวกมนุพฺรูหย์** คือจะพอกพูนกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก คือละการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ

---

[๑] ฉ. พีรณติณานิ.
[๒] สี. อปนุทิสฺสามิ.

อฏฺจตีสาย อารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ สมาทหนฺตสฺส จิตฺตวิเวโก, น วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส สมถวิปสฺสนญฺจ ยุคนทฺธํ กโรนฺตสฺส กิเลสานํ เขปเนน อุปธิวิเวกาธิคโม, น อสมาหิตสฺส.

แล้ว พอกพูนกายวิเวก ตั้งจิตไว้ในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอารมณ์ ๓๘ ประการ ย่อมมีจิตตวิเวก ชื่อว่าจิตตวิเวก ย่อมไม่มีแก่ผู้ที่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ เมื่อตั้งจิตมั่นแล้วบำเพ็ญกรรม ในวิปัสสนา กระทำสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ก็จะบรรลุอุปธิวิเวก เพราะทำกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไป, แต่อุปธิวิเวกย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

เตน วุตฺตํ "วิเวกมนุพฺรูหยนฺติ กายวิเวกํ จิตฺตวิเวกํ อุปธิวิเวกญฺจ อนุพฺรูหยนฺโต"ติ. เอวํ ปน ปุตฺเตน วุตฺเต[๑] มาตา "เตนหิ ตาต ปพฺพชา"ติ อนุชานิ. โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ. ตํ สตฺถา ปพฺพาเชสิ. ตํ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิสนฺตํ ภิกฺขู อาหํสุ "อาวุโส ตฺวํ สุขุมาโล กึ สกฺขิสฺสสิ อรญฺเญ วสิตุนฺ"ติ. โส เตสมฺปิ ตเมว

ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บาทคาถาว่า "วิเวกมนุพฺรูหยํ ความว่า พอกพูนกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก" ก็เมื่อบุตรกล่าวกะมารดาอย่างนี้ มารดาจึงอนุญาตว่า "พ่อ ถ้าอย่างนั้น ก็จงบวชเถิด". ท่านจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลขอบรรพชา. พระศาสดาทรงให้เขาบรรพชาแล้ว. พวกภิกษุทั้งหลายจึงพูดกับท่านผู้บวชแล้ว กระทำบุพกิจรับกรรมฐานแล้ว เข้าไปสู่ป่าว่า "อาวุโส ท่านเป็นสุขุมาลชาติ จักอาจอยู่ในป่าได้หรือ" ดังนี้. ท่านก็กล่าวคาถานั้นนั่นแหละ แม้แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว เข้าไปสู่ป่า ประกอบภาวนาอยู่

---

[๑] สี. เอวํ ปน วุตฺเต.

คาถำ วตฺวา อรญฺญำ ปวิสิตฺวา ภาวนำ อนุยุญฺชนฺโต นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตำ **อปทาเน**[๑]

เนือง ๆ ไม่นานนัก ก็ได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

“สุวณฺณวณฺณำ สมฺพุทฺธำ
อาหุตีนำ ปฏิคฺคหำ
รถิยำ[๒] ปฏิปชฺชนฺตำ
นาคปุปฺผำ อปูชยึ.[๓]

“เราเอาดอกบุนนาค เข้าบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดุจทองคำ กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน.

เอกนวุติโต กปฺเป
ยำ ปุปฺผมภิปูชยึ
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทำ ผลำ.

ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้บูชาดอกไม้ใด ด้วยการบูชานั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชานั้น.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหำ ฯเปฯ
กตำ พุทฺธสฺส สาสนนฺ”ติ.

กิเลสทั้งหลายเราเผาแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเรากระทำเสร็จแล้ว” ดังนี้.

อรหตฺตำ ปน ปตฺวา เถโร อญฺญำ พฺยากโรนฺโต ตำเยว คาถำ อภาสีติ.

ก็ ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตคุณ ก็ได้ภาษิตคาถานั้นนั่นเทียว ดังนี้แล.

โลมสกงฺคิยตเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระโลมสกังคิยเถระ จบ.

---

[๑] ขุ. อ. ๓๓/๑๐๕/๑๕๕.
[๒] โป. อิ. วิถิยำ.
[๓] ฉ. นานาปุปฺเผหิ ปูชยึ., สี. นาคปุปฺเผหิ.
[๔] สี. ปุปฺผ....

๘. ชมฺพุคามิยปุตฺตตฺเถรคาถา วณฺณนา

กจฺจิ โน วตฺถปสุโตติ อายสฺมโต ชมฺพุคามิยปุตฺตตฺเถรสฺส[๑] คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินนฺโต อิโต เอกตึเส กปฺเป เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล เอกทิวสํ กีสุกานิ ปุปฺผานิ ทิสฺวา ตานิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺโต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส อากาเส ขิปนฺโต ปูเชสิ.

๘. พรรณนาคาถา ของพระชัมพุคามิยบุตรเถระ

คาถาของท่านพระชัมพุคามิยบุตรเถระมีคำเริ่มต้นว่า **กจฺจิ โน วตฺถปสุโต** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า ท่านได้กระทำความดีมาในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย สั่งสมกุศลที่เป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู วันหนึ่ง เห็นดอกทองกวาว จึงเก็บดอกทองกวาวเหล่านั้นมา ระลึกถึงพระพุทธคุณแล้ว จึงซัดดอกไม้นั้นไปในอากาศ อุทิศบูชาพระผู้มีพระภาค.

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตาวตึเสสุ นิพฺพตฺโต. ตโต ปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท จมฺปายํ ชมฺพุคามิยสฺส นาม อุปาสกสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ. เตนสฺส **ชมฺพุคามิยปุตฺโตเตฺวว** สมญฺญา อโหสิ. โส วยปฺปตฺโต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสํเวโค ปพฺพชิตฺวา

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านไปบังเกิดในภพดาวดึงส์. ต่อแต่นั้นกระทำบุญทั้งหลายท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้จึงมาบังเกิดเป็นบุตรของอุบาสก ชื่อว่าชัมพุคามิยะ. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงได้มีนามว่า **ชัมพุคามิยบุตร**นั้นเทียว. ท่านเจริญวัยแล้ว ฟังธรรมในสำนักของ

---

[๑] สี. ชมฺพุคามิยตฺเถรสฺส.

กตปุพฺพกิจฺโจ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สาเกเต อญฺชนวเน วสติ.

พระผู้มีพระภาคได้ความสังเวชออกบวช แล้ว ทำบุพกิจ รับกรรมฐานแล้ว ไปอยู่ในอัญชนวัน ใกล้กรุงสาเกต.

อถสฺส ปิตา "กึ นุ โข มม ปุตฺโต สาสเน อภิรโต วิหรติ, อุทาหุ โน"ติ วีมํสนตฺถํ "**กจฺจิ โน วตฺถปสุโต**"ติ คาถํ ลิขิตฺวา เปเสสิ. โส ตํ วาเจตฺวา "ปิตา เม ปมาทวิหารํ อาสงฺกติ,[๑] อหญฺจ อชฺชาปิ ปุถุชฺชนภูมึ นาติวตฺโต"ติ สํเวคชาโต ฆเฏนฺโต วายมนฺโต นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒]

ภายหลังบิดาของท่านเพื่อจะทดลองว่า "บุตรของเรายังยินดียิ่งอยู่ในพระศาสนา หรือไม่หนอ" ดังนี้แล้ว จึงเขียนคาถาส่งไปว่า "**กจฺจิ โน วตฺถปสุโต**" เป็นต้น. ท่านอ่านคาถานั้นแล้วจึงคิดว่า "บิดาของเรา สงสัยว่า เราจะอยู่ด้วยความประมาท และแม้ในวันนี้ ตัวเราก็ยังไม่ก้าวล่วงภูมิปุถุชนเลย" จึงเกิดความสังเวช เพียรพยายามอยู่ ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"กึสุกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา
ปคฺคเหตฺวาน อญฺชลึ
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน
อากาเส อภิปูชยึ.

เตน กมฺเมน สุกเตน
เจตนาปณิธีหิ จ
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ
ตาวตึสํ อคญฺฉหํ.

"เราเห็นต้นทองกวาวมีดอกบาน จึงประนมกรอัญชลี นึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด แล้วบูชาไปในอากาศ.

ด้วยกรรมที่ทำดีแล้วนั้น และด้วยเหตุการตั้งเจตจำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

---

[๑] อิ. อาสงฺขติ.
[๒] ขุ. อ. ๓๓/๘๕/๑๒๘.

เอกตฺตึเส อิโต กปฺเป
ยํ กมฺมมกรึ ตทา
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้กระทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ญาตีนํ วสนนครํ คนฺตฺวา สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ปกาเสนฺโต อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทสฺเสสิ. ตํ ทิสฺวา ญาตกา ปสนฺนมานสา พหู สงฺฆารามเม กาเรสุ. เถโรปิ สกปิตรา เปสิตํ คาถํ องฺกุสํ กตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต อรหตฺตํ สจฺฉากาสิ. อญฺญํ พฺยากโรนฺโตปิ ปิตุปูชนตฺถํ[๑] **"กจฺจิ โน วตฺถปสุโต"**ติ[๒] ตเมว คาถํ อภาสิ.

ก็ ครั้นท่านบรรลุพระอรหันต์แล้ว ไปเมืองที่อยู่ของญาติ เมื่อจะประกาศว่าพระศาสนาเป็นนิยยานิกธรรม จึงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แล้ว. พวกญาติเห็นปาฏิหาริย์นั้นแล้ว มีใจเลื่อมใส ได้พากันสร้างสังฆารามไว้เป็นอันมาก. แม้พระเถระกระทำคาถาที่โยมบิดาของท่านส่งไปให้เป็นดังขอพากเพียรพยายามอยู่ กระทำให้แจ้งพระอรหัตแล้ว. แม้เมื่อท่านจะพยากรณ์อรหัตคุณ เพื่อบูชาโยมบิดา จึงได้ภาษิตคาถานั้นแหละว่า **"กจฺจิ โน วตฺถปสุโต"** เป็นต้น.

(๒๘. กจฺจิ โน วตฺถปสุโต
กจฺจิ โน ภูสนารโต

(๒๘. ท่านเป็นผู้ขวนขวาย ในเรื่องผ้า หรือไม่ ยินดีในเครื่องประดับ

---

[๑] สี. สปิตุปูชนตฺถ.
[๒] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๕/๒๖๖.

กจฺจิ สีลมยํ คนฺถํ
ตฺวํ วาสิ เนตรา ปชาติ).

หรือไม่ ท่านทำกลิ่นอันสำเร็จด้วยศีล ฟุ้งไปใช่ไหม หมู่ชนนอกนี้ไม่อาจทำกลิ่น ให้สำเร็จด้วยศีลฟุ้งไปได้ดังนี้).

๒๘. ตตฺถ **กจฺจิตี**ติ ปุจฺฉายํ นิปาโต. **โนติ** ปฏิเสเธ. **วตฺถปสุโตติ** วตฺเถ ปสุโต วตฺถปสุโต, จีวรมณฺฑนาภิรโต. นิทสฺสนมตฺตํ เจตํ ปตฺตมณฺฑนาทิจาปลฺลปฏิกฺเขปสฺสาปิ อธิปฺเปตตฺตา. "กจฺจิ โน วตฺถปสุโต"ติปิ ปาโฐ, โส เอวตฺโถ.

๒๘. ศัพท์ว่า **กจฺจิ** ในคาถานั้น เป็นนิบาตใช้ในการถาม. ศัพท์ว่า **โน** ใช้ในการปฏิเสธ. บทว่า **วตฺถปสุโต** ความว่า ผู้ขวนขวายในผ้า ชื่อว่า วัตถปสุโต คือยินดียิ่งในผ้าเครื่องประดับคือจีวร. ก็คำนี้เป็นเพียงตัวอย่าง เพราะแม้การห้ามความหวั่นไหวในกิจมีการประดับบาตรเป็นต้น ท่านก็ประสงค์เอาแล้ว. ปาฐะว่า "กจฺจิ โน วตฺถปสุโต" ดังนี้ก็มี, เนื้อความก็อย่างนั้นแหละ.

ภูสนารโตติ อตฺตภาววิภูสนาย รโต อภิรโต, ยเถกจฺเจ ปพฺพชิตฺวาปิ จปลา[๑] กายทฬฺหิพหุลา[๒] จีวราทิปริกฺขารสฺส อตฺตโน สรีรสฺส จ มณฺฑนวิภูสนฏฺฐานาย ยุตฺตา โหนฺติ. กิเมว ปริกฺขารปสุโต ภูสนารโต จ นาโหสีติ

ภูสนารโต บทว่า ความว่า ยินดีแล้ว คือยินดียิ่งแล้ว ในการประดับตกแต่งอัตภาพ เหมือนอย่างบางคนแม้บวชแล้วก็ยังหวั่นไหว มากไปด้วยการทำกายให้มั่น ขวนขวายในการประดับตกแต่งบริขารมีจีวรเป็นต้น และสรีระของตนเอง. ก็ผู้ที่ยินดีในบริขาร ทำไมจะไม่ยินดีในการประดับเล่า เพราะเหตุนั้น

---

[๑] สี. น ทิสฺสติ.
[๒] สี. กายทฑฺฒิพหุลา.

อยเมตฺถ ปททฺวยสฺสาปิ อตฺโถ.

เนื้อความแม้แห่งบททั้งสองในคาถานี้มีเท่านี้.

สีลมยํ คนฺธนฺติ อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน สุปริสุทฺธสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ สีลสฺส วเสน ยฺวายํ[๑] "โย จ สีลวตํ คนฺโธ, วาติ เทเวสุ อุตฺตโม"ติ[๒] วุตฺโต สีลมโย คนฺโธ, ตํ **ตฺวํ วาสิ** สีลสมฺปตฺติสมฺภเวน กลฺยาเณน กิตฺติสทฺเทน กึ ตฺวํ สพฺพา ทิสา ปตฺถรสีติ อตฺโถ.

สองบทว่า **สีลมยํ คนฺธํ** ความว่า กลิ่นที่สำเร็จด้วยศีล ที่ท่านกล่าวไว้ว่า กลิ่นของผู้มีศีล ย่อมฟุ้งไปได้ในเทวดาทั้งหลาย ดังนี้ ด้วยอำนาจศีลทั้ง ๔ ประเภท อันบริสุทธิ์ดี เพราะถึงความเป็นศีลไม่ขาดเป็นต้น **ซึ่งทำให้ท่านฟุ้งไป** ด้วยกิตติศัพท์อันงาม อันเป็นบ่อเกิดแห่งศีลสมบัติ ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านแผ่ไปทั่วทิศดังนี้.

เนตรา ปชาติ น อิตรา ทุสฺสีลปชา, ทุสฺสีลตฺตาเยว ทุสฺสีลยมยํ ทุคฺคนฺธํ วายติ. ( )[๓] เอวํ ตฺวํ ทุคฺคนฺธํ อวายิตฺวา กจฺจิ สีลมยํ คนฺธํ วายสีติ อตฺโถ. อถวา **เนตรา ปชาติ** น[๔] อิตรา ทุสฺสีลปชา, ตํ กจฺจิ[๕] น โหติ, ยโต

สองบทว่า **เนตรา ปชา** ความว่า ประชาชนที่ทุศีลนอกนี้ไม่ฟุ้งไป ย่อมฟุ้งไปแต่กลิ่นเหม็น อันเกิดแต่ความทุศีล เพราะมีศีลชั่วนั่นเอง. อธิบายว่า ตัวท่านไม่มีกลิ่นชั่ว ฟุ้งไปอย่างนี้ ฟุ้งไปแต่กลิ่นศีลดอกหรือ. อีกนัยหนึ่ง สองบทว่า **เนตรา ปชา** ความว่า ไม่ใช่ประชาผู้มีศีลชั่วนอกนี้ กลิ่นชั่วนั้นไม่มีบ้างหรือ

---

[๑] สี. น ทิสฺสติ.
[๒] ขุ. ธ. ๒๕/๒๒.
[๓] ม. (น สีลมยํ คนฺธํ).
[๔] สี. อิตรา.
[๕] สี. อิ. กิญฺจิ.

สีลมยं คนฺธं วายสีติ พฺยติเรเกน สีลคนฺธวายนเมว วิภาเวติ.

เพราะกลิ่นศีลย่อมฟุ้งไปเป็นเหตุ ฉะนั้น ท่านจึงประกาศความฟุ้งไปด้วยกลิ่นศีล โดยพยติเรกนัย ฉะนี้.

ชมฺพุคามิยปุตฺตตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระชัมพุคามิยบุตรเถระ จบ.

๙. หาริตตฺเถรคาถาวณฺณนา

สมุนฺนมยมตฺตานนฺติ อายสฺมโต หาริตตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญสมฺภารํ อุปจินนฺโต อิโต เอกตึเส กปฺเป สุทสฺสนํ นาม ปจฺเจกสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กุฏชปุปฺเผหิ ปูชํ กตฺวา เตน ปุญฺญกมฺเมน สุคตีสุเยว ปริวตฺเตนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ. **หาริโตติสฺส**[1] นามํ อโหสิ.

๙. พรรณนาคาถาของพระหาริตเถระ

คาถาของท่านพระหาริตเถระมีคำเริ่มต้นว่า **สมุนฺนมยมตฺตานํ** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่า ท่านได้ทำความดีไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน สั่งสมบุญสมภาร อันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ มีใจเลื่อมใส เอาดอกไม้มากระทำบูชา ด้วยบุญกรรมนั้นได้วนเวียนอยู่แต่ในสุคติเท่านั้น ครั้นพุทธุปบาทกาลนี้ จึงมาบังเกิดในตระกูลพราหมณมหาศาล ในพระนครสาวัตถี. ท่านได้มีชื่อว่า**หาริตะ**.

ตสฺส วยปฺปตฺตสฺส มาตาปิตโร กุลรูปาทีหิ อนุจฺฉวิกํ กุมาริกํ พฺราหฺมณธีตรํ อาเนสุ. โส ตาย สทฺธึ โภคสุขํ อนุภวนฺโต เอกทิวสํ อตฺตโน ตสฺสา จ รูปสมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา ธมฺมตาย โจทิยมาโน “อีทิสํ นาม รูปํ น จิรสฺเสว ชราย มจฺจุนา จ

เมื่อท่านเจริญวัยแล้ว มารดาและบิดาได้นำสาวรุ่น ซึ่งลูกสาวพราหมณ์ผู้เหมาะสมกัน ด้วยตระกูลและรูปเป็นต้นมาให้. ท่านเสวยความสุขในโภคะกับหญิงนั้น วันหนึ่ง พิจารณารูปสมบัติของตนและของภรรยา อันธรรมดาตักเตือนแล้ว กลับได้ความสังเวชว่า

---

[1] ม. หาริโตติ.

อภิปฺปมทฺทียตี"ติ สํเวคํ ปฏิลภิ. กติปยทิวสาติกฺกเมเนว จสฺส ภริยํ กณฺหสปฺโป ฑํสิตฺวา มาเรสิ.

"ธรรมดารูปเช่นนี้ไม่นานนักก็จะถูกชราและมัจจุย่ำยี". ก็พอผ่านพ้นไป ๒-๓ วันเท่านั้น ภริยาของท่านก็ถูกงูเห่ากัดตาย.

โส เตน ภิยฺโยโส มตฺตาย สญฺชาตสํเวโค สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ฆรพนฺธเน ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชิ. ตสฺส จ จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติ, จิตฺตํ อุชุคตํ น โหติ. โส คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโฐ อญฺญตรสฺมา อุสุการสฺส อุสุฑฺฒึ[๑] ยนฺเต ปกฺขิปิตฺวา อุชุกโรนฺตํ ทิสฺวา "อิเม อเจตนมฺปิ นาม อุชุกโรนฺติ, กสฺมา อหํ จิตฺตํ อุชุกํ น กริสฺสามี"ติ จินฺเตตฺวา ตโตว[๒] ปฏินิวตฺติตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺโน วิปสฺสนํ อารภิ. อถสฺส ภควา อุปริอากาเส นิสีทิตฺวา โอวาทํ เทนฺโต "สมุนฺนมยมตฺตานนฺ"ติ[๓] คาถํ อภาสิ. อยเมว เถโร อตฺตานํ ปรํ วิย โอวทนฺโต อภาสีติ จ วทนฺติ.

ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงเกิดความสลดจิตเป็นอย่างยิ่ง ไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรม ตัดเครื่องผูกคือเรือน ออกบวชแล้ว. และเมื่อท่านรับกรรมฐานที่เหมาะแก่จริตอยู่ กรรมฐานก็ไม่สำเร็จ จิตก็ไม่ตรง. ท่านเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เห็นช่างทำศรคนหนึ่ง เอาไม้สำหรับทำลูกศรใส่เข้าในเครื่องยนต์แล้วดัดให้ตรง จึงคิดว่า "คนเหล่านี้ทำไม้แม้ที่ไม่มีจิตใจให้ตรงได้ก็เพราะเหตุไร เราจึงไม่ทำจิตของเราให้ตรงบ้างเล่า" กลับจากบิณฑบาตนั้น นั่งพักกลางวัน เริ่มวิปัสสนา. คราวนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ในอากาศเหนือพระหาริตะนั้น เมื่อประทานโอวาท จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า "**สมุนฺนมยมตฺตานํ**" เป็นต้น. และอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า พระเถระนี้แหละได้กล่าวสอนตนดุจสอนคนอื่น.

---

[๑] สี. อุสุฑณฺฑกํ.
[๒] สี. ตโต.
[๓] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๖/๒๖๖.

(๒๙. สมุนฺนมยมตฺตานํ
อุสุกาโรว เตชนํ
จิตฺตํ อุชุํ กริตฺวา
อวิชุชํ ภินฺท หาริตาติ).

๒๙. ตตฺถ[๑] **สมุนฺนมยนฺ**ติ สมฺมา อุนฺนเมนฺโต, สมาปตฺติวเสน โกสชฺชปกฺเข ปติตุํ อทตฺวา ตโต อุทฺธรนฺโต วีริยสมตํ[๒] โยเชนฺโตติ อตฺโถ. **อตฺตานนฺ**ติ จิตฺตํ, อถวา **สมุนฺนมยา**ติ โกสชฺชปกฺขโต สมุนฺนเมหิ. **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโร. หีนวีริยตาย ตว จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานวิถึ นปฺปฏิปชฺชติ เจ, ตํ วีริยารมฺภวเสน สมฺมา อุนฺนเมหิ, อโนนตํ[๓] อนปนตํ กโรหีติ อธิปฺปาโย.

(๒๙. แน่ะท่านหาริตะ ท่านจงยกตน
ของท่าน ขึ้นจากความเกียจคร้าน
เหมือนช่างศรยกลูกศรขึ้นดัด ฉะนั้น
ท่านจงทำจิตให้ตรง แล้วทำลาย
อวิชชาเสีย ดังนี้).

๒๙. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุนฺนมยํ** ความว่า ยกขึ้นโดยชอบ อธิบายว่า ยกขึ้นไม่ให้ตกไปในฝ่ายความเกียจคร้าน ด้วยอำนาจการเข้าสมาบัติ เมื่อยกขึ้นจากความเกียจคร้านนั้นได้จึงประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ. บทว่า **อตฺตานํ** ได้แก่ จิต อีกนัยหนึ่ง บทว่า **สมุนฺนมยํ** ความว่า ท่านจงยกขึ้นจากฝ่ายที่เกียจคร้าน. **ม**-อักษร กระทำเป็นบทสนธิ. ถ้าหากจิตของท่านไม่ดำเนินไปสู่วิถีกรรมฐาน เพราะมีความเพียรต่ำไป ท่านก็จงยกจิตนั้นขึ้นโดยรอบด้วยอำนาจการปรารภความเพียร อธิบายว่า จงกระทำไม่ให้ต่ำลง ไม่ให้ลดลง.

เอวํ ปน กโรนฺโต **อุสุกาโรว เตชนํ** ก็เมื่อกระทำได้ดังนี้ **แน่ะท่านหาริตะ จิตฺตํ อุชุํ กริตฺวาน อวิชฺชํ ภินฺท ก็เมื่อท่านทำได้ดังนี้ ดุจช่างศร ยก**

---

[๑] เอวํ ตตฺถ (สพฺพตฺถ).
[๒] โป. **วีริยสมตํ**.
[๓] **สี.** อนมนฺตํ, โป. อิ. อโนมนฺตํ.

หาริตาติ. ยถา นาม อุสุกาโร กณฺฑำ อีสกมฺปิ โอนตำ อปนตำ จ[๑] วิชฺฌนฺโต ลกฺขำ ภินฺทนตฺถำ อุชุำ กโรติ. เอวำ โกสชฺชปาตโต อรกฺขเณน โอนฺตำ[๒] อุทฺธจฺจปาตโต อรกฺขเณน อปนตำ วิชฺฌนฺโต[๓] อปฺปนาปตฺติยา จิตฺตำ อุชุำ กริตฺวาน สมาหิตจิตฺโต วิปสฺสนำ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา **สีฆำ** อคฺคมคฺคญาเณน อวิชฺชำ ภินฺท ปทาเลหีติ. ตำ สุตฺวา เถโร วิปสฺสนำ วฑฺเฒตฺวา น จิเรเนว อรหา อโหสิ. เตน วุตฺตำ **อปทาน**[๔]

หาริตาติ. ยถา นาม อุสุกาโร กณฺฑำ **ลูกศรขึ้นดัด ฉะนั้น ท่านจงทำจิต ให้ตรงแล้ว ทำลายอวิชชาเสีย ฉะนั้นแล**. อธิบายว่า ช่างศรเกลาลูกศร ที่โอนไปเอียงไปนิดหน่อยให้ตรง เพื่อทำลายที่หมายเสีย ฉันใด ท่านก็จงเกลาจิตที่เอียงไป เพราะไม่รักษาจากการตกไปฝ่ายความเกียจคร้านที่เอียงไป เพราะไม่รักษาไว้ จากการตกไปฝ่ายอุทธัจจะ กระทำจิตให้ตรงด้วยการถึงอัปปนา เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ขวนขวายวิปัสสนา ก็จะทำลายอวิชชา ด้วยมรรคญาณอันเลิศได้เร็วพลัน. พระเถระฟังพระโอวาทนั้นแล้ว เจริญวิปัสสนาไม่นานนัก ก็เป็นพระอรหันต์. ด้วยเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"หิมวนฺตสฺสาวิทูเร
ฉาปโล นาม ปพฺพโต
พุทฺโธ สุทสฺสโน นาม
วิหาสิ[๕] ปพฺพตนฺตเร.

"ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมวันต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าฉาปละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ซอกเขา.

---

[๑] สี. อีสกมฺปิ โอนตี อปนตี จ, อิ. อีสกมฺปิ โอเนติ อปเนติ จ ตำ วิชฺฌนฺโต.
[๒] สี. รกฺขเณน โอนตี.
[๓] สี. รกฺขเณน อปนตี วิชฺฌนฺโต.
[๔] ขุ. อ. ๓๒/๓๔๘/๔๓๔.
[๕] ม. วสนฺโต.

ปุปฺผํ เหมวณฺณํ คยฺห
คจฺฉํ เวหายเสนหํ[๑]
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ[๒]
โอฆติณฺณมนาสวํ.

เราถือดอกจัมปา เหาะไปทางอากาศ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี ผู้ข้ามพ้นโอฆะไม่มีอาสวะ.

สตฺต จมฺปกปุปฺผานิ
สีเส กตฺวานหํ ตทา
พุทฺธสฺส อภิโรเปสึ
สยมฺภุสฺส มเหสิโน.

ขณะนั้น เราวางดอกจำปาไว้บนศีรษะแล้ว แล้วบูชาพระพุทธเจ้าผู้สยัมภู ผู้แสวงหาประโยชน์อันยิ่งใหญ่.

เอตฺตีเส อิโต กปฺเป
ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
พุทฺธปูชายิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้เอาดอกไม้ใดบูชา ด้วยการบูชานั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ดังนี้.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อณฺณํ พฺยากโรนฺโตปิ ตเมว คาถํ อภาสิ.

ก็ ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว แม้เมื่อจะพยากรณ์อรหัตคุณ ก็ได้ภาษิตคาถานั้นเหมือนกัน.

หาริตตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.　　พรรณนาคาถาของพระหาริตเถระ จบ.

---

[๑] ฉ. เวหาสํ อคมาสหํ.
[๒] ฉ. ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ.

๑๐. อุตฺติยตฺเถรคาถาวณฺณนา

อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเนติ อายสฺมโต อุตฺติยตฺเถรสฺส คาถา. กา อุปฺปตฺติ ? โส กิร ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญ[๑] อุปจินนฺโต อิโต จตุนวุเต กปฺเป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล จนฺทภาคาย นทิยา มหารูโป[๒] สุสุมาโร หุตฺวา นิพฺพตฺโต. โส ปารํ คนฺตุ นทิยา ตีรํ[๓] อุปคตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต ปารํ เนตุกาโม ตีรสมีเป นิปชฺชิ.

ภควา ตสฺส อนุกมฺปาย ปิฏฺฐิยํ ปาเท ฐเปสิ. โส หฏฺโฐ อุทคฺโค ปีติเวเคน ทิคุณสฺสาโห หุตฺวา โสตํ ฉินฺทนฺโต สีเฆน ชเวน ภควนฺตํ ปรตีรํ[๔] เนสิ. ภควา ตสฺส อนุกมฺปาย ปิฏฺฐิยา ปาเท ฐเปสิ. โส หฏฺโฐ อุทคฺโค ปีติเวเคน ทิคุณสฺสาโห หุตฺวา โสตํ ฉินฺทนฺโต สีเฆน ชเวน ภควนฺตํ ปรตีรํ เนสิ.

๑๐. พรรณนาคาถาของพระอุตติยเถระ

คาถาของท่านพระอุตติยเถระมีคำเริ่มต้นว่า **อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน** ดังนี้. มีเหตุเกิดอย่างไร ? ได้ยินว่าท่านได้กระทำความดีไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนแล้ว สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๙๔ แต่ภัทรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ มาบังเกิดเป็นจระเข้ตัวใหญ่ อยู่ในแม่น้ำจันทภาคา. ท่านเห็นพระผู้มีพระภาค เสด็จเข้ามายังฝั่งแม่น้ำเพื่อจะเสด็จข้ามฟาก มีจิตเลื่อมใส ประสงค์จะนำเสด็จข้ามฟากจึงมานอนที่ริมฝั่งน้ำ.

พระผู้มีพระภาค ทรงประทับยืนบนหลังเพื่ออนุเคราะห์จระเข้นั้น. เขาดีใจปลื้มใจมีความอุตสาหะเป็นทวีคูณด้วยกำลังปีติจึงว่ายตัดกระแสน้ำนำพระผู้มีพระภาคไปยังฝั่งโน้นด้วยความรวดเร็ว. พระผู้มี

---

[๑] สี. พหุ ปุญฺญ.
[๒] สี. มหารหเท.
[๓] ม. ตีเร.
[๔] สี. ปารํ ตีรํ.

ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทํ โอโลเกตฺวา "อยํ อิโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา[๑] ตโต ปฏฺฐาย สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิโต จตุนวุเต กปฺเป อมตํ ปาปุณิสฺสตี"ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิ.

พระภาคทรงเห็นเขามีจิตแจ่มใส จึงทรงพยากรณ์ว่า "จระเข้ตัวนี้จุติจากอัตภาพนี้แล้วไปบังเกิดในเทวโลก จำเดิมแต่นั้นก็จะท่องเที่ยวไปในสุคติเท่านั้น ในกัปที่ ๙๔ แต่ภัทรกัปนี้ไป จักบรรลุอมตธรรม" ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

โส ตถา สุคตีสุเยว ปริพฺภมนฺโต[๒] อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **อุตฺติโย** นาม นาเมน. โส วยปฺปตฺโต "อมตํ ปริเยสิสฺสามี"ติ ปริพฺพาชโก หุตฺวา วิจรนฺโต เอกทิวสํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา[๓] ธมฺมํ สุตฺวา (๔) สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ สีลาทีนํ อวิโสธิตตฺตา วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ อสกฺโกนฺโต อญฺเญ ภิกฺขู วิเสสํ นิพฺพตฺเตตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺเต ทิสฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สงฺเขเปเนว[๕] โอวาทํ ยาจิ.

ท่านท่องเที่ยวไปแต่ในสุคติเช่นนั้นอย่างเดียว ในพุทธุปบาทกาลนี้มาบังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์คนหนึ่งในกรุงสาวัตถี มีนามว่า**อุตติยะ**. ท่านเจริญวัยแล้วคิดว่า "เราจักแสวงหาอมตธรรม" จึงบวชเป็นปริพาชกท่องเที่ยวไป วันหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมแล้ว แม้บวชแล้วในศาสนา ก็ไม่อาจจะยังคุณวิเศษให้บังเกิดได้ เพราะความที่คุณธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ยังไม่ได้ชำระให้บริสุทธิ์ เห็นภิกษุเหล่าอื่นยังคุณวิเศษให้บังเกิดแล้วพยากรณ์อรหัตคุณอยู่ จึงเข้าเฝ้าพระศาสดา ทูลขอโอวาทโดยสังเขปเท่านั้น.

---

[๑] สี. นิพฺพตฺติสฺสติ.
[๒] สี. สํสรนฺโต.
[๓] สี. ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา.
[๔] สี. เอตฺถนฺตเร "ปฏิลทฺธสทฺโธ"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ.
[๕] ม. สงฺเขเปน.

สตฺถาปิ ตสฺส "ตสฺมาติห ตฺวํ อุตฺติย อาทิเมว วิโสเธหี"ติอาทินา[๑] สงฺเขเปเนว โอวาทํ อทาสิ. โส ตสฺส โอวาเท จตฺวา วิปสฺสนํ อารภิ. ตสฺส อารทฺธวิปสฺสนสฺส อาพาโธ อุปฺปชฺชิ. อุปฺปนฺเน ปน อาพาเธ สญฺชาตสํเวโค วีริยารมฺภวตฺถุ กตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ. เตน วุตฺตํ **อปทาเน**[๒]

แม้พระศาสดา ก็ประทานโอวาทแก่ท่านโดยสังเขปเท่านั้น มีอาทิว่า "อุตติยะ เพราะเหตุนั้นแหละ เธอจงชำระเบื้องต้นในศาสนานี้นั่นเทียว ท่านตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระผู้มีพระภาคนั้นแล้ว ปรารภวิปัสสนา. เมื่อท่านปรารภวิปัสสนา ก็เกิดอาพาธขึ้น. แลเมื่อเกิดอาพาธขึ้นแล้ว จึงเกิดความสังเวช กระทำเรื่องปรารภความเพียรแล้ว ทำกรรมในวิปัสสนา พยายามขวนขวายวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้**ในอปทาน**ว่า

"จนฺทภาคานทีตีเร
สุสุมาโร อหํ ตทา
สโภชนปสุตาหํ[๓]
นทีติตฺถํ[๔] อคญฺฉหิ.

"เวลานั้น เราเป็นจระเข้อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา เราขวนขวายหาเหยื่อของตน ได้ไปยังท่าแม่น้ำ.

สิทธตฺโถ ตมฺหิ สมเย
สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล
นทึ ตริตุกาโม โส
นทีติตฺถํ อุปาคมิ.

สมัยนั้น พระสยัมภูผู้อัครบุคคล พระนามว่าสิทธัตถะ พระองค์ประสงค์จะเสด็จข้ามแม่น้ำ จึงเสด็จเข้ามาสู่ท่าแม่น้ำ.

---

[๑] สำ. มหา. ๑๙/๑๙๒.
[๒] ขุ. อ. ๓๒/๓๐/๑๑๓.
[๓] ฉ. สโคจรปสุโตหํ.
[๔] ม. นทิตีรํ.

โอปาคเต[๑] จ สมฺพุทฺเธ
อหัปิ ตตฺถุปาคมึ
อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ
อิมํ วาจํ อุทีรยึ.

ก็เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาถึง แม้เราก็มาถึงที่ท่าน้ำนั้น เราได้เข้าไปใกล้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้กราบทูลดังนี้ว่า.

อภิรุยฺห[๒] มหาวีร
ตาเรสฺสามิ อหํ ตุวํ
เปตฺติกํ วิสยํ มยฺหํ
อนุกมฺป มหามุนิ.

เชิญเสด็จขึ้น (หลังข้าพระองค์) เถิดพระมหาวีรเจ้า ข้าพระองค์จักข้ามส่งพระองค์ ขอพระองค์ทรงอนุเคราะห์วิสัย ของบิดาของข้าพระองค์เถิด พระมหามุนี.

มม อุคฺคชฺชนํ[๓] สุตฺวา
อภิรูหิ มหามุนิ
หฏฺโฐ หฏฺเฐน จิตฺเตน
ตาเรสึ โลกนายกํ.

พระมหามุนี ทรงสดับคำทูลเชิญของเราแล้วเสด็จขึ้น(หลัง) เราร่าเริงมีจิตยินดี ได้ข้ามส่งพระผู้มีพระภาคผู้นายกของโลก.

นทิยา ปาริเม ตีเร
สิทฺธตฺโถ โลกนายโก
อสฺสาเสสิ มมํ ตตฺถ
อมตํ ปาปุณิสฺสติ.

ที่ฝั่งแม่น้ำโน้น พระผู้มีพระภาคสิทธัตถะ นายกของโลก ทรงยังเราให้พอใจ ณ ที่นั้นว่า ท่านจักได้บรรลุอมตธรรม.

ตมฺหา กายา จวิตฺวาน.
เทวโลกํ อคญฺฉหํ

เราเคลื่อนจากกายนั้น แล้วได้ไปสู่เทวโลกแวดล้อมด้วยนางอัปสร

---

[๑] ฉ. อุปคเต.
[๒] ฉ. อภิรูห.
[๓] สี. มม ตํ คชฺชนํ.

ทิพฺพํ สุขํ อนุภวึ
อจฺฉราหิ ปุรกฺขโต.

เสวยสุขเป็นทิพย์อยู่.

สตฺตกฺขตฺตุญฺจ เทวินฺโท
เทวรชฺชํ อกาสหํ
ตีณิขตฺตุ จกฺกวตฺติ
มหิยา อิสฺสโร อหํ.

เราได้เป็นจอมเทวดา เสวยเทวรัช-สมบัติอยู่ ๗ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ๓ ครั้ง.

วิเวกมนุยุตฺโตหํ
นิปโก จ สุสํวุโต
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ
สมฺมา สมฺพุทฺธสาสเน.

เราขวนขวายในวิเวก มีปัญญา และสำรวมแล้วด้วยดีทรงกาย อันเป็นที่สุด อยู่ในศาสนาพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า.

จตุนวุเต อิโต[๑] กปฺเป
ตาเรสึ ยํ นราสภํ
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ
ตรณาย อิทํ ผลํ.

ในกัปที่ ๙๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ข้ามส่งพระนราสภะ ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการข้ามส่งพระนราสภะ.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา.

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว.

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ ฯเปฯ
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ"ติ.

กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ฯลฯ พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว" ฉะนี้แล.

---

[๑] ฉ. จตุนฺนวุติโต.

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน สมฺมา ปฏิปตฺติยา ปริปุณฺณาการ-วิภาวนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต "**อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน**"ติ[๑] คาถํ อภาสิ.

ก็ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตคุณโดยมุ่งถึงการประกาศอาการแห่งสัมมาปฏิบัติของตนบริบูรณ์แล้ว จึงได้ภาษิตคาถาว่า "**อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน**" เป็นต้น.

(๓๐. อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน
สติ เม อุปปชฺชถ
อาพาโธ เม สมุปฺปนฺโน
กาโล เม นปฺปมชฺชิตุํ).

(๓๐. เมื่ออาพาธ บังเกิดขึ้นแก่เรา สติก็เกิดขึ้นแก่เราว่า อาพาธเกิดขึ้นแก่เราแล้ว เวลานี้ เป็นเวลาที่เราไม่ควรประมาท).

๓๐. ตตฺถ **อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน**ติ สริรสฺส อาพาธนโต "อาพาโธ"ติ ลทฺธนาเม วิสภาคธาตุกฺโขภเหตุเก โรเค มยฺหํ สญฺชาเต. **สติ เม อุปปชฺชถา**ติ "อุปฺปนฺโน โข เม อาพาโธ, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยทิทํ อาพาโธ วฑฺเฒยฺย. ยาว ปนายํ อาพาโธ น วฑฺฒติ, หนฺทาหํ วิริยํ อารภามิ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยายาติ" วิริยารมฺภวตฺถุภูตา สติ ตสฺเสว อาพาธสฺส วเสน ทุกฺขาย เวทนาย ปีฬิยมานสฺส มยฺหํ อุทปาทิ. เตนาห "**อาพาโธ เม**

๓๐. บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **อาพาเธ เม สมุปฺปนฺเน** ความว่า เมื่อโรคอันมีเหตุมาแต่ธาตุที่ไม่เสมอกันกำเริบ ที่ได้ชื่อว่า "อาพาธ" เพราะเบียดเบียนสรีระ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา. บาทคาถาว่า **สติ เม อุปปชฺชถ** ความว่า สติอันมีการปรารภความเพียรเป็นที่ตั้งว่า "อาพาธเกิดขึ้นแล้วแก่เราแล, ก็ข้อที่อาพาธพึงเจริญขึ้นนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร ตราบเท่าที่อาพาธ ยังไม่เจริญขึ้น เพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้ง สิ่งที่ยัง

---

[๑] ขุ. เถร. ๒๖/๑๖๗/๒๖๗.

สมุปฺปนฺโน กาโล เม นปฺปมชฺชิตุนฺ"ติ. เอวํ อุปฺปนฺนํ หิ สตึ องฺกุสํ กตฺวา อยํ เถโร อรหตฺตํ ปตฺโตติ.

ไม่ทำให้แจ้ง ดังนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ผู้ถูกทุกขเวทนา ด้วยอำนาจอาพาธนั้น นั่นแลบีบคั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"อาพาธเกิดขึ้นแล้วแก่เรา เวลานี้เป็นเวลาที่เราไม่ควรประมาท"** ดังนี้. ก็พระเถระนี้ เอาสติที่เกิดขึ้นอย่างนี้เป็นขอบรรลุพระอรหัตแล้ว.

อุตฺตียตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาคาถาของพระอุตติยเถระ จบ.

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาวรรคที่ ๓ จบ.

เถรคาถาอฏฺฐกถาย
สำวณฺณิตปทานำ ปทานุกฺกโม
(ปฐมภาค)

	องฺเก
อ	
อคฺคิ	๑๒๖
อจฺจุตำ ปทำ	๕๑
อฏฺฐิสญฺญาย	๒๖๒, ๒๖๓
อณุำ	๑๓๘, ๑๔๐
อตินฺทิตา	๔๖
อตฺถำ	๕๓
อตฺถทสฺสิโน	๑๔๐
อตฺถูปนายิกา	๑๐, ๑๓
อนุทฺธโต	๑๑๐, ๑๑๑
อนุปฺปตฺตา	๓๐๒, ๓๐๓
อนุพฺรูหยำ	๒๙๖, ๒๙๗
อนุวสฺสิโก	๒๙๘, ๓๐๒
อปานุทิ	๑๗๘
อเปกฺขำ	๑๙๙, ๒๐๑
อเปตเภรโว	๑๖๐, ๑๗๘
อเปตโลมหำโส	๑๘๔, ๑๘๕
อปฺปกสิเรน	๒๕๑, ๒๕๓
อปฺปมตฺตา	๑๓๘, ๑๔๑
อผริ	๒๖๒, ๒๖๓, ๒๖๔

	องฺเก
อ	
อภาสิตฺถ	๙๗
อภิณฺหโส	๓๐๗
อภินทนฺติ	๒๙๐, ๒๙๑
อมตสฺส	๒๘๕, ๒๘๖
อวจ	๒๒๗
อหุ	๒๖๑, ๒๖๒
อา	
อาคตานำ	๑๒๒, ๑๒๖
อาชญฺโญ	๒๕๑, ๒๕๒
อาทิจฺจพนฺธุโน	๓๑๒, ๓๑๓
อาพาเธ	๓๓๒, ๓๓๗
อายสฺมา	๙๖
อาโลกทา	๑๒๒, ๑๒๖
อาสชฺช	๓๐๘
อิ	
อิโต	๒๒๖, ๒๒๗
อิตฺถำ	๙๖

องฺเก

อิ

อิธ ๒๑๒, ๒๑๔ กงฺเขถ ๒๑๒, ๒๑๔
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา ๒๒๑ กจฺจิ ๓๒๓, ๓๒๔
อิมํ ๕๓ กณฺหา ๓๐๘
อิว ๑๑ กตํ ๓๐๒, ๓๐๓
กตนฺตํ ๕๑
อุ กายคตาสตี ๑๗๑, ๑๗๒
อุตฺตริ ๒๔๗ การวิยํ ๒๙๐, ๒๙๑
อุปปชฺชถ ๓๓๗ กุฏิกา ๕๕, ๘๐, ๘๓
อุทยพฺพยํ ๒๐๑ กุสํ ๓๑๗, ๓๑๘
อุปชฺฌาโย ๒๒๖, ๒๒๗ เกวลํ ๒๖๒, ๒๖๓
อุปรโต ๑๑๐ โกวิโท ๒๘๕, ๒๘๖
อุปสนฺโต ๑๑๐
อุปาคมึ ๑๙๔ **ข**
อุสุการา ๒๗๑ ขนฺธานิ ๒๙๖
ขิปฺปเมว ๒๖๒, ๒๖๓

เอ

เอโก ๑๗๐, ๑๗๑ **ค**
คมฺภีรํ ๑๓๘, ๑๔๐
โอ คาถา ๕, ๖, ๗, ๒๑
โอฆติณฺโณ ๒๔๖, ๒๔๘ คิริคพฺภเร ๑๒, ๑๘
โอภาสชาตํ ๓๐๖, ๓๐๗

ก **จ**
กงฺขึ ๑๒๗ จกฺขุททา ๑๒๒, ๑๒๖
จิตฺตึ ๓๐๗

องฺเก

ฉ

ฉนฺนา ๕๕, ๘๐, ๘๑
ฉินฺเท ๒๓๐, ๒๔๖, ๒๔๗

ช

ชญฺญา ๑๙๙, ๒๐๑
ชเห ๒๔๖, ๒๔๗

ฌ

ฌานรโต ๒๑๒, ๒๑๓
ฌายึ ๒๙๒

จ

จิตตฺโต ๑๖๒, ๑๘๔

ต-ถ-ท

ตจฺฉกา ๒๗๑
ตตฺถ ๕๐
ตถาคตานำ ๑๒๒, ๑๒๔, ๑๒๖
ตาทิสำ ๓๐๗
เต ๒๙๐, ๒๙๑
เตชนำ ๒๗๑, ๓๒๙
เตน ๒๗๗, ๒๗๘
เถโร ๘๘, ๙๔
ทนฺโต ๑๘๔

องฺเก

ท

ทพฺพำ ๓๑๕, ๓๑๗, ๓๑๘
ทพฺโพ ๑๔๖, ๑๖๑, ๑๖๒
ทเมน ๑๖๑
ทมยนฺติ ๒๗๑, ๒๗๒
ทาจีนำ ๑๗, ๑๙
ทายาโท ๒๖๑, ๒๖๒, ๒๖๓
ทุทฺทมโย ๑๔๓, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๘๑, ๑๘๔
ทุทฺทสำ ๑๓๘, ๑๔๐
ทุมนฺติตำ ๑๙๓
ทุมปตฺตำ ๑๑๐, ๑๑๒
เทว ๘๐, ๙๐

ธ

ธมฺมสุธมฺมตำ ๓๐๒, ๓๐๓
ธมฺเม ๑๑๐, ๑๑๒, ๒๐๖, ๒๐๗
ธมฺเมสุ ๑๙๒, ๑๙๓
ธีโร ๑๘๔, ๑๘๕
ธุนาติ ๑๑๐, ๑๑๑

น

นงฺคลาวตฺตนี ๒๕๑, ๒๕๒
นทนฺตานำ ๑๐, ๑๒, ๑๗
นมยนฺติ ๒๗๑

องฺเก

น

นยนฺติ ๒๖๗, ๒๗๑
นพฺเสตุ๎ว ๑๗๘, ๑๘๐
นาปคตำ ๑๙๒, ๑๙๓
นาวติฏฺฐติ ๒๘๖
นิกนฺติ ๒๗๕, ๒๗๖
นิกฺขิปิสฺสามิ ๒๗๕, ๒๗๖
นิทฺทายิตา ๒๕๗, ๒๕๘
นิปุณำ ๑๓๘, ๓๑๒, ๓๑๔
นิโพเธนฺติ ๒๙๐, ๒๙๒
นิรามิเส ๒๕๑, ๒๕๓
นิวาตา ๘๐, ๙๓
นิวาปปุฏฺโฐ ๒๕๗, ๒๕๘
นีลพฺภาวณฺณา ๒๒๑
นีลา ๒๙๐
เนตรา ๓๒๔, ๓๒๕
เนตฺติกา ๒๗๑

ป

ปจฺจพฺยาธิ ๓๑๒, ๓๑๔
ปชา ๓๒๔, ๓๒๕
ปชฺชลิโต ๑๒๒, ๑๒๖
ปณฺจ ๒๔๖, ๒๔๗
ปณฺจสงฺคาติโค ๒๔๖, ๒๔๗
ปณฺณำ ๑๒๒

องฺเก

ป

ปณีตา ๒๑๐, ๒๑๒
ปฏิคฺคมิสฺสามิ ๒๙๖, ๒๙๗
ปติสฺสโต ๒๗๕, ๒๗๖
ปณฺฑา ๑๓๙
ปณฺฑิตา ๑๓๙
ปถวึ ๒๖๒, ๒๖๓
ปทกฺขิณำ ๒๙๖
ปนุทหิสฺสามิ ๓๑๘
ปพฺพชิโต ๓๐๒
ปวิภตฺเตสุ ๑๙๒, ๑๙๓
ปรินิพฺพุโต ๑๘๔, ๑๘๕
ปานุทิ ๑๗๘
ปาปเก ๑๑๐, ๑๑๒
ปาโมชฺชพหุโล ๒๐๖
โปฏกิลำ ๓๑๗, ๓๑๘

ผ

ผลคำ ๓๐๖, ๓๐๗
ผุสิตฺวา ๕๑

พ-ภ

พุทฺธปฺปเวทิเต ๒๐๖, ๒๐๗
พุทฺธสฺส ๒๖๑, ๒๖๒
ภทฺโท ๒๕๑

องฺเก

ภ

ภาวเย ๒๔๖, ๒๔๗
ภาวิตตฺตาน ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๔๒
ภิกฺขุ ๑๗๐, ๑๗๑
ภินฺท ๓๒๙
ภุตฺวาน ๒๙๖
ภูสนารโต ๓๒๓, ๓๒๔
เภสกฬาวเน ๒๖๒, ๒๖๓
โภชนำ ๒๑๒, ๒๑๓

ม-ย

มคฺเคน ๒๘๖
มจฺจุราชสฺส ๑๗๘
มญฺเญหำ ๒๖๒, ๒๖๓
มธุปายาสำ ๒๙๖
มนฺตภาณี ๑๑๐
มรเณ ๒๗๓, ๒๗๕
มหคฺฆโส ๒๕๗
มหนฺตำ ๑๓๘, ๑๔๐
มโหโฆ ๑๗๘, ๑๘๐
มาลุโต ๑๑๐, ๑๑๒
มิทฺธี ๒๕๗
เม ๓๓๒, ๓๓๗, ๓๓๘
โมรา ๒๙๐, ๒๙๑
ยตตฺโต ๑๙๙, ๒๐๐

องฺเก

ย

ยฏฺฐ ๒๔๖, ๒๔๗
ยถา
ยถาโคตฺตา
ยถาธมฺมวิหาริโน
ยถาธิมุตฺตา
ยถานามา
ยถาสุขำ
ยทตฺถิยำ
ยทา
โย

องฺเก

๒๘๖
๑๒๒, ๑๒๖
๔๔
๔๔
๔๔
๔๓
๘๐, ๘๘
๒๑๒, ๒๑๓
๒๕๗
๑๖๐, ๑๙๙, ๒๐๐

ร

รตฺตินฺทิวา ๒๕๑, ๒๕๓
รมยนฺติ ๒๒๑, ๒๒๒
ราชา ๑๗๘
รุจิรา ๒๒๑

ล

โลกสฺส ๑๙๙, ๒๐๑

ว

วชนฺติ ๒๘๖
วตฺถปสุโต ๓๒๓, ๓๒๔
วสฺส ๘๗, ๘๘

องฺเก

ว

วาสิ ๓๒๔, ๓๒๕
วิจกฺขณา ๑๓๘, ๑๔๑
วิชิตาวี ๑๖๐, ๑๖๑, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๘๔
วิติณฺณกงฺโข ๑๖๐, ๑๖๑, ๑๘๔
วินยนฺติ ๑๒๒, ๑๒๖, ๑๒๗
วิปสฺสิตฺวา ๕๐
วิเวกํ ๒๙๖, ๒๙๗
วิหรึสุ ๔๕
วิหริ ๑๙๙
เวทคู ๑๙๙, ๒๐๐
เวฬุคุมฺพสฺมึ ๒๙๓, ๒๙๖

ส

สงฺขารูปสมํ ๒๐๖, ๒๐๗
สติมา ๒๑๒, ๒๑๓
สนฺตุสิโต ๑๖๐, ๑๖๑,
๑๗๐, ๑๗๑, ๑๘๔
สนฺเทหํ ๒๗๕, ๒๗๖
สปฺปญฺญา ๔๕
สพฺภิเรว ๑๓๘
สมาเสถ ๑๓๘, ๑๓๙
สมาหิตตฺโต ๑๗๐, ๑๗๑
สมาหิโต ๒๑๒
สมุนฺนมยา ๓๒๙

องฺเก

ส

สมฺปชาโน ๒๗๕, ๒๗๖
สมฺมสนฺโต ๒๙๖
สานุํ ๒๙๖, ๒๙๗
สาสนํ ๓๐๒, ๓๐๓
สิขิโน ๒๙๐, ๒๙๑
สิขี ๒๕๑, ๒๕๒
สีตวนํ ๑๗๐, ๑๗๑
สีตวาตกลิตา ๒๙๐, ๒๙๒
สีตวารี ๒๒๑
สีลมยํ คนฺธํ ๓๒๔, ๓๒๕
สีลวตูปปนฺโน ๒๑๒
สีวก ๒๒๖, ๒๒๗
สีเว ๑๒๒, ๑๒๖
สีหานุว ๑๐, ๑๑, ๑๒
สุขึ ๒๐๖, ๒๐๗
สุขา ๘๐, ๘๖
สุเข ลทฺเธ ๒๕๑, ๒๕๓
สุคีวา ๒๙๐
สุจินฺธรา ๒๒๑
สุณาถ ๑๐, ๑๑, ๑๒
สุตฺตึ ๒๙๐, ๒๙๒
สุตฺวา ๓๑๒
สุทึ ๙๖
สุทฺทปฺผลึ ๑๗๘, ๑๘๐

องฺเก

ส

สุพฺพตา ๒๗๑, ๒๗๒
สุภาสิตำ ๓๐๙, ๓๑๒
สุสมาหิตำ ๘๐, ๙๔
เสฏฺฐำ ๑๙๒, ๑๙๔
เสนำ ๑๗๘, ๑๗๙
เสลา ๒๒๑, ๒๒๒

องฺเก

ส

โส ๒๖๒, ๒๖๓
สุวาคตำ ๑๙๒, ๑๙๓

ห

หาริตา ๓๒๙, ๓๓๐
หุรำ ๑๙๙

อนุโมทนากุศลการสร้างพระคัมภีร์

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อความถูกต้องแห่งพระสัทธรรม เป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ผู้ศึกษาประพฤติปฏิบัติด้วยสัมมาทิฐิ อันจะนำมาซึ่งการปฏิบัติที่บริสุทธิ์และเข้าถึงพระนิพพาน

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของท่านผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ เพื่อสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ ขออานิสงส์แห่งกุศลจงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านได้พบแสงสว่างแห่งปัญญา หยั่งถึงพระสัทธรรมอันลึกซึ้งของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า และขอให้ท่านทั้งหลายประสบความสุขสวัสดีด้วยเหตุแห่งบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญในครั้งนี้ตลอดกาลนาน เทอญ

สัพพะทานัง ธัมมะทานัง ชินาติ
การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง

(ขุ.. ขิ. ๒๕/๓๔/๖๓)

รายนามผู้บริจาคสร้างต้นฉบับพระคัมภีร์

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๑.	คุณหญิงสุจิตรา มงคลกิติ	๑๐,๐๐๐.-
๒.	คุณนิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์	๑๐,๐๐๐.-
๓.	จังหวัดบุรีรัมย์	๑๐,๐๐๐.-
๔.	คุณบุญช่วย เกิดสุคนธ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดตราด	๖,๙๙๙.-
๕.	คุณเชิดวิทย์ ฤทธิประศาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี	๖,๖๖๗.-
๖.	คุณไชยวัฒน์-คุณอาจารีย์ ยติรักเพียร	๖,๔๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล		จำนวนเงิน(บาท)
๗.	คุณประภากร สมิติ	ผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ	๖,๐๐๐.-
๘.	จังหวัดชลบุรี		๕,๐๗๗.-
๙.	คุณนวลน้อย โลพันธ์ศรี		๕,๐๐๐.-
๑๐.	มูลนิธิการแพทย์แผนไทยพัฒนา		๕,๐๐๐.-
๑๑.	มูลนิธิกำธนสินธวานนท์		๕,๐๐๐.-
๑๒.	คุณไพศาล รัตนพัลลภ	ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร	๕,๐๐๐.-
๑๓.	คุณนิคม เกิดขันหมาก	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม	๕,๐๐๐.-
๑๔.	จังหวัดนครพนม		๕,๐๐๐.-
๑๕.	จังหวัดนครปฐม		๔,๔๐๐.-
๑๖.	จังหวัดนครสวรรค์		๔,๒๕๐.-
๑๗.	ศูนย์ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยเขต ๕ นครราชสีมา		๔,๑๓๐.-
๑๘.	คุณพนัส แก้วลาย	ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี	๔,๐๐๐.-
๑๙.	สำนักงานสรรพากรพื้นที่นครราชสีมา		๔,๐๐๐.-
๒๐.	พลตรีไชยณรงค์-ดร.เลิศลักษณ์ บุรุษพัฒน์		๓,๔๘๘.-
๒๑.	มูลนิธิส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน ในพระสังฆราชูปถัมภ์		๓,๐๐๐.-
๒๒.	คุณทองเจือ-คุณประนอม อ่อนท้วม		๓,๐๐๐.-
๒๓.	จังหวัดกระบี่		๓,๐๐๐.-
๒๔.	จังหวัดนครนายก		๓,๐๐๐.-
๒๕.	สำนักงานสรรพากรภาค ๙		๒,๙๒๐.-
๒๖.	โรงพยาบาลจิตเวชนครราชสีมาราชนครินทร์		๒,๕๐๐.-
๒๗.	คุณพงษ์เทพ จิรสุขประเสริฐ	นายอำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช	๒,๕๐๐.-
๒๘.	คุณอานนท์ มนัสวานิช	ผู้ว่าราชการจังหวัดชุมพร	๒,๔๐๐.-
๒๙.	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม		๒,๓๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๓๐.	คุณมงคล-คุณลัดดา-คุณมาลินี-ภ.ญ.อรสา อารยพัฒน์ และญาติมิตร, คุณศิริวรรณ พิลารักษ์	๒,๑๐๐.-
๓๑.	คุณจงจิต เรืองกฤตยา	๒,๐๐๐.-
๓๒.	มูลนิธิพระมงคลบพิตร	๒,๐๐๐.-
๓๓.	บริษัทโปรไบค์ จำกัด	๒,๐๐๐.-
๓๔.	บริษัทประชาภิวัฒน์ จำกัด	๒,๐๐๐.-
๓๕.	คุณนที ชัยสินธพ	๒,๐๐๐.-
๓๖.	คุณเกษริน ชัยสินธพ	๒,๐๐๐.-
๓๗.	คุณประสิทธิ์-คุณกาญจนา ประชาอนุพงศ์	๒,๐๐๐.-
๓๘.	คุณเกรน โกเมศโสภา	๒,๐๐๐.-
๓๙.	คุณชัยยุทธ-คุณเพ็ญรัตน์-คุณพรพิไล-คุณณัฐพร โกศลประภา	๒,๐๐๐.-
๔๐.	มูลนิธิศรัทธาพระครูพินิจยติกรรม (หลวงปู่แจ้ง ฉินฺนมนฺโท)	๒,๐๐๐.-
๔๑.	คุณเฉิดโฉม จันทราทิพย์	๒,๐๐๐.-
๔๒.	พันเอกดาราพงษ์ ลังกาฟ้า (ผู้อำนวยการโรงพยาบาลค่ายประจักษ์ศิลปาคม)	๒,๐๐๐.-
๔๓.	มูลนิธิการพยาบาลบางพลี	๒,๐๐๐.-
๔๔.	คุณสมศรี	๒,๐๐๐.-
๔๕.	คุณพัวฮกเชียง-โง้วเซี่ยมอิน-เอมรส สุขอภิชาติกุล และครอบครัว	๒,๐๐๐.-
๔๖.	ห้างเพชรทองยิ่งเฮง	๒,๐๐๐.-
๔๗.	ดร.พิมพ์ใจ ภิบาลสุข	๒,๐๐๐.-
๔๘.	คุณประภา เป็นสุข	๒,๐๐๐.-
๔๙.	คุณสุวัฒน์ ตันประวัติ ผู้ว่าราชการจังหวัดตาก	๒,๐๐๐.-
๕๐.	วิทยาลัยเทคนิคนครราชสีมา	๒,๐๐๐.-
๕๑.	ศูนย์ควบคุมการบินนครราชสีมา	๒,๐๐๐.-
๕๒.	คุณสำรวย น้อยอ่ำ ประธานสภาวัฒนธรรม อ.ชุมแสง	๒,๐๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๕๓.	คุณวินัย บรรเจิดกิจ	๒,๐๐๐.-
๕๔.	คุณปรุงใจ บุญประกอบ	๑,๕๐๐.-
๕๕.	จังหวัดเชียงราย	๑,๕๐๐.-
๕๖.	สำนักทางหลวงที่ ๘ (นครราชสีมา)	๑,๓๘๐.-
๕๗.	แขวงการทางนครราชสีมาที่ ๒	๑,๓๐๐.-
๕๘.	คุณชาญณรงค์ โชตินิสากรณ์	๑,๒๐๐.-
๕๙.	คุณชิตพล พรหมจันทร์ ผู้อำนวยการโรงเรียนสตรียะลา	๑,๒๐๐.-
๖๐.	คุณกุลณี ธรรมสุริยะ พร้อมเพื่อน	๑,๑๐๐.-
๖๑.	สำนักงานบริการโทรศัพท์นครราชสีมา	๑,๐๕๐.-
๖๒.	คุณเย็นฤดี-คุณบ๊อบ บาริโคริช	๑,๐๐๐.-
๖๓.	คุณสุภาภรณ์ ณ นคร	๑,๐๐๐.-
๖๔.	คุณดารา จุฑาทอง	๑,๐๐๐.-
๖๕.	ม.ร.ว.รมณียฉัตร แก้วกิริยา	๑,๐๐๐.-
๖๖.	ศาสตราจารย์จรินทร์ ธานีรัตน์	๑,๐๐๐.-
๖๗.	ศาสตราจารย์ ดร.วัลลภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา	๑,๐๐๐.-
๖๘.	คุณอุรุพันธ์ บุญประกอบ	๑,๐๐๐.-
๖๙.	คุณอุษา บุญประกอบ	๑,๐๐๐.-
๗๐.	คุณสมวิทย์-คุณชอบพร อุดมสิทานนท์	๑,๐๐๐.-
๗๑.	พันโททองสุข เมืองสุข	๑,๐๐๐.-
๗๒.	มูลนิธิพัฒนาการวิจัยประชากรและสังคม	๑,๐๐๐.-
๗๓.	คุณสร้างสรรค์ ประชาอนุวงศ์	๑,๐๐๐.-
๗๔.	บริษัทสยามกลการ จำกัด	๑,๐๐๐.-
๗๕.	มูลนิธิสยามกลการ	๑,๐๐๐.-
๗๖.	คุณสุระ ปานเจริญศักดิ์ (ประธานมูลนิธิศรัทธาพระครูพินิจ)	๑,๐๐๐.-
๗๗.	คุณสมพงษ์ ศิริวัฒน์	๑,๐๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๗๘.	มูลนิธิหนองสองห้องการกุศล	๑,๐๐๐.-
๗๙.	คุณสมศักดิ์-คุณสุพร-คุณชลิตา-คุณฒัฑศิษฐ์-คุณปกิจ วงศ์ศิริกุล	๑,๐๐๐.-
๘๐.	คุณพ่อเกียรติ-คุณแม่วิภา-คุณสุภาภรณ์ ชัยสถาวรางค์ และครอบครัว	๑,๐๐๐.-
๘๑.	คุณกุลยิต จันทร์ศรีชวาลา	๑,๐๐๐.-
๘๒.	คุณสุชาดา ไทยทวี	๑,๐๐๐.-
๘๓.	บริษัทโชคธนาธิป จำกัด	๑,๐๐๐.-
๘๔.	คุณรัตนา นรพัลลภ	๑,๐๐๐.-
๘๕.	ผู้ช่วยศาสตราจารย์กริช อัมโภชน์	๑,๐๐๐.-
๘๖.	ดร.สุข พุคยาภรณ์ (มหาวิทยาลัยศรีปทุม)	๑,๐๐๐.-
๘๗.	มูลนิธิสวนกุหลาบวิทยาลัยนนทบุรี	๑,๐๐๐.-
๘๘.	คุณส้มแป้น ประเสริฐศักดิ์	๑,๐๐๐.-
๘๙.	คุณเอกวิทย์ ณ ถลาง และครอบครัว	๑,๐๐๐.-
๙๐.	มูลนิธิเพื่อช่วยเหลือครูนักเรียนโรงเรียนอนุบาลสุรินทร์	๑,๐๐๐.-
๙๑.	คุณนิภา รัตนโสภณ	๑,๐๐๐.-
๙๒.	คุณพหลรัต ประเสริฐสม	๑,๐๐๐.-
๙๓.	คุณจักรกริช ชุตินันต์	๑,๐๐๐.-
๙๔.	คุณศศิชา ชุตินันต์	๑,๐๐๐.-
๙๕.	คุณศรีสุรางค์ ณ ถลาง	๑,๐๐๐.-
๙๖.	โรงพยาบาลแม่สอด	๑,๐๐๐.-
๙๗.	สำนักงานขนส่งจังหวัดนครราชสีมา	๑,๐๐๐.-
๙๘.	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี	๑,๐๐๐.-
๙๙.	สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต ๑	๑,๐๐๐.-
๑๐๐.	โรงพยาบาลมหาราชนครราชสีมา	๑,๐๐๐.-
๑๐๑.	กิ่งอำเภอลำทะเมนชัย นครราชสีมา	๑,๐๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๑๐๒.	สถานีตำรวจภูธรตำบลโพธิ์กลาง นครราชสีมา	๑,๐๐๐.-
๑๐๓.	ทัณฑสถานบำบัดพิเศษคลองไผ่ นครราชสีมา	๑,๐๐๐.-
๑๐๔.	คุณวิเชียร ศรีสุวิทยานนท์ สำนักงานธนารักษ์พื้นที่นครศรีธรรมราช	๑,๐๐๐.-
๑๐๕.	ที่ทำการปกครองอำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช	๑,๐๐๐.-
๑๐๖.	คุณเสน่ห์ คงแป้น นายอำเภอชุมแสง	๑,๐๐๐.-
๑๐๗.	คุณประดิษฐ์ พลายสายทอง ผู้จัดการธนาคารกรุงเทพ สาขาชุมแสง	๑,๐๐๐.-
๑๐๘.	การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย นครราชสีมา	๗๗๑.-
๑๐๙.	อาจารย์และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ม.ธุรกิจบัณฑิตย์	๗๔๐.-
๑๑๐.	เจ้าหน้าที่ฝ่ายการเงินและการบัญชี ม.ธุรกิจบัณฑิตย์	๖๖๐.-
๑๑๑.	คุณวิกูล มรรคยาธร, คุณชินหย่น แซ่เฮ้น	๖๐๐.-
๑๑๒.	ศูนย์วิจัยทดสอบพันธุ์สัตว์ปากช่อง นครราชสีมา	๖๐๐.-
๑๑๓.	อาจารย์และเจ้าหน้าที่สำนักวิชาการ ม.ธุรกิจบัณฑิตย์	๕๑๑.-
๑๑๔.	คุณประสพศรี ประเสริฐสม	๕๑๐.-
๑๑๕.	คณะผู้พิพากษาสมทบศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดขอนแก่น	๕๐๐.-
๑๑๖.	โรงเรียนราชวินิตบางแคปานขำ	๕๐๐.-
๑๑๗.	คุณประวาณี นรินทรางกูล ณ อยุธยา	๕๐๐.-
๑๑๘.	มูลนิธิสงเคราะห์และฟื้นฟูสภาพผู้ป่วยพิการนครเชียงใหม่	๕๐๐.-
๑๑๙.	มูลนิธิอนามัยครอบครัว	๕๐๐.-
๑๒๐.	คุณชัยยา-คุณทุเรียน ประชาอนุวงศ์	๕๐๐.-
๑๒๑.	คุณณัฐธนัตถ์ ประชาอนุวงศ์	๕๐๐.-
๑๒๒.	พ.ต.ต.หญิงวรภัทรา บูรณะกิจเจริญ	๕๐๐.-
๑๒๓.	คุณปุณฑริก เพ็ญศิริพันธุ์	๕๐๐.-
๑๒๔.	คุณอนุศักดิ์ จารุจารีต	๕๐๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๑๒๕.	คุณธงชัย อุ่นเมือง	๕๐๐.-
๑๒๖.	คุณพจน์ คมน์อนันต์	๕๐๐.-
๑๒๗.	คุณธาพิดา นรพัลลภ	๕๐๐.-
๑๒๘.	คุณณัฐธีรา นรพัลลภ	๕๐๐.-
๑๒๙.	คุณวัลยา จิราธิวัฒน์	๕๐๐.-
๑๓๐.	คุณจริยา จิราธิวัฒน์	๕๐๐.-
๑๓๑.	คุณบุษยา จิราธิวัฒน์	๕๐๐.-
๑๓๒.	คุณวิภา จิราธิวัฒน์	๕๐๐.-
๑๓๓.	คุณสำอางค์ จันทรตา	๕๐๐.-
๑๓๔.	รศ.อาภรณ์รัตน์ รัตนทารส	๕๐๐.-
๑๓๕.	พลโทอดิสร รัตนเสนีย์	๕๐๐.-
๑๓๖.	คุณสุวรรณี สุวรรณพาด	๕๐๐.-
๑๓๗.	สำนักงานตรวจบัญชีสหกรณ์นครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๓๘.	ศูนย์วิจัยและพัฒนาอาหารสัตว์นครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๓๙.	สำนักงานสาขาชั่งตวงวัดเขต ๒-๖ นครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๔๐.	ศูนย์วิจัยหม่อนไหมนครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๔๑.	โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาทุ่งสัมฤทธิ์ นครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๔๒.	ที่ว่าการอำเภอชุมพวง นครราชสีมา	๕๐๐.-
๑๔๓.	คุณชัยณรงค์ เศวตจินดา ผบ.เรือนจำกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช	๕๐๐.-
๑๔๔.	คุณเจริญ มีแก้ว เรือนจำอำเภอปากพนัง	๕๐๐.-
๑๔๕.	สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช	๕๐๐.-
๑๔๖.	อาจารย์และเจ้าหน้าที่สำนักกิจการนักศึกษา ม.ธุรกิจบัณฑิตย์	๔๖๐.-
๑๔๗.	คุณอะมิ อี้พร, คุณลือ ปรีชาไพร, คุณมนตรี บัวเขียว, คุณนัยนา ด้างพะไล พร้อมครอบครัวและญาติมิตร	๔๔๐.-

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนเงิน(บาท)
๑๔๘.	สถานีทดลองการใช้น้ำชลประทานที่ ๓ (หัวหน้ายาง) นครราชสีมา	๔๓๐.-
๑๔๙.	สหกรณ์ออมทรัพย์ครูร้อยเอ็ด	๔๒๕.-
๑๕๐.	โรงเรียนอำนวยศิลป์	๔๒๐.-
๑๕๑.	สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสุโขทัย	๔๐๐.-
๑๕๒.	ศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดขอนแก่น	๓๐๐.-
๑๕๓.	มูลนิธิฟ้อน-บุญเกิด ประสงค์สม	๓๐๐.-
๑๕๔.	คุณบุญประคอง ประสงค์สม	๓๐๐.-
๑๕๕.	คุณเจริญพรรณ บูรณศิริ	๓๐๐.-
